

Arbeidsmigrasjon fra Teriberka til Båtsfjord 1999-2002

Marit Aure

Avhandling levert for graden Doctor Rerum Politicarum

UNIVERSITETET I TROMSØ

Det samfunnsvitenskapelige fakultet

Institutt for planlegging og lokalsamfunnsforskning

Januar 2008

Arbeidsmigrasjon fra Teriberka til Båtsfjord 1999-2002

Marit Aure

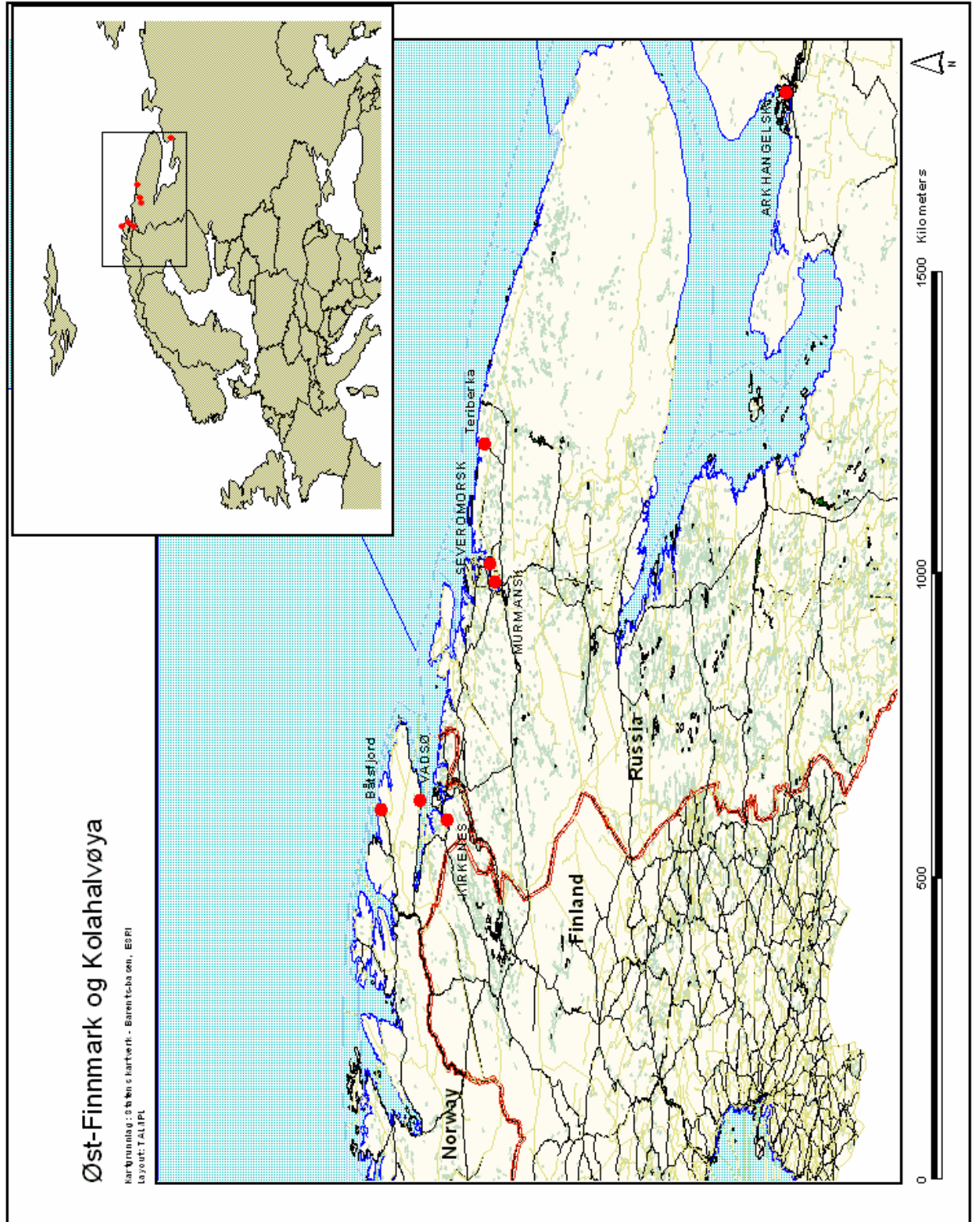
Avhandling levert for graden Doctor Rerum Politicarum

UNIVERSITETET I TROMSØ

Det samfunnsvitenskapelige fakultet

Institutt for planlegging og lokalsamfunnsforskning

Forord

Å krysse grensa mellom Russland og Norge er ei erfaring mange deler. Denne avhandlingen handler om kvinner og menn i Teriberka og Båtsfjord som på ulike måter prøver å håndtere utfordringer de står overfor ved å krysse denne grensa. Tusen takk til alle de som gjennom samtaler og intervju, fortellinger og samvær har delt sine erfaringer med meg. Stor takk også til mine veiledere Jørgen Ole Bærenholdt og Nils Aarsæther. Deres oppmuntring og konstruktive kritikk, ukuelige tro på prosjektet, gode innspill og nøkternhet har bidratt til å få dette arbeidet avsluttet.

Jeg begynte mitt samarbeid med russiske kolleger og reiste første gang til Russland mens jeg var administrativ leder for UNESCO Management of Social Transformation, A Circumpolar Coping Processes Project (MOST CCPP). Tusen takk til deltakerne i dette nettverket for inspirerende diskusjoner og studier i det cirkumpolare nord! Dr.grads prosjektet har vært finansiert av Norges Forskningsråd, program for Regional utvikling (1998-2003). De finansierte også et lærerikt utenlandsopphold hos Janice Monk v/ Womens Studies og Sally Marston v/Dept. of Geography and Regional Development, University of Arizona. Deler av prosjektet har også mottatt støtte fra Fiskeriforskningsfondet ved Universitetet i Tromsø, Interreg IIA Barents og Roald Amundsen senter for arktisk forskning.

Jeg har vært doktorgradsstipendiat ved Institutt for planlegging og lokalsamfunnsforskning. Tusen takk til kolleger og venner på instituttet for et faglig "hjem", nyttige innspill og et godt sosialt miljø. Tusen takk til Siri Gerrard som er fantastisk romslig og omsorgsfull, og til tidligere kollega Inger Altern som blant annet ga meg gode kommentarer på kapittel to. Takk også til Eva Braathen for hjelp med formateringer og Tor Arne Lillevoll for kartet. Astrid Aure har lest korrektur og kommet med innspill på hele avhandlingen, tusen takk. Jeg har satt stor pris på hjelp fra Tove Sørensen, Kristin Lervåg, Brynhild Granås, Toril Ringholm, Tove Leming, Kari Mette Foslund og Marit Fagerheim.

Jeg har hatt det privilegiet å dele sosiale og faglige norskrussiske erfaringer med Larissa Riabova fra Apatity og hennes familie. Det er jeg ufattelig takknemlig for. Tusen takk også til mamma og pappa, Edgar og Bjørg for mange slags hjelp og støtte. Fantastisk mange opplevelser, erfaringer og felleskap deler jeg med Svein, Jakob, Marius og Ingeborg. Tusen takk til Jakob og Marius også for lesing, innspill og hjelp med litteraturlista. Svein – dette er et produkt til deg fra Bergvik Aure Production.

Marit Aure

Tromsø 22.01.08

Både i Teriberka og Båtsfjord kommer fisken til kysten. En kveld i mai så vi loddestimene langs stranda ved det gamle Teriberka. Utover kvelden og natta fanges fisken fra land med små kastenøter og håv. Det er en spent, hektisk, men stille aktivitet. Mennene lurert seg innpå stimen, står stille på stranda og venter før de kaster, i rette øyeblikk. Her får ikke forskernes spørsmål skremme bort lodda. Mødre, ektefeller og tanter holder stampen mens fangsten tømmes og nikker bekræftende når den fylles. Småunger, noen få ungdommer, voksne og eldre er sammen rundt bål og globekken i den ennå kalde og mørke natta. Hjemme fordeles fisken. Eldre, enker og andre som ikke kan være med på stranda, får også av fangsten. Kvinnene sylter, salter og legger på olje. De baker brød, piroger og pizza med lodde inni og oppå, på gammelt og nytt vis. I ukevis henger snorer med fisk til tørk gjennom hele bygda. Nå ser du at dette er et fiskevær. Mennene følger med og passer på. Er den tørr nå? Den evige og kalde vinden gir god tørk og tiltygg til snapsen til langt utpå høsten.

I løpet av nattetimene på stranda ble vi invitert med en familie hjem for å smake på fisken. For første gang hadde de en norsk kvinne på kveldsmat. Kontakt med nordmenn gjennom fiske og handel husket den eldre mannen derimot godt fra barndommen. Om jeg kjente ord som "pram", "lekter" og "jolle"? Jeg gjorde det, men vi skjønnte også fort at ordene ikke alltid betydde det samme. Vi tegnet. Språk endres, og kanskje er min forståelse, preget av oppvekst og erfaringer på nordvestlandet, annerledes enn forståelsen i Finnmark eller på Kola? Er den norske laksen som den russiske, hva slag bær og sopp vokser i Nord-Norge og hva bruker vi dem til? Vi møtte pomorhistorien, som var en del av livet og stedene på kysten. Men vi møtte også en translokal nåtid preget av fiskens vandring, menneskelig mobilitet, bevegelse av varer og kapital og møter mellom mennesker.

Innhold

Kapittel 1 Innledning	13
Tema	13
Arbeidsmigrasjon: Generelle trender og spesifikke forløp	15
Arbeidsmigrasjon: Komplekse sammenhenger	18
Arbeidsmigrasjon og globalisering: Et refleksivt perspektiv	19
Fra steder til strømmer og tids-romlig samhandling	23
En lokalsamfunnstilnærming til komplekse migrasjonspraksiser	24
Materialitet og mening, handling og struktur	27
Avhandlingens problemstilling og organisering	29
Kapittel 2 Vitenskap og politikk. En analyse av kunnskapsproduksjonen	33
Et forvaltningsperspektiv på ”kunn-skaping”	33
Datainnsamling: hvem, hva, hvor, når og hvordan	36
Om samhandling i dataproduksjonen	40
Transformasjoner: Analyse av en vitenskapsteoretisk praksis	43
<i>Fra problemstilling til interaksjon med det empiriske feltet</i>	45
<i>Fortolkning i dataproduksjonen, analyse og formidling: Trinn tre til seks</i>	49
Fortolkning og krav til vitenskapelighet	53
<i>Hva er objektivitet?</i>	53
<i>Sterk objektivitet</i>	54
Gir ”politisk” engasjert forskning bedre kunnskapsproduksjon?	56
Kapittel 3 Hvor i all verden: Lokalisering av arbeidsmigrasjonen	59
Teriberka: Styrt vekst og styrt avvikling?	61
<i>Teriberka på slutten av 1990-tallet</i>	65
Båtsfjord: Lokal sentralisering og industriutvikling	67
<i>Båtsfjord på slutten av 1990-tallet</i>	70
Fra beholdere til beliggenhet og forbindelser	71
<i>Forbindelser til havet</i>	72
<i>Forbindelser med tundraen</i>	73
<i>Menneskelig mobilitet</i>	74
<i>Kommunikasjon og transport</i>	76
<i>Sentrum og periferi: Relativ beliggenhet og avstand</i>	78
Endringsprosesser i fiskerifeltet	79
<i>Trender i norsk fiskerinæring</i>	80
<i>Utviklingstrekk i den russiske/sovjetiske fiskerinæringa</i>	86
Den geopolitiske bakgrunnen: Sovjetunionens oppløsning	91

Den regionale bakgrunnen: Etableringen av Barentsregionen.....	94
Kapittel 4 Migrasjonsorganisasjon og rekrutteringsprosesser.....	97
Perspektiv og tilnærminger	97
Første fase: Introduksjon av migrasjonsmuligheten	100
<i>Krise og omstilling</i>	103
Andre fase: Kulturelle konstruksjoner av arbeidskraft	105
<i>Kvalifisert til hva?</i>	109
<i>Migrantenes situasjon og betydningen av migrasjonsorganisasjonen</i>	113
Tredje fase: Tilfeldigheter, eventyrlyst og valgmuligheter.....	115
Konklusjon.....	119
Kapittel 5 En ny migrasjon mellom nye steder.....	121
En feministisk inspirert global vareproduksjonstilnærming	121
Fremveksten av transnasjonale forbindelser	125
Fiskerinæringa i Teriberka på slutten av 1990-tallet	129
Situasjonen i Båtsfjord på 1990-tallet.....	132
<i>Arbeidskraft</i>	133
<i>Råvaresituasjonen</i>	134
Båtsfjordbilder	135
Nye geografiske forbindelser	140
Fra råstoffhandel til et mangfoldig lokalsamfunnsprosjekt	145
”Båtsfjordmåten”	151
Migrasjon; et opplærings- og utvekslingsprosjekt på Båtsfjordmåten	156
Konklusjon.....	160
Kap 6 Ambivalente erfaringer: Stedserfaringer, mobilitet og forbindelser.....	163
Tre perspektiv på migrasjonserfaringer	166
Migrantliv i Båtsfjord.....	171
Analyser av migrantliv i Båtsfjord: Tre viktige tema	176
<i>”Kjønnnet” stigmatisering og skiller mellom russere</i>	176
<i>Å inkludere migrantenes egen praksis: Aktører i integreringsprosessen</i>	180
<i>Dette er ikke gulljobber: Hierarkisk paternalisme</i>	183
Mobile livsformer?.....	185
<i>Mobilitet og hjemreiser</i>	186
<i>Mobilitet og følelser</i>	189
<i>Sirkulasjon av varer og husholdsarbeid</i>	189
<i>Kommunikasjonsteknologier og mobilitet</i>	191
<i>Sirkulasjon av penger</i>	192
<i>Nye erfaringer og kunnskap</i>	194

Forutsetninger for transnasjonale forbindelser: Innvandringslovverket.....	196
<i>Om usikkerhet og uforutsigbarhet</i>	198
<i>Lovverket og omgåelse av det</i>	199
<i>Vil alle egentlig bo i Norge?</i>	201
Konklusjon.....	204
Kapittel 7 Konklusjon	207
Migrasjonsprosessen mellom Teriberka og Båtsfjord	208
Migrasjonsteoretisk plassering.	210
<i>Fra push- og pullfaktorer til situasjoner og kjønnets praksis.</i>	210
<i>Migrasjonsorganisasjon som nødvendig forutsetning og kanal</i>	211
<i>Migrasjonsorganisasjonen og kulturelle konstruksjoner</i>	212
<i>Prosesser som fører til ny migrasjon mellom nye steder.</i>	214
<i>Fra transnasjonale forbindelser til mangfoldige migranterfaringer</i>	215
<i>En kjønnets, praksis- og prosessorientert migrasjonsteori.</i>	219
Bidrag til GCC-tilnærmingene	220
Migrasjonspraksis og romlig utvikling over internasjonale grenser.	223
<i>Betydningen av sted, avstand, samlokalisering og utstrekning</i>	224
<i>Mobilitet og rom; i og mellom steder</i>	225
Avslutning	228
<i>Til slutt</i>	229
Litteraturliste	231
Vedlegg	249
Oversikt over intervjuede personer, tidspunkt: (måned/år)	249

Kapittel 1 Innledning

”In dreams begins the journey”¹

Tema

Debatter om arbeidsmigrasjon, både i offentlige og private fora, i politiske så vel som vitenskapelige og faglige sammenhenger, preges av høy temperatur og sterke motsetninger. Det er uenighet om hvordan arbeidsmigrasjon oppstår, hvordan den inngår i andre romlige, sosiale og økonomiske prosesser og hvordan migrasjonstilværelsen oppleves. Denne studien handler om arbeidsinnvandring fra et lite kystsamfunn på Kolahalvøya til et fiskevær i Finnmark. Den handler om møter mellom mennesker på tvers av ei nasjonalstatsgrense som lenge har forhindret kontakt, om interessemotsetninger og allianser, inkludering og gruppedannelser. Det handler om drømmer og eventyrlyst, om å bli verdsatt og om savn. Det handler om konkurranse på internasjonale markeder, om globaliserende prosesser og om hvordan disse preger steders utvikling. Tema for avhandlingen er mobilitet, endring og stabilitet og hvordan ulike men sammenhengende prosesser fører til arbeidsmigrasjon.

Siden slutten av 1990-tallet har en rekke mennesker fra Murmansk og Arkhangelsk fylker arbeidet i fiskerinæringa i Finnmark, Troms og Nordland. Fra 1999² til 2002/2003 har ca 35 kvinner og menn fra kystsamfunnet Teriberka i Murmansk jobbet i fiskeindustrien i Båtsfjord i Finnmark. Teriberka hadde i 2001 ca 1335 innbyggere³, det innebærer at ca 8 % av kommunens arbeidsføre befolkning i perioder har bodd i Båtsfjord. De fleste av disse er kvinner i aldersgruppa 20-40 år, og de har jobbet på ”fileten” i Båtsfjord fra åtte måneder til tre år. Arbeidet og oppholdet i Norge har gått over perioder på maksimalt fire år.

---

¹ Antigone Kefala, *The Alien* referert i Papastergiadis (2000:25)

² datainnsamlingen fra høsten 1998 t.o.m. våren 2002

³ ca 480 i arbeidsdyktig alder, 500 pensjonister og 250 barn under 18 år (tall fra ordfører)

Kystsamfunnet Teriberka har røtter tilbake til 1500-tallet og mange innbyggere er stolte av bygdas historie. Teriberka opplevde en viss vekst og utvikling fra slutten av 1920-tallet, men først på 1950- og 60-tallet ble stedet bygd ut til et viktig sovjetisk fiskerisamfunn med en velutviklet fiskeindustri og med en strategisk militær betydning. I denne perioden var det stor innflytting fra andre deler av Sovjetunionen og bygda var et økonomisk, sosialt og kulturelt sentrum ved Barentshavet. Her var skips- og fiskerinæring, næringsmiddelindustri og et betydelig service- og kulturtilbud. Teriberka hadde på det meste 12.000 innbyggere. Rundt årtusenskiftet var Teriberka et av de få gjenværende kystsamfunn på nordsiden av Kolahalvøya, et samfunn preget av arbeidsledighet, fraflytting samt store sosiale og økonomiske omveltninger. Det finnes også forsøk på nyetableringer og internasjonalt samarbeid på kultur- og næringsfeltet, med aktører fra blant annet Sverige, Finland, Litauen, Portugal og Båtsfjord i Norge.

Båtsfjord hadde i 2001 ca 2.450 innbyggere og var en av Norges viktigste fiskerihavner. I motsetning til Teriberka er dette et ungt samfunn i historisk sammenheng. Det var bare noen få gårder her før 2. verdenskrig. Kommunen har også en ung befolkning. Båtsfjord hadde frem til 2004 et stabilt antall innbyggere. Dette skiller fiskeværet fra de fleste andre små kystsamfunn som har opplevd fraflytting, ”forgubbing” og nedgang i folketall over mange år. Båtsfjord bærer preg av at fiskeriene er ei internasjonal næring. På 1960-70 tallet kom mange svensker og finner til Båtsfjord for å jobbe i fiskeindustrien, mens 1980- og 90-tallet var preget av tilflytting av asylsøkere fra Sri Lanka. De jobbet også i fiskeindustrien. Fra midten av 1990-tallet har mange av de tamilske innbyggerne flyttet sørover, mens flere nye innbyggere har kommet fra Russland. Ca 10 % av de ansatte⁴ i fiskeindustrien i Båtsfjord er fra Russland, mens hele 16 % av innbyggerne⁵ i kommunen har utenlandsk bakgrunn. Det stabile folketallet skjuler derfor store endringer i innbyggernes nasjonalitet. Det er nettopp innflytting fra utlandet som har holdt folketallet oppe.

---

⁴ Fire foredlingsbedrifter hadde i 2001 ca 50-55 ansatte fra Russland av totalt 450-500 ansatte

⁵ 8% var ikke-vestlige, SSB 2001, kun Oslo hadde større andel utenlandske innbyggere i 2001

Arbeidsmigrasjon: Generelle trender og spesifikke forløp

Arbeidsmigrasjon øker både i omfang og mangfold. Stadig flere mennesker, og stadig flere kvinner, krysser nasjonalstatenes grenser for å finne arbeid. Det er økt kompleksitet i flytteretningene og flere nye land og kontinenter har blitt involvert i flyttestrømmene. Likevel går bevegelsene i stor grad fra øst til vest og fra sør til nord. Økt bruk av midlertidige kontrakter, ufaglært- og såkalt sirkulær arbeidskraft inngår også i disse trendene (Castles og Miller 1998, Papastergiadis 2000, Brochmann 2003). Dette er viktige trender i det internasjonale migrasjonsbildet. FNs generalforsamling betegner forholdet mellom migrasjon og utvikling som svært betydningsfullt, og en potensiell positiv kraft for utviklingen i opphavs- og ankomstland, under de riktige politiske betingelsene. De vektlegger at dette krever forståelse av migrasjonens sosiale så vel som økonomiske årsaker (United Nation 2006). Arbeidsmigrasjonen fra Russland til Norge følger internasjonale trender: Omfanget av migrasjonen øker, det er flest kvinner og det er en migrasjon mellom land som tidligere ikke har hatt slike forbindelser. Migrasjonen er også preget av korttidsarbeidskontrakter. Arbeidstakerne ansettes i stor grad som ufaglært arbeidskraft og det dreier seg om en frem- og tilbakeflytting.

Den norske så vel som den europeiske migrasjonspolitikken preges av to motstridende prosesser. På den ene siden åpnes mulighetene for arbeidsmigrasjon slik at arbeidstakere lettere kan krysse nasjonale grenser for å søke arbeid. Allerede på 1950-tallet ble det innført passunion og felles arbeidsmarked mellom de nordiske landene (Tjelmeland 2003:119ff). Nedbyggingen av pass- og grensekontroller og arbeidet med å innføre fri bevegelse av arbeidstakere innenfor det som nå er Schengen-området⁶ har pågått siden 1970-tallet (Gelatt 2005). Utvidelsen av Den europeiske union med ti nye land fra sentral og Øst-Europa i 2004, inngår i trenden ved å inkludere nye land i et felles arbeidsmarked. Den interne arbeidsstyrken i EU-området økte da med ca en tredel (Dølvik og Eldring 2005:35). Mange europeiske land, blant annet Norge, har også gjennom bilaterale avtaler åpnet for ny eller utvidet

---

⁶ Beneluxlandene innførte felles passområde i 1970, ble senere Schengen-samarbeidet (Gelatt 2005)

arbeidsinnvandring fra land utenfor EU (Martin 2005:2). Barentstillatelsene tillater arbeidsinnvandring fra Russland og inngår i det som kan betegnes en liberalisering av innvandringspolitikken.

På den andre siden har hovedregelen i Norge, og andre europeiske land, etter 1975 vært at innvandring ikke er tillatt. Begrensede tillatelser har vært gitt flyktninger og asylsøkere på humanitært grunnlag og knyttet til familiegjenforening. Vestlige eksperter og nødvendig arbeidskraft til for eksempel oljeindustrien har likevel vært tillatt (Brochmann 2003a:142). Tretti år senere, i 2004, innførte en rekke land innenfor EU- og Schengen-området, inkludert Norge, overgangsbestemmelser for å begrense innvandringen fra nye EU-land (Døvik og Eldring 2005). Innvandringen fra land utenfor EU, såkalte tredjeland, er de enkelte nasjonalstaters eget ansvar⁷. Likevel har dette både blitt samordnet og strengere, på grunn av harmoniseringen av innvandringspolitikken som Schengen-samarbeidet medførte (Brochmann 2003a:280f). Norges grense mot Russland utgjør en ytre grense i Schengen-området, mens Italia og Spania har grenser mot afrikanske land. Disse ytre grensene avgrenser Europa fra migranter fra andre verdensdeler.

Med arbeidsinnvandring forstår jeg ”... all innvandring av utenlandske borgere som har sitt grunnlag i at utlendingen skal utføre arbeid i riket.”, jfr. utredningen om ny utlendingslov i 2004 (NOU 2004: 20 fra KR D)⁸. *Arbeidstillatelse* kan en også få på andre måter, de formelle arbeidsinnvandrerne utgjør dermed bare en liten gruppe⁹ av de med utenlandsk bakgrunn som arbeider i Norge. Utlendingsloven, tilslutningen til EØS i 1994 og Schengen-samarbeidet fra 1997 (iverksatt fra 2001) var de viktigste lovene som regulerte utlendingers adgang til Norge på slutten av 1990-tallet. Det norske lovverket som regulerer arbeidsinnvandring fra *tredjeland* er utformet som en

---

⁷ I 1999: Lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her, av 1988 og Utlendingsforskriften

⁸ Dette er en minimumsdefinisjon, se Østby (2006) for en diskusjon av behovet for definisjoner

⁹ I 1998 ble det utstedt 14877 arbeidstillatelser, av disse 7485 sesongarbeid i jordbruket. 3306 personer fikk beskyttelse i Norge og 6773 fikk oppholdstillatelse basert på familiegjenforening (UDI Årsrapport 1998). I 2002 ble det utstedt ca 25000 arbeidstillatelser, hvorav 16000 sesongarbeid, 14200 ble familiegjenforent, ca 7000 fikk beskyttelse (UDI Årsrapport 2002). Jfr. Lov om folkeregistrering av 16.01 1970 § 8 inngår en i befolkningen ved opphold i mer enn seks mnd eller på ubestemt tid, det skal meldes til folkeregisteret.

forskriftslov, den kan derfor endres¹⁰ for å dekke tidsbestemte, regionale, sektorvise og sesongmessige behov for arbeidskraft. Disse reguleringene er konkrete og spesifikke. Barentstillatelsene ble innført i 1999 og gjaldt utelukkende for russiske statsborgere, fra Barenstregionen, til fiskeindustrien i Troms og Finnmark, for ufaglært arbeid (Utlendingsforskriften § 5 første ledd, bokstav c, senere endret til § 4a). Forskriften åpner for arbeidsinnvandring nasjonaløkonomien har bruk for og innebærer en liberalisering i forhold til innvandringsstoppen fra 1975. Den begrenser og styrer også innvandringen fra tredjeland. Reguleringen av arbeidsmigrasjon er altså både blitt forenklet og liberalisert, mer kompleks og mangfoldig, men også mer målrettet, effektivt og streng.

Dette er institusjonelle betingelser som fører til at nye migrasjonsprosesser er selektive og viser stor variasjon. De avhenger av utviklingsprosesser på ulike steder, i ulike bransjer og sektorer. Jeg fremhever derfor nettopp det spesifikke og lokaliserte som generelle trekk ved utviklingen av dagens arbeidsmigrasjon. I en gjennomgang av nordisk migrasjonsforskning peker Brochmann og Hagelund på at det er lite kunnskap om forløp så vel som betydning av den nye arbeidsmigrasjonen (2005), mens Taylor har vist fra Mexico, at ulike migrasjonsprosesser har ulike konsekvenser (1999). Det er dermed et behov for kunnskap om migrasjonssystemer, og deres spesifikke årsaker og bakgrunn for å forstå hvordan de fungerer og hva de medfører. Barths generative prosessanalyse er en teoretisk poengtering av dette: For å kunne forstå et mønster må vi være i stand til å beskrive de prosessene som har skapt det (1980). Denne avhandlinga er et bidrag til hvordan vi kan forstå fenomenet arbeidsmigrasjon, om årsaker og hvordan det fungerer, ved å ta utgangspunkt i arbeidsinnvandringen fra et lite kystsamfunn på Kolahalvøya til et fiskevær i Finnmark. Den analyserer også denne migrasjonsprosessen for å få kunnskap om forbindelsene mellom disse to stedene.

---

¹⁰ Forskriften ble endret flere ganger i løpet av 1998-2002

Arbeidsmigrasjon: Komplekse sammenhenger

Er arbeidsmigrasjon skapt av norske bedrifter og deres etterspørsel etter arbeidskraft, eller er den et resultat av arbeidsledighet i Russland? Handler det om russiske arbeidstakere som bidrar til vekst og utvikling i Norge, mens Russland mister nødvendig kompetanse og arbeidskraft? Er det slik at russiske mødre og fedre forlater sine barn og reiser til Norge for å utføre arbeidsoppgaver norske arbeidstakere ikke vil ha? Innebærer arbeidsmigrasjon at vestlige bedrifter ensidig utnytter fattige arbeidstakere fra øst, eller er arbeidsmigrasjonen en mulighet for driftige og velutdannede russere til å mestre en økonomisk vanskelig periode? Fører arbeidsmigrasjon til uthuling av rettigheter og til lavere lønnsnivå, såkalt sosial dumping, i mottakerlandet? Er arbeidsmigrasjon en del av de globale prosessene som utarmer lokale samfunn, eller er det et eksempel på hvordan økt internasjonal handel og mobilitet fører til vekst og utvikling på begge sider av en landegrense? Svekker eller sikrer arbeidsmigrasjon lønnsomheten i fiskeindustrien? Forhindrer den nødvendige teknologiske og markedsmessige omstillinger? Medfører arbeidsinnvandringen at norske bedrifter slipper å flytte produksjonen til lavkostland? Sikrer det bosettingsmønsteret i Norge på bekostning av sårt tiltrengte arbeidsplasser i Russland? Skaper arbeidsmigrasjon konflikter mellom arbeidstakere i ulike land eller handler dette om internasjonal solidaritet?

Felles for disse spørsmålene er at de tematiserer sammenhenger mellom arbeidsmigrasjon og andre sosiale prosesser og relasjoner. Papastergiadis sier i "The Turbulence of Migration" at migrasjon ikke har noen enkel begynnelse og ingen enkel slutt (2000:4). Jeg tar utgangspunkt i at arbeidsmigrasjon er et økonomisk fenomen, innvevd i sosiale, kulturelle og politiske prosesser mellom land og regioner, med hensyn til råvarer, produksjon, konsum og arbeidsmarked. Migrasjon inngår i globale økonomiske prosesser (Wallerstein 1974). Den er innvevd i sosiale og kulturelle prosesser (Portes 1995). Den henger sammen med demografiske, teknologiske og økonomiske endringsprosesser, bevegelser av varer, tjenester, kapital, kulturelle uttrykk, politiske prosesser og ideer. Spørsmålene i denne avhandlingen er knyttet til hvordan disse sammenhengene kan forstås og hvordan de påvirker og inngår i hverandre. Denne tilnærmingen er inspirert av det som kan betegnes som "the

migration-development nexus”. Sørensen et al (2002) inkluderer sosiale, kulturelle, politiske og økonomiske prosesser i denne forbindelsen, med hovedfokus på hvordan migrasjonsprosesser kan bidra til positive utviklingsforløp. Sriskandarajah ser forholdet mellom migrasjon og utvikling som et spørsmål om netto økonomisk påvirkning av ulike lands nasjonaløkonomier (2005:6). Både økonomiske, utviklingsrelaterte og sosiale sammenhenger er i migrasjonsfeltet beskrevet som ”thorny” og ”unsettled” (Massey¹¹, Douglas et al 1998, Papademetriou 1991, Martin 1991). De kan være vanskelig å gripe, årsaksforholdene kan gå begge veier, være tvetydige og motsetningsfulle. Migrasjonsforskere fra flere disipliner etterlyser derfor studier som inkluderer nettopp kompleksitet, tverrfaglige tilnærminger og fokus på sammenhenger (Castles 2000:15ff)¹². Dette arbeidet studerer arbeidsmigrasjon av liten skala, og undersøker prosesser og forbindelser mellom to små kystsamfunn. En tverrfaglig tilnærming gir mulighet til å utforske sammenhenger som andre og mer spesialiserte studier ikke kan følge opp.

Kompleksiteten i mobilitet og bevegelse mellom steder er grunnleggende i migrasjonsprosesser. Det er derfor nødvendig å inkludere analyser både av hjemmesamfunn og vertssamfunn i studien, fordi migrasjon også inngår i steds- og relasjonsbygging. Jeg vil kople migrasjonsprosessene mellom de to samfunnene med andre prosesser både innad i Teriberka og i Båtsfjord, og til andre forbindelser folk fra disse stedene inngår i. Dette innebærer studier av komplekse sammenhenger og forbindelseslinjer mellom mange prosesser på flere steder. Denne type studier kan beskrives som pluri-lokale og er grunnleggende i analyser av transnasjonale forbindelser (Pries 2001:21).

Arbeidsmigrasjon og globalisering: Et refleksivt perspektiv

Mobilitet og arbeidsmigrasjon er sentrale element i mange globaliseringsdiskusjoner. I følge Spivak må en spørre hvilke interesser som fremmes gjennom ulike

---

¹¹ Douglas Massey og Doreen Massey er sentrale referanser, de referes med for- og etternavn.

¹² Se også Leitner 2000, Papastergiadis 2000, Kofman et al 2000

forskningstradisjoner og teorier (1998:329). Hun peker på at når det ”globale” hentes frem er det gjerne for å slippe å fokusere på betydningen globale prosesser har for folk og steder. På den annen side kan fokus på det globale også brukes for å forklare tilsynelatende uforklarlige stedlige og økonomiske prosesser, som at lønnsomme arbeidsplasser legges ned. Å avdekke interessene bak både ”hegemoniske” og ”marginaliserte” teorier og virkelighetsforståelser må derfor inngå i analysene. Å vise hvilke resultat ulike teorier kan få for framstillinga av ulike aktører, er en måte å gjøre dette på. Dette er et spørsmål om hvem som tjener på ulike forståelsesmåter og hvilke forhold som naturaliseres gjennom perspektiv og forståelsesrammer. Hva betyr ulike forståelser *av* prosessene *for* forløpet av prosessene? Et eksempel kan illustrere dette. Å betegne mennesker som finner arbeid i et annet land enn sitt føde- eller oppholdsland som arbeidsmigranter, tar eksistensen av nasjonalstater og betydningen av nasjonale grenser for gitt. Det bidrar til å etablere en forbindelse mellom fødested og rettigheter, og impliserer at mobilitet, og ikke bofasthet, krever forklaring.

I dette arbeidet vil jeg løfte frem noen spenninger og undersøke det vi i alminnelighet tar for gitt. Jeg vil tidvis anvende en dekonstruerende tilnærming til valgte teorier og deres betydning. Det vil jeg gjøre uten å gi slipp på ambisjonen om å si noe substansielt og etterprøvbart om arbeidsmigrasjon i det norsk-russiske grenselandet. For meg representerer dette en balansegang mellom en kritisk refleksivitet som skaper innsikt og diskusjoner som i verste fall sirkler rundt forskeren, uten å skape innsikt. Hensikten med refleksjonen er å motvirke en ukritisk reproduksjon av veletablerte, men kanskje falske ”sannheter”. Det er derfor nødvendig å reflektere systematisk over og kontekstualisere forskningen og rollen som forsker i forskningsprosessen, det gjør jeg blant annet i kapittel to. Det kan lett føre til et uhåndterlig detaljnivå, og problematiseringer som gjør fremstillingen vanskelig. Å analysere et materiale er også et spørsmål om å holde tråden i analysen og skape orden i komplekse sammenhenger, med en logikk det er mulig å følge. Derfor gjennomfører jeg ikke dette prosjektet i sin ytterste ”dekonstruerende” konsekvens. En rekke motsetninger får stå åpne, noen interesser får hvile i ”erkjente sannheters dype søvn”, alternative tolkninger vil alltid være mulige. Jeg har også en visshet om at en fullstendig forståelse og analyse av kunnskapsprosesser (og andre prosesser) er

umulig. Verken forskningsprosessen, andre aktører eller forskeren er transparente, heller ikke for seg selv (Rose 1997).

Menneskelig mobilitet dreier seg om forskjellige fenomen som flukt fra politisk forfølgelse, multinasjonale selskapers virksomhet, arbeidsinnvandring, illegal handel med kvinner og barn, terrorisme, troppeforflytning, kultursamarbeid og turisme.

Mobilitet er romlighet, og det utfordrer betydningen av avstand, sted, nivå, utstrekning, omfang og andre geografiske forhold. Jeg vil løfte frem tre diskusjoner som angår dette. Den første går på at globalisering ikke er et nytt fenomen. Selv om det absolutte antall arbeidsmigranter øker var den relative andelen migranter i verden omkring årtusenskiftet tilsvarende nivået på 1900-tallet (Hatton 2001). Nyere studier har også vist at mer enn 2/3 av migrantene på 1900-tallet vendte tilbake til hjemlandet (Hatton 2001:25). Senere migrerte de kanskje igjen, var de sirkulære arbeidsmigranter? I forhold til min analyse er det tilstrekkelig å slå fast at politiske og andre forhold har ført til en ny og økt aktivitet på tvers av den norskrussiske grensen. Grensepasseringer over tollstasjonen på Storskog økte fra ca 15.000 i 1991, til 65.000 i 1995 og 125.000 i 2000 (Troms og Finnmark tolldistrikt 2001). Dette inkluderer nye aktører og steder. Hvordan arbeidsmigrasjon har oppstått her, og hvordan sted og romlighet inngår i mobiliteten, skal belyses i denne avhandlinga.

En annen debatt peker på det problematiske ved å omtale globalisering som generelle prosesser. Mennesker og steder er knyttet til globale prosesser på ulike måter og dette har betydning for mønstrene som oppstår. Doreen Massey viser for eksempel hvordan ens plassering i sosiale systemers maktstrukturer, basert på kjønn, klasse og etnisitet fører til svært ulike berøringspunkter med de globale prosessene og dermed forskjellige konsekvenser (1994). Akademiske kosmopolitter og journalister opplever kanskje en økende frihet, mens innbyggerne i Mexico Citys bølgeblikkskur heller opplever større begrensinger både geografisk, sosialt og økonomisk. Noen initierer, noen tilpasser seg, noen tvinges av og noen motstår globale prosesser. Globalisering er slik sett ikke entydige og generelle prosesser. Jeg analyserer hvordan migrasjonsprosesser arter seg i dette området ved å studere hva aktørenes posisjoner betyr for hvordan de er knyttet til det vi kaller globalisering. Ramamurthy har i en studie av indiske kvinner og deres produksjon og -konsum av sarier, vist at posisjoner

og berøringspunkter ikke er entydige. Kvinnene presses økonomisk under nye betingelser, nye saries er dårligere tilpasset klimaet, men også billigere, enkle å vaske, og signaliserer modernitet. ”Globaliseringen” innebærer motsetninger, forvirring og glede: perpleksitet (2003). Pratt har vist hvordan ambivalens kan beskrive relasjoner mellom canadiske mødres forestillinger om morsrollen og den lettelse i dagliglivet som ansettelse av utenlandske praktikanter i Canada kan medføre (1997).

Den tredje diskusjonen går på at globale prosesser er romlige og har lokale konsekvenser (Guarnizo og Smith 1998). Både Hannerz (1996) og Massey (1994) viser hvordan de-globalisering eller frakopling kan være konsekvenser av nye internasjonale forbindelser og færre geografiske barrierer på noen områder og for noen aktører. Videre viser Hannerz at globale prosesser ikke bare kan føre til frakopling, men at ulike aktører også selv kan kople seg fra disse prosessene (1996:18). Dette fremhever at det er nødvendig å inkludere lokale konsekvenser. Men et ensidig fokus på konsekvenser, kan føre til at en taper lokale motstandsstrategier av syne. Det kan være med å marginalisere enkelte aktører i analysene. Fokus på globale prosessers lokale *konsekvenser* og deltakelse kan derimot også føre til at globale prosesser forstås som det som skaper endring, mens ”det lokale” romantiseres og fremstår som stabilt og tradisjonelt (Massey, Doreen 1994). Endring blir på sett og vis påført utenfra, mens lokale aktører responderer for å opprettholde tradisjonelle levesett. I møte med lokal aktivitet fremstår globale prosesser som anonyme, strukturbestemte og uavvendelige. Fokus på aktørenes motstand og lokale konsekvenser kan paradoksalt nok føre til at andre aktører, såkalt globale, blir usynlige, og at de forsvinner som handlende aktører¹³. Hannerz konkluderer med at globalisering ”... fører til bevegelser både fram og tilbake, kommer på mange ulike vis, er segmenterte og notorisk ubalanserte...” (1996:18). Han påpeker at lokale og globale prosesser må inkluderes og spesifiseres i analysen av globale fenomen.

Kearney påpeker at ensidig oppmerksomhet mot lokale prosesser, identiteter og analyseenheter ikke bare bidrar til en mangelfull analyse av globale prosesser, men

---

¹³ Se Bærenholdt og Aure (2007:77f) for en diskusjon av dette i UNESCO MOST CCPP

også til en ufullstendig forståelse av lokale prosesser (1995). Forbindelsene mellom lokale og globale prosesser må altså inkluderes for å forstå både lokale og globale forhold. Det holder likevel ikke å bare se på lokale og globale *betingelser* for globale og lokale prosesser. Skal vi forstå globaliserende prosesser og hvordan de virker må vi også inkludere en analyse av hvordan disse oppstår og konstrueres og dermed hvordan romlige aktører bidrar til å skape disse prosessene. Det inkluderer også spørsmålet om hvilke konsekvenser prosessene har for andre aktører og steder.

Å bruke begrepene lokalt og globalt på denne måten er altså problematisk. Derfor vil jeg i fortsettelsen fokusere på steder og bevegelser og deres romlighet. Både i analyser og debatter anvendes likevel begrepene globalt og lokalt. Det innebærer ikke at globale og lokale praksiser og prosesser ikke ses som romlige og lokaliserte. Derimot kan begrepene fungere som en forkortelse som i tillegg assosieres til skala: globalt til stor utstrekning og størrelse, lokalt knyttes til liten størrelse og (ingen) utstrekning (se Robertson 1995:25). Dette handler om abstraksjonsnivå og om forholdet mellom sosiale prosesser, steder og romlighet, inkludert ubalanserte relasjoner. Det kan analyseres og operasjonaliseres gjennom å spørre hvordan og på hvilken måte rom og sted inngår i prosesser og hvilke følger det får.

Fra steder til strømmer og tids-romlig samhandling

Castells prøver å overkomme en side av dette problemet og foreslår å skifte fokus fra steder (place) som han sier er i ferd med å bli oppløst, til ”strømmer” som er viktig for å forstå nåtidige samfunn (1996). Han anbefaler å analysere samfunnet som en spenning mellom ”space of flows” og ”space of place”. Rom er altså både sted og bevegelse, en prosess som rommer handling. Robertson introduserer verken-eller, eller både-og-begrepet ”glocalization” (1995). Doreen Massey begrepsfester dette som global-lokale strømmer. Hun ser strømmene som forbindelseslinjer og utvekslinger mellom samfunn og prosesser på høyere (og lavere) nivå og av større og mindre skala (1994).

Den tilsynelatende motsetningen mellom global og lokal som flere altså forsøker å overskride med hybride begrep, må avkles. Doreen Massey forklarer den med å påvise hvordan den henger sammen med to spesifikke (mis)forståelser knyttet

til geografi, sted og sosialitet. Hun viser at det er lett å tenke om steder som beholdere, et område med en grense rundt som innbefatter noe, men utelater andre forhold. Her blir noe sett som inni (det lokale) og andre relasjoner som utenfor, ikke-lokale/eksterne/globale. Den første misforståelsen er å se sted som synonymt med innsiden av et geografisk område, avgrenset fra ”det utenfor”. Den andre misforståelsen er å kople en innside, et geografisk område, til bestemte kvaliteter ved sosial samhandling, som for eksempel fellesskap. Massey sier at problemet er at sosialt rom gjøres synonymt med et avgrenset geografisk rom. Vi misforstår aktørens lokalisering, og handlingens romlighet med at handlingen og aktøren *er* lokale. Et eksempel gjør dette mindre abstrakt. Å ta en telefonsamtale gjør en alltid fra et spesifikt sted. Handlingen strekker seg over avstander til en mottaker som er lokalisert, på sin måte og på sitt sted. Rom har mange betydninger: Det spiller en rolle hvor en oppholder seg både med hensyn til om det er mobildekning, hvilke operatører som finnes, hva samtalen koster, hvilke tema og hvordan en kan snakke sammen på telefon, de nummer en må taste for å oppnå kontakt, bakgrunnsstøy, tidssoner, hvem som hører hva du sier etc. Sosiale, økonomiske, kulturelle, historiske og politiske forhold inngår i romlige handlinger. Dette handler ikke om at handlinger foregår oppå et geografisk landskap, men at handlinger *er* romlige. Å kalle det for en lokal handling er like meningsløst som å kalle det en global handling. Eksempelet viser det implisitte forholdet mellom rom og handling, og at dette kan spesifiseres.

For Massey inkluderer sosialt rom de sosiale relasjonenes utstrekning, den plassen og den tiden de tar (Massey 1994). Da kan vi ikke avgrense og ramme handlingene inn på et spesifikt geografisk område, som i en containermodell, eller løsrive handling fra den tids-romlige situasjonen. Derimot kan vi tenke at sosial praksis alltid allerede er tids-romlige, at de alltid finner sted, alltid til en tid. Jeg vil undersøke ulike aktørers praksis i en migrasjonsprosess og vise hvordan tid-rom og ulike aspekter av sosial handling henger sammen og kan ha mangeartede betydninger.

En lokalsamfunnstilnærming til komplekse migrasjonspraksiser

Arbeidsmigrasjon er altså konkrete, spesifikke og romlige prosesser. Jeg nærmer meg disse med en lokalsamfunnstilnærming. Slike har blant annet bidratt til forståelse av

sammenhenger mellom økonomiske og sosiale prosesser som entreprenørskap, flytting, utvikling av bomiljø, endringer i kvinners og menns roller i næringsvirksomhet og hushold så vel som frivillig arbeid, og mestring av internasjonale endringsprosesser¹⁴. Den gir mulighet til å studere fenomener større enn lokale samfunn og prosesser som strekker seg ut over lokaliteten (Bærenholdt og Aarsæther 1998:26). Det henger samme med skillet mellom lokalsamfunn som fokus og lokus (jfr. Arensberg i Jentoft 1996:30). Lokalsamfunn som fokus dreier seg om å studere et spesifikt samfunn, som lokus handler det om å analysere ”data innhentet fra et lite lokalsamfunn” for å studere generelle tema i samfunnsvitenskapen fremhever Jentoft (1996:30). Saugestad fremhever forskjellen på studier *i* og *av* lokalsamfunn (1996:16). Hennes studie i Nord-Irland var i utgangspunktet en studie *av* et lokalsamfunn. Det viste seg å bestå av to samfunn (Saugestad 1996:17). Arbeidet ble til en studie av sosiale prosesser *i* et lokalsamfunn. I følge Saugestad fokuserte hun på samhandling og konflikt og ikke (betydningen av) lokalisering. Jentoft knytter studier *av* og *i* til henholdsvis ideologiske og metodologiske grunner for å gjøre lokalsamfunnsstudier (Jentoft 1996:30). Jeg vil kople dette til Masseys (1994) to poeng med hensyn til forståelse av tids-romlige sosiale prosesser. Både studier *i* og *av* lokalsamfunn skaper både ideologiske og analytiske problem, hvis det innebærer å se lokalsamfunnet som en beholder. For det første fordi det forutsetter at samhandling ikke har romlig utstrekning. Prosessene er lokaliserte i en kontekst *i*, men ses ikke selv som romlige, utover ”det lokale”. For det andre fører sammensmeltingen av et geografisk område med bestemte lokalsamfunnskvaliteter til at sosiale, økonomiske og kulturelle betydninger av praksis, tas for gitt, i stedet for å analyseres.

En lokalsamfunnstilnærming innebærer for det første kan ikke lokalsamfunn ses som a priori avgrenset og sosialt bestemt – verken geografisk, sosialt eller kulturelt. For det andre kan en studere både generelle samfunnsvitenskapelige tema og spesifikke steder som en studie *av* lokalsamfunn (inkludert romlige forbindelser), fordi generelle sosiale mønster analyseres frem. For det tredje: når en studerer generelle

---

¹⁴ f.eks Brox 1966, Gullestad 1979, Holtedahl 1986, Aarsæther og Bærenholdt 1998, Gerrard 2008

samfunnsvitenskapelige tema *i et lokalsamfunn* (som ikke forstås som avgrenset) inngår også spesifikke romlige aspekt. Det inngår, i hvert fall implisitt i analyser, at en skiller mellom det ved mønstrene som fremstilles som generelt og spesielt. En analytisk generalisering innebærer vurderinger av romlige forhold. For det fjerde følger: Studiet *av* så vel som *i lokalsamfunn* representerer metodologiske tilnærminger som krever romlig refleksjon. En kan som Saugestad, påpeke at boligmessig nærhet i en gate, er irrelevant for felleskap og tilhørighet, fordi skillet mellom fellesskapene gikk midt i gata (Saugestad 1996:17). Hun kunne også konkludere med at den geografiske grensa midt i veien, inngikk i sosiale, religiøse, økonomiske, romlige og dermed kulturelle fellesskap og konflikter. Det ville gjøre lokalisering relevant, og fremheve samhandlingens sosiale romlighet. Studien *av og i ei* spesifikk gate, bidro med spesifikk og generell samfunnsvitenskapelig innsikt, og romlighet inngår i sosiale prosesser og analyser.

Lokalsamfunnsstudier bygger også på at samfunnsmessige fenomener i tillegg til rom inkluderer kulturelle, sosiale, økonomiske og politiske prosesser som er gjensidig innvevd i hverandre. Lokalsamfunnsforskningen har en vitenskapsteoretisk holistisk ambisjon (Jentoft 1996:30). Et lokalsamfunn, i betydningen et case i et småskala samfunn, gjør det mulig å analysere flere felt, geografiske så vel som historiske og meningsfortolkende dimensjoner ved handling og prosesser, på tvers og i sammenheng (Ragin 1993:67). I min analyse inngår migrasjonsprosessens begrensede skala (antall) også i dette. Den holistiske ambisjonen er også knyttet til at samhandling og sosiale prosesser tenderer til å overskride sektorvise oppdelinger, skillet mellom privat og offentlig, formelt og uformelt. Dette er sentralt i analyser med utgangspunkt i et hverdagslivs perspektiv (Gullestad 1989, Smith 1987).

McDowell reformulerer Doreen Massey og sier "... lokaliteter er produsert i skjæringspunktet mellom lokale og globale prosesser" (1999:4). De defineres gjennom sosiale relasjoner, og den bestemte miksen av sammenvevde sosiale relasjoner, deres utstrekning og betingelser, til andre steder, i andre tider. Steder skapes gjennom forbindelsene de har med resten av verden (Massey 1994:316). I følge henne er steder porøse og åpne, de er i endring, de er mangetydig og inngår i symbolske og materielle maktstrukturer. Samhandling, romlige og sosiale prosesser og sammenveving skaper

steder. Disse må følges både for å analysere hvordan steder produseres og hvordan lokal-globale strømmer arter seg. Som Saugestad påpeker tar feltbegrepet (Grønhaug 1978) utgangspunkt i oppgaver som løses og følger personer som er involvert og de relasjonene de inngår i (Saugestad 1996:19). Dette gjør nettverksanalyser romlige, og utvider dem ved å fremheve betydningen av aktører og praksis.

Analysen av migrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord krever studier *av, i* og mellom romlig organiserte samfunn. Den inkluderer også andre steder som praksiser og prosesser strekker seg til og over. Dette inngår i en lokalsamfunnstilnærming slik jeg har diskutert den her. Jeg har dermed allerede introdusert en praksistilnærming, i neste avsnitt vil jeg vise hvordan Mois fenomenologiske praksisteori kan bidra til slike analyser.

Materialitet og mening, handling og struktur

Jeg ser de mange og motsetningsfulle oppfatningene omkring arbeidsmigrasjon som et uttrykk for at ulike virkelighetsforståelser møtes, og at ulike forståelsesrammer langt på vei bestemmer både hva og hvordan en ser. For å få innsikt i migrasjonsprosessene kreves derfor analyser som inkluderer hvordan virkelighetsforståelser dannes og gjendannes. Dette innebærer en meningsforstående tilnærming som inkluderer materielle forhold. Det kan bidra til å forklare betydninger av migranternes plassering i bedriftens organisasjonsstruktur, og hvem som ble rekruttert til arbeid i Norge.

I essayet "Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori" utvikler Moi en teori om hva det vil si å være kvinne (eller mann) i et gitt samfunn (1998:23). Betydningen av kjønn er viktig også i min studie i det russisk-norske grenselandet. Moi bidrar til å forstå kjønn og forholdet mellom kjønn og andre likhets¹⁵ - og differensierende prosesser (interseksjonalitet) (Moi 1998:59). Mitt poeng er likevel først og fremst at denne teorien kan bidra generelt i analysen av endringsprosesser, fordi den på en grunnleggende måte inkluderer kjønn (og andre differensieringer) i en samfunnsteori. Moi diskuterer forholdet mellom kultur og natur, mening og

---

¹⁵ Jeg forstår i utgangspunktet likhet som liknende, det kan gi grunnlag for likebehandling/rettferd

materialitet, handling og struktur - grunnlagsproblemer i samfunnsvitenskapen og i min studie av arbeidsmigrasjon.

Moi er inspirert av fransk fenomenologi og dagligspråkets filosofi (1998:11). Disse tradisjonenes fellestrekk er at de setter det alminnelige i sentrum og tar utgangspunkt i dagliglivets handlinger og språkpraksis (et hverdagslivsperspektiv). Mening knyttes eksplisitt til handling. Å forstå kjønnete, seksuelle kropper (mann eller kvinne) som konkrete, og i spesifikke situasjoner, er Mois hensikt (1998:13). Dette dreier seg om å forstå mennesker og handling, på en måte som inkluderer kjønn og rom. Kroppen *er* menneskets romlige utstrekning¹⁶. Price betegner kroppen som "the very local" i en empirisk analyse av neoliberalisme og vold i Mexico (1999). For Moi er erfaringer tilgangen til forståelse, slik bruken av språket bestemmer betydning for Wittgenstein. Ved å ta utgangspunkt i arbeidsmigranter, bedriftsledere, ektefeller eller kolleger og deres erfaringer kan jeg få kunnskap om fenomenet arbeidsmigrasjon fordi "Levd erfaring er en åpen og kontinuerlig interaksjon mellom subjektet og verden, der hver term hele tiden konstruerer den andre."(Moi 1998:86).

Forbindelsen mellom subjektet og verden, aktør og struktur finnes i Beauvoirs begrep om at kroppen er en situasjon. Det innebærer at "Kroppen [...] er en fundamental situasjon fordi den er grunnlaget for min erfaring av meg selv og av verden. Den er en situasjon som alltid er en del av min levde erfaring" (Moi 1998:95). Erfaring er den måten individet gir mening til sin "situasjon" og sine handlinger på. Levde erfaringer: praksis, blir dermed sedimentert over tid gjennom interaksjon med verden, og blir gradvis en del av en "situasjon" som stadig er i endring, fordi erfaringer endrer seg. Kroppen er altså både objektive og subjektive aspekt i erfaringene (Moi 1998:96). Kroppen er både subjektiv og objektiv. Mennesket er en (kroppslig) situasjon på denne måten, og samtidig befinner den seg i ulike andre situasjoner (det vi vanligvis forstår med situasjon). Inspirert av Sartre ser Moi situasjonen som en relasjon mellom frihet og verden (1998:99). Den konkrete kroppen erfares som meningsfull og som sosialt og historisk situert (1998:110). Praksis er dermed en

---

¹⁶ I aktørorienterte teorier finnes også kvinner og menn, kroppsbegrepet gjør dette tydeligere

syntese av de faktiske forhold vi lever med og i, og vår situerte frihet. Denne situasjonen er ikke utenfor oss, vi er alltid i en situasjon, og denne situasjonen er alltid en del av oss. Derfor er menneskets praksis grunnleggende *tvetydig*, vi er på samme tid gjenstand for naturlover og for menneskelig meningsproduksjon (1998:103). En praksisorientert fenomenologi kan bidra til å forstå arbeidsmigrasjon som et fenomen som er konstituerende for og konstituert av meningssystemer, materielle forhold, og en praksis mellom handling og struktur, endring og gjendanning. Denne er kjønnet men også preget av andre kategorier som alder, nasjonalitet og personlige erfaringer. Beauvoir spør "... hva slags verdier, normer eller krav det kvinnelige mennesket – nettopp fordi hun er kvinne - stilles overfor i møte med Den andre.." (Moi 1998:116). Jeg spør blant annet hvilke verdier, normer eller krav de russiske migrantene møter i Båtsfjord, og analyserer ut fra at mennesker definerer seg gjennom å gjøre noe med det verden gjør med dem.

Avhandlingens problemstilling og organisering

Med utgangspunkt i studier av konkret samhandling og spesifikke forbindelser mellom et russisk og et norsk kystsamfunn, analyserer jeg mobiliteten mellom arbeidsmarkeder på tvers av den russisknorske grensa. Problemstillingen er 1) Hvordan kom migrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord i gang? 2) Hvordan inngår arbeidsmigrasjonen i andre romlige, sosiale og økonomiske prosesser? 3) Hvordan oppleves og erfares migrasjonslivet?

Avhandlingen er organisert rundt disse spørsmålene på følgende måte:

I det første kapitlet har jeg redegjort for perspektiv og tilnærminger jeg vil bruke i studiet av fremveksten av forbindelsen mellom Teriberka og Båtsfjord.

I kapittel to spør jeg hvordan jeg på et område preget av motsetninger og kulturelle forskjeller kan produsere pålitelig kunnskap. I dette kapitlet analyserer jeg deler av forskningsprosessen og viser hvordan politikk og vitenskap, subjektive opplevelser og metodiske spørsmål henger sammen i dette arbeidet. Jeg redegjør også for hva slags data studien bygger på og hvordan disse er produsert.

I kapittel tre spør jeg hvilke situasjonelle forhold migrasjonen foregår innenfor. Jeg plasserer arbeidsmigrasjonen i forhold til steder; Teriberka, Båtsfjord og det

området de inngår i. Jeg plasserer den også i strømmer; andre forbindelser og endringsprosesser: den økonomiske og politiske utviklingen i fiskerifeltet, geopolitiske endringer rundt oppløsningen av Sovjetunionen, samt regionaliseringen knyttet til den Euro-Arktiske Barentsregion. Kapittel to og tre presenterer dermed studiens bakgrunn, mens kapittel fire, fem og seks, presenterer de empiriske analysene og svarer på studiens problemstillinger.

I det fjerde kapitelet spør jeg hvordan migrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord kom i gang. Jeg viser hvordan migrasjonsprosessen begynte, hvem som ble migranter og hvorfor de ble det. Det inkluderer å analysere migrasjonsorganisasjonen og dens praktiske og kulturelle betydning.

I kapittel fem er spørsmålet hvordan og hvorfor dette ble en ny og spesifikk migrasjonsforbindelse mellom to steder. Jeg analyserer hvordan fremveksten av migrasjonsorganisasjonen foregikk og forklarer dermed hvordan arbeidsmigrasjonen henger sammen med andre romlige, sosiale og økonomiske prosesser.

Kapittel seks svarer på hvordan migrantene opplevde migrasjonen, med utgangspunkt i deres erfaringer. Jeg spør hva det er å være, leve og jobbe som migrant, og hvordan steder og mobilitet inngår i migrasjonserfaringene. Til en viss grad inkluderer det også analyser av hva arbeidsmigrasjonen fører til for andre aktører og samfunnsforhold i Teriberka og Båtsfjord.

Avslutningsvis, i kapittel sju, viser jeg hva en kjønnet, praksis- og prosessorientert småskala lokalsamfunnstilnærming har bidratt med i forståelsen av arbeidsmigrasjon. Jeg plasserer analysens funn i forhold til migrasjonsteori, en global vareproduksjonskjedeteori og forståelse av forholdet mellom arbeidsmigrasjon og andre romlige prosesser. Jeg konkluderer i forhold til avhandlingens teoretiske og empiriske problemstillinger.

Studien handler om fordeling av goder, plikter, kostnader og rettigheter over nasjonale grenser. Dette er prosesser preget av makt, motmakt og det som er i mellom. Det handler om livet i samfunn folk reiser fra og reiser til, og det handler om kvinner og menn som beveger seg mellom og bor på flere steder. Det handler om å skape nye virkeligheter og gjøre noe med det verden gjør med deg. Det handler om hvordan

steder og folk forbindes og skilles og hvordan vi tolker, finner og skaper mening i livet.

Kapittel 2

Vitenskap og politikk. En analyse av kunnskapsproduksjonen

Dette kapittelet handler om hvordan erfaringer fra datainnsamling og -produksjon har preget forskningsprosessen og hvordan ulike teoretiske perspektiver har påvirket datainnsamlingen. Med utgangspunkt i spørsmål og utfordringer jeg har fått i møter med aktører og informanter spør jeg: Hvordan kan jeg hevde at jeg produserer pålitelig kunnskap - på et område preget av store motsetninger? For å svare på dette, analyserer jeg deler av forskningsprosessen og viser hvordan forholdet mellom politikk og vitenskap, subjektive opplevelser og metodiske spørsmål henger sammen i dette arbeidet. Analysene tar utgangspunkt i et forvaltningsperspektiv (Altern og Holtedahl 1995) og en modell av kunnskapsproduksjonen der kunnskap transformeres gjennom trinn i en fortolkende prosess (Haavind 2000). Jeg redegjør også for hva slags data studien bygger på og hvordan disse er skaffet til veie.

Jeg presenterer først forvaltningsperspektivet og aktørene i forskningsprosessen før jeg redegjør for datainnsamlingen. Deretter analyserer jeg kort noen samhandlingssituasjoner som har hatt betydning for prosjektet. Jeg analyserer altså forskningsprosessen på samme måte som andre sosiale prosesser. På bakgrunn av dette, peker jeg på krav som kan stilles til vitenskapelige arbeid og hvordan en meningsforstående samfunnsvitenskap kan svare på disse. Jeg konkluderer med at forskning som vil påvirke samfunnsdebatter kan være spesielt godt egnet for å produsere vitenskapelig kunnskap.

Et forvaltningsperspektiv på ”kunn-skaping”

Altern og Holtedahl sier at forskningsbasert kunnskap er forestillinger om verden slik de fremmes av A) forskere, B) de som studeres av forskere og C) mottakere av forskernes forestillinger (1995:5). Aktørene bidrar i kunnskapsproduksjon både som individ og som deler av kollektiv. Denne analysen handler om hvordan ulike aktører i Norge og i Russland, forskere og andre er situerte aktører ”... med relasjoner, verdier,

interesser og selvoppfatninger å ta hånd om..." i forskningsprosessen (Altern og Holtedahl 1995:5). Det innebærer at aktørene ut fra situasjon, inkludert kjønn, sosial posisjon etc. forvalter interesser og bidrar til å skape forståelser og kunnskap på bestemte måter. I et forvaltningsperspektiv inngår derfor analyser av ulike aspekter ved aktørenes roller og praksis i forskningsprosessen. Med referanse til bl.a. Bourdieu peker Altern og Holtedahl på at forskningsbasert kunnskap alltid bør betraktes som en utfoldelse av maktforhold (1995:8). Disse og andre aspekt kan vi få tilgang til ved å studere prosessene, praksis, situasjoner og kontekst som er involvert i kunnskapsproduksjonen.

"Informant-aktører" i denne studien er kvinner og menn fra Teriberka og arbeidsgivere i Båtsfjord, men også andre som har medvirket til migrasjonen og som inngår i samhandlingen rundt den. Studien følger oppgaver, relasjoner samt situasjonelle prosesser og praksiser som inngår i fremveksten og funksjonen av migrasjonen (Grønhaug 1978). Dette er ikke begrenset til aktører i eller fra Teriberka og Båtsfjord, men bestemmes av de sosiale relasjonenes utstrekning, som diskutert i kapittel en. En slik tilnærming utvider det geografiske forskningsfeltet, samt antall og type informanter. Jeg har intervjuet de som bidro til å gjøre migrasjonen mulig, ektefeller, barn og familie i Russland og i Norge, lærere, naboer, andre arbeidstakere, politikere, ansatte i offentlig virksomhet på begge sider av grensen og andre som inngår i, påvirker og påvirkes av mobiliteten. I Norge får tillitsvalgte i fiskeindustriens fagforeninger nye arbeidere å forholde seg til, mens frivillige organisasjoner og andre må forholde seg til nye innbyggere. I Russland må ulike aktører forholde seg til at innbyggere med oppgaver og roller i samfunnet, migrerer til Båtsfjord. Dette gir et mangfold av informanter og virkelighetsforståelser. Derfor er arbeidsmigranter bare én av flere aktører i denne studien.

"Mottaker-aktørene" er per definisjon den vitenskapelige forsknings- og utdanningsinstitusjonen, Norges Forskningsråd og andre finansiører. I begynnelsen av dette arbeidet fremsto ikke disse mottakerne som spesielt viktige, snarere ville jeg kommunisere med andre aktører i andre fora. Debatten i Norge om forholdet mellom Norge og Russland, slik den har kommet til uttrykk i media, har vært preget av grenseløs økonomisk optimisme, overveldende skepsis og kritikk av

samarbeidsprosjekt, ”kald krig”-retorikk, beskrivelser av ekstrem fattigdom og miljøtrussel, moralsk indignasjon og bekymring knyttet til prostitusjon og kriminalitet¹⁷. Det finnes imidlertid andre typer kunnskap om forholdet mellom Norge og Russland i denne offentligheten som jeg ønsker å bidra til. Målet med dette arbeidet har vært å bidra til forskningsbasert kunnskap om arbeidsmigrasjon fra Russland til Norge og de prosessene den inngår i. Ikke bare for å skape innsikt i fenomenet, og denne spesifikke migrasjonen, men også for å bidra til bedre og endrede utviklingsforløp. Jeg ville inkludere flere og ulike perspektiv, og være med å påvirke meningsdanningen i den ”opplyste” offentligheten. Studien er kunnskapsproduksjon som ”vil noe”¹⁸. Etter hvert har teoretiske diskusjoner og det akademiske forskersamfunnet som mottakere av avhandlingen, kommet i forgrunnen. Migrasjonsprosesser, situasjoner og betingelser er endret. Likevel er det fortsatt viktig å forstå arbeidsmigrasjon, både som fenomen og spesifikk prosess i det russisk-norske grenselandet.

Studiens mottakere inkluderer private og offentlige beslutningstakere og forskersamfunnet som vurderer kunnskapsproduksjonen. Mange potensielle mottakere er også informanter i dette arbeidet, det innebærer at både de og jeg har flere roller og interesser å ivareta i samhandling og kunnskapsproduksjon.

Doktorgradsarbeidet er preget av forskeren og de faglige tradisjoner hun inngår i. Samarbeidet med økonom og seniorforsker Dr. Riabova ved Kola Science Centre i Apatity, har også hatt betydning i dette arbeidet. Det har vært basert på vår deltakelse i Circumpolar Coping Processes Project, i UNESCOs forskningsprogram Management of Social Transformation. Dr. Riabova har tidligere gjort studier i Teriberka (Riabova 1998) og var derfor kjent med samfunnet. Den vanskelige økonomiske situasjonen i Russland på slutten av 1990-tallet og problemer med å finansiere kvalitativ samfunnsforskning i Russland, gjorde samarbeidet avhengig av ekstern og norsk finansiering. Støtte fra institusjoner i Norge, Norden og EU bidro til at vi kunne gjennomføre reiser og datainnsamling til dette og tilgrensende prosjekt i Norge og

---

¹⁷ Mathiesen 1998, Stenvoll 2000, Leotieva og Sarsenov 2003, Hønneland 2005, Hønneland og Jørgensen 2002

¹⁸ Tittel på *PLAN* nummer 6/2003 (red) Nyseth og Altern, der inngår også analyser av deler av dette arbeidet.

Russland. Forutsetninger fra disse institusjonene var at jeg kjøpte tjenester fra Kola Science Centre, som Riabova utførte. I tillegg til å delta i planlegging, tolke og være med i gjennomføring i datainnsamlingen i Russland, har Riabova en gang deltatt i datainnsamling i Båtsfjord. Noen intervju har vært preget av at vi er fra ulike land, sammenlikninger, utprøving av hypoteser om samarbeid, likheter og forskjeller har derfor blitt viktige tema. Etter møter, intervju og i forbindelse med presentasjoner av foreløpige resultater, har Riabova og jeg diskutert og sammenliknet. Vi har forsøkt å forstå ulike typer samhandling og har hatt mulighet til å stille spørsmål til hverandres opplevelser og tolkningsforslag, basert på ulik fagbakgrunn, vitenskapstradisjon og nasjonalitet. Dette har utfordret oss til å formulere og underbygge spørsmål og kommentarer svært eksplisitt. Vi har derfor også blitt hverandres informanter. Arbeidet med denne teksten har ikke foregått i dette fellesskapet, selv om det i stor grad trekker på felles diskusjoner og samtaler.

Fagtradisjoner, samarbeidsrelasjoner, valg av teori og metoder beskriver forskeren som fagperson og aktør i kunnskapsproduksjonen. På ulikt vis har også nasjonalitet, kjønn, alder og (manglende) språkkunnskap hatt betydning i denne studien. Det samme har også vilje og evne til å spille dette ut i samhandlingsrelasjoner. Forskerrollen må følgelig også forstås på bakgrunn av forskerens ”personlige” erfaringer. Etter redegjørelsen for datainnsamling vil jeg skissere noen samhandlingssituasjoner som også inkluderer slike erfaringer. Det er bare når disse har betydning for kunnskapsproduksjonen, at de hører hjemme i en offentlig debatt. Dette representerer en grense i forhold til hvilke erfaringer som kan inkluderes i et slikt arbeid.

Datainnsamling¹⁹: hvem, hva, hvor, når og hvordan.

Med utgangspunkt i intervju og samtaler med arbeidsmigranter fra Teriberka, arbeidsgivere og andre aktører har vi skaffet til veie datagrunnlag som belyser hvordan

---

¹⁹ Som min tilnærming viser, ser jeg datainnsamling som en kompleks, aktiv prosess. ”Data” ”samles” ikke ”inn”. Dette er likevel ikke et feltarbeid i antropologisk forstand, derfor bruker jeg ikke dette begrepet.

grensekryssende forbindelser mellom to samfunn oppsto, hvordan de fungerte og hva de førte med seg. Noen skriftlige kilder som politiske dokument, brev etc. inngår også i dette datamaterialet. Datainnsamlingen foregikk fra høsten 1998 til våren 2002. Etter at den ble avsluttet har jeg hatt noe kontakt med enkelte aktører og til en viss grad fulgt utviklingen av grensekryssende prosesser.

Riabova og jeg har sammen og hver for oss intervjuet (også på telefon og e-post) omlag 140 mennesker i forbindelse med denne studien. Riabova har deltatt på ca halvparten av intervjuene. Mange personer har vi møtt flere ganger, i flere situasjoner og sammen med andre. Vi har gjennomført omtrent like mange intervjuer i Båtsfjord og Finnmark som i Teriberka og Murmansk by. Vi intervjuet ca 20 russere i Båtsfjord og 25 nordmenn på besøk i Murmansk. Det var både forhåndsavtalte og ikke-avtalte møter, svært formelle intervju og temmelig uformelle samtaler. I materialet fra Norge er det noen flere menn enn kvinner, mens fra Russland er det litt flere kvinner enn menn. Vi har lagt vekt på å inkludere både kvinner og menn, ulike aldersgrupper og folk i ulike posisjoner for øvrig (se vedlegg, oversikt over intervju).

Som grensekryssende, transnasjonalt fenomen handler migrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord om sosiale prosesser som foregår på og mellom flere steder. Vi har intervjuet syv kvinner og to menn med tilknytning til Teriberka²⁰ som på intervjuetidspunktet jobbet eller hadde jobbet ved den aktuelle bedriften i Båtsfjord. I tillegg inngår andre russiske migranter i Båtsfjord i materialet. Intervjuene har foregått i Båtsfjord, i Teriberka og i Murmansk. Jeg har hatt begrenset tilgang til Teriberka. Landsbyen ligger på kysten mot Barentshavet i et svært militarisert område. Byen er ikke såkalt lukket område, men i løpet av høsten 1998 ble det etablert en kontrollpost med bevæpnede vakter på byens eneste tilførselsvei. Utenlandske besøkende måtte søke om tillatelse fra Federal Security Service (FSB) og andre politi- og militære myndigheter for å få besøke området. Det var underlig å levere inn papirer, bli intervjuet og vente mens den bevæpnede offiseren ringte på dårlig linje til Murmansk fra et lite ”containerkontor” for å kontrollere tillatelsen, mens mine russiske kolleger

---

²⁰ 6-7 menn av totalt 30-35 mennesker fra Teriberka har jobbet i Båtsfjord.

og reisefølge fortalte anekdoter og vitser fra sovjettiden. Det var også en rekke reguleringer knyttet til oppholdet i Teriberka. Jeg fikk ikke lov til å dra ut med båt eller bevege meg utenfor tettbebyggelsen, heller ikke bruke videokamera eller annet opptaksutstyr. Vi så flere ganger at slike forbud ble håndhevet. Etter omfattende og tidkrevende forarbeid fikk vi to tillatelser og en rekke avslag på mine søknader om adgang til Teriberka. I tillegg til mine to besøk i Teriberka inviterte vi derfor informanter til Murmansk by for å intervju dem der. Dette innebar en slitsom reise for dem. Vi organiserte transport, samt dekket utgifter til mat og tapt arbeidsfortjeneste. I tillegg gjennomførte Riabova tolv intervju i Teriberka alene. Jeg intervjuet også folk fra Teriberka i Båtsfjord. Dette medførte likevel at kontakten med migrantene og deres familier i Teriberka ble begrenset.

Vi har gjort individuelle intervju og ulike typer gruppeintervju. Gruppeintervjuene besto av migranter og russiske fiskeriarbeidere, fra en eller flere bedrifter, av produksjonsarbeidere og arbeidsledere sammen, av offentlig eller private arbeidstakere, av migranter og medlemmer av deres familie, av migranters familiemedlemmer og deres venner, samt politikere sammen med andre. Dynamikken i intervjuene var ulik. Min erfaring er likevel at gruppesamtaler ofte får frem motstridende synspunkt, nyanser og paradokser. De er informasjonsrike og gir god anledning til å legge frem hypoteser og foreløpige fortolkninger til diskusjon.

Enkelte ganger har Riabova vært eneste russiske eller jeg eneste norske til stede, i andre intervjusituasjoner har det vært bare nordmenn eller bare russere. Riabova og andre har tolket i russiskspråklige sammenhenger og jeg har tolket for Riabova i norskspråklige sammenhenger. En del russiske aktører snakker norsk og noen snakker engelsk. Det var ikke språklige årsaker til at Riabova skulle delta på datainnsamling i Norge, men interessant at vi sammen kunne følge personer og andre samhandlingsrelasjoner over grensa og gjøre dette til tema for samtaler og analyser.

Jeg har snakket norsk med norske informanter men vært avhengig av oversettere i russiskspråklige sammenhenger. Denne asymmetrien er et problem, samtidig som det å snakke samme språk kan dekke over eller forstørre andre forskjeller eller likheter (Abu-Lughod 1991:141). Vi har ikke brukt opptaksutstyr. De fleste samtaler og intervju er delvis utskrevet, basert på fyldige notater, tatt underveis

og rett etter intervjuene. De intervjuene Riabova har gjort alene i Russland, er fullt utskrevet. De inngår i datatilfanget, men er mindre sentrale. I datatilfanget inngår også samtaler, observasjoner og inntrykk fra andre situasjoner og en rekke feltnotater. Nedtegnelsene er så nøyaktige som mulig. De beskriver hva aktører sa og gjorde, mine assosiasjoner, opplevelser og inntrykk fra reiser, møter, intervju og diskusjoner.

Intervjuene har foregått hjemme hos folk, på arbeidsplasser, i bedrifter, kommunehus og andre offentlige institusjoner, underveis i konferanser og på møter, på kafeer og restauranter av ulike slag, på buss og fly. Svært mange av de som driver næringsvirksomhet i Teriberka bor og driver virksomheten fra Murmansk by. Disse har blitt intervjuet i byen og i Teriberka.

Migrasjonsbiografi og/eller livsløpsbeskrivelser har vært viktige utgangspunkt i mange intervju. Fokus har vært på å beskrive hva og hvordan gjøremål foregår. Dette gjelder både hverdagslige og mer spesielle aktiviteter, i familie, jobb og fritidssituasjoner, hjemme eller andre steder. Vi har intervjuet ektefeller, barn, søsken, mødre, naboer, kollegaer og venner i Båtsfjord og i Teriberka. Arbeidsgivere, bedriftsledere, politikere, ledere i offentlig- og privat sektor, ordførere, ansatte i kommunen og andre organisasjoner, lærere, aktive i frivillige organisasjoner og fagforeninger har vært intervjuet om migrasjonsprosesser, sosiale og økonomiske utviklingsprosesser, men også om livsløp, liv og levnet i henholdsvis Teriberka og Båtsfjord. Intervju med ansatte i offentlig forvaltning i begge land, ledere i regionale organisasjoner og bedrifter med samarbeid over grensa som er lokalisert andre steder inngår også i materialet. I intervjuene fokuserte jeg på aktørenes beskrivelser og synspunkter knyttet til konkrete hendelser de deltok i, men også på beskrivelser og forståelser av andre handlinger og hendelsesforløp. Jeg forsøkte å følge tema og situasjoner informantene introduserte. Gjennom dette opplevde jeg å få tilgang til praksis og virkelighetsforståelser. I materialet er det et begrenset tilfang av observasjoner, men i mange tilfeller beskriver flere aktører de samme hendelsene. Det bidro til at hendelser ble belyst på forskjellige måter, andre ganger presenterte ulike aktører nesten ordrett samme historier. Dette kan bidra til å forstå hvorfor en aktør i Båtsfjord sier at det er flere anløp av russiske båter i år enn i fjor, selv om det påviselig er færre. Et slikt fokus på forholdet mellom mening og materielle (faktiske) forhold

kan både fremheve tilsynelatende motsetninger og reise nye spørsmål. Jeg har forsøkt å forstå hvorfor og i hvilke sammenhenger noe fremstår som rasjonelt og i hvilke situasjoner det fremstår som motstridende. Finnes det situasjoner og måter å vurdere råstoffhandelen mellom Båtsfjord og Russland som gjør det rimelig å si at det nå er flere båtanløp enn før? Eller er dette uttrykk for noe annet, som ambivalens eller perpleksitet?

Jeg har presentert studiens aktører og redegjort for noen sider ved datainnsamlingen i dette arbeidet. Samhandlingen mellom aktørene i denne prosessen er også viktig for å forstå hvordan materialet som studien bygger på har blitt skapt. Dette er neste tema.

Om samhandling i dataproduksjonen

Forskerrollen er tvetydig. Forskeren er i en viss forstand suveren i valg av fokus og perspektiv, hun gjør utvalg og setter sammen, analyserer og legger frem resultatene. Samtidig er forskeren avhengig av at informantene vil delta i undersøkelsen. Noen informanter vil gjerne formidle sine synspunkt og fortelle om sine liv. Slike samtaler glir ofte godt og oppleves kanskje som hyggelige samtaler mellom mennesker med felles interesser? Både informanter og jeg har uttrykt tilfredshet og undring etter slike erfaringer. Andre situasjoner oppleves ikke slik. I det følgende vil jeg beskrive noen samhandlingssituasjoner.

Etter en telefonsamtale og avtale om intervju, ble jeg vist inn på kontoret til en bedriftsleder i Båtsfjord. Bryskt spør han hva jeg vil, mens en annen forsker han samarbeider med venter i bakgrunnen. Han skal kjøre forskeren til flyplassen og har kort tid til meg. Jeg presenterer prosjektets problemstilling og hvilke spørsmål jeg vil diskutere med ham. Han forteller kort og skjematisk om bakgrunnen for bedriftens kontakt og samarbeid med russiske bedrifter og myndigheter for å skaffe arbeidskraft til bedriften. Videre sier han at i dette samfunnet er alle like, de møtes i begravelser, de er hyttenaboer og kjenner hverandre. Jeg påpeker at det er flere synspunkt på arbeidsmigrasjon i Båtsfjord og han fastslår at alle ansatte i bedriften blir rettferdig behandlet og at russerne er den beste arbeidskraft en kan tenke seg. Intervjuet er slutt. Jeg antar at det er i samsvar med begges ønsker. I en senere samtale med samme leder

forteller han det jeg vil kalle den ”offisielle” historien²¹ om Båtsfjords suksess som fiskerisamfunn. Før jeg gikk fra det første møtet med denne bedriftslederen, ble jeg henvist til en annen i bedriftens ledelse for mer informasjon, og fikk tilbud om å se produksjonen og intervju ansatte.

I begynnelsen av denne studien deltok jeg på en rekke møter og konferanser knyttet til samarbeidet i den Euro-Arktiske Barentsregion. Intervjuer og annen samhandling mellom norske aktører og meg foregikk i pauser, på reiser, ekskursjoner og etter dagens konferanseprogram var over. Flere konferanser fant sted på Hotell Polarni Zori i Murmansk sentrum og mye sosialt samvær foregikk i hotellets bar. Ofte var jeg alene norske kvinne der. Jeg fikk kontakt med mange aktører i det norsk-russiske samarbeidet, andre forskere og journalister i disse situasjonene. Det foregår en relativt åpen handel med seksuelle tjenester mellom hotellets gjester og kvinner fra denne baren. Også norske menn inngikk i dette. Det ble derfor viktig for meg å informere om at det jeg observerte ville inngå i forskningsarbeidet og spørre om deres samtykke. Svarene på dette var utelukkende positive, ofte etterfulgt av en fleipete: ”Pass deg, hun forsker!” og ”Hei, er det ikke studenten vår?”. Dette ga anledning til videre spørsmål og diskusjoner, om kjøp av sex, bedrifters og etaters policy på feltet, hvilken betydning dette har for ulike typer samhandling mellom Norge og Russland, etc. Presentasjonen av prosjektet og forespørsel om deltakelse førte til generelle samtaler om samfunnsforskning og ulike aktørers kunnskapsbehov. Aktørene stilte spørsmål om forskningens relevans og holdbarhet, forskjell på erfaring og vitenskapelig kunnskap og foreløpige funn fra dette spesifikke prosjektet. Det inkluderte spørsmål om avhandlingen ”... skal bli like utilgjengelig som det andre dere driver med der borte på universitetet?” (ansatt i en nordnorsk fylkesadministrasjon). Jeg svarte benektende, og vektla at forskningen må være tilgjengelig, også for aktører på feltet.

I møter med russiske politikere, offentlige ansatte og bedriftsledere i Murmansk har presentasjon av prosjektet ført til spørsmål om hvorfor jeg ikke fokuserer på

---

²¹ som fremstilt i bla. aviser, se NæringsRapport nr. 5 1998:7

registre og statistikk. Hva slags kunnskap kan jeg produsere med de kildene jeg bruker og hvordan jeg kan si at slik subjektiv kunnskap kan være vitenskapelig? Hvem har bestilt forskningen og hva skal de bruke kunnskapen til? Disse intervjuene har derfor ført til diskusjoner om likheter og forskjeller mellom Russland og Norge, krav til vitenskapelighet samt tematisert betydningen av landenes ulike økonomiske interesser. Mange av disse informantene hadde høyere utdanning og erfaring fra ulike ledende stillinger, noen er eller har vært forskere²². Flere er statsvitere, noen økonomer, pedagoger, jurister og humanister. De har utfordret meg i forhold til vitenskapelige tradisjoner, metodologien jeg bruker som en meningsfortolkende samfunnsvitenskap bygger på.

Samhandling med andre aktører i fiskeindustrien har reist andre metodologiske spørsmål. ”Nordmenn mener at betalinga vi får her er gullpenger, de må innse at jeg heller ville jobbe for mindre i Russland,” sier en russisk mann i Båtsfjord. I Teriberka var Riabova og jeg i ferd med å avslutte et besøk hjemme hos en kvinne, da hun, som tidligere har jobbet i Båtsfjord, kom med en lapp med navn, adresse og telefonnummer som hun spurte om jeg kunne levere en av arbeidslederne. Hun spurte om jeg kunne legge inn et godt ord for henne til en felles bekjent ”... så husker han meg når han trenger nye arbeidstakere”. I et intervju med flere russiske fiskearbeidere i Båtsfjord diskuterte vi norsk innvandringspolitikk. En av migrantene sier at han vil delta i prosjektet fordi jeg da får se hvordan regelverket fungerer, i praksis, for slike som ham. Han vil at dette skal formidles til myndighetene. Selv har han snakket med Jens Stoltenberg om dette, under et besøk i Finnmark. En av de norske lederne i fiskeindustrien i Båtsfjord, betegner samhandlingen med meg som ”voksenopplæring av forskere” og mener det inngår i jobben hans. Han sier ”... hvis jeg bruker tid og krefter på å forklare deg hvordan ting fungerer, så regner jeg med at du formidler det videre.” Mens lokale fagforeningsledere og plasstillitsvalgte påpeker i hver sine intervju, at de ikke nødvendigvis er enig i fagbevegelsens politikk med hensyn til

---

²² flere har bi-stillinger ved russiske universitet og høyskoler.

arbeidsinnvandring. ”Her ser du selv, vi er alle avhengig av hverandre!” sier en av dem.

Våren 2002 fikk jeg et mindre oppdrag fra Aetat/UDI. Jeg skulle utdype og sammenfatte noen foreløpige funn fra mine studier av arbeidsmigrasjon i Båtsfjord. Arbeidet skulle blant annet si noe om hvem migrantene er, hvordan de rekrutteres, hvordan migrasjonen påvirker deres økonomi og liv for øvrig, hvordan de integreres i Båtsfjordsamfunnet, i hvilken grad russisk arbeidskraft kan dekke fiskeindustriens behov i fremtiden og hvilke alternativ bedriftene har med hensyn til å dekke dette behovet (brev av 11.04.02). Rapporten skulle være på ca 25 sider. Aetat/UDI bidrar gjennom eget forsknings- og utredningsarbeid i kunnskapsproduksjonen på dette feltet. Gjennom analyser, mangfoldige erfaringer fra ulike sider av innvandringspolitikken, registerdata og statistikk har de også en oversikt som få andre har. Som del av statsforvaltningen gir de råd til politisk ledelse med hensyn til politikkutforming, de utvikler tiltak på bakgrunn av kunnskap og politiske signaler og de gjennomfører deler av regjeringens innvandringspolitikk. Det er kort vei mellom organisasjonens kunnskap og praktiske og politiske endringer og inngrep. Med dette oppdraget fikk deler av denne studien en ny mottaker og jeg en samhandlingspartner. Jeg kommer tilbake til betydningen av dette.

Transformasjoner: Analyse av en vitenskapsteoretisk praksis

Mange informanter, brukere/mottakere og andre aktører i dette prosjektet har, på ulike måter, etterspurt prosjektets og forskningstradisjonens vitenskapelighet. Det har utfordret meg til å reflektere over, argumentere for og begrunne metoder og tilnærminger. Noen russiske aktører har faglig bakgrunn fra kvantitative tradisjoner som har vært lite påvirket av positivismestriden og andre vitenskapsteoretiske debatter. Dette er debatter som har hatt stor betydning for fortolkende vitenskapers teori og metodeutvikling. I møtet med disse spør jeg meg om den tradisjonen jeg tilhører har gitt meg en forforståelse som på den ene siden gjør debatter mulig, men som på den annen side også har gjort det legitimt å unnlate og redegjøre for spørsmål knyttet til

vitenskapelighet?²³ Kanskje fremstår også spørsmål om vitenskapelighet som ”umoderne” og uinteressant i en ”post-preget” vitenskapelig diskurs?

Mange har fokusert på å situere forskeren, teorier, metoder, og hele virkelighetsforståelsen som ligger til grunn for en forskningspraksis (f.eks Haraway 1991, Spivak 1988, Anzaldua 1987). De har vist at det er viktig å klargjøre og utdype kunnskapens kontekstuelle karakter og begrensningene i dens rekkevidde. Men vitenskapsteori handler også om å redegjøre for kunnskapens holdbarhet, fruktbarhet og relevans. Hvorfor skal leseren stole på denne fremstillingen av arbeidsmigrasjon? Hvordan kan jeg hevde og si noe troverdig om fenomenet? Dette handler om å situere forskningen i det vitenskapsteoretiske feltet og vise hvorfor kunnskapsforslagene skal lyttes til. I kraft av institusjoner og maktforhold i samfunnet gjør vitenskapelig kunnskapsproduksjon krav på legitimitet, det gjelder også om vi insisterer på at forslagene er delvise og partikulære. Hvis jeg ikke kan argumentere for at forskningen gir bedre innsikt og kan vurderes og kritiseres i forhold til andre kunnskapsformer, havner jeg i en relativistisk hengemyr der posisjoner smetter unna og nettopp ikke lar seg situere. I følge Haraway (1991:191) inntar kunnskapen da et gudeblikk: ikke situert – fra oven. Den bygger på de samme misforståelser som objektivistiske posisjoner, som ikke innrømmer sine interesser og fremstilles som verdifri og nøytral. Haraway kaller relativismen objektivismens speilbilde (1991). Dette og informantenes spørsmål om prosjektets vitenskapelighet, gjør det relevant å diskutere dette nærmere.

Haavind foreslår i ”Kjønn og fortolkende metode” (2000) å se kunnskapsproduksjonen som trinn i en bevegelse. Hun deler prosessen i seks faser, og spesifiserer hvordan kunnskap og informasjon transformeres gjennom disse fasene. Meningsinnholdet i en kunnskapsform omgjøres gjennom fortolkende prosesser til andre kunnskapsformer (Haavind 2000:28ff). Første trinn starter med forskerens empiriske spørsmål i en etablert kunnskapssituasjon. Gjennom sammenstillinger, poengteringer og kritikk utvikler hun en ny problemstilling. I andre trinn bearbeides problemstillingen gjennom møter med andres erfaringsverden. I tredje trinn

---

²³En slik kritikk kan selvsagt også treffe kvantitative tilnærminger.

transformeres deler av denne erfaringsverden gjennom observasjoner og intervju til datamateriale, notater etc. I fjerde fase bearbeides dette i møte med perspektiv og teorier til resultater og oversikter. Dette tilpasses og gjøres relevant for aktuelle mottakere gjennom nye sammenstillinger og presentasjoner, i femte trinn. I sjette trinn bidrar mottakerne til å innlemme eller avvise resultatene, slik at en ny og revidert kunnskapssituasjon eventuelt oppstår. Ved hjelp av denne modellen og forvaltningsperspektivet (Altern og Holtedahl 1995) vil jeg analysere samhandlingssituasjonene jeg har skissert foran og vise hvordan de reiser kritiske spørsmål i dette prosjektet.

Deler av denne samhandlingen foregikk tidlig i forskningsprosjektet. Refleksjonene rundt prosessen har derimot foregått mer eller mindre kontinuerlig, men begrepsfestingen har i stor grad blitt gjort senere, med innsikt oppnådd underveis. Haavind peker på at skrittene i forskningsprosessen kan ses som en plan, tilbakeskuende fremstår de som redegjørelser og begrunnelser for det en har gjort (2000). Dette perspektiv fører til at forskningspraksis kan fremstå som kronologisk, lineær og progressiv, noe som ikke samsvarer med kunnskapsproduksjonens faktiske kaotiske bevegelser. Wadel har beskrevet "kaoset" som en runddans (1991). Å skille mellom en oppdagelses- og en presentasjonslogikk kan forklare paradoks og erkjennelsesmessige forskyvninger i forsknings- og formidlingsprosessen. De to logikkene viser også at forskning kan ses som etterpåkløskskap satt i system.

Fra problemstilling til interaksjon med det empiriske feltet

Trinn to i den fortolkende bevegelsen handler om overgangen fra problemstilling til interaksjon med andres erfaringsverden. Forskningen forankres ved at forskeren interagerer med feltet. Samhandlingen mellom russiske arbeidsmigranter, bedriftsledere i Båtsfjord, tillitsvalgte i fagforeninger og meg kan ses som forhandlinger. Jeg forsøkte å rekruttere informanter som ville dele sine erfaringer med meg. Noen potensielle informanter var interessert i å delta i undersøkelsen hvis jeg kunne formidle deres synspunkt til en norsk offentlighet, myndigheter eller aktører i Båtsfjord. Bedriftslederen som drev "voksenopplæring" ville korrigere mediebildet av et Båtsfjord som lever høyt på nærheten til Russland, noen av migrantene hadde andre

interesser de ønsket å fremme, mens jeg ville bruke deres erfaringer i vitenskapelig kunnskapsproduksjon. Vi forvaltet våre interesser i gjentagne forhandlinger.

Interaksjonen og forhandlingene er preget av situasjonen de foregår i. Bedriftslederne i Båtsfjord besitter ressurser som penger, bekjentskap og tilgang til ulike fora som de benytter i forhandlinger om virkelighetsforståelse og definisjonsmakt. De fremstår som strategiske og kunnskapsrike – og de kan tillate seg å være kritiske til kunnskapsproduksjonen. Mellom mange av de russiske aktørene i Norge og meg preges kommunikasjonen av mangelen på felles språk, at jeg er i mitt hjemland, mens de er utlendinger med begrenset kunnskap om det norske samfunn. I møter med russiske aktører i Russland er jeg den ukyndige og fremmede, likevel med medbrakt språklig- og kulturell tolk, økonomisk frihet og et prosjekt jeg har definert selv. Jeg er på besøk og kan dra når jeg vil, mens migrantene i Norge er produksjonsarbeidere, med kort botid. De har heller ikke stemmerett. Andre borgerrettigheter er midlertidige og mange har begrenset tillit til fagorganisasjonene. Som gruppe har de færre ressurser å trekke på i kampen om virkelighetsforståelsen. For meg er de derimot sentrale aktører. Greier jeg ikke å etablere kontakt med dem, har jeg ingen studie om arbeidsmigrasjon.

Nasjonalitet og andre forhold har også betydning for dette. For det første er jeg norsk og kjenner norske forhold på en annen måte enn Russland, russisk språk og russiske forhold. Jeg er også kvinne, mor, og fremmed både i Teriberka og i Båtsfjord. Jeg kjenner igjen noen trekk ved stemningen i Teriberka preget av håpløshet knyttet til fiskeri og optimisme med hensyn til petroleumsvirksomhet, fra min hjemby for 20 år siden, bedre enn jeg kjenner igjen selvbevisstheten og optimismen i Båtsfjord. Slik kan likheter og forskjeller etableres langs mange dimensjoner og på ulike nivå (Abu-Lughod 1991). For det andre er prosjektets potensielle mottakere og brukere et norsk universitetssystem og -offentlighet. Jeg skriver på norsk, det gjør russiske myndigheter i mindre grad til potensielle brukere, til tross for at begge lands politikk påvirker migrasjonen. Selv om jeg har ambisjoner om å formidle studiens resultat i russisk offentlighet, er den hovedsaklig en prinsipiell men imaginær mottaker (Haavind 2000:37). I prinsippet skal de ha samme innsyn og mulighet til å kritisere

kunnskapsproduksjonen som norske aktører. I praksis ville forskningen blitt noe annerledes hvis de russiske aktørene var faktiske mottakere av denne kunnskapen.

Jeg mislyktes i å rekruttere en bedriftsleder i Båtsfjord til undersøkelsen. Jeg overbeviste ham ikke om at det ville være meningsfullt å bruke tid på dette. Hva skjedde i denne situasjonen og hvilke konsekvenser har det fått? Aktørens avvisning av intervjuet kan fortolkes som motstand mot mitt fokus på prosessene rundt arbeidsmigrasjon. I så fall kan det handle om uenighet eller mistro til perspektivene. En annen fortolkning er at min tilnærming sto i motstrid til hans interesser. Jeg legger ikke bare vekt på å presentere ulike aktørers syn på arbeidsmigrasjon, jeg bygger også på et konfliktperspektiv, i den forstand at jeg i utgangspunktet åpnet for at feltet var preget av motsetninger og interessekamp. Dette perspektivet fremhever maktforskjeller og konsekvenser av disse, noe som kunne resultere i beskrivelser av arbeidsmigrasjonen som ”utnyttning av fattige arbeidstakere fra øst”. Et slikt bilde ville bedriftslederen kanskje ikke se seg tjent med, det strider mot hans interesser.

En slik forenklet, interessebasert fortolkning oppsummerer noen sider ved samhandlingen, men den gir ingen fruktbar forståelse av fenomenet. Den er unyansert og ser ikke *denne* aktørens praksis i den situasjonen den inngår i. Beskrivelsen kan uttrykke en manglete teoretisk og fortolkningsmessig redelighet. Kanskje forklarte jeg ikke min framgangsmåte godt nok fordi jeg ikke forsto sammenhengene selv, eller fordi jeg ikke fikk tid og anledning? Informantens skepsis kan både være rettet mot faglige tradisjoners evne til å levere pålitelig kunnskap, eller mot forskerens evne eller vilje til å gjennomføre den planlagte forskningen på en redelig måte.

For å styrke denne redeligheten inkluderer jeg et perspektiv som fremhever at interesser kan være kryssende og at interessemotsetninger ikke forhindrer allianser. Dette er basert på at aktører samhandler i ulike kapasiteter og med henvisning til ulike identiteter i ulike situasjoner. Ramamurthy viser i en studie av indiske kvinner som bomullsprodusenter og kjøpere av sarier at fattige kvinner både kan ha felles og motstridende interesser med kvinner i andre økonomiske posisjoner (2003). Spivak vektlegger at heller ikke såkalt undertrykte gruppers praksis, verdier og interesser kan tas for gitt (1988). På et annet nivå viser Rokkan at den politiske stabiliteten i Norge

kan forklares ved at ulike motkrefter i det norske samfunnet og kryssende allianser mellom dem, demper konfliktlinjer (Rokkan og Hagtvet 1987).

En tredje fortolkning av situasjonen over, er at aktøren betviler den aktuelle forskningens evne til å levere anvendbar kunnskap. Dette vektlegger spørsmålet om forskningens nytte, snarere enn kravene til vitenskapelighet. Dette kan være knyttet til faglige og teoretiske tradisjoner, institusjonstilknytning, politiske standpunkt, men også forhold ved forskeren, som geografisk tilhørighet, kjønn eller alder. I akademisk arbeid plasseres forskningen i tradisjoner og kunnskapsfelt. Slike beskrivelser er preget av perspektiv og interesser. De definerer både hva som har teoretisk interesse, hva som er relevant og dermed anses som nyttig. Dette samsvarer ikke nødvendigvis med hva private eller offentlige beslutningstakere finner interessant.

Altern og Holtedahl påpeker at et perspektivmangfold, som jeg har forsøkt å benytte i avsnittene over, kan bidra til å gjøre ulike aktørers rolle i forskningsprosessen mer tydelig (1995:10). Dette kan ivareta behovet for nyanseringer, mangetydighet og åpne for leserens egne vurderinger og tolkningsforslag. Det gjør fortolkningene mer synlige, dermed blir de også mer tilgjengelig for andres kritikk.

Jeg kan også sammenlikne samhandlingssituasjonen med bedriftslederen med de "hyggelige" intervjusituasjonene jeg antydnet innledningsvis. Ett perspektiv er at lystbetonte intervjusituasjoner oppstår når partenes forventninger samsvarer og begge fyller sine forpliktelser. Forskeren stiller spørsmål og styrer samtalen, på en slik måte at begge opplever den som utforskende, og samtalen legitimeres som betydningsfull. Den preges av en relativ enighet som uttrykkes gjennom utdyping av hverandres synspunkt. Kanskje var min opplevelse av å bli avvist knyttet til at informanten ikke inntok den rollen i samhandlingen jeg forventet? Han tok regien, men inviterte ikke til dialog. Båtsfjord kan beskrives som et overstudert samfunn²⁴. Denne aktøren har erfaring med å håndtere forskere så vel som andre aktører. Det medførte at jeg ikke fikk den posisjon jeg ønsket. Jeg opplevde å bli satt på plass, som akademiker, ung (i

---

²⁴ Bla. Lien 1989, 2001, Lupton 1994, 2004, Svendsen og Hamborg 1996, Moldenes 1999, 2006, Fitje 1999, Hovgaard 2000, Lindkvist og Fløysand 2000, Fløysand og Jakobsen 2001, Ellingsen 2003

forhold til ham) kvinne og ubetydelig i møte med en leder som ofte får gjennomslag for sine perspektiv. Denne intervjusituasjonen var ikke hyggelig, den ga ikke følelse av fellesskap, men førte til en mistankens hermeneutikk, rettet mot min fortolkning av ulike situasjoner. Det anser jeg som et nyttig korrektiv i fortolkningsprosessen. Det bidro til et kritisk fokus på betydningen av opplevelse av fellesskap og nærhet. Kanskje bidrar slike til å skape implisitte, men overdrevne forventninger om ”autentisitet” eller ”sannhet” i intervjusituasjoner? Jeg erfarte også at det å anerkjenne informantene som aktører i kunnskapsprosessen, slik jeg hevder å gjøre, er krevende. I denne samhandlingssituasjonen fikk jeg det ikke til. I andre situasjoner har jeg tilpasset meg novise/lærlingerollen, ofte i kombinasjon med rollen som yngre slekting, diskusjonspartner/konsulentrolle og en venninne/kollegarolle.

Bedriftslederen ble ikke en sentral informant i denne studien. Det kunne blitt et problem hvis det ekskluderte bestemte perspektiv fra undersøkelsen. Det skjedde ikke her, for han er en sentral premissleverandør i offentlige debatter og ved at andre aktører refererer til ham. Gjennom intervju med nestlederen og andre bedriftsledere ble også bedriftens, fiskeindustriens og eiernes perspektiver inkludert. Disse aktørene har fått viktige roller i studien, et annet spørsmål er om disse har blitt for store? Jeg opplever at distansen, som annet bosted, uavhengig lønn og tilgang til andre miljø gir meg bidrar til å ivareta min integritet.

Det må være sammenheng mellom problemstillingen og aktørene forskeren interagerer med. Det avhenger blant annet av forskerens evne til å rekruttere informanter, å få tilgang til feltet, og innebærer at informantene må ha tillit til forskeren, at teoretiske tilnærminger er egnet til å frembringe relevant kunnskap og at forskningspraksisen er redelig. Denne studiens teoretiske tilnærminger (presentert i kapittel 1) gir mulighet for å presentere og målbare ulike og motstridende synspunkt.

Fortolkning i dataproduksjonen, analyse og formidling: Trinn tre til seks

Haavinds modell fremhever at alle transformasjonene i forskningsprosessen i en viss forstand handler om fortolkning. Det tredje trinnet i kunnskapsproduksjonen handler om hvordan samhandling og observasjoner, intervju og samtaler blir (transformert) til data. Meningsforstående, sosialkonstruktivistisk samfunnsvitenskap bygger på et

datamateriale som er konstruert gjennom samhandling og siden beskrevet. Da jeg skulle beskrive samhandlingen mellom meg og den kritiske bedriftslederen, fant jeg det vanskelig å formidle situasjonen og den verbale og ikke-verbale kommunikasjonen som bidro til min opplevelse. Jeg må derfor basere meg på at leseren fester tillit til opplevelsen. Noen lesere vil forstå hva jeg har forsøkt å formidle, mens andre finner dette anekdotisk. Overbevisning, troverdighet og tillit er sårbare størrelser i fortolkende prosesser, også når det gjelder forskningens vitenskapelige status.

Fjerde transformasjon i forskningsprosessen er fortolkning og analyse fra data slik de foreligger i festnet og mindre fast form, til foreløpige resultater. Når russiske ”ekspertinformanter” og andre etterspør studiens vitenskapelighet er det ofte disse transformasjonene som diskuteres. Analyse og fortolkning handler om å trekke frem og stille sammen, vektlegge og utelate, en praksis det er vanskelig å redegjøre for. Det er verken mulig eller ønskelig å beskrive hele det universet vi gjør våre fortolkninger innenfor. Slike beskrivelser kan bli u-utholdelige, detaljerte og utmattende. Omfanget kan villedende en til å tro at de er ”fullstendige”, som de slett ikke er. I en meningsfortolkende tradisjon innebærer det klassiske kravet om falsifisering av egne hypoteser, at forskeren må stille kritiske spørsmål til materialet, undersøke hvordan det er forankret, spørre om fortolkningene er ensidige eller unyanserte, og foreslå alternative tolkningsmuligheter. Det har jeg forsøkt i de empiriske analysene. Analysen av forskningspraksis, som i dette kapitlet, inngår også i en slik praksis. Spørsmålet om hvordan en kan vite at andres og eget arbeid er redelig, at fortolkningene ikke er urimelige, gjenstår likevel. Dette kommer jeg tilbake til.

Trinn fem i den fortolkende bevegelsen, fremstillingen av undersøkelsens resultat, handler i en fortolkende tradisjon i stor grad om å redegjøre og vise fortolkningsprosessen og dens resultat. Gjennom oppdraget fra Aetat/UDI fikk deler av denne forskningen en mottaker som både er informant, kunnskapsprodusent, bruker og en viktig aktør i innvandringspolitikken. I meningsfortolkende vitenskap henger presentasjon av funn sammen med det analytiske arbeidet fordi formidling blant annet handler om å vise hvordan resultatene ”vokser ut av” materialet (Haavind 2000:39). Rapporten til Aetat/UDI viste meg hvor begrensede muligheter meningsforstående forskning har til å belegge sine funn på en kortfattet måte midt i en forskningsprosess.

I et forsøk på å være kortfattet valgte jeg å begrense presentasjonen av teori. I rapporten fokuserte jeg på å vise, underbygge og presentere forskningens resultat. Dermed gikk jeg glipp av et teoretisk rammeverk å utvikle analysene innenfor. Vekslingen mellom teori, empiri og fortolkninger, ”forståelsesspiralen” stoppet derfor opp. Jeg fikk heller ikke et teoretisk felt å plassere resultatene innenfor. Siden forskningsresultatene alltid er foreløpige, dreier dette seg om hvilket ”nivå” de er foreløpige på og hvor ”langt” fortolkningsprosessen kan komme. I dette tilfellet så jeg at mine forsøk på å være relevant og kortfattet kunne føre til overflatiske analyser.

Haavind sier at for at forskningsresultatene skal kunne ”reise på egen hånd”, uten hele materialet, kreves et teoretisk og metodisk rammeverk. Men fremstillingen må også overbevise leseren om at resultatene kommer fra analysen, de må gjøre fenomenene levende og formidle kompleksitet, variasjoner og tvetydighet (Haavind 2000:38). Resultatene ”reiser” eller transporteres også på ulike måter gjennom generaliseringer, i form av analogier, metaforer og modeller (Haavind 2000:41). Abu-Lughod går derimot langt i å si at partikulære fortellinger er de beste presentasjonene. Generaliseringer representerer for henne et maktspråk som er del av samfunnets styringssystemer, de formidler fra utsiden, og fremstiller seg som atskilt fra og objektiv til den virkeligheten de presenterer. Generaliseringer er langt på vei ansvarlige for etnosentriske, unyanserte og statiske beskrivelser av ”de andre” sier hun (Abu-Lughod 1991:150ff). Andenes peker derimot på at både teoretiske diskusjoner, modeller, rammeverk, og empiriske tilstandsbilder kan ses som generaliseringer (Andenes 2000: 307). Jeg mener det er viktig å ha flere muligheter for generaliseringer og fremstillinger av kvalitative resultater.

I samhandling med informanter har jeg forpliktet meg til å produsere både relevant og tilgjengelig kunnskap. Det handler om skrivestil, ordvalg og sjangere. Noen ganger velges sære begrep. Jeg omtaler ”arbeidsmigrasjon” som et ”mobilt fenomen”. Det er fremmedgjørende og er ment som en måte å gå ut av etablerte forestillinger og forforståelser (jfr Søndergård 2000). Det skaper likevel formidlingsmessige problemer. Å være kortfattet inngår også i det å være tilgjengelig. Hvordan kan jeg bidra til at potensielle lesere finner denne analysen meningsfull? Dette er ikke et spørsmål om å rekruttere informanter, men om å rekruttere mottakere.

Også i denne transformasjonen interagerer forskeren med andres erfaringsverden. Det har jeg blant annet forsøkt å gjøre ved populærvitenskapelige presentasjoner og avisoppslag. I avslutningskapittelet plasserer jeg studiens funn og resultat i forhold til flere teorifelt, i tillegg svarer jeg på de svært empirisk formulerte spørsmålene jeg reiste i kapittel en.

I den sjette transformasjonen anerkjenner eller aviser mottakeren ny innsikt, slik at den eventuelt kan innlemmes i og føre til en ny kunnskapssituasjon. For at kunnskap skal anerkjennes må fremgangsmåten, argumentene og formidlingsformen overbevise mottakeren om at kunnskapen er mer sann og mer rett enn egne erfaringer og synspunkt. Bare da vil den være egnet til å justere mottakerens virkelighetsforståelse. Forskningen må fremstå som resultat av overbevisende transformasjoner i hvert trinn, den må være troverdig.

Troverdigheten i fortolkningsprosessen kan, som nevnt, styrkes ved å undersøke kritisk egne fortolkninger og spørre om de er godt nok forankret i materialet (Haavind 2000). Denne studien har vist at dette kravet med fordel kan løftes frem i arbeidet med kvalitative analyser. Når en ikke gjør dette kan det skyldes at kravene formuleres slik at de fremstår som irrelevante for fortolkende vitenskaper. En annen årsak er at meningsforstående studier har egne måter å fremstille resultater på. Skillet mellom oppdagelses- og presentasjonslogikk kan igjen være nyttig. Å inkludere forsøk på å svekke egne fortolkninger i fremstillingen, en fortelling som skal skape sammenheng og overbevise, kan være vanskelig. Å overbevise gjennom en sammenhengende tekst innebærer en type logikk. Å skape tvil og vise fortolknings svakhet gjennom alternative tolkningsmuligheter er en annen. Falsifisering som krav til fortolkningspraksis i *oppdagelsesprosessen* styrker likevel forskningsprosessens redelighet, selv om beskrivelsen av dette ikke inngår, til fulle, i *fremstillingen* av analysen og resultatene. Selv om fokus på hypoteser og falsifikasjon innebærer en fremmed terminologi er det like viktig å utsette fortolkningsforslag for kritikk i fortolkende vitenskaper som annen vitenskapelig praksis.

Fortolkning og krav til vitenskapelighet

Fortolkende vitenskaper kan ivareta krav til vitenskapelighet på minst tre måter: 1) Ved teoretiske redegjørelser som begrunner, argumenterer for og klargjør metoder, tilnærminger, analytiske modeller og perspektiv. Dette inkluderer å vise hvorfor kilder og informanter er egnet til å belyse problemstillinger og presentere hypoteser, i den forstand at en viser hvordan en antar at feltet henger sammen. Jeg har gjort dette i kapittel én, og vil komme tilbake til dette innledningsvis i analysekapitlene. 2) Ved å beskrive fremgangsmåter og redegjøre for datainnsamling og produksjon, slik jeg har gjort i dette kapitlet. I dette inngår også denne analysen av *kunnskapsprosessen*, som blant annet skaper vitenskapsteoretisk refleksivitet (Alvesson og Sköldberg 2000). 3) Ved å gjøre fortolkningene eksplisitte og vise frem fortolkningsprosessen, det vil si å sammenlikne, kontekstualisere, og å presentere detaljerte redegjørelser og tykke beskrivelser (Geertz 1973). Hensikten er å legge arbeidet fram for vurderinger og kritikk, slik at relevans og gyldighet skal kunne etterprøves i alle trinn i kunnskapsproduksjonen, gjennom intersubjektive standarder: Er fortolkningen rimelig? Kravet om rimelighet kan ses som en versjon av positivistiske tradisjoners krav til at andre forskere skal kunne gjenta undersøkelsen (replikerbarhet). Hvis en anerkjenner forskerens nødvendige betydning og samhandling som sentralt i forskningsprosessen er ikke dette kravet helt treffende. Kravet om rimelighet kan imidlertid formuleres slik at en imaginær medforsker, i prinsippet, skal kunne komme til tilsvarende fortolkninger og konklusjoner.

Analysen av den motvillige informanten har likevel vist at det gjenstår noen problemer: Hvordan kan etterrettelighet og troverdighet i forhold til sympati og antipati styrkes? Hva kjennetegner en rettmessig fremstilling av ulike og kanskje motstridende synspunkt? Dette angår ”objektiviteten” i forskningsprosessen.

Hva er objektivitet?

Mange tradisjonelle krav til vitenskapelighet operasjonaliseres som krav til objektivitet. Betydningen av begrepet er i stor grad knyttet til idealet om nøytralitet - et ideal som har vist seg mislykket i følge Harding med referanse til en rekke vitenskapsteoretikere fra ulike fagfelt (Harding 1992:570). I boka “That Nobel

Dream”, om objektivitet i historiefaget, avviser Novick idealet om objektivitet (Novick 1988). Han viser hvordan det bygger på en rekke antakelser der utgangspunktet er at vi har direkte tilgang til virkeligheten, og ser fakta som ensartet, ikke perspektivert og preget av fortolkning (Harding 1992:570). Tradisjonell objektivitet skiller også mellom det som kan vites og den som vet, og etablerer en uavhengig relasjon mellom kunnskapen og kunnskapsprodusenten, fakta og verdi, virkelighet og fortelling. Mønster ses som funnet og ikke konstruert, sannhet ses som enhetlig. Dens verdi avhenger av hvor ”godt” den korresponderer med virkeligheten. Begrepet ”godt” dekker dermed et ”felles, allment” gode og knyttes ikke til makt eller interesser. Sosialkonstruktivistiske tradisjoner bygger derimot på at kunnskap er resultat av samspill mellom ulike aktører, samt at kunnskap og kunnskapsprodusenten er uløselig sammenvevd. Siden både kunnskap og virkelighet er konstruert gjennom samhandling over tid, finnes ingen prediskursiv sannhet og slett ingen korrespondanse mellom den og en gitt virkelighet (Søndergård 2000:65). I en tradisjonell objektiv tradisjon vil motstridende funn føre til at fortolkningen avvises, mens i et konstruktivistisk perspektiv kan ulike oppfatninger og ”realiteter” stå mot hverandre og synliggjøre betydningsfulle motsetninger og prosesser. Novick konkluderer med at forskeren i den vitenskaplige objektivismen er som en nøytral og uinteressert (”disinterested”) dommer (Novic 1988). Dette står dermed i strid til konstruktivistiske teorier, og Novick viser at tradisjonelle krav knyttet til idealet om objektivitet som nøytralitet må gis opp.

Sterk objektivitet

Harding spør hva som er igjen av begrepet objektivitet når idealet om nøytralitet forlattes og presenterer Haskells svar på hva som skiller faglig virksomhet fra propaganda. Det innebærer: å avvise ønsketenkning; å kunne assimilere ”dårlige” nyheter; å avvise behagelige fortolkninger og å sette parentes rundt egne oppfatninger lenge nok til å forsøke å ta inn over seg fremmede og kanskje til og med ubehagelige konkurrerende oppfatninger. (Haskell 1990:132). Dette medfører at en ikke har en ”personlig interesse”, det krever ”detachment”. Både Harding og Haskell påpeker at dette ikke er et spørsmål om å være upersonlig, men handler om å være desentrert. Det

handler om å vise evne til å forsøke å se med andres øyne, sette seg inn i andres situasjon og å være mindre partisk. Det å distansere seg i forhold til ens egne spontane overbevisninger er noe annet enn å fjerne såkalt politisk påvirkninger fra en antatt ”ren og ubesudlet” vitenskapelig praksis. Dette er en oppfordring om å unngå å ta noe for gitt, både når det gjelder individuelle spontane reaksjoner og oppfatninger som deles av et forskningsfelleskap eller en gruppe i samfunnet. Det innebærer å unngå og fremstille resultatene fra en sympatisk intervju situasjon i mer positive ordelag, enn en situasjon preget av ubehag. Likeledes innebærer det å ikke gå ut fra en implisitt forventning om utbytting i forholdet mellom migranter og arbeidsgivere, eller i forholdet mellom fattige og rike land. Umiddelbar aksept av mange bedriftsledere i Båtsfjord sine utsagn om at arbeidsmigrasjon er en ”vinn-vinn situasjon” er et annet eksempel.

Harding forsøker å operasjonalisere de verdiene som ligger i moralske og intellektuelle anbefalinger om ”rettferdighet, ærlighet og desentrerthet” slik at dette kan anvendes i forskningspraksis. Det er nødvendig fordi gode intensjoner ikke er tilstrekkelig, slik feministisk og postkolonial kritikk har vist (f.eks Spivak 1988). Tradisjonelle krav til objektivitet som nøytralitet har i hele vitenskapshistorien vært ute av stand til å avdekke androsentriske, eurosentriske og rasistiske antakelser innenfor aksepterte vitenskapelige sannheter (Harding 1992:574). Harding presenterer fire punkter som må inngå i det hun kaller en “sterkere objektivitet”. 1) Sterk objektivitet må bidra med strategier som kan avsløre sosiale antakelser som sniker seg inn i identifisering og formuleringen av forskningsspørsmål og hypoteser. 2) Den må avsløre antakelser som deles av observatører og antas å være legitime, kollektive verdier og interesser. 3) Sterk objektivitet må bidra til å avdekke interesser som ligger i institusjonelle grenser og faglige disipliners begrep og teorier. 4) Til sammen skal dette være med å synliggjøre og vise hvilke ressurser og fremgangsmåter som hemmer eller fremmer mindre falske tilnærminger og beskrivelser (Harding 1992:580). Hun anbefaler videre å ta utgangspunkt i marginaliserte gruppers perspektiv. Ikke fordi de har noen egen tilgang til sannheten, men fordi det er strukturelle årsaker til marginalisering. Fokus på disse aktørene synliggjør derfor disse strukturene, og bidrar til å forstå fenomener. I tillegg sier hun at det hjelper å ta utgangspunkt i den måten å

fremstille en sak på som forskeren selv har minst å tjene på (Harding 1992:584). Det betyr at en må være innstilt på å ”skuffe” kolleger i forskersamfunnet eller andre en identifiserer seg med, inkludert undertrykte og underrepresenterte grupper. En variant av dette er å spørre hvorfor arbeidsmigrasjon har blitt en måte å fylle et arbeidskraftbehov på, hvordan migrasjon ”naturaliseres” og hvordan den fungerer. Det vil si, undersøke hvilke sosiale mekanismer og maktrelasjoner som gjør at dette fremstår som naturlig og nødvendig. Dette spørsmålet bringer frem andre kunnskaper og perspektiv enn spørsmålet om hvordan fiskeindustrien kan sikre seg de beste og mest stabile arbeidstakerne²⁵. I neste avsnitt vil jeg antyde hvordan dette artet seg i mitt arbeid.

Gir “politisk” engasjert forskning bedre kunnskapsproduksjon?

Forskning basert på feministiske perspektiv, med utgangspunkt i ”undertrykte grupper” eller perspektiv ”nedenfra”, blir ofte antatt å ha større problem med kravene til vitenskapelighet enn annen forskning²⁶. Dette er forskning som uttrykker ambisjoner om endring og den kan dermed være politisk. Min påstand er at denne forskningen har et større potensial for vitenskapelighet, og at dette er et godt utgangspunkt for å produsere bedre kunnskap enn forskning som ikke uttrykker eksplisitte ambisjoner om endring og påvirkning.

En ambisjon om at forskningen skal kunne bidra til endring, gjør at forskeren og forskningen, som jeg har vist tidligere, får et breiere publikum å kommunisere med. Å være relevant krever da at sammenhenger mellom empiriske utfordringer og forskningsspørsmål blir gjort tydelige og eksplisitte. Å påvirke innebærer å få aktører av en annen, motstridende oppfatning, til å akseptere dine kunnskapsforslag og innlemme dem i en ny kunnskapssituasjon.

Erfaringene med den skeptiske bedriftslederen har gitt et metodologisk verktøy i denne situasjonen. Denne aktøren er blitt det jeg vil kalle en ’kritisk informant’. Det

---

²⁵Immigration Futures Forum May 2006 Selecting Skilled Immigrants, elections of labour migrants.

²⁶jfr Abu-Lughod (1991), Harding (1992), se også debatt i Klassekampen sommeren 2005

vil si at jeg forsøker å oppnå og inkludere en forståelse som ville gjort ham til en interessert deltaker og mottaker. Han er ikke en imaginær annen (Haavind 2000:37), men en konkret, personifisert og kritisk annen, som jeg vil overbevise med de virkemidler vitenskapelig kunnskapsproduksjon har til rådighet. Jeg vet av erfaring at det er ressurser og makt i spill her. Jeg kan ikke gjøre ham til lags ved å fremme hans synspunkt og interesser på bekostning av andres. Samtidig kan jeg heller ikke fremme andres interesser på bekostning av hans. Kravene til å være desentrert og ”sette parentes rundt egne oppfatninger lenge nok til å forsøke å ta inn over seg fremmede og ubehagelige konkurrerende oppfatninger” (Harding 1992:571) er til hjelp her. Jeg er også opptatt av hvem sine interesser som vil fremmes eller hemmes ved at jeg anvender ulike perspektiv og teorier. Videre spør jeg hvordan ulike ressurser blir til makt, både i kunnskapsproduksjonen og i samhandling mellom de ulike aktørene i mobilitets- og migrasjonsprosessene.

Å være relevant og forsøke å overbevise aktører med andre oppfatninger, som du vil ønske om du har en politisk ambisjon, innebærer derfor å være ekstra redelig; å være ekstra kritisk til beskyldninger om partiskhet. Det kan bidra til å styrke kravene til vitenskapelig kunnskap.

I dette prosjektet var avstanden mellom de russiske ekspertinformantenes opplæring og tradisjoner og min vært grunnlag for mange diskusjoner om prosjektets vitenskapelige basis. Den påtrengende intimiteten og mitt behov for å påpeke at jeg forsket, i baren på Polarni Zori inviterte også til slike diskusjoner med andre informanter. Det samme gjorde flere andre informanters forsøk på å få meg til å fungere som budbringer. Disse situasjonene førte til samtaler om forskningsprosessen, men også til direkte tilbakeføringer av midlertidige resultat, prøving av tolkningsforslag og til at mange aktører fikk innsyn og mulighet til å kritisere prosessen. Dette bidro til å gjøre flere trinn i kunnskapsproduksjonen åpen og tilgjengelig for innspill underveis i prosessen. Å være to forskere fra to ulike tradisjoner og land har også bidratt til dette: ikke bare gjennom samspillet mellom oss, men også sammen med andre aktører i kunnskapsproduksjonen. Også oppdraget fra Aetat/UDI bidro til å åpne prosessen. Som aktør og del av forvaltningen har Aetat/UDI direkte kontakt med mange andre aktører på feltet, mange av disse er også mine

informanter. Erfaringer, informasjon og kunnskap utveksles mellom disse; informasjonen er tilgjengelig, det geografiske området avgrenset og migrasjonen begrenset. Noen aktører kjenner hverandre, noen har førstehånds kjennskap til det empiriske feltet, noen er selv omtalt og fortolket. Mange kan selv sammenlikne denne forskningens resultater med andre erfaringer og analyser.

I akademia uttrykkes intersubjektive standarder gjennom fagfellers kritiske spørsmål. I denne studien har også en del brukere og informanter fått slike roller. Når aktører får tilgang til beskrivelser og fortolkninger av seg selv og andre, kan de vurdere utvalg, dataproduksjon, analyser og presentasjoner av resultater i forhold til egne erfaringer. De kan utgjøre en kritisk kraft som i innsikt og kjennskap kan overgå mange forskerfelleskap. Dette er et ubetinget, noen ganger ubehagelig, gode og en styrke ved forskning i "egen kultur". I relativt oversiktlige sosiale system kan forskningen inngå i mange dialoger, med forskjellige mennesker, i ulike roller. I dette materialet har faktiske diskusjoner, men også den prinsipielle og store muligheten for slik dialog påvirket meg som forsker og forskningsprosessen. Muligheten for at en informant har hørt, min fortolkning av hva han sa i forrige uke, har fungert som en streng målestokk. Jeg har hatt en bestemt migrant og den skeptiske informanten, på hver skulder i dette arbeidet.

Forskningsprosessen har også tydeliggjort mitt ansvar for resultatene av forskningsbasert kunnskap. Dette er knyttet til det som skjer *etter* den sjette og siste transformasjonen, slik Haavind fremstiller det. I dette prosjektet har jeg sett at små justeringer av utlendingsforskriften har hatt umiddelbar betydning for arbeidsmigrantene. Spørsmålene her angår flere transformasjoner, forholdet mellom dem og deres konsekvenser. Hvordan har jeg forholdt meg til aktørenes virkelighetsforståelser og hvordan kommer dette til uttrykk i forskningen? Hvem sine interesser fremmer, utdyper, nyanserer og forsvarer denne studien? Hvilke generaliseringer (og misforståelser) legger jeg til rette for og hvilke konsekvenser kan det få for ulike aktører? All kunnskapsproduksjon innebærer et politisk ansvar, også for den som ikke vedkjenner seg det.

Kapittel 3

Hvor i all verden: Lokalisering av arbeidsmigrasjonen

Arbeidsmigrasjonen fra Teriberka til Båtsfjord har vokst frem i et geografisk område, under bestemte sosiale, økonomiske og politiske betingelser. Disse betingelsene inngår i andre endringsprosesser. I dette kapitlet beskriver jeg situasjonelle forhold som migrasjonen finner sted innenfor. Jeg plasserer den både i forhold til steder, "space of place" og endringsprosesser og strømmer, i "space of flows" (Castells 1996).

I innledningskapitlet presenterte jeg en fenomenologisk tilnærming til praksis og situasjon (Moi 1998). Dette kapitlet redegjør for noen sider ved situasjonen. Moi (og Beauvoir) ser kroppen *som en* situasjon, samtidig som denne befinner seg *i en* situasjon. Begge deler har objektaktige aspekter (Moi 1998:96). Den kjønnede kroppen har blant annet en utstrekning, en vekt og en nasjonalitet, mens den norsk-russiske grensa har en bestemt betydning og båten har tonnasje. Slike objektaktige aspekt er også resultater av interaksjon og de utgjør en faktisitet: faktiske forhold (1998:99). Denne er knyttet (men ikke bare) til menneskelig bevissthet og levd erfaring. Den utgjør en "ikke- reduserbar kategori mellom subjektivitet og objektivitet" (Moi 1998:98). Dette likner det Berger og Luckman betegner som avleirede objektiverte eller intersubjektive "realiteter" (1990:86). I dette kapitlet beskriver jeg situasjonelle forhold som arbeidsmigrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord finner sted i. Levde erfaringer settes i fokus i de følgende kapitler. Dermed forsøker jeg å oppnå et større rom både for materielle, mens også strukturelle og meningskonstituerende forhold.

Med utgangspunkt i geografiske og fysiske forhold beskriver jeg altså Teriberka og Båtsfjord. Jeg gir noen historiske riss for å plassere utviklingen av disse stedene langs en tidsakse. Praksis og prosesser har en tidsmessig utstrekning, de tar tid og inngår i andre forløp. Disse er også romlige. I første omgang presenterer jeg stedene ut fra deres tradisjonelle og konsentrerte bebyggelse, som om de var tydelig avgrenset. Det Massey kaller å se stedet som en beholder (1994) jfr kapittel en. Dette er et tilforlatelig utgangspunkt, men mange forbindelser og bevegelser får ikke plass i et

slikt perspektiv. Hva er Båtsfjord og Teriberka om ikke avstander og deres forbindelser til havet også gis plass? Derfor fremhever jeg forbindelser, strømmer og mobilitet og retter oppmerksomheten mot deres betydning. Deretter plasserer jeg utviklingen i Teriberka og Båtsfjord og arbeidsmigrasjonen i forhold til tre endringsprosesser som representerer en viktig bakgrunn for å forstå fremveksten av migrasjonen. Den økonomiske og politiske liberaliseringen av fiskerinæringa beskrives grundig, fordi migrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord er særlig knyttet til disse prosessene. De geopolitiske endringene i forbindelse med oppløsningen av Sovjetunionen og etableringen av Den Euro-Arktiske Barentsregion, blir skissert svært kort.

Jeg veksler mellom å presentere hvordan det situasjonelle fremtrer i de små samfunnene, i fylket eller regionen, i landene Norge og Russland. Jeg ser dette som ”de samme” prosessene. De arter seg derimot ulikt, avhengig av om vi ser dem gjennom zoom eller vidvinkel. På denne måten fokuserer jeg på hvordan endringsprosesser henger sammen og utgjør situasjoner. I dette kapittelet presenterer jeg det jeg bevisst tar for gitt og jeg ber leseren om å gjøre det samme. Beskrivelsene er resultat av analyser og perspektiveringer, men siden dette er det jeg gir posisjon som studiens bakgrunn, diskuteres ikke disse. Dette *er* likevel ikke konteksten, men en av flere mulige beskrivelser.

Teriberka ved utløpet av Teriberkaelva på Kola og Båtsfjord innerst i Båtsfjorden på Varangerhalvøya vender begge mot Barentshavet. De ligger på omlag 70 grader nord. Dette er fiskevær hvor husene står tett og bebyggelsen er konsentrert. Dette er det åpne, bølgende, arktiske kystlandskapet med lave, avslippte fjell. Her er høy himmel og lite som stopper blikket. Innenfor kysten er det frodige elvedaler og kyststripa skjæres opp av fjorder som danner bratte skrenter. Her er naturlige havner og le for den evige vinden. Den arktiske sommeren er irrgønn, grågrønn og blå, preget av stein, lav, hav og himmel. Her er høsten glitrende gul, oransje og rød, mens vinterens blå mørke brytes i lyst hvitt. Mellom den lange vinteren og den intense sommeren kiler den knappe våren seg.

Landskapet kan synes goldt, få grønnsaker kan dyrkes i dette klimaet. Likevel har rein, kyr, geit og sau funnet beite her i århundrer. Det er endeløse multemyrer,

sjenerøse forekomster av bær og sopp, mange fantastiske lakseelver og rike, gode jaktmuligheter her. Olje, gass og mineraler har stor og økende betydning i disse nasjonalstatenes økonomiske utvikling. I Murmansk fylke er dette og skogsdrift de viktigste næringene. Regionen er rik på marine ressurser og fisk er og har vært en sentral ressurs. På 1930-tallet sto Finnmark for over 40 % av verdiutbyttet i de norske fiskeriene (Strøm 1949:12). I 1993 sto aktørene i fylket for om lag 10 % av samlet brutto verdiskapning i norsk fiskerinæring. Finnmark er fortsatt det fylket hvor fiskerinæringa har størst økonomisk betydning (Bendiksen og Isaksen 2000:2f). I Murmansk var fiskeriene den viktigste næringa frem til slutten av 1930-tallet (Murmansk Region 2004). I 1970- og 80-årene sto den nordlige økonomiske sone²⁷ for 20 % av produksjonen av fisk og fiskeprodukter i hele Sovjetunionen (Davidsen 1994:i).

Teriberka: Styrt vekst og styrt avvikling?

Teriberka ligger øst for Kolafjorden og er et av få gjenværende samfunn på den nordlige kysten av Kola. Det gamle Teriberka ligger på Teriberkaelvas østre sandbanke, lave koller skjerner mot Barentshavet. Ved elvemunningen er det hvite sandstrender og i flomålet ligger restene av båter som ble dratt opp for lenge siden. Lave tømmerhus og små hager omkranset av stakitt gir et pittoresk inntrykk, men her er også sovjetblokker. Lodeino, den nye delen av bygda, ligger 4-5 kilometer unna, vest for elva i et mer kupert terreng. Her er blokkbebyggelsen sentrert rundt havna, og ligger åpent for vær og vind. Ved moloen ligger små og mellomstore moderne båter, gamle og nye industribygninger. En mer enn aner den russiske nordflåtens installasjoner.

Teriberka er et av de eldste samfunnene på Kolahalvøya, nevnt første gang i skriftlige kilder i 1523. Dette var et levende samfunn som før den russiske revolusjon i 1917 hadde flere fyr og ortodokse kirker. Teriberka var fra gammelt av bebodd av sjøsamer, pomorer, komi, nordmenn, finner, kareler og russere. Det ble først drevet

---

²⁷ Arkhangelsk, Vologda, Murmansk, Karelen og Komi. Murmansk er den viktigste havnen (Davidsen 1994:2)

reindrift og hvalfangst, senere fikk handel og sesongfiske større betydning, og lenge var bosettinga sesongpreget (Niemi 1992). Bygdas historie skiller Teriberka fra mange nåværende samfunn på Kolahalvøya. De ble i stor grad etablert som ledd i Sovjetunionens industrialisering på slutten av 1920-tallet. Likevel er også utviklingen i Teriberka tett knyttet til denne politikken. Utbyggingen av Lodeino inngikk i disse prosessene (Riabova 1998). På slutten av 1920-tallet ble havna i Lodeino hjemmehavn for en betydelig flåte. Samtidig fikk stedet skipsverft, militære installasjoner, røykeri og fiskeforedlingsindustri. I tillegg ble det etablert landbruksbedrifter for å bidra til matproduksjon i området. Industrialiseringen ble fulgt av mer og mindre tvangsmessig flytting av mennesker som arbeidskraft i de nye næringene. I 1929 bodde det bare 12.850 mennesker i hele Murmansk fylke, de representerte 38 folkeslag, inkludert norske kolonister (Jentoft 2001:66).

I 1929 startet den sovjetiske kollektiviseringsprosessen, og næringsvirksomheten i Teriberka ble i all hovedsak organisert i to kollektivbruk. Den ene kolkhozen eksisterer fortsatt og har medlemmer både i Teriberka og i Murmansk by. Kjerneaktiviteten i det ene kollektivbruket var knyttet til fiskeflåte og fiskeforedling, mens det andre var rettet mot reindrift, mink og jordbruksproduksjon. Her var også annen fiskeindustri som inngikk i Murmansk produksjonsassosiasjon, Sovjets største selskap for fiskeforedling (Davidsen og Vasiljev 1994). Skipsverftet var også del av den planstyrte virksomheten i fiskerisektoren, og en underavdeling av Sevryba (Nordfisk). Både kollektivbrukene og skipsverftet hadde ansvar for boliger, butikker og sosiale tjenester. De eide sanatorier og feriehem, og drev klubber for sine ansatte og deres familier. Industrialiseringen og kollektiviseringen stilte strenge krav til lojalitet med påfølgende kontroll og brutale utrenskninger (Andrle 1994). Disse prosessene fant også sted i Teriberka-området. Folk med utenlandske forbindelser, som det var mange av på kysten av Kola, ble særlig hardt utsatt for denne terroren (Jentoft 2001).

Under den 2. verdenskrig ble befolkningen fra deler av Murmansk-kysten evakuert, også til Teriberka, som i 1940-45 hadde ca 10.000 innbyggere (Bærenholdt 1995:24). Perioden fra 1940 til 1960 var en blomstringstid for Teriberka. To sentrumsområder hadde hver sine skoler, barnehager, butikker, hotell, klubber og

kulturhus. Her var flere banker, restauranter og kafeer, hjemmetjeneste for eldre og skoleinternat for barn fra distriktet (Riabova 1998). Frem til slutten av 1980-tallet hadde stedet radiostasjon.

På begynnelsen av 1960-tallet økte det lokale skipsverftet sin virksomhet. De hadde på det meste over 500 ansatte og flåten drev både fjernfiske og fiske i Barentshavet. Foredlingsindustrien gikk for fullt. Teriberka var administrativt og sosialt, kulturelt og økonomisk senter i distriktet Teriberka, som inkluderte over 20 små fiskevær på kysten mot Barentshavet. På det meste hadde Teriberka over 12.000 innbyggere. Allerede på slutten av 1960-tallet begynte nedgangstiden for Teriberka. Sovjetunionens andre industrialiseringsbølge førte til omstruktureringer (Riabova 2001). Fiskebåtene ble større og mye av virksomheten i Teriberka ble flyttet til Murmansk fiskerihavn. Det ene kollektivbruket ble nedlagt, mens kystflåten og landbruksvirksomheten ble kraftig redusert. Ca 2.000 rein ble relokalisert til Lovozero. I løpet av kort tid flyttet dramatiske 75 % av befolkningen til Murmansk og andre nye industribyer på Kola (Riabova 2001). Teriberka ble samtidig innlemmet i Severomorsk distrikt, som huser Russlands største marinebase. Bygda ble nå et utkantområde i Severomorsk. De fikk status som lukket område og den nye administrasjonen tok over det økonomiske og administrative ansvaret for blant annet boliger og matforsyning. På 1970-tallet var Teriberka et fiskevær med ca 3.000 innbyggere, mens befolkningsnedgangen fortsatte i et saktere tempo til innbyggertallet stabiliserte seg på slutten av 70-tallet, på ca 2.400.

På 1980 tallet opplevde Teriberka relativt gode sosiale og økonomiske vilkår. Fiskerikollektivet "Murman" kjøpte opp Murmansk produksjonsassosiasjons fiskeindustribedrift som de utstyrte med nytt produksjonsutstyr fra utlandet (Bærenholdt 1995). De drev fiskeflåte, annen fiskeindustri, røykeri, svinefarm med over 500 dyr, melk- og kjøttproduksjon, og sysselsatte totalt ca 700 mennesker, blant dem mange kvinner. Skipsverftet hadde ca 300 ansatte, flest menn. Noen sivile jobbet i tilknytning til de militære installasjonene og ca 50 menn jobbet på et vannkraftverk. Befolkningen hadde relativt høyt utdanningsnivå og lønnsnivået i Teriberka var to til fire ganger høyere enn i Sovjets sørlige regioner på grunn av "nordlige fordeler" som høyere lønn etc., og høyt utdanningsnivå (Riabova 2001). Ulike frivillige og semi-

frivillige organisasjoner som Røde Kors, miljøorganisasjoner, lokalhistoriske foreninger og Komsomol, kommunistpartiets ungdomsorganisasjon, var aktive i denne perioden. I 1987 ble det bygd vei og bru mellom Lodeino og det gamle Teriberka. Mange av innbyggerne levde godt.

Oppløsningen av Sovjetunionen preget 1990-tallet i Teriberka. Prisløst liberaliseringen som ble innført i april 1992 førte til den første store krisen i Teriberka (Skaptadóttir et al 2001). Folk mistet sparepenger og inflasjonen økte. Sammen med økt internasjonal konkurranse og sammenbrudd i torskestammen i Barentshavet førte dette til at skipsverftet og kolkhozen i Teriberka fikk store økonomiske problemer. De kunne verken ivareta sine økonomiske eller sosiale forpliktelser. Kommunen mistet en stor del av sine inntekter. Heller ikke de klarte å betale lønn til sine ansatte. En ny form for fattigdom førte til polarisering og kollaps i bygdas sosiale infrastruktur (Riabova 2001).

I forbindelse med privatiseringsprosessene ble skipsverftet i Teriberka i 1993 kjøpt opp av virksomhetens tidligere ledere. Manglende oppdrag førte til at driften ble nedlagt i 1994. Fiskekolkhozen måtte gi opp fjernfiske, legge ned fiskeindustrien og si opp de fleste av sine ansatte i Teriberka. Det førte til en skyhøy arbeidsledighet; 22 % registrert og 40 % reell ledighet (i følge ordføreren). I 1994 opplevde Teriberka sin andre krise og sammenbrudd (Skaptadóttir et al 2001). Det Sovjetiske velferdssystemet bygde i stor grad på universalistiske ordninger og var basert på garantert sysselsetting, subsidierte priser og at sosiale tjenester ble organisert og kanalisert gjennom bedriftene (Granberg og Riabova 1998). I 1994 brøt alle disse tre ordningene sammen og den sosiale infrastrukturen gikk i oppløsning. Igjen opplevde Teriberka stor fraflytting. Mange av bygdas innbyggere søkte om å bli inkludert i det statlige programmet for de som ønsket å forlate nordområdene. I 1997 ble Teriberka fratatt statusen som lukket område, det førte til at kommunen fikk ansvar for blant annet boligsituasjonen. Dette hadde de verken erfaring med eller økonomi til.

Selv om lokaldemokrati ble ”innført” allerede i 1991 ble ordførervalg avholdt første gang i 1997, mens det i 1996 hadde vært valg til det lokale sovjetet. Det kommunale styret på 1990-tallet var, i følge Jacobsen, preget av uklare oppgaver, manifeste politiske konflikter og gradvis konsolidering (Jacobsen 1998).

Teriberka på slutten av 1990-tallet

I 2000 beskriver²⁸ ei jente i Teriberka hjemstedet sitt som ”jomfruelig vakkert”, en mann fra Murmansk som jobber i Båtsfjord sier derimot at det er et forferdelig sted, forlatt og glemt av alle. Det gamle Teriberka preges fortsatt av tømmerhus og plankefortau mellom husene. Husene har kjøkkenhage, skjul, sommervann, vedfyring, utedo og stabler med torv til brensel, men også kjølige og praktiske jordkjellere. Her er også fire-etajers sovjetblokker med 2-3 roms leiligheter. I trappeoppgangene holder villkattene hus. Utenfor er det benker som eldre folk og småunger bruker om dagen, mens ungdommer med mopeder og sykler tar over om kvelden. På et ukentlig marked i gamle Teriberka selges klær, sko og andre varer. Kommunehus, banken, sykehuset med en stadig mindre sengepost og flere legespesialister, samt svinefarmen med ca 300 dyr, ligger i det gamle Teriberka.

I Lodeino er det nesten bare blokkbebyggelse, få fortau og dårlige veier. Det bor flest mennesker i Lodeino og her finnes stedets eneste serveringssted, en liten pub. Fiskeindustribedriftene, skipsverftet, den nye moloen med kraner og havna med de båtene som fortsatt drives, poliklinikken, det delvis nedlagte hotellet og noe annen næringsvirksomhet ligger også her. Begge delene av bygda har i perioden 1998-2002 barnehage, skole, kulturskole, bibliotek og bakeri, men kulturhuset i Lodeino finnes ikke mer. Spisesteder, radio og avis, banker, klubbene og det meste annet er nedlagt. Bedrifter og næringsliv bidrar fortsatt med noen midler til den sosiale infrastrukturen, selv om de ikke lenger har formelt ansvar for dette. Lodeino og det gamle Teriberka har hver sin kirke, bedre betegnet som forsamlingshus, etablert av kvinneforeninger som gjennom innsamlinger og egeninnsats har satt sin ære i å gi bygdene gudshus i ombygde bolighus. ”Kirkeforeningene” driver sosialt arbeid blant eldre, fattige og barn. Teriberkas stolte Pomor-kor er fortsatt aktive i det gamle Teriberka. De opptrer i tradisjonelle klesdrakter, i inn-og utland og ivaretar pomortradisjonene i bygda. Andre foreninger finnes knapt, men en lærer har nettopp forsøkt å starte en idrettsklubb.

---

²⁸ Et sammenliknende skolestilprosjekt UNESCO MOST CCPP, materialet fra Teriberka og Båtsfjord inngår i studiens datatilfang. Jeg har presentert dette i Båtsfjord, kommunal planleggingsdag 28.2.01.

Det er lite økonomisk virksomhet i kommunen, selv om flere bedrifter er registrert her. Den første perioden under og etter krisen i 1994 var det en viss markedsoptimisme og flere private initiativ. I årene etter var næringslivet preget av noen initiativ utenfra og stillstand. Dereguleringen av rubelen i august 1998 fikk store konsekvenser, på nytt ble mange rammet av direkte fattigdom. Skipsverftet ble stengt, men to fiskeforedlingsbedrifter, som drives med utenlandske partnere, sysselsetter mellom 15 og 70 personer når de er i drift. På det meste jobber ca 40 mennesker i landbruket. Ca 50 mennesker jobber i kommunal virksomhet, mange av disse er kvinner. Noen privateide båter (13-21 meter, 3-4 mann) fisker i perioder og leverer fangstene sine lokalt. Bare to menn fra Teriberka jobber på kolkhozens båter. Noen titalls mennesker er sysselsatte i fiskerinæringa i Teriberka. Noen jobber finnes også i varehandel og tjenesteyting. På begynnelsen av 2000-tallet håpte mange i Teriberka at politikere og foretningsmenn skulle huske "Kolahalvøyas stolthet" i forbindelse med olje- og gassutvinningen på Shtokmanfeltet. Bedriftsledernes konkrete arbeid på slutten av 1990-tallet handlet først og fremst om å trekke til seg utenlandsk kapital og formidle sine behov til regionale myndigheter i Murmansk (Aure 2001). I 2001 anslo ordføreren den registrerte arbeidsledigheten til ca 17 %. Inkludert den skjulte ledigheten mente han at den var nærmere 40 %. I kapittel fire kommer jeg tilbake til hva det betydde for folk.

Teriberka styres av en valgt ordfører som leder en administrasjon bestående av et par personer. Disse er statens representanter i Teriberka. Det lokale sovjetet (råd) har ni medlemmer. De velger en leder i full stilling. Sovjetet er ansvarlig for kommunens infrastruktur. Rådet overvåker prisutviklingen og har ansvar for spørsmål knyttet til boliger og arbeidsplasser. Fra å være den lokale iverksetter av statlig politikk, har kommunene formelt fått en relativt fri stilling, men små muligheter til å ivareta sine oppgaver. Overføringene fra staten er små, og rådet og ordføreren har ikke anledning til å skrive ut skatter ol. 1990-tallet var for Teriberka kommune preget av uklare funksjoner, omorganiseringer, skiftende lovgivning og manglende inntekter (Davidsen 2002). Det gjør kommunene svært avhengig av det regionale nivået, i dette tilfellet Murmansk oblast (Jakobsen 1998, Riabova 2001).

Båtsfjord: Lokal sentralisering og industriutvikling

Bebyggelsen i Båtsfjord utgjør en to-tre km lang strekning langs vestsiden av Båtsfjorden og inkluderer Holmen, som stikker ut som ei halvøy. Hovedgata som passerer havna og utgjør selve sentrum, ”Værret”, med butikker og andre servicetilbud, er ca 500 meter lang. Hjertet i sentrum er havna, der Fiskervelferden og deler av fiskeindustrien ligger.

Båtsfjord kommune, tidligere Vardø landssogn, besto av en rekke utvær som Makkaur, Syltefjord og Hamningberg, samt noen få gårder i selve Båtsfjord. Fra utværene var det kort vei til fiskefeltene og fiske var den dominerende næringsveien. Antall fiskere økte i Finnmark så vel som resten av landet på hele 1930-tallet, og var på topp på slutten av tiåret (SSB Fiske og fangst 2005). Fiske var hovedsakelig husholdsbasert og inngikk i yrkeskombinasjoner. Mennene fisket, var på fiskearbeid, bygde og reparerte båter, de var håndverkere, dro på anleggsarbeid og noen jobbet også i den fremvoksende industrien (Bjørklund et al 1994:288ff). Kvinnene sto i stor grad for utrustning og bearbeiding av fisk og hadde hovedansvar for omsorgsarbeidet i husholdet, det Gerrard har kalt for fiskerienes bakkemannskapsfunksjoner (1983). Kvinner hadde også lønnsarbeid på fiskebrukene og noen vasket og kokte for fremmedfiskere for betaling. Finnmarkskysten hadde lite industri, men også menn fra Båtsfjord reiste inn i landet for å jobbe på anlegg og i industrien, i følge lokalhistorikeren Solhaug (1985). Lite dyrkbart land gjorde at fiskerbondetilpasningen var mindre aktuell her enn andre steder, selv om også mange i Båtsfjord hadde sau, geit eller kyr (Solhaug 1985). Fisket var sesongbetont, men i Finnmark overlappet sesonfiskeriene hverandre, det gjorde at mange drev et tilnærmet helårig fiske (Finstad 1993:62ff). Hele 68 % av arbeidsdyktige menn i Finnmark var fiskere; Finnmark og Troms var de mest fiskeriavhengige fylkene i landet (Strøm 1949:10).

Ny teknologi og større båter førte i mellomkrigstida til behov for bedre havner. Motoriseringen gjorde at avstanden til fiskefeltene ikke hadde den samme betydningen som før. Folk flyttet fra fiskevær på yttersida til steder med dypere hav og dampskipsanløp. Steder som Båtsfjord vokste frem. Allerede i 1922 var det 25 fiskekjøpere i Båtsfjord (Solhaug 1985:32). De fleste oppholdt seg i fiskeværet bare i sesongene, men det fantes også bofaste ”småkjøpere” i Båtsfjord. Fiskekjøperne i

Båtsfjord, som i andre finnmarksvær, kom fra større bedrifter i Vardø og Vadsø, fra Tromsø, Lofoten og Bergen. I tillegg fantes både norske og russiske kjøpeskip. Frem til og med 1916 kjøpte russiske båter fisk i "makketida" på sommeren. Denne handelen hadde stor økonomisk betydning for de fattigste i Øst-Finnmark i følge Solhaug (1979:137). Det ble bygd skolekapell i Båtsfjord på 1920-tallet, det var fastboende kjøpmenn, husflids- og ungdomslag, hurtigruteanløp, Fiskarheim og telegraf (Solhaug 1979:130ff).

Fiskekjøperne organiserte tilvirkingen av fiskeressursene, hending, salting, men også ising av ferskfisk (Finstad 1993:112). Det var mange trandamperier, mens hermetisering og røyking var mindre utbredt enn lengre sør i landet (Notevarp 1949). Fiskearbeidet var minst like sesongpreget som fiskeriene. Folk kom fra fjord- og innlandsbygder, fra Finland, Troms og andre steder langs kysten for å arbeide i Finnmark (Solhaug 1985). Folketallet i fiskeværene var derfor betydelig høyere i sesongene enn ellers i året.

Båtsfjord ble ikke, som resten av Finnmark, brent under tyskernes tilbaketrekning på slutten av 2. verdenskrig. Stedet hadde derfor en viss infrastruktur som andre steder manglet etter krigen. Dette og strukturelle endringer i fiskerinæringa dannet grunnlaget for veksten i etterkrigstida. Det var 1.250 fast bosatte i selve Båtsfjord i 1950, ca halvparten av kommunens innbyggere. Fra 1950 til 1970 ble folketallet doblet, og så godt som hele kommunens befolkning var bosatt i *Værret* (SSB folketellingene, kommunehefter 1950-70). På 1970-tallet hadde Båtsfjord høyt fødselsoverskudd, det var en svært varierende, og voksende ut- og innflytting (SSB Befolkningsendring i kommunene 2000). Utviklingen i Båtsfjord samsvarer med generelle trender for kyst-Finnmark i denne perioden (SSB folketellinger, kommunehefter 1950-1970).

På 1950-tallet var det opp mot 50 fiskekjøpere i Båtsfjord i sesongene, deriblant Bergensfirmaet C. Johnsen/G.Robertsen, etablert i 1871. Det ble i 1981 kjøpt av tidligere bestyrer og drives fortsatt under navnet Båtsfjordbruket. N.H.Nilsen AS flyttet driften fra Vardø til Båtsfjord i 1945. Allerede i 1946 organiserte fiskekjøperne seg i Båtsfjord Handelstands Fiskerigruppe, også kalt kjøpergruppa og fiskerigruppa. Aarsæther fra Ålesund ble etablert i Båtsfjord i 1949, dette ble senere West-Fish

Aarsæther/Aker Seafoods ASA. Staten etablerte en fryse- og filetbedrift, Finotro²⁹ i Båtsfjord i 1953. Denne ble privatisert i 1990 og drevet under navnet Havprodukter. De fusjonerte senere med Myregruppen i Nordic Sea Holding, før det igjen ble et eget selskap.

Fra 1966 til 1986 varierer antall foredlingsbedrifter i Finnmark fylke mellom 91 og 62 (i henholdsvis 1972 og 1970). Dette uttrykker reelle endringer, men handler også om telletidspunkt (sesonger) og kategoriseringer (hvem som eide eller leide ei brygge). I 1968 var det sju konvensjonelle fiskebruk og åtte frysebedrifter i Båtsfjord (Fylkesmannen i Finnmark 1970). På 1980-tallet hadde kommunen åtte fiskebruk (Lien 1989). På midten av 1990-tallet var det fem. I fylket gikk antall bedrifter sakte ned gjennom hele 1980-tallet. Bunnen ble nådd i kriseåret 1990, men allerede året etter økte antallet igjen (SSB sysselsatte og bedrifter i fiskerinæringa 1966-2003). Samlet sett dreide industriproduksjonen i Finnmark mot frysing og fileproduksjon frem til 1980-tallet (Finnmark Fylkesplan 1984-87). I 1970 var ¼ av de sysselsatte i Båtsfjord fiskere, og andelen var synkende, mens nærmere 40 % av innbyggerne var sysselsatt i fiskeindustrien. I 1980 sysselsatte fiskeindustrien 47 % av de yrkesaktive i Båtsfjord (Lien 1989:19). Fra 1968 til 1986 økte sysselsettingen i fiskeindustrien fylket, senere har den blitt gradvis lavere (SSB 2004). Fiskeindustrien var preget av tre trender i disse tiårene; antall bedrifter og sysselsatte varierte, bedriftene ble gradvis færre og større og antall ansatte sank selv om produksjonsvolumet ble opprettholdt. Båtsfjord hadde tidlig en utvikling som kom senere i resten av fylket (Bendiksen og Isaksen 2000:17).

På 1980-tallet fikk Båtsfjord kommune nytt helsesenter og, etter samarbeid mellom "Kjøpergruppa", kommunen, lag og foreninger ble, en ny idrettshall åpnet i 1986. Det ble også investert i ny kai. Det var en betydelig aktivitet i Båtsfjord. Men kommunens fødselsoverskudd var lavere enn i tiårene før, utflyttingen sterkere, innflyttingen var relativt stabil og innbyggertallet sank gjennom hele tiåret (SSB Folke- og bolig telling 2001). Båtsfjord hadde likevel en betydelig bedre

---

²⁹ A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, etablert i 1951 (Finstad 2005:1)

befolkningsutvikling enn andre fiskerikommuner i Øst-Finnmark. Dette skyldes innvandring, en forbindelse med andre steder som beskrives senere.

Første del av 1990-tallet var fiskeindustrien i Båtsfjord preget av ressurskrisen i 1989/90. Samtidig gikk prisen på filetblokk ned på grunn av økt konkurranse i det internasjonale markedet (Fløysand og Jakobsen 2001:12). Flere bedrifter gikk konkurs, de andre begrenset driften, antall sysselsatte i industrien sank og innbyggertallet fortsatte å gå ned. Samtidig begynte bedriftene i Båtsfjord å kjøpe fiskeråstoff fra Russland, og allerede i 1993 steg folketallet igjen. I denne perioden var det tre-fire lokalt eide foredlingsbedrifter i kommunen. Etter hvert gjenåpner også den Ålesunds-baserte, tidligere stabile Aarsæther-bedriften. Båtsfjord ble i løpet av 1990-tallet det Hovgaard betegner som et av de mest vellykkede fiskeriavhengige samfunn i Norge (Hovgaard 2000).

Båtsfjord på slutten av 1990-tallet

Fra 1998 til 2002 hadde Båtsfjord kommune relativt få ansatte i offentlig forvaltning i forhold til andre kommuner i Finnmark, men også i forhold til landsgjennomsnittet. Noe under 40 % var sysselsatte i fiskeindustrien og ca 6% var arbeidsledige. Lønnsnivået var under landsgjennomsnittet, men betydelig over gjennomsnittet i fylket, mens kvinner i Båtsfjord hadde i 2001 en gjennomsnittsinntekt over landsgjennomsnittet (SSB: Tall om Båtsfjord kommune 2003). I Norgesprofilen (2000), en undersøkelse om helsetilstand og miljøforhold, ligger Båtsfjord lavt på de fleste indikatorer knyttet til helse og miljø, og viste høyt forbruk av helsetjenester. Et høyt antall barn i Båtsfjord var også omfattet av barnevernstiltak (Moldenæs 2006). Det var stor aktivitet døgnet rundt i Båtsfjord. Her jobbet ”24-timersmennesket” (smbrevyen 2000). Dette er Norges Texas som det ble sagt i flere intervju i Båtsfjord.

Fire fiskeindustribedrifter sysselsatte mellom 400 og 500 mennesker i Båtsfjord rundt årtusenskiftet. Her var butikker av mange slag, bibliotek, kafeer, rådhus, arbeids- og trygdekontor, likningskontor, politistasjon, Frivillighetssentral og ”Russelvelferden”, bank, post, frisører, skjønnhetssalong og overnattingsmuligheter. Mye av bebyggelsen er fra 1950-tallet. Mange nye eneboliger, både av vanlig størrelse og riktig store ligger i boligfelt over og i utkanten av ”Værret”. På høyden

over værret ligger også helsesenteret, med poliklinikk og eldresenter. Kommunen har flere barnehager, to grunnskoler, svømmehall med badstu, treningssenter, samfunnshus, kirke, hotell med bar, diskotek og restaurant og et fiskerorientert, men relativt mangfoldig næringsliv. Utdanningsnivået i Båtsfjord har tradisjonelt ligget lavt, under fylkesgjennomsnittet, som igjen ligger under landsgjennomsnittet (SSB: Tall om Båtsfjord kommune 2003). Båtsfjord opplæringscenter, etablert i 1980, skulle blant annet ivareta kommunens og fiskeindustriens behov for fag- og språkopplæring. Fram til 2002 ble det gjennom en filial av Honningsvåg fiskerfagskole og videregående skole gitt undervisning i 1.klasse allmennfaglig studieretning i Båtsfjord. Senere har kommunen fått treårig videregående skole og etter- og videreutdanningsmuligheter, også på universitetsnivå. Ny flyplass ble åpnet i 1999. Kommunen har en rekke lag, foreninger og revy. Båtsfjord Mannskor er ifølge egne medlemmer et betydelig bedre kor enn naboene i Berlevåg Mannskor, kjent fra filmen ”Heftig og Begeistret”.

En av kvinnene fra Teriberka sa om sitt første møte med Båtsfjord at bygda var som en ”skinnende juvel”. I skolestilprosjektet skrev derimot mange ungdommer fra Båtsfjord om hvor stygg bebyggelsen og industrien så ut. I motsetning til ungdommene i Teriberka skrev de lite om naturen. Voksne, både i Teriberka og i Båtsfjord var derimot snar med å beskrive den vakre naturen og de rike friluftsmulighetene de hadde. Begge steder preges store deler av bebyggelsen av dårlig vedlikehold. Industrivirksomheten med maskiner, tanker, men også utrangert materiell og fiskebåter er også tydelige trekk i landskapet. I Båtsfjord er likevel den private så vel som offentlige velstanden synlig i nye hus, mange parabolantenner, offentlige bygninger og store biler. I Teriberka er hovedinntrykket forfall, avløst av et par moderne industrihaller i havneområdet, en molo og noen flotte biler som forlater bygda når kvelden kommer.

Fra beholdere til beliggenhet og forbindelser

I de neste avsnittene retter jeg fokus mot forbindelser og geografiske bevegelser som knytter folk fra disse stedene til andre steder. Steder og samfunn skapes blant annet gjennom sosiale relasjoner og den bestemte blandingen av romlig utstrakte relasjoner

og deres forbindelser til andre steder, i andre tider. Steder skapes derfor gjennom forbindelsene de har med resten av den mer omfattende verden sier Massey (1994:316). Jeg fremhever det ”åpne” og elastiske, forbindelsene og kommunikasjonene som Båtsfjord og Teriberka får noe av sin egenart fra. Disse kan ses på ulik avstand og zoomes inn mot ulike fokus.

Forbindelser til havet

Havet og havnene har betydning for Teriberka og Båtsfjord. Fiskens vandring i Barentshavet er det ressursmessige grunnlaget for Båtsfjord, kysten av Finnmark og mange kystsamfunn i Murmansk fylke. Beliggenheten ved den nordlige sjørute var en forutsetning for pomorhandelen og fremveksten av Teriberka. Isfrie havner kan ses som ”The port”, den nødvendige forbindelsen mellom land og hav. De gir tilgang til fiskeressurser og adgang til havet som transportåre for mennesker, varer og informasjon. Geografisk beliggenhet, naturlige bunnforhold, temperaturer, havstrømmer og vind så vel som menneskeskapte inngrep som molo og mudring, gjør havnene egnet til sine formål.

Havna i Båtsfjord er godkjent som EØS-havn og har over 9000 anløp i året (Båtsfjord Havnevesen 2000). Det gjør den til en av de største fiskerihavnene i Norden. Båter som hører hjemme andre steder har ført til at folk og varer fra resten av landsdelen, Sør-Norge, Færøyene, Island, Portugal og de siste årene fra Russland, kommer til Båtsfjord for kortere eller lengre perioder. Dette er viktig for de som yter service til fiskeflåten og forklarer det store og mangfoldige tilbudet av varer og tjenester i Båtsfjord. Før stedet fikk vei kom også folk for å bo, for å arbeide, for å giftes og for å drive handel, sjøveien. Mange dro videre, noen kom tilbake samme vei. I dag anløper Hurtigruta Båtsfjord to ganger om dagen, med flere turister på gjennomreise enn folk som går i land.

Havna i det gamle Teriberka ble på 1930 tallet for grunn for fiske- og handelsflåten, og havna i Lodeino ble bygd ut. Det ble også bygd molo og lagt til rette for lossing og lasting. Lenge var passasjer- og fraktefartøyene mellom Murmansk og Arkhangelsk en hovedtransportåre langs kysten. Teriberka var et viktig stoppested og mange gikk på og av her. Ruta var operativ frem til slutten av 1980-tallet, i dag er det

ingen sivil rutegående trafikk i havna i Teriberka. Men også den nye havna i Lodeino ble for liten, den hadde for få fasiliteter. Funksjonene ble overført til havnene i Murmansk. Flåten som er registrert i Teriberka leverer derfor hovedsakelig sine fangster i Murmansk eller i utlandet. Teriberka ble i gradvis mindre grad et fiskerisamfunn. Dette er knyttet til fiskeri- og næringspolitikk, de russiske toll og handelsreguleringer, så vel som internasjonale konkurranseforhold (Bendiksen og Nilssen 2001). Siden det ikke er drift ved skipsverftet i Teriberka, gjør heller ikke de bruk av havna, men den brukes av den lokale kystflåten.³⁰

Teriberkas nærhet til Severomorsk, Russlands største marinebase og nordflåtens hovedhavn, har medført at både atomdrevne og konvensjonelle fartøy, over og under vann, kystvakt og andre har vært flittige brukere av havna og kysten. De siste årene har en avdeling av kystvakta kontrollert all bevegelse inn og ut av Teriberka, både langs landeveien og i havna. Det innebærer begrensninger for sivilbefolkningen, særlige restriksjoner gjelder utlendinger. Under planøkonomien var dette en betingelse for områdets økonomiske og sikkerhetspolitiske funksjon. I dag gir det ingen fordeler, men medfører noen problemer (jfr. orførereren). Forsvaret utgjør en omfattende forbindelse mellom Murmansk fylke og andre deler av føderasjonen. Mobilitet av personell, kunnskap, teknologi, varer og tjenester, kapital, informasjon, våpen og atomenergi med tilhørende forurensing inngår i disse forbindelsene. En forutsetning for min tillatelse til å gjøre studier i Teriberka var at jeg ikke behandlet disse forholdene.

Forbindelser med tundraen

Forbindelsene med tundraen og naturressursene innenfor har først og fremst historisk betydning for Teriberka og Båtsfjord. Reindriften og samisk bosetting har inngått i den lokale bytteøkonomien, og vært med å skape disse stedene. På Kola ble den tradisjonelle familie- og siidabaserte reindriften avløst av kollektivbruk på 1930-tallet. Under 2. verdenskrig ble antall rein kraftig redusert og de siste som drev med

---

³⁰ Høsten 2007 har regionale myndigheter og Gazprom bestemt at hele bebyggelsen må flytte, slik at området kunne benyttes til ilandføring av gass fra Shtokmanfeltet, et av verdens store gassfelt.

rein ble ”relokalisert” på slutten av 1960-tallet (Murmansk Region 2004). I 1998 sa en eldre samisk informant at det bare er et par samiske familier igjen i Teriberka.

Heller ikke i Båtsfjord er det samisk næringsvirksomhet i dag, men det bodde sjøsamer innerst i Båtsfjorden før fiskeindustrien ble etablert (Lien 2001). Lien, som har gjort langvarige feltarbeid i Båtsfjord, sier at hvis samiskhet handler om å tilskrive seg selv eller bli tilskrevet en identitet av andre, er det maksimalt ti til 20 mennesker i Båtsfjord som kan betraktes som samiske. Mange flere kan sies å ha samisk bakgrunn (Lien 1989:21). Å snakke åpent om samisk bakgrunn er i følge henne ganske nytt i Båtsfjord (Lien 2001:92). Fjellet, vidda og dalene innenfor Båtsfjord har i dag stor betydning i forhold til mange innbyggers fritids- og hytteliv. Dette bringes ofte frem i samtaler og intervju.

Menneskelig mobilitet

Migrasjon er menneskelig mobilitet. Som de fleste andre vestlige land, førte Norge på 1960 tallet en tilnærmet fri innvandringspolitikk preget av aktiv rekruttering av ufaglært arbeidskraft (Tjelmeland 2003:119ff). Samarbeidet i Nordisk Råd hadde i 1952 sørget for passfrihet mellom de nordiske landene og i 1954 ble Norden etablert som et felles arbeidsmarked. Geopolitiske forhold gjorde likevel at Troms og Finnmark i en årrekke ble holdt utenfor passunionen, og det gjaldt andre registreringsregimer for borgere fra Finland enn andre nordiske land (Tjelmeland 2003). Innvandringspolitikken, det politiske samarbeidet i Norden var, selv med unntakene i nord, institusjonelle forutsetninger for rekruttering av spesielt svensk og finsk arbeidskraft til fiskeindustrien i Båtsfjord og Finnmark. Siden 1975 har Utlendingsloven bygd på at utlendinger, unntatt nordiske statsborgere, som oppholder seg i landet i mer enn tre måneder skal ha oppholdstillatelse. Oppholdstillatelser kan være basert på arbeidstillatelser, rett til utdanning, et beskyttelsesbehov eller humanitære årsaker som beskyttelsesbehov eller behov for familiegjenforening, jfr. Utlendingsloven. For borgere fra land utenfor EU/EØS området var det svært begrensede muligheter for arbeidstillatelser, spesielt for ufaglærte arbeidstakere, som fiskeforedlingsindustrien hadde behov for.

De tyske filetbedriftene som ble etablert i Nord-Norge under krigen baserte seg fra første stund på utenlandsk arbeidskraft (Finstad 1999). Enda på 1950- og 60 tallet ble arbeidstakere til sesongarbeidet i Båtsfjord rekruttert blant kvinner og menn med fleksible arbeidslivstilpasninger i fjorder og innlandsbygder. Det var også et betydelig fødselsoverskudd, og selv om mange flyttet fra Båtsfjord, flyttet også mange unge til jobb i fiskeindustrien. Utbyggingen av utdanningssystemet og omformingen av det norske samfunnet førte gradvis til at arbeidsplassene i fiskeindustrien ble del av et sekundærarbeidsmarked. Det var preget av lave krav til utdanning, et belastende miljø og var knyttet til lav status (Gerrard 1993, Paulgaard 2000). ”Vi pleide å skremme ongan med at hvis de ikke skikka seg, måtte de jobb i fiskerian” forteller en tillitsvalgt i Båtsfjord. Økt tilgang til utdanning omfattet likevel ikke alle, Båtsfjords lave utdanningsnivå forteller om det. Men fiskearbeidet har ikke entydig hatt lav status. Halvparten av den voksne befolkningen i Båtsfjord jobbet i fiskeindustrien, dette var majoritetens arbeid og grunnlaget for samfunnet.

I Finnmark ble det jobbet med å skaffe utenlandsk arbeidskraft til fiskeindustrien fra 1960- og 70-tallet, men allerede på slutten av 1950-tallet kom de første finske kvinnene for å arbeide i næringa (Finstad og Valen 2002). Bedrifter i Båtsfjord fikk finsk- og svensk arbeidskraft fra slutten av 1960-tallet. På 1980-tallet var det i følge Gerrard og Aase registrert 110 finlendere bosatt i Båtsfjord, mens en lokal telling viste at det faktisk var over 650 finlendere i kommunen. Dette utgjorde en fjerdedel av innbyggetallet (1986:121).

På midten av 1980-tallet fikk norske kommuner spørsmål om å bosette tamilske asylsøkere. Da begynte et samarbeid mellom Handelsstandens fiskerigruppe i Båtsfjord og kommunen om å få tamilske asylsøkere dit. De første tamilene hadde kommet fra Sri Lanka og begynte å jobbe i Findus i Hammerfest allerede på 1970-tallet (Høgmo 1998). Flere av bedriftslederne i Båtsfjord forteller at de hadde hørt at tamilene var stabile og dyktige arbeidere og i 1987 kom de første tamilene til kommunen (Fuglerud 1999). En rekke studier³¹ har analysert samhandlingen mellom

---

³¹ Fuglerud 1999, Høgmo 1998, 2000, Bersvendsen 1998, Moseng 1999, Pettersen 1999.

tamiler og andre arbeidstakere i fiskeindustrien, også i Båtsfjord. Fiskeriaktørene i Båtsfjord kjenner denne forskningen og forholder seg til den i organisering av arbeidet i bedriftene. Senere har asylsøkere fra andre land kommet til Båtsfjord. Arbeidet i fiskeindustrien var sterkt kjønnsdelt. De svenske og finske arbeidsinnvandrerne var i hovedsak kvinner, de var unge, de fleste ugifte og de bidro til å holde aktiviteten i fiskeværene i gang (Grønhaug et al 1986). Kvinnearbeidsplassene førte til et høyt antall kvinner i arbeidsstyrken i Båtsfjord (Lien 1989:20), dette gjaldt både utenlandske og norske kvinner. De første tamilske innvandrerne var menn, men fylte i stor grad det som ble betegnet ”kvinnfolkarbeid” i fiskeforedlingsindustrien. De mange utlendingene, og kvinnene preget selvsagt Båtsfjord, slik også nasjonale flytteprosesser har påvirket steder.

Også Teriberka var preget av inn- og utflytting. Særlig førte oppgangstiden på slutten av 1950- og på 60-tallet til stor innflytting fra andre deler av Sovjetunionen. Noe av dette var tvangsmessig flytting. Andre forteller at de som nyutdannede flyttet til Teriberka fordi de fikk en mer interessant jobb der enn andre steder, bra bolig og høy lønn etc. på grunn av de nordlige fordelene. Det er derfor mange i Teriberka som opprinnelig kommer fra Georgia, Moldavia, Ukraina, Hviterussland med mer. Flere i Teriberka har også studert i det tidligere Øst-Tyskland. Flytteprosessene medførte et høyere utdanningsnivå enn en kunne forvente i Teriberka, men også at mange har vært villig til å flytte fra bygda når virksomheter har blitt nedlagt. For øvrig var det svært strenge restriksjoner på inn- og utflytting fra utlandet, mens det fortsatt i 2007 kreves tillatelser, jobb og bolig, på tilflyttingsstedet for å kunne flytte innenlands.

Kommunikasjon og transport

Forbindelser handler ofte om å overkomme geografisk avstand og barrierer. Det er ca 140 km fra Teriberka til Murmansk by. Det tar likevel over fire timer å kjøre denne strekningen på en dårlig grusvei, med telehiv og oversvømmelser om våren. Siden 1960-tallet har dette vært utflyttingsveien for mange mennesker. For ungdommer fra Teriberka innebærer utdanning utover grunnskole at de må reise til Murmansk. Svært få tar videregående eller høyere utdanning. De som gjør det kommer sjelden tilbake til Teriberka.

I 1998 til 2002 er det bare en ukentlig bussforbindelse mellom Teriberka og regionsenteret Murmansk. Det er få privatbiler, bensin er dyrt og kan ikke skaffes i bygda. Murmansk by er derimot en storby med ca 400.000³² innbyggere. Byen har mange høyskoler og universitet, den er sete for føderale og regionale myndigheter. Murmansk og Severomorsk, nabobyen 25 km nord for Murmansk med 75.000 innbyggere, har faktisk like mange innbyggere som hele Nord-Norge³³. Murmansk by er forbundet med buss, tog og fly til andre deler av Russland, Finland, Sverige og Norge.

I Teriberka kommer et ukentlig marked landeveien fra andre deler av Kolahalvøya. Kassevogner, lastebiler og stasjonsvogner forsyner stedet med husgeråd, klær, sko, verktøy, leker, gaver og matvarer. Vareutvalget er mye bedre enn det butikkene tilbyr, men av varierende pris og kvalitet. Langs veien fraktes også fersk og bearbeidet fisk både til konsum og produksjon både til og fra Teriberka. Bommen i utkanten av byen er et fysisk hinder som begrenser næringsvirksomhet og har stoppet utenlandske hjelpesendinger. Hver vinter fører snø og storm til at veien stenges i perioder. Da går blant annet syketransport med helikopter til Murmansk by.

Båtsfjord fikk vei over fjellet i 1961, også hit fraktes varer landeveien. Her er flere handelsbedrifter som utruker fiskeflåten. Fra Båtsfjord fraktes både fersk og bearbeidet fisk til resten av Norge, men spesielt til markeder i Europa og andre verdensdeler. Forbindelsen til havet fører til godstrafikk både på landjorda og på sjøen. Det er ca tre timer og 173 km kjøring fra Båtsfjord til fylkeshovedstaden Vadsø med 6.000 innbyggere. I Båtsfjord har over halvparten av alle husholdninger tilgang på personbil (SSB Folke- og bolig telling 2001) og det er bare ti minutter å kjøre til Båtsfjords egen flyplass, som har fire daglige flyavganger med punktlig³⁴ forbindelser til resten av Norge. Veien over Båtsfjordfjellet stenges³⁵ i dårlig vær. Det hender også at båter blir liggende ved kai, av samme grunn. De største og mest synlige

---

³² Tall for Murmansk er fra 1999 fra <http://finnbarents.urova.fi/barentsinfo/economic/01/01.htm>

³³ SSB Folkemengde etter fylke 1951-2005. I 2000 Nordland 239000, Troms 151000, Finnmark 74000.

³⁴ Jfr tall fra Avinor

³⁵ stengt 5-19 dager i året 1998-2002, nattestengt og kolonnekjørt deler av vinteren (Statens vegvesen)

båtene ligger derimot i arrest, på grunn av manglende betaling av lønn og avgifter, uklare eierforhold etc.

I Teriberka er både fasttelefonnettet og mobilnettet ustabil, det gir periodevis dårlig dekning. På kommunehuset kan de ta imot men ikke sende telefax. Det er ikke internetttilgang i Teriberka. Forsvaret har militære telekommunikasjonsinstallasjoner i Teriberka, denne infrastrukturen er ikke tilgjengelig for sivilbefolkningen.

I Båtsfjord har informasjonsteknologi vært knyttet til ny næringsutvikling (Hovgaard 2000). Med utgangspunkt i det lave utdanningsnivået blant innbyggerne i Båtsfjord, og industriens behov for kompetanse, har kommunen og Fiskerigruppa gjennom Båtsfjord opplæringselskap AS samarbeidet for å få utvidet skoletilbudet i Båtsfjord og bygge ut bredbåndskapasiteten. Våren 2000 startet Universitetet i Tromsø et delvis nettbasert videreutdanningstilbud for 30 studenter i Båtsfjord, på initiativ fra og i samarbeid med fiskeindustrien. I 2003 ble Båtsfjords egen kommunale videregående skole åpnet³⁶. For Teriberka er, ifølge ordføreren forsvaret til hinder for utvikling på IKT-området.

Sentrum og periferi: Relativ beliggenhet og avstand

Både Teriberka og Båtsfjord ligger langt fra sine hovedsteder. Dette er en nordlig, geografisk periferi³⁷ i forhold til nasjonale sentra. Områdene er kjennetegnet av spredt bosetting og lav befolkningstetthet, selv om både fiskeværenes tradisjonelle og storbyens bebyggelse er konsentrert og representerer et urbant bosettingsmønster. Det er ca 2.500 km fra Båtsfjord til Oslo. Med raskeste flyrute tar det fire timer. Fra Moskva til Teriberka er det også over 2000 km, men denne avstanden er ”større” fordi de 140 km fra Teriberka til Murmansk krever skyss, tid, penger og planlegging. Fra Murmansk til Moskva går det derimot både langdistansebusser, tog og fly. Flyturen tar

---

³⁶ Et prøveprosjekt under KRD, Sluttapport Høykom i Båtsfjord 31.12.2001, Finnmark fylkeskommune.

³⁷ Posisjon som periferi bygger på verdier og tilskrevet status, fra det (selv)definerte sentrums vurderinger, jfr Said (1978). Rokkan, Dahl-Jacobsen og Seip snakker om ”periferiens politiske styrke i Norge” i Nilsen (2002:8).

minimum to timer og femten minutt. Flybillettene er relativt sett mye dyrere enn i Norge.

Både i Norge og i Russland har statlige myndigheter innført særlige virkemidler for å kompensere for ulemper knyttet til den nordlige beliggenheten. Båtsfjord inngår i tiltakssonen som omfatter Finnmark og Nord-Troms og nyter godt av personrettede tiltak som skattelette, høyere barnetrygd, avskrivning av studielån, gunstig bedriftsbeskatning, ingen arbeidsgiveravgift, Nord-Norge tilskuddet til kommuner og støtteordninger til næringsutvikling (Eikeland 2003). Murmansk fylke tilhører Russlands såkalt nære nord. Fylket er ansett som velutviklet, velbefolket og sentralt i motsetning til Sibir og andre områder i nordøst, ”det fjerne nord”. Befolkningen i Murmansk nyter likevel godt av fordeler som høyere lønn, lavere pensjonsalder, lengre sommerferie, større arbeidsledighetstrygd og pensjon, kortere ukentlig arbeidstid for kvinner med mer. Dette bidro, som vi så tidligere, til å forklare det høye lønnsnivået i Teriberka frem til Sovjetunionens sammenbrudd. Samtidig som Teriberkas sentrale lokalisering i militær forstand, også førte med seg økonomiske fordeler.

Teriberka nevnes i mange bøker, på nettsteder og er vel kjent blant informanter i Murmansk by og andre steder. Det kan skyldes bygdas sterke stilling som knutepunkt og kulturelt sentrum frem til 1960-tallet. Ennå på 1980-tallet ble Teriberka omtalt i regionale media som ”fiskeindustriens flaggskip”. På den annen side begynte mange å kalle bygda ”en ruin– glemt av alle” midt på 1990-tallet (intervju). Båtsfjord er en geografisk periferi i Norge, men fremstiller seg både som en av Nordens største fiskerihavner og Norges største fiskevær (kommunens internettside). Moldenæs har vist hvordan båtsfjordværingene i samarbeid med aktører fra media og universitet, har lyktes i å formidle fortellingen om suksess både til seg selv og andre (2006). På 1990-tallet bidro også bygdas volleyballag, som spilte i Europa-cupen til dette. Senere har ulike problemer rokket ved bildet. Sentralitet og periferi er altså relative begrep, både geografisk og sosialt. Det er også begrep med mange dimensjoner.

Endringsprosesser i fiskerifeltet

Russland og Norge var i 2001 de to største fiskerinasjonene i Europa, målt etter mengde (SSB Fiskeri og Havbruk 2003). Utviklingen av fiskerinæringa i de to landene

har ulike utgangspunkt, og den preges av likheter, forskjeller, komplementære trekk, konkurranse og samarbeid. Både i Russland og Norge er næringa viktig og har vært gjenstand for omfattende politisk styring. Den er basert på en biologisk fornybar ressurs og preget av store svingninger. Svingningene er knyttet til klimatiske og naturlige forhold, men henger også sammen med forvaltningsregimer, fangstpraksis, teknologisk utvikling og miljømessige forhold. Fiskeri- og kystbefolkningens liv og arbeid har vært knyttet både til regionale, nasjonale og internasjonale endringsprosesser og naturens omskiftelighet. Fantastisk optimisme og bunnløs pessimisme, men også nøktern utholdenhet og tilpasningsdyktighet har preget næring og samfunn, men kanskje særlig beskrivelser av disse. Jeg fokuserer på kontinuitet mer enn de brå skiftene, fordi disse også representerer en kontinuitet.

Fiskerinæringa kan i prinsippet deles i tre: fangstleddet (fiskeriene), foredlingsindustrien og salgs- og distribusjonsleddet. Endringer er knyttet til hvordan disse funksjonene organiseres, kulturelt, sosialt, økonomisk, juridisk, politiske og teknologisk.

Trender i norsk fiskerinæring

På første halvdel av 1900-tallet var utviklinga i fangstleddet i Norge stor grad knyttet til husholdet som økonomisk enhet, selv om fiskere på større båter og skøyter også hadde fiske som eneyrke. Husholdsorganiseringa var preget av kombinasjonsnæringer³⁸ der husholdets økonomiske overlevelse heller enn kapitalakkumulasjon var målet (Brox 1966). Motorisering av fiskeriene kom senere i gang og gikk saktere i Finnmark, enn i andre deler av landet. Men også her har en sentral konfliktlinje gått mellom kystfiskere og småkårsfolk på den ene siden og en mer kapitalisert flåte av større fartøy og ”storkara” på den annen side (Nilsen 2002).

I mellomkrigstida var verdenshandelen preget av overproduksjon av matvarer i forhold til etterspørselen i betalende markeder. Det var problemer med avsetningen i tørrfisk- og klippfiskmarkedene og en betydelig handelsproteksjonisme i mange av

---

³⁸ ca 1/3 av fiskerne hadde fiske som eneyrke, også de utførte annet arbeid ved leilighet (Strøm 1949).

Norges eksportmarkeder (Christensen og Hallenstvedt 1990). Den russiske revolusjon medførte ekstra avsetningsproblemer for Øst-Finnmark. I Finnmark førte dette til nød og fattigdom (Strøm 1949, Christensen og Hallenstvedt 1990). Avsetningsproblemene bidro til organisering blant fiskerne og til innføring av minstepriser for fisk. I 1938 kom Råfiskloven som regulerte førstehåndsomsetningen av fisk langs store deler av kysten. Den sørget for større stabilitet og høyere priser til fiskerne. I løpet av 1930-tallet ble også anledningen til å drive eksport regulert og eksportørene fikk en monopolsituasjon (Strøm 1949:377, Christensen og Hallenstvedt 1990). Disse årene var altså preget av reguleringer på flere områder.

Fiskerigrensa var en sjømil (7,4 km). Innenfor denne grensa var fiske forbeholdt landets borgere og innbyggere, utenfor var det fritt (Strøm 1949:27). Fisk var en åpen felles ressurs. Det ble derfor en mulighet for menn uten jord og kapital. På 30-tallet strømmet nye deltakere til næringa, til tross for lave fiskepriser og lite utbytte. I følge Gerhardsen vitner det om fattigdom og få muligheter for fiskeribefolkningen (1964). I 1938 var det over 124.000 fiskere i Norge (SSB Fiske og fangst 2005). Statusen som fellesressurs medførte også at trålere fra Tyskland og Storbritannia fisket utenfor norskekysten. Kampen om eiendomsretten til ressursene var i ferd med å begynne. Det norske trålfisket i norsk sjøterritorium var regulert og i all hovedsak forbudt etter en lov fra 1908. Norske trålere, lenge begrenset til ni stykker, fisket derfor bare utenfor dette området. Senere ble det også forbudt å bringe trålfanget fisk i land i norske havner, før ulike endringer igjen tillot levering av trålfanget fisk til filet- og fryseindustrien. I 1961 ble den norske fiskerigrensa utvidet til 12 nautiske mil. I 1975, etter FNs havrettskonferanse, ble den utvidet til 200 nautiske mils økonomisk sone. Dette kan ses som en økende grad av statlig regulering, og en dreining av ressursforvaltningen i kyststatenes favør.

Anledningen til å bruke ulike fartøy og redskap har siden Lofotloven i 1857 også vært lovregulert. Den opphevet allerede historisk etablerte reguleringer (Strøm 1949:41). Ulike forordninger, som Deltakerloven og Lov om saltvannsfiske har siden regulert hvem som hadde anledning til å delta i fisket og eie fiskefartøy. Dette er i all hovedsak begrenset til aktive fiskere. I Ot.prp. nr 24 i 1956 ble det i følge Gerhardsen

eksplisitt sagt at dette var for å hindre spekulanter utenfor næringa i å investere ledig kapital (Gerhardsen 1964:89).

Fiskeforedlingsindustrien i Norge har tradisjonelt bestått av mange og små enheter. Kostnadene ved å starte som fiskekjøper var beskjedne, derfor har antallet også variert gjennom året og år imellom. Fiskebrukene var lokalt eid eller filialer av større enheter, som i Båtsfjord. Tiårene før andre verdenskrig var preget både av en markeds- og en priskrise for saltet og tørket fisk, som de fleste bedriftene i Finnmark drev med. Dette var en medvirkende årsak til at sektoren etter hvert ble sett som ”gammeldags” (Gerhardsen 1964). I 1932 ble den første planen for en ny industri basert på fryse- og filetteknologi vedtatt i Stortinget. Dette skulle sikre tilgang til nye markeder og bidra til høyere priser og større inntjening.

Etterkrigsårene var preget av en økning i antall båter, det nådde en topp på 1960-70 tallet. Siden har det blitt færre men også større båter (SSB Fiske og fangst 2005). Omfattende teknologiske endringer i fangstleddet, større motorkraft, mer og bedre elektronisk kommunikasjons og styringssystemer var utviklingstrender. En forskyvning fra passive til aktive redskaper, flere og større fartøy og tyngdepunkt mot Vestlandet på bekostning av Nord-Norge har også preget utviklinga. Som andre primærnæringer har fiskeriene etter 1970 vært gjennom strukturendring og rasjonalisering. Dette innebar færre sysselsatte og en yrkesmessig spesialisering, slik vi også så i Båtsfjord.

I et internasjonalt perspektiv økte verdens fiskefangster fra 1950 frem til 1989, da torskekrisa var et faktum og torskestammen forsvant nærmest fullstendig. Krisa var relatert til overfiske og selinvasjon på 1980 tallet og slo sterkt inn på Finnmarks-kysten. Den rammet ensidige fiskesamfunn særlig hardt, men de fleste kystsamfunn merket svikten i torskefisket (Jentoft 1991). På verdensbasis har fangstene siden ligget omtrent på nivået fra 1989 (Norsk fiskerinæring 2004). I Norge har både kvantum og fangstverdi de siste årene vært høyt til tross for fortsatt nedgang i antall båter og sysselsatte (Dreyer og Bendiksen 2003).

Utviklingen av fiskeindustrien etter 2. verdenskrig var i stor grad knyttet til filetindustri basert på fryseteknologi. Den tyske okkupasjonsmakta startet denne utviklinga, og i Nord-Norge fortsatte den norske stat med etableringen av Finnmark og

Nord-Troms Fiskeindustri AS (Finotro). Etter 2. verdenskrig var Finnmark preget av den tyske hærens ødeleggelser, lave lønninger og en relativt stor andel sysselsatte i kombinasjonsnæringer. Finnmark var det svakest industrialiserte fylket i landet og dermed sett som "underutviklet", jfr bla. Nord-Norge-planen i 1952. Den offentlige politikken handlet derfor i stor grad om å modernisere landsdelen, gjennom blant annet den "moderne" filet- og fryseteknologien (Tjelmeland 1993). Industrien skulle gi stabile helårs arbeidsplasser og interessante jobber. Både offentlige og private filetbedrifter mottok betydelig støtte og subsidiering gjennom utbyggingsprogrammet for Nord-Norge og fiskeriatvanten mellom staten og fiskerinæringa for å nå målet (Eikeland 2003:13). Båtsfjord vokste, som vi så, på denne politikken.

Foredlingsindustrien var i etterkrigstiden preget av reguleringer og sterk statlig styring, inkludert subsidier. Siden 1980-tallet har den blitt deregulert (Fiskeridepartementet 2004:7) Allerede i 1991, rett etter fiskerikrisa, hadde industrien det Dreyer og Bendiksen betegner som en "sjelden gunstig" råvaresituasjon. Bestandsvekst i Barentshavet og vekst i oppdrettsnæringa bidro til det (Dreyer og Bendiksen 2003:3). Konkurser og nedleggelse som fulgte fiskerikrisa førte til færre foredlingsbedrifter, mindre konkurranse og mulighet for bedre lønnsomhet. Etter krisa steg antall ansatte i foredlingsindustrien med 25-30 % på fem år! (Bendiksen 2005:34). Industrien hadde et av sine mest lønnsomme år i 1998 (Dreyer og Bendiksen 2003:5).

Filetindustrien krever store investeringer og dermed stort produksjonsvolum. Det vil si store mengder råstoff, som Båtsfjord og andre fiskerisamfunn konkurrerer om. Industrien krever også mange arbeidstakere, selv om filetteknologien relativt sett er mindre arbeidsintensiv enn hending og salting. Utfordringene i forbindelse med arbeidskraft i filetindustrien er særlig knyttet til at bedriftene har vært store, men lokalisert på små steder. Kutting og pakking, sentrale arbeidsoppgaver i filetindustrien, har tradisjonelt vært ansett som kvinnearbeid. Økte behov for, og mulighet til utdanning, har også bidratt til vansker med å rekruttere lokal arbeidskraft til dette arbeidet. Fiskeindustrien har derfor drevet et aktivt rekrutteringsarbeid i forhold til utenlandske arbeidstakere, som vi også så i Båtsfjord

Fryse- og filetindustriens historie har vært intens og kort. Oppbyggingen pågikk nærmest helt til nedgangen kom. Virkningene av de dramatiske svingningene har vært

særlig betydningsfulle for Finnmark. Halvparten av de sysselsatte i fiskerinæringa i fylket var ansatt i industrien (Bendiksen og Isaksen 2000: 4). Båtsfjord og andre fiskevær var i større grad basert på fiskeindustri enn fiske og fangst. I 1990 var det 125 fiskere i Båtsfjord, i år 2000 bare 79 (SSB Folke- og bolig tellingen 2001). Ved de fire foredlingsbedriftene varierte sysselsettingen fra full stans til opp mot 600 ansatte i perioden 1998-2002.

Fisk fra norskekysten har inngått i handel med Hanseater siden 1200-1300-tallet og i pomorhandelen med Russland var fisk en viktig handelsvare for Norge. Store og viktige markeder har vært Europa, land i Vest- Afrika og i Sør-Amerika. Etter 1990 har igjen Russland blitt et viktig marked for norsk fisk. Norge eksporterte rundt år 2000 fisk til 145 land, og 90 % av produksjonen eksporterer. (Eksportutvalget for fisk 2002). Salgsleddet tematiseres i liten grad i denne avhandlinga, men har stor betydning for fiskerinæring og -befolkning.

Fiskerinæringa på 1990-tallet

Det er vanlig å si at fiskerinæringa vært preget av liberalisering og globalisering på nye måter siden 1990-tallet (Arbo og Hersoug 1997³⁹). Dette henger i stor grad sammen med myndighetenes håndtering av sammenbruddet i torskebestanden på slutten av 1980-tallet. Samtidig med de rekordlave kvotene opphørte den offentlige støtten til fiskeriene. Næringa skulle "greie seg selv" og myndighetene skulle spille en mindre rolle (Fiskeridepartementet 2004). Som vi så hadde fangstleddet tidligere vært preget av få begrensninger. I 1990 ble fartøyskvoter for kystflåten innført, dette skulle begrense ressursuttaket, og det som var igjen av en åpen fiskeriallmenning lukket. Fra 1990 til 2000 gikk antall fiskere ned med 30 %. Dette er mye, men tilsvarer det gjennomsnittlige nivået, ca 30 % i tiåret, fra slutten av 1940-tallet til ca 1980 (SSB Fiske og fangst 2005). På åttitallet bremses nedgangen og var på "bare" 13 %, samtidig som fiskerne var blitt eldre og rekrutteringen svakere. Det nye var at det som kunne se ut som en konsolidering ikke ble det. Det totale antallet fiskere ble så lavt at

---

³⁹ se Dreyer (2000), Otterstad og Jentoft (1994), Neis, Binkley, Gerrard og Maneschky (2005).

yrkesgruppen synes marginalisert. Den kulturelle, sosiale og bosettingsmessige betydningen av fiskerinæringa er svekket (Paulgaard 2000).

Fartøykvoter gjorde i praksis fangstrettigheter til en vare på et marked, mens Deltakerloven sørget frem til den ble endret på slutten av 1990-tallet, for at bare aktive fiskere kunne eie fiskefartøy. Dette begrenset industriens eierskap i fiskeflåten, selv om det kvotebelagte trålfisket i alle år har vært drevet av industribedrifter med dispensasjon fra Deltakerloven. Liberaliseringen av Deltakerloven førte til at fangstrettighetene ikke bare ble konsentrert på "færre hender, men også på større hender" (Dreyer og Bendiksen 2003:2). Samtidig har flere foredlingsbedrifter kjøpt kystfiskefartøy, slik også bedrifter i Båtsfjord har gjort, og næringa har fått flere eiere med lite engasjement i fiskerisektoren. To av fiskerindustribedriftene i Båtsfjord tilhører eller har tilhørt en slik gruppe. De andre var, som nevnt, lokalt eiet og drevet.

Norsk fiskeindustri adgang til nye internasjonale markeder henger sammen med liberalisering av lovverk. Verdens handelsorganisasjon (WTO) og det europeiske fellesskapet (EU) arbeider for å redusere det de kaller handelsbarrierer. Den norske nasjonale liberalisering av fiskerifeltet skyldes endringer drevet frem av WTO og EU, og Norges tilpasning til disse (Otterstad 1994:17f). De geopolitiske endringene som åpnet (og liberaliserte) Russlands handel er en annen endring. Endringen i fiskerigrenseloven og sjøgrenseloven fikk direkte og stor betydning for både norsk og russisk fiskerinæring. I følge Sjøgrenseloven kunne bare norske fiskefartøy levere fangster i Norge (i praksis ble utenlandske fangster landet med dispensasjon fra lovverket, fordi det ble hevdet at norsk flåte ikke kunne levere råstoff). Den beskyttede norsk fiskeflåte mot (pris) konkurranse og hindret fiskeindustrien i å kjøpe råstoff fra utenlandsk flåte. Speilvendingen av Sjøgrenseloven i 1992 medførte at utenlandske fartøy kunne levere fisk, lovlig, i Norge og førte til at fiskeindustrien fikk bedre tilgang til råstoff, blant andre fra Storbritannia og Russland. Endringer i fryse- og tineteknologien, samt det høye lønnsnivået i Norge, førte til økt konkurranse i råvaremarkedet og at det ble mer lønnsomt å eksportere fersk- og fryst fisk (Dreyer 2000:118ff). Liberaliseringer og mer kostnadseffektiv distribusjon overskrider geografiske barrierer og gjør det mulig både for aktørene å operere i nye markeder på nye måter. På den annen side fører liberaliseringer i ferdigvaremarkedet til økt

konkurransen. Fiskeindustrien, også i Båtsfjord, opplever derfor en ”markedsskvis” med økt konkurranse både i råstoffmarkedet og i ferdigvaremarkedet (Dreyer og Bendiksen 2003:4). I Troms og Finnmark har dette ført til en betydelig vekst i norsk import av torsk fra Russland. Den økte fra under 50 000 000 kroner til over 900 000 000 kroner fra 1988 til 1995 (Nilssen 1996, opptrykk i 2000:250). Torsk fra russisk flåte utgjorde i 1995 hele 55 % av landingene til industrien i Båtsfjord (Bendiksen og Nilssen 2001). Det gjorde at de fortsatt kunne basere seg på stort produksjonsvolum. Derfor økte også sysselsettingen. Prisen på norskfanget fisk ville ikke gitt grunnlag for lønnsom produksjon. Dreyer har vist at fleksible bedrifter, med liten risikovillighet og liten tilgang på statlige lån viser best lønnsomhet (Dreyer 1995). Den minst bedriften i Båtsfjord driver på denne måten, men hovedproduksjonen både hos denne og de bedriftene er frosset filet, basset på russiske råvarer.

Fiskeindustrien i Båtsfjord sto overfor betydelige utfordringer med hensyn til råvarer, arbeidskraft, teknologisk utvikling, markedsadgang og lønnsomhet på slutten av 90-tallet. Liberaliseringer medførte press på ressursgrunnlaget, konkurranse og økte krav til inntjening, men ga også økt tilgang på råstoff og adgang til nye markeder.

Utviklingstrekk i den russiske/sovjetiske fiskerinæringa

Før revolusjonen kom over 80 % av fangstene i Russland fra innlandsfiske, og en forsvinnende liten andel av havfisket kom fra de nordlige områdene i Russland. Pomorene på nordkysten av Kola og områdene rundt Kvitsjøen drev med handel, hvalfangst og et lavmekanisert fiske med små båter og et mannskap på fire-fem mann. Fra begynnelsen av 1900-tallet fantes det også større og motoriserte båter. (Davidsen 1994:40ff). Pomorene kjøpte fisk fra Øst-Finnmark, blant annet betydelige mengder sild. Denne handelen foregikk mellom Russland og Danmark, Norge, senere Nederland, Storbritannia og Frankrike, og andre, frem til revolusjonen i 1917.

I utviklingen av Sovjetunionen inngikk fiskerinæringa i planøkonomien og fisk skulle bidra til den innenlandske matforsyningen med viktige proteiner. Den var viktig i Sovjetunionens selvforsyningspolitikk (Nilssen og Hønneland 1997). Industrien var derfor innenlandsk orientert. I følge Davidsen var fokus i større grad rettet mot kvantitet enn kvalitet (1994:53). Fangstleddet var internasjonalt på den måten at

Sovjetunionen drev et relativt omfattende fjernfiske, etter hvert med store trålere, fabrikkskip og omlastingsfartøy. I salgsleddet foregikk en begrenset eksport gjennom egne utenrikshandelsorganisasjoner (Davidsen 1994).

Den moderne fiskerinæringa i nord oppsto etter den russiske revolusjonen (1917) og etableringen av Murmansk by i 1916. Private båter ble overtatt av lokale revolusjonskomiteer og Murmansk trålflåte ble opprettet i 1920. I 1926 presenterte Sovjet en plan for utviklingen av fiskerisektoren og oppbyggingen av Murmansk fiskekombinat⁴⁰ begynte (Davidsen 1994:42f). Murmansk fiskekombinat skulle bli den største fiskeindustribedriften i Sovjetunionen. Fiskerinæringa ble bygd opp som en stor industrisammenslutning som skulle ivareta fiskeribransjen, under ledelse av fiskeriministeriet. Allerede fra 1924 fungerte Murmansk som sentralhavn for trålerne som opererte i Barentshavet (Davidsen 1994). I 1957 forlot Sovjet bransjeprinsippet og innførte territorialprinsippet. Bransjene ble ikke lengre styrt av et ministerium. Alle bransjene i et geografisk område skulle i stedet bli styrt av et "folkehusholdningsråd" (Davidsen 1994). En håpet på bedre koordinering og i Murmansk fikk nå én organisasjon, forløperen til "Sevryba", ansvar for fiskeflåten, foredlingsbedrifter, skipsverft og havnedrift (Davidsen 1994). Dette innebar i stor grad en regional (territoriell) styring og kontroll av fiskerinæringa i nord.

Fra 1965 ble bransjeprinsippet igjen innført og ansvaret for fiskeriforetakene ble overført fra lokale og regionale råd til det nasjonale fiskeriministeriet. I Murmansk fikk Sevryba, "Generaldirektoratet for fiskeindustrien i det nordlige basseng" ansvar for fiskeri og tilgrensende virksomhet bla. i Barentshavet. På 1970-tallet ble direktoratene endret til produksjonssammenslutninger. Dette skulle bidra til bedre økonomi gjennom mer strategisk styring av sammenslutningene, og mindre styring av de enkelte foretak (Davidsen 1994:45). Fiskerinæringa var etter dette organisert både etter et territorielt og et bransjemessig prinsipp. Foredling, salg og distribusjon, i tillegg til transport, skipsbygging, havnedrift, forskning, forvaltning foregikk i stor grad innenfor samme ramme. Både Sevryba, andre produksjonssammenslutninger i

---

⁴⁰ kombinat er en stor industrienhet av flere vertikalt integrerte fabrikker jfr Davidsen 1994:43

fiskeindustrien og fiskekolkhozer sto under direkte ledelse av Fiskeriministeriet. Sevryba var en forlengelse av fiskeriministeriet, samtidig som de koordinerte og utførte økonomiske aktiviteter i fiskerinæringa i området (Nilssen og Hønneland 2001:317). De styrte så godt som all fiskeriaktivitet i Nordvest Russland (Davidsen 1994:48ff). Samlet sett kan en si at endringene i fiskerinæringa og i Sevryba på 60- og 70-tallet førte til færre og mer sentraliserte enheter og større fartøy med behov for større havner. Innføringen av 200 mils økonomiske soner midt på 1970-tallet, førte til fall i de russiske fangstene og økt satsing på fjernfiske var en del av denne utviklingen (Davidsen 1994:53). Dette hadde betydning for Teriberka og den dramatiske nedgangen der. Havna ble for liten, bedriftene for små og lokaliseringen var blitt perifer.

Etter at Gorbatsjov begynte innføringen av perestrojka-politikken i 1985, har det også vært store endringer i sovjetisk fiskerinæring og organiseringen av Sevryba (Davidsen 1994, se også Hønneland, Ivanova og Nilssen 2003). På slutten av 1980-tallet ble de statlige subsidiene til fiskerinæringa dramatisk redusert (Hønneland 1998). Bedrifter fikk større frihet til selv å styre driften og Sevryba initierte selv en rekke endringer for å tilpasse seg endrede betingelser (Davidsen 1994). I 1990 hadde Sevryba 77.800 ansatte og 558 skip (Davidsen 1994). I forhold til norsk fiskerinæring var sammenslutningen en gigant og organiseringen var basert på store enheter, i motsetning til i Norge der fiskerinæringa har vært preget av små og mellomstore enheter. Etter oppløsningen av Sovjetunionen i 1991, ble Sevryba et eget aksjeselskap. Dette bygde på 23 selskap som tidligere hadde vært engasjert i fiskerinæringa i det nordlige fiskebassenget. I 1993 ble Unionen av Private Fiskeribedrifter inkludert i det ”nye” Sevryba”. Der en tidligere sterk ledelse hadde styrt sine underavdelinger/bedrifter i henhold til sentrale planer, skulle nå de tidligere underbedriftene, styre en betydelig mindre og svakere ledelse (Nilsen og Hønneland 2001:319)

Sevryba besto etter privatiseringen av fire grupper bedrifter: De tradisjonelle og store fiskeriselskapene med store trålere, transportskip og landanlegg fra Sovjet-tida. Skipsverftet i Teriberka var tidligere del av denne strukturen, men ble privatisert og inngår ikke lengre i Sevryba. Den andre gruppen besto av fiskerikollektivene og

inkluderte flåte og annen landbasert virksomhet. Kollektivbruket i Teriberka tilhører denne kategorien. De hadde sju-åtte båter på ca 70 meter, en filetlinje (som ikke var i drift), lokaler som de leide ut til foredlingsindustri og landbruksvirksomhet. De inngår i en sammenslutning av tolv kollektivbruk i Murmansk fylke. Den tredje gruppen aktører er de små, private fiskeribedriftene som er organisert i Unionen av Private Fiskeriselskap, som ikke har deltakelse fra Teriberka. Den fjerde gruppen er den private kystflåten. I Russland er dette hovedsakelig båter på 50-70 meter, med mer enn 12 menn ombord (Nilssen og Hønneland 2001:319). Et antall (enda) mindre båter er registrert eller driver uregistrert fiske fra Teriberka. Noen av disse har kvoter, andre ikke. Noen leverer fangster til den lokale fiskeindustrien, andre ser ut til å selge fangstene privat, direkte til konsum eller oppkjøpere.

Nilssen og Hønneland konkluderer med at i overgangen fra planøkonomi til markedsstyrt økonomi er det bare fiskeriselskaper i fangstleddet som har overlevd. Alle aktørene opplevde problemer i overgangen og den landbaserte industrien, servicefunksjonene, transportflåten etc. ble de store taperne i dette spillet (Nilssen og Hønneland 2001:313). Bedriftene fikk ny frihet siden virksomheten ikke lengre var innrettet mot å oppfylle planøkonomiens krav. Samtidig mottok de heller ikke støtte og subsidier. Som selvstendige økonomiske enheter skulle de drive etter markedsøkonomiske prinsipper. Fangstleddet gjorde det. I april 1992 ble prisene deregulert og prisen på varer og tjenester steg enormt. Dette gjaldt også prisen på drivstoff til fiskeflåten og innsatsfaktorer i den landbaserte foredlingsindustrien. Nilssen og Hønneland viser at bedriftene generelt hadde liten driftskapital og under de nye betingelsene innrettet de som kunne sin aktivitet mot kortsiktig generering av overskudd. Markedsmessige forhold, motstrid mellom russisk lovgivning på ulike nivå og manglende institusjonelle rammer, men også mangel på gode alternativ, førte til at russisk fisk ble levert i utlandet (Nilssen 2000:259). Det var rasjonelt for fiskeflåten å dreie fisket over til torsk, som var tilgjengelig på nære fiskegrunner, og som det var etterspørsel etter i det nærmeste, godt betalende markedet for fisk; Øst-Finnmark og Nord-Norge (Nilssen og Hønneland 2001:319).

Geografisk lokalisering og nærhet til fiskefelt og salgsmarkeder fikk ny betydning. Fiske i nære farvann ble foretrukket heller enn i fjerne, som tidligere hadde

bidratt med bortimot 80 % av utbyttet i Sevryba (Nilssen og Hønneland 2001:328). Russiske redere fikk høyere pris ved å levere sine fangster i utlandet, rederne fikk kontakter med utenlandske aktører som kunne bidra til å finansiere utstyr, reparasjoner og nybygg og mannskapet fikk høyere lønn. Oppgjøret i russiske havner lot også vente på seg og levering og lossing, kontroller og sertifikater tok meget lang tid. Senere ble også utenlandske investeringer og ombygging skattlagt på en slik måte at latente skattekrav ble realisert først når russiske fartøy kom til russiske havner (Nilssen og Hønneland 2001:324).

Dreiningen av fisket fra pelagiske fiskeslag, som var viktige i den russiske dietten, til torsk levert i utlandet⁴¹ førte til at den russiske landbaserte industrien ikke fikk råstoff. Fangster levert til russiske havner ble mer enn halvert fra 1988 til 1994 og mange anlegg utnyttet i 1996 bare 5 % av kapasiteten, på grunn av råstoffmangel (Nilssen 1996 opptrykk i 2000:253) Servicenæringen mistet oppgaver og kunne ikke konkurrere verken på pris eller kvalitet med bedrifter i utlandet. Fiskerinæringa sviktet som innenlandsk næringsmiddelleverandør, det førte også til en betydelig arbeidsledighet. I 1992 hadde de to største fiskeriselskapene i fangsledet i Nordvest-Russland 27.000 ansatte (Nilssen og Hønneland 2001). Antallet var sunket til 14.500 ved utgangen av 1995 (Nilssen 1996 i 2000:252). Også i Teriberka fikk dette stor og negativ betydning, selv om enkelte endringer hadde kommet før og hadde andre årsaker. Tilgangen på råstoff til fiskeproduksjon og til konsum ble dårligere og skipsverftet mistet kontrakter, blant annet til Polen. Dette skjedde til tross for at regionale og føderale myndigheter i Russland ønsket at mer av råstoffet skulle gå til innenlandsk produksjon og matforsyning (Nilssen og Hønneland 2001:324). Mange av problemene med innføringen av markedsøkonomiske prinsipper i fiskerinæringa, skyldes i følge Nilssen og Hønneland manglende høyere ordens institusjonelle rammebetingelser (2001). Slike rammebetingelser er forutsetninger for aktivitet i hele næringa, for at den kan spille en samfunnsmessig rolle og ha en sosialt utjevne funksjon.

---

⁴¹ norske bedrifter begynte å eksportere pelagisk fisk til Russland (Eksportutvalget for fisk).

Russisk og norsk fiskerinæring har gjennomgått store endringer. Begge steder innebærer det blant annet større enheter, mindre statlig støtte og liberaliseringer. De har også blitt internasjonal på flere og andre måter enn før. I Russland var denne utviklingen nært knyttet til oppløsningen av Sovjetunionen og i neste avsnitt skal jeg kort plassere arbeidsmigrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord i dette nye geopolitiske landskapet.

Den geopolitiske bakgrunnen: Sovjetunionens oppløsning

Russland og Norge deler en 196 km lang landegrense og en omstridt sjøgrense. Det eksisterer en ”enighet om å være uenig” om denne sjøgrensen, og dette har vært utgangspunktet for at Norge og Russland siden 1976 har samarbeidet i Den blandede norsk-sovjetiske/russiske fiskerikommisjon (Stokke 1994). Grensa går i et svært militarisert område. Under den kalde krigen utgjorde den en grense mellom Warsawapakten og Nato, så vel som øst- og vesteuropa i geografisk, politisk og økonomisk forstand.

Da Mikhail Gorbatsjov overtok makten i Sovjetunionen i 1985 begynte han et forsiktig reformprogram knyttet til begrepene glasnost (åpenhet) og perestrojka (omstrukturering/reorganisering/reformering). Dette innebar en lettelse i import - og eksportrestriksjoner og økt selvstyre for bedrifter. Det førte til organisatoriske endringer i Sevryba og begynnelsen på en forsiktig handel med fisk mellom Russland og Norge (Davidsen 1994, Nilssen 1993). Fiskeriaktører i Båtsfjord var svært tidlig aktive i denne handelen.

De store omveltningene kom med Sovjetunionens oppløsning høsten 1991 og innebar tre omfattende, parallelle og gjensidig avhengige prosesser (Lundestad 2004). For det første opphørte Sovjetunionen å eksistere og en ny stat, Den russiske føderasjon⁴² ble dannet. Den nye føderasjonen dekket et mindre territorium enn det tidligere Sovjetunionen. For det andre ble det kommunistiske diktaturet som politisk

---

⁴² Sovjetunionen besto av 15 unionsrepublikker, Den russiske sosialistiske føderative sovjetrepublikken var den største og dekket det geografiske området som i dag utgjør Russland.

system avskaffet og for det tredje ble en form for markedsøkonomi innført. Dette førte til store endringer for Russland og det russiske folk, men også for stater og folk som inngikk i relasjoner til Russland. Norge fikk en ”ny nabo” i øst. For folk i Nordvest-Russland førte oppmykningen av inn- og utreisebegrensinger og det generelle ”tøværet” til at de kunne forholde seg på nye måter til sine ”gamle naboer”. Noen nye dører ble åpnet, nye muligheter for samkvem og samhandling oppsto (Olafsbye 1998).

De første årene etter Sovjets sammenbrudd var Russland preget av politisk, økonomisk og sosialt kaos. Strid mellom nyvalgt president og nasjonalforsamling, manglende samsvar mellom lovgivning og politisk og administrativ organisering og praksis, maktkamp mellom sektorer, bransjer og territorielle enheter som regionene, nye roller for føderale, regionale og lokale politiske og administrative organer inngår i dette bildet (Lundestad 2004). Markedsøkonomi ble forsøksvis praktisert ved at prisene ble sluppet fri. Det resulterte i 1992 i en eksploderende inflasjon, på hele 2500 prosent (Lundestad 2004:231). Privatiseringen av statlig industri førte i mange tilfeller til at tidligere ledere fikk overta lønnsomme deler av bedriftene, mens ulønnsomme deler og forpliktelser ikke fikk nye ”eiere”. Utenrikshandelen ble stimulert, med svakere innenlands etterspørsel etter tjenester og påfølgende konkurser i servicenæringen som resultat. Samtidig stoppet den innenlandske tilførsel av blant annet fisk som fødevare og råvarer nærmest opp, slik vi så i de forrige avsnittene. I Murmansk falt husholdenes kjøpekraft med mer enn 60 % fra 1990 til 1998 (Didyk og Riabova 2002). Lønn og pensjoner ble forsinket eller ikke utbetalt, og hushold med pensjonister, arbeidsledige og mottakere av sosialhjelp, kunne oppleve sult og nød. Samtidig ble byttesystemer som på grunn av varemangel, korrupsjon etc. hadde vært virksom i Sovjet-tida praktisert og tilpasset den nye situasjonen. For mange inngikk flere jobber og selvforsyning i tilpasningen til den nye situasjonen (Ervik Statle 2004, Hønneland 2005). Omstruktureringen av de politiske systemene og privatiseringen av bedrifter førte også til at skoler, barnehager, poliklinikker, boliger med mer, som de ”samfunnsformende bedriftene” og ulike bransjeorganisasjonene før hadde ivaretatt, ikke lengre var noens ansvar. Dødeligheten økte, det ble født færre barn og folketallet gikk ned (Riabova 1998).

Politiske og konstitusjonelle endringer fikk betydning for Sovjetunionen/Russlands grenser til andre stater. Grensa mellom Russland og Norge ble først fastlagt i 1826. Den var da den nyeste av Norges grenser. Det var derfor viktig for Norge å markere suverenitet gjennom tilstedeværelse og militarisering i området (Sør-Varanger museum 2005). I Grensekommissariatets 50-års skrift oppsummeres det: I 1920 ble Finland anerkjent som egen stat og Sovjetunionen måtte avgi Petsjenga-grenseområdet til Finland som en del av oppgjøret etter første verdenskrig. Selv om grensa ikke ble fysisk flyttet, ble dette fra 1920 til 1944 altså en grense mellom Norge og Finland. I 1944 ble området overført til Sovjetunionen, og det som før hadde vært ei åpen grense først mot Russland og siden mot Finland, ble nå ei lukket og militarisert grense mellom Norge og Sovjetunionen (Johanson 1999:16ff). I 1991 ble dette ei grense mellom Norge og *Russland*, og Norge etablerte fast toll og politi på grensestasjonen. Fra 2001 ble denne grensa også en yttergrense i Schengen-samarbeidet. Grensa ble og blir fortsatt patruljert av militære, både fra russisk og norsk side. Det ble enklere å krysse grensa mellom Russland og Norge og antall reisende økte fra rundt 2.000 i 1989 til 80.000 i 1992 (Johanson 1999:50). Det ble større muligheter for samhandling, samtidig som de store forskjellene mellom landene kom nærmere og ble mer tydelige. Hønneland advarte både mot å overdrive ”*barentsbegeistringen*”, likheten mellom landene, og å tro at skrekkehistoriene representerer hele virkeligheten (Hønneland 1996:25). Noen ulikheter representerer barrierer for samarbeid. Ester et al har i flere studier av hvordan russere og andre europeiske folk oppfatter hverandre, vist at gjensidige fordommer er betydelige (1997). Hønneland og Nilsen beskriver forholdet mellom Norge og Russland som preget av en geografisk nærhet men psykologisk avstand (1998). Distansen her dreier seg både om geografisk avstand, den tiden det tar å overkomme den og sosiale og kulturelle barrierer som hindrer kontakt.

Det er ca 640 km, men hele 12-13 timers biltur mellom Teriberka og Båtsfjord. Avstanden er preget av dårlig veistandard og en uforutsigbar ventetid ved begge lands grensestasjoner. Landenes geografiske størrelse og innbyggertall utgjør også en betydelig forskjell. Finnmark fylke hadde ca 74.000 innbyggere og Alta, det største tettstedet, 17.000 innbyggere i 2001. De fleste tettstedene hadde mellom 1.500 og 5.000 innbyggere (SSB Folke- og bolig tellingen 2001). Murmansk oblast hadde

derimot nesten en million innbyggere, ca halvparten av disse bodde i Murmansk by. De fleste byer på Kolahalvøya har mer enn 30.000 innbyggere (Didyk og Riabova 2000). Manglende kjennskap til hverandres språk, historie og kultur utgjør andre barrierer. Det gjør også forskjeller i lovverk og samfunnsstruktur, bank og finanssektor, bedriftskultur og frivillig sektor (Eikeland et al 1998). Forholdet mellom Norge og Russland er, som mange har påpekt, preget av ulike historiske forutsetninger og forskjellige politiske systemer og styresett fra revolusjonen i 1917 frem til 1990-tallet, men også før den tid.

Sovjetunionens sammenbrudd, markedsorienteringen og de økonomiske problemene, åpningen mot den vestlige verden og politiske endringer og dereguleringer i norsk fiskeriering, var forutsetninger for samhandling mellom Russland og Norge på fiskerifeltet. Dette inngår også i utviklingen av Den Euro-Arktiske Barentsregion. Det er den tredje prosessen med betydning for arbeidsmigrasjon på tvers av den norsk-russiske grensen jeg vil skissere.

Den regionale bakgrunnen: Etableringen av Barentsregionen

Gjennom 1970- og 1980-tallet fantes en rekke utvekslings- og samarbeidsprosjekt mellom folk og organisasjoner i Finnmark fylke og Murmansk Oblast. Med Sovjetunionens sammenbrudd oppsto en ny situasjon. I 1992 lanserte daværende norsk utenriksminister Thorvald Stoltenberg at han ville benytte det han selv beskrev som en unik historisk sjanse til å opprette nye og positive relasjoner mellom Russland og de nordiske landene, for å erstatte den kalde krigens mistro og redsel (Sommer-Melbu 2001, Barentssamarbeidets tiårsjubileum i Tromsø 2002). Det er også knyttet til Gorbachevs berømte Murmansk-tale i 1987, da han foreslo økt samarbeid i Arktis (Bærenholdt 2005:179). Norges behov for å være med å tegne det nye "Europakartet", møte regionaliseringstilløpene i Østersjøområdet, posisjonere seg i Nordområdene og støtte i bestrebelsene på å gå inn i den Europeiske Union, er andre politiske hensyn som har blitt knyttet til forslaget om å etablere en "Barentsregion" (Hønneland 2005).

Den Euro-Arktiske Barentsregion ble formelt etablert den 11. januar 1993, ved undertegningen av Kirkeneserklæringen, som en samarbeidsinstitusjon. Den skulle bidra til internasjonal stabilitet og fremgang i Barentsområdet og Europa. Regionen

består av de nordlige delene av Sverige, Norge, Finland og Russland.

Kirkeneserklæringen ble undertegnet av utenriksministrene fra de nordiske land, Den Russiske føderasjonen og kommisjonen for De europeiske fellesskap. Der sies det at samarbeidet i den Euro-Arktiske Barentsregion skal legge til rette for lokalt så vel som nasjonalt samarbeid mellom personer, institusjoner, myndigheter og andre organisasjoner innenfor offentlig og privat sektor. Det skal bidra til stabilitet, fremgang og økonomisk vekst. Samarbeidet har både et sikkerhetspolitisk og et utviklingsmessig siktemål, bånd og samspill mellom nabofolk skal erstatte tidligere konflikt og splittelse (Kirkeneserklæringen).

Den neste norske utenriksministeren, Johan Jørgen Holst, oppsummerte målsettingen med samarbeidet: Det skal innebære en *normalisering* av naboskapet mellom Russland og de nordiske landene, en *stabilisering* av forholdet både med hensyn til militære utfordringer, økonomiske og levekårsmessige forskjeller og miljømessige trusler. Dette skal oppnås gjennom en regionalisering som skal sørge for økt kontakt og samhandling (Holst 1994). Forvaltningen av fiskeriresursene i Barentshavet har helt fra begynnelsen vært holdt utenfor Barentssamarbeidet. Russland og Norge samarbeider om dette i den blandede norsk-russiske fiskerikommisjon. Annet samarbeid mellom aktører i fiskerinæringen som handel med fisk, utstyr til fiskeflåte og industri, ferdigprodukter, utveksling og opplæring av praktikanter i fiskeindustrien, faller derimot inn under samarbeidet i Barentsregionen.

Pomortida har blitt bruk som historisk bakgrunn for å skape en følelse av kontinuitet og fellesskap i Barentsregionen (f.eks Niemi 1992, Nielsen og Opeide 1994). Analyser av regionaliseringen som en regionbyggingsprosess har bidratt til forståelse av samspillet i disse prosessene (Neumann 1994). Konstruksjonen, gjennom historieskriving, av en felles fortid som skulle innebære en normaltilstand, ble delvis bestilt og finansiert av det norske utenriksdepartementet. Utvikling av kart og økt forskning om russisk-norske historie og forhold inngår også i regionbyggingsprosessen (Bærenholdt 2006, Hønneland 2005). Hønneland har vist hvordan samfunnsforskerne på feltet fra begynnelsen deltok aktivt i konstruksjonen og oppbyggingen av Barentsregionen (1996). De store forskjellene mellom landene i Barentsregionen og mulige interessekonflikter er i liten grad tematisert i Kirkeneserklæringen. Den

fremhever enighet og felles grunnlag som utgangspunkt for samarbeid, samtidig som lokale, regionale og nasjonale medier har vist og konstruert slike forskjeller, slik en rekke studier har vist⁴³. Evaluering og studier⁴⁴ av regionaliseringsprosessene har også fokusert på betydninger av forskjeller og hinder for samarbeid og utvikling i regionen (Eikeland et al 1998). Etableringen av Barentsregionen har, uavhengig av formål og måloppnåelse, ført til et politisk og folkelig fokus på utviklingsprosessene i dette geografiske området. Ikke minst har det bidratt med muligheter for å finansiere ulike samarbeidsprosjekter. Flere prosjekter i Teriberka og i Båtsfjord har mottatt slik støtte, det har også denne studien.

I 1991 var det ca 15.000 grensepasseringer på Storskog. I år 2000 passerte ca 125.000 mennesker denne grensa (Troms og Finnmark Tolldistrikt 2001). I disse tallene inngår også mange migrasjonsprosesser. I neste kapittel vil jeg ta utgangspunkt i migrantene fra Teriberka og beskrive og analysere den migrasjonsprosessen de ble en del av.

---

⁴³ Se note 17

⁴⁴ se Hønneland 1996 for en tidlig gruppering og oversikt over "Barentslitteraturen"

Kapittel 4

Migrasjonsorganisasjon og rekrutteringsprosesser⁴⁵

”... political and economic transformations may set the stage for migration, but they do not write the script.”

Hondagneu-Sotelo 1994:187

I oktober 1999 kom en buss fra Teriberka med 16 kvinner og menn til Båtsfjord i Finnmark. ”Det var som å komme til sivilisasjonen! Det var lys over alt selv om det var kveld og det var rent og skikkelig alle steder” sier en av dem. Reisa hadde tatt 12 timer, folk var slitne og spente. Nå ble det kveldsmat og innkvartering i bedriftens hybelhus. Flere syntes det holdt dårlig standard. Neste dag fikk de frokost og 1.000 kroner i kontanter - de fleiper senere med at ”forskudd” var det første norske ordet de lærte. Deretter fikk de informasjon og omvisning i bedriften og i Båtsfjord sentrum. Den tredje dagen begynte de å jobbe. Seks uker senere kom ei ny gruppe fra Teriberka. Denne gangen bare kvinner. Etter hvert jobbet over tretti mennesker fra ei russisk bygd i samme bedrift i Båtsfjord.

Dette kapittelet handler om begynnelsen av migrasjonsprosessen, og om hvordan en ny migrasjonsprosess kommer i gang. Hvorfor og hvordan ble noen mennesker fra ei russisk kystbygd arbeidsmigranter? Hvem ble migranter og hvordan gikk det til? Hvilken betydning har migrasjonsorganisasjoner i denne prosessen? Jeg retter fokus mot det som skjer før migrantene begynner å jobbe i Båtsfjord.

Perspektiv og tilnærminger

Koser og Lutz tar utgangspunkt i studier og erfaringer fra øst-vest migrasjonen i Europa (1998). De kritiserer migrasjonsforskningen for å være for deskriptiv og peker

---

⁴⁵ Kapittelet er publisert som Aure 2007 i Sosiologi i dag nr 3-4/2007 i en litt annen versjon

på tre strategier som kan styrke utviklingen av migrasjonsteorier og dermed øke forståelsen av migrasjon: 1) Migrasjonen må kontekstualiseres. 2) Forskingen må analysere og studere faktiske prosesser og praksiser og 3) En må analysere hvordan migrasjonen og forståelsen av den konstrueres både sosialt, etnisk og kjønnsmessig (Koser og Lutz 1998).

Jeg tar utgangspunkt i en prosess- og praksisorientert tilnærming slik jeg presenterte den i innledningskapittelet. I Mois fenomenlogiske tilnærming er kroppen som situasjon og den situasjonen kroppen er i, viktig (Moi 1998). I kapittel tre beskrev jeg objektive aspekter ved denne situasjonen og kontekstualiserte migrasjonsprosessen i avreise- og i ankomstsamfunn. Videre plasserte jeg den i forhold til forbindelser og endringsprosesser i det russisk-norske grenselandet. I dette kapittelet fokuserer jeg på situasjonen slik den fremstår og oppleves: Den betydningen den har for migranter og andre aktører i begynnelsen av migrasjonsprosessen. Med utgangspunkt i Barths generative prosessanalyse (1980) og Grønhaugs (1978) fokus på å følge prosessene ved å studere aktører og relasjoner, beskriver og analyserer jeg fremveksten av denne migrasjonsprosessen. Jeg deler fremveksten av migrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord i tre faser. I den første fasen får innbyggerne i Teriberka kjennskap til migrasjonsmuligheten. I andre fase selekteres de potensielle migrantene. Og i tredje fase bestemmer arbeidstakerne seg for om de vil reise. Jeg spør hvem som er involvert i prosessen, hva slags situasjoner de står i og hvem de samhandler med. Dette er en praksisorientert tilnærming til migrasjon som ivaretar Koser og Lutz' anbefaling om å studere faktiske migrasjonsprosesser og -praksis. I følge Kofman, Phizacklea, Raghuram og Sales, som har fokusert på kvinners migrasjon og kjønnete migrasjonsprosesser, er et slikt perspektiv også særlig egnet til slike studier (2000).

Wallace og Stola tar utgangspunkt i migrasjonsstrømmene fra øst til vest i Sentral-Europa etter 1989 (2000). De viser at mens svært mange ønsker å migrere fordi de har problemer med å klare seg økonomisk i hjemlandet er det forsvinnende få som faktisk migrerer (2000:9). De konkluderer med at klassiske teorier ikke forklarer hvorfor så få likevel migrerer i dette området. I følge Wallace skyldes det at teoriene mangler et mellomnivå som forbinder individuelle handlinger og eksterne strukturelle krefter (Wallace 2000:49). Kofman et al introduserer også en tredelt modell med et

mikro-, et meso- og et makronivå, for å forklare hvordan migrasjonsprosesser oppstår (2000). Mellomnivået kaller de etter Goss og Liguist (1995) migrasjonsinstitusjoner⁴⁶. De kan inkludere formelle statlige strukturer, mellommenn, uformelle nettverk, hushold med mer (Kofman et al 2000:32ff). Kofman et al vektlegger at mesonivået bidrar til å inkludere institusjoner som har betydning for forståelsen av kvinners migrasjon. Migrasjonsinstitusjonene formidler mellom mikro- og makronivå, individuelle og strukturelle forhold i migrasjonsprosessen. De omfatter formelle og uformelle institusjoner og relasjoner i hushold, lokalsamfunn, rekrutteringsbyrå og statlige velferdsordninger. I min tilnærming ivaretar begrepene om praksis og situasjon (Moi 1998) og den prosessorienterte tilnærmingen med fokus på aktører og relasjoner formidlingen mellom mikro og makro (Barth 1980, Grønhaug 1978). Denne tilnærmingen gjør også at arbeidsgivere, familiemedlemmer, kolleger og migranter kan inngå i analysen som aktører. Hos Wallace (2001) og Kofman et al (2000) bidrar mesonivået likevel til å fremheve at migrasjonsorganisasjoner kan ha en formidlende rolle i migrasjonen. Den kanaliserte migrantene fra avreise- til ankomstsamfunn (Kofman et al 2000:29).

Prothero har studert arbeidsrekrutteringsorganisasjoner i utviklingsland, med fokus på afrikanske land. Han definerer slike organisasjoner generelt som systemer som bidrar til å fremskaffe arbeidskraft og transportere den til aktuelle arbeidsgivere på steder den er ønsket (Prothero 1990:221). De kan variere i størrelse og kompleksitet, være formelle, uformelle, private eller offentlige. Det føderale ”Bracero”-programmet som rekrutterte meksikanske arbeidere til amerikansk jordbruk, ”Gästarbeiter”- systemet, menneskesmuglere og private praktikantbyrå kan ses som migrasjonsorganisasjoner. I Teriberka fikk vi kjennskap til migrasjonsprosessen gjennom en representant for en bedrift og arbeidsgiver i Båtsfjord: Den var organisert. Derfor inkluderes betydningen av migrasjonsorganisasjoner i denne analysen. Jeg spør hvordan migrasjonen organiseres og hva organiseringen medfører. Hva er og hvordan fungerer migrasjonsorganisasjonen i denne forbindelsen?

---

⁴⁶ Også andre vektlegger et mellomnivå, se for eksempel Faist (1997)

Koser og Lutz fremhever også at migrasjonsprosesser og forståelse av slike også må inkludere betydningen av sosiale, etniske og kjønnete konstruksjoner (1998). I følge Willis og Yeohs analyse av utviklingen innen ”kjønns- og migrasjonsforskningen” var dette perspektivet en reaksjon på 1980-tallets strategier som mer ukritisk benyttet klassiske migrasjonsteorier i studiet av kvinnelige migranter (2000:xi). Anthias (2001) fremhever at et kjønnsperspektiv ikke bare betyr at man må inkludere begge kjønn i undersøkelsen, men også at man må studere kjønnete prosesser. Jeg fokuserer på aktørene som kvinner og menn, men spør derfor også om og eventuelt hvordan praksis og opplevelser påvirker og påvirkes av bestemte måter å forstå hva det vil si å være kvinne eller mann. ”Kjønnes” prosessene ved at bestemte forestillinger om kvinner og menn inngår i dem? Migrasjon preges likevel ikke bare av forskjeller basert på kjønn. Staunæs (2003) og Yuval-Davis (2006) fokuserer på at bestemte forståelser og posisjoner skapes i et samspill mellom ulike differensieringsgrunnlag. Teorier om interseksjonalitet vektlegger at flere forskjells- og likhetsskapende forestillinger, for eksempel basert på alder, etnisitet, funksjonsnivå og lignende kombineres. Jeg spør om og eventuelt hvilke slike kombinasjoner som inngår i migrasjonsprosessen, og hvilke resultater dette fører til. Perspektivet fra Moi kan etter mitt skjønn, gjennom det doble begrepet om situasjon, romme slike samspill. I dette kapittelet fokuserer jeg på kulturelle konstruksjoner av migrantene fra Teriberka. Men praksis gjendanner og endrer også andre forståelsesmåter og dermed konstruksjonene av andre aktører og situasjoner.

Kapittelets struktur følger fasene i migrasjonsprosessen. Først beskriver og analyserer jeg hvordan migrantene fikk kjennskap til migrasjonsmuligheten og deres reaksjoner på dette, i den situasjonen de sto i. Deretter analyseres rekrutteringsprosessen og hvordan den fungerte. I fase tre får noen arbeidstakere tilbud om å reise til Båtsfjord, og jeg analyserer migrantenes avgjørelser og migrasjonsorganisasjonens betydning i forhold til disse avgjørelsene.

Første fase: Introduksjon av migrasjonsmuligheten

Høsten 1998 besøkte en representant fra en foredlingsbedrift i Båtsfjord sin russiske samarbeidspartner i Teriberka. Disse og flere andre bedriftsledere hadde dannet et

felles selskap og ville starte fiskeforedling i Teriberka. De begynte å utbedre veien til Murmansk og inviterte folk i Teriberka til et informasjonsmøte. I følge den russiske bedriftslederen fikk de fremmøtte (og noen andre) tilbud om arbeid i fiskeindustrien i Båtsfjord. I følge den norske prosjektlederen ble de invitert til å delta i et opplærings – og utvekslingsprogram. Opplæring og praksis i Båtsfjord skulle gi de russiske arbeidstakerne et operatørsertifikat. Det gjorde at de kunne få arbeidstillatelse i Norge som praktikanter under opplæring. (Senere kom en bestemmelse om ufaglært arbeidskraft til fiskeindustrien, jfr. Utlendingsforskriften § 5). De skulle få tarifflønn slik forskriftens § 2.2 krever. Senere kunne de dyktigste arbeidstakerne kunne bli mellomledere i den planlagte russisk-norsk foredlingsbedriften i Teriberka.

I Teriberka hersket det usikkerhet om hvem som var invitert til informasjonsmøtet. Var det ordføreren som sørget for ”sine egne”, eller var det ”... bare folk i den ene delen av bygda som fikk slike muligheter”, slik to eldre kvinner trodde? Den russiske forretningsmannen forklarte: Det var nåværende og tidligere ansatte på skipsverftet og deres familier, som ble invitert til å jobbe i Norge. ”Det er disse jeg har ansvar for”, sa han. Selv etter privatiseringen av statlige bedrifter, var det naturlig for ham at tidligere ansatte skulle få muligheten til å tjene ”crazy money” i Norge. Han forholdt seg til bedriftenes rolle og samfunnsbyggende funksjon, slik den hadde vært i Sovjetunionen.

Den norske prosjektlederen ville ”forankre prosjektet hos lokale og regionale myndigheter, for erfaringen fra Båtsfjord er at slikt samarbeid er viktig i næringsutvikling”. Han involverte Teriberkas ordfører i arbeidet, i tråd med teorier om partnerskap, som var sentrale i norsk politikk på 1990-tallet (Bukve og Amdam 2004). Etter oppløsningen av Sovjetunionen var ordførernes rolle både juridisk og politisk uklar (Jakobsen 1998). Samarbeidet med private aktører var nytt både for ordføreren og befolkningen i Teriberka. Derfor bidro ikke dette bare til å legitimere prosjektet, men også til at noen av innbyggere ble kritiske til det internasjonale prosjektet. Ordførerrollen ble enda mer uklar.

I et intervju sier mora til en av kvinnene som ”skrev seg på lista” at familien var bekymret. ”Vi hadde sett dokumentarfilmer på TV om russiske kvinners opplevelser i Vest-Europa. Ryktene om beslaglagte pass og seksuelt misbruk av russiske jenter var

veldig skremmende”. Kvinnen beskriver i ettertid dette som propaganda om vestens dårlige behandling av (russiske) kvinner og kapitalistiske bedriftslederes utbytting av arbeidstakerne. Likevel rådet hun sin voksne datter til å reise: ”Bare dra, sa jeg, det kan umulig bli verre enn dette”, forteller hun. Datteren husker knapt hva som skjedde. ”Alt var så uklart. Tilbudet om arbeid i Båtsfjord var for godt til å være sant. Jeg trodde nesten ikke på det!” Hun forteller at siden barna ikke lenger krevde hennes daglige tilstedeværelse, vurderte hun det slik at hun kunne dra. Barnas bestemor kunne passe dem. Hun ville reise, selv om hun sier at hun også var redd. Hun himler med øynene når hun forteller om lønna i Norge. En yngre kvinne forteller at hun og mannen forventet at hun kunne tjene ca 300 USD⁴⁷ i måneden i Norge, ca 2250 nok. Hun tjente tilsvarende ca 500-600 kr i Teriberka i 1998-99. Dette var det lønnsnivået arbeidstakerne i Teriberka ble forespeilet. Senere forteller kvinnen at lønna i virkeligheten ble mye høyere. Hun tjente 15-20 ganger mer i Båtsfjord enn i Teriberka. Sannsynligvis var hun blant de som opplevde størst forskjell i lønnsnivå.

Andre var også invitert til informasjonsmøtet, men var ikke interesserte. En kvinne i slutten av 30-årene sa: ”Nei, dette var ingenting for meg, det passet ikke meg. Jeg hadde en god jobb. Nå, i dag, når jeg ser hva de andre har lært, angrer jeg” En tredje kvinne, i 20-årene, var gift og mor til et lite barn da det ble snakk om å ”skrive seg på lista”. Hun var ”ansatt” på skipsverftet (som ikke hadde oppdrag) og hadde en ledende stilling knyttet til vedlikehold av bedriftens infrastruktur. ”I 1998-99 kunne jeg ha gjort omtrent hva som helst”, sa hun. ”Vi levde så dårlig, jeg hadde ikke fått lønn på åtte-ni måneder. Det fantes ikke penger.” For henne var dette en enestående mulighet til å komme ut av en uverdigg og håpløs situasjon. Mens hun gråt og knuget barnet til seg sa hun også: ”Ja, ja, jeg tvilte på at dette var sant, og jeg tvilte på om jeg skulle reise fra ungen min. Det vil jeg aldri, aldri gjøre igjen”.

---

⁴⁷ årlig gjennomsnittlig kurs NOK - USD i 1998-99 hhv 7,5 og 7,8 Norges Bank

Krise og omstilling

Migrasjonsmuligheten ble oppfattet på ulike måter. En kontekstualisering kan forklare noen sider ved situasjonen disse menneskene sto i, og bidra til forståelse av deres vurderinger.

Før Sovjetunionens oppløsning var det ikke lov å flytte utenlands. Nå var det lov og med den norske forretningsmannen ble den nye muligheten introdusert. Dette var både spennende, skremmende og usikkert, men det var også situasjonen i Teriberka. I august 1998 ble rubelen devaluert. Dette skapte en akutt forverring i den russiske økonomien og i Teriberka opplevde folk at enda flere arbeidsplasser og velferdstilbud ble borte. Produksjonen sank, det var knapphet på varer og ekstremt høye priser. Lønninger og pensjoner uteble. Omreisende ”metallrøvere” kappet og stjal kabler, slik at elektrisitet, varmt vann og gass ble borte i lange perioder. Innbyggerne samlet rekved og monterte vedovner i blokkleilighetene for å supplere de kommunale energisystemene. Forsvaret reduserte sitt nærvær i bygda, og politistyrken ble nedlagt. Noen opplevde at det hersket unntakstilstand i bygda. I intervjuene sa mange at dette var en ny og fremmed fattigdom. Unge og eldre fortalte at bygda var preget av økonomisk, moralsk og sosialt forfall. ”Vi overlever i en ruin”, sa en kvinne, mens en ung gutt sa at ”alt går nedover”.

Hva kunne de gjøre? Nordlige privilegier som hadde fått folk fra andre deler av Sovjetunionen til å bosette seg i nord, forsvant. Mange ønsket derfor å flytte tilbake til ”hjemtraktene”, ofte steder lengre sør i Russland. Myndighetene opprettet program for utflytting fra nord og ifølge ordføreren ønsket nærmere 100 familier fra Teriberka å delta i dette. Kun fire personer fikk flyttestøtte. De fleste måtte bo i Teriberka. Inflasjonen førte til at sparepengene forsvant. Flere forklarte: De kunne ikke forlate leiligheten i Teriberka med relativt lav husleie, som de engang hadde fått gjennom arbeidsplassen, og kjøpe en privat leilighet et annet sted. De politiske omstillingene som skulle medføre større frihet, førte paradoksalt nok til nye begrensinger i manges geografiske mobilitet. I Teriberka måtte derfor resultatene av politiske og økonomiske endringer håndteres på andre måter enn ved flytting.

Langs veier, i midtrabatter, rundt hus og boligblokker i Teriberka var det sådd og plantet og hjemme hos folk fikk vi servert nedlagt sopp, hjemmelaget syltetøy og

fersk, hermetisk og tørket fisk. Folk disket opp i god russisk tradisjon. Få snakket om hvordan de skaffet mat, andre varer og fikk ”ting” gjort. Med fokus på hvem som skaffet mat og hvordan de gjorde det, ”tasks and teams” (jfr Rudie 1969-70 i Gullestad 1984:41f), skjønnte vi at en rekke personer, tilreisende oppkjøpsmenn, relasjoner, ressurser og gjøremål inngikk i prosessene. Praksisene inkluderte både bytte, sjølbergning og ”blat”, et nettverkssystem for å skaffe varer og tjenester (Ledeneva 1998). Mange opplevde at sjølbergning var gammeldags. De så det som en del av det før-industrielle samfunnet som Sovjetunionens industripolitikk skulle erstatte. Bare fattigfolk drev med dette i Sovjettida, fortalte noen. Samtidig, til høylytt latter, demonstrerte eldre kvinner hvordan de gjemte laksen under kåpa når de gikk fra fiskeplassene. Det var også mye snakk om hvem som dyrket forskjellige vekster, og hvem som var flinke til det de drev med. Både kvinner og menn sa at dette var ting de likte å gjøre. Dette kan ses som uttrykk for verdsetting og positive opplevelser (jfr Gerrard 1994). Praksisene lå mellom skam og stolthet. De representerte et brudd med forventninger, men de bidro også til bedre levestandarden. Den var betydelig bedre enn de økonomiske indikatorene antydte. For noen var dette også en del av livsformen. Det var nok likevel nytt at dette var nødvendig, i disse årene representerte det en stor del av det husholdene levde av. I de fleste hushold vi besøkte i Teriberka var situasjonen vanskelig, men likevel ikke preget av sult og synlig nød, som i et hjem vi besøkte. For mange gjorde bytting, fiske, jakt og sanking situasjonen ”levelig”, de kunne skaffe seg et visst handlingsrom. For andre ble fortvilelsen og bitterheten over det daglige slitet tydelig når muligheten for migrasjon ble diskutert. Arbeid i utlandet og svimlende lønninger kunne gjøre at de slapp den arbeidsomme, og for noen skammelige, sjølbergingen. De kunne leve det de selv betegnet et ”normalt liv”. På den andre siden talte usikkerhet, skremmende rykter, jobb- og følelsesmessige forpliktelser i Teriberka, mot å søke arbeid i Norge.

Douglas Massey, Durand og Malone fremhever, i tråd med klassiske økonomiske teorier, at forholdet mellom den økonomiske situasjonen i avreise- og ankomstsamfunnet bidrar til å forklare hvorfor folk flytter (2002). For mange i Teriberka var den vanskelige situasjonen hjemme, og utsiktene til høye lønninger i Båtsfjord, svært viktig. Men ulike typer bytte- og sjølbergning var også relevant for å

forstå situasjonen i Teriberka. Dette må inkluderes i analysene, slik noen teorier om ”den nye arbeidsmigrasjonsøkonomien” gjør (ibid). For kvinner med barn, var barnas alder og omsorgssituasjon viktig i forbindelse med spørsmål om å søke arbeid i Norge. Omsorgsforpliktelser førte ikke nødvendigvis til at kvinner med barn avslo migrasjonsmuligheten. Migrantene er ikke enkeltindivid, men inngår i sosiale enheter, de har sosiale forpliktelser og emosjonelle forhold til andre. Hondagneu- Sotelo (1994) har vist dette i en studie om meksikanske innvandrere i California. Husholdene eller familien i disse tilfellene i Teriberka fungerer ikke som en enhet som velger å sende et familiemedlem til utlandet for å spre risiko eller øke husholdet inntjening, jfr. Massey et al (2002:11). Snarere inngår husholdet i vurderingene. Det er derfor viktig å løse opp husholdsbegrepet, slik Gullestad allerede i 1984 viste at norske antropologer bidro til (Gullestad 1984:41).

I Teriberka var det flere som ble invitert til å migrere, men av ulike årsaker ikke ønsket det. På den annen side var det også andre som både ønsket og trengte denne muligheten, men aldri fikk tilbudet. Migrasjonen ble introdusert og organisert gjennom en migrasjonsorganisasjon. Den tidligere lederen av skipsverftet i Teriberka, nå en privat eier av samme bedrift, var den sentrale russiske parten i migrasjonsorganisasjonen. Den norske parten var en representant for en foredlingsbedrift og arbeidsgiver i Båtsfjord. Rekrutteringen av arbeidstakere i Teriberka bygde på det lokale sosiale systemet, med røtter i Sovjetunionen. Gjennom seleksjonen av arbeidssøkere bidro migrasjonsorganisasjonen til å gjendanne trekk ved dette samfunnets sosiale organisasjon. I neste avsnitt analyserer jeg hvordan denne prosessen fungerte, før jeg i fase tre kommer tilbake til migrantenes situasjon og praksis igjen.

Andre fase: Kulturelle konstruksjoner av arbeidskraft

Etter informasjonsmøtet ble arbeidssøkerne intervjuet. I følge den norske prosjektlederen var intervjuene korte, men ganske intime. Han ville sikre seg at de potensielle arbeidstakerne ”... hadde de riktige holdningene”. Den russiske lederen sier at dette var unødvendig: ”Jeg kjente jo disse folkene”. Bedriftslederne var enige om at de ville ha ”flinke og skikkelige folk”. Den russiske lederen sier at han ville at

tidligere mellomledere fra skipsverftet skulle få reise. Det var menn i 50-års-alderen, han fant aktuelle, selv om det også fantes kvinner i denne gruppa. ”Det er viktig at arbeidsmuligheten blir fordelt på riktig vis”, sa han. Han hadde vært i Båtsfjord og visste at dette ville bli ”en stor erfaring”. Kjønn, ansiennitet og tidligere stilling i bedriften var viktig for ham. Ansiennitet og erfaring er også legitime kriterier for forfremmelser både i Norge og i Russland. Kjønn skal ikke tillegges vekt, formelt sett, verken i Norge eller Russland. Menn har likevel tradisjonelt blitt sett som hovedforsørgere, og i tider med knapphet på arbeid har de fått jobbene. Dette inngår i den kjønnete organiseringen av arbeidsmarkedet både i Norge og i Russland. (Kvande og Rasmussen 1993, Andrlé 1994:266).

Den norske parten ville derimot ha kvinner. ”De passer best, er flinke til slikt nøyaktighetsarbeid”, sier han og foretrakk ”...husmødre fordi de er ansvarsbevisste”. Husmo og Munk-Madsen (1994) har vist at det eksisterer forestillinger om at kvinner er mer fingerferdige og ansvarlige og derfor mer egnet til filetering. I følge Gerrard (1975) og Grønhaug, Saxi og Aase (1986) gjaldt dette også utenlandske kvinner, mens Lie (1980:166) i en studie fra Tromsø i 1972-73 viste at maskinelt arbeid, i denne bedriften på dette tidspunktet, var forbeholdt menn. Pakking, det dårligst betalte arbeidet, ble derimot utelukkende utført av kvinner. Fra Vardø har Bersvendsen senere vist at den kjønnete arbeidsorganiseringen ble utfordret da tamilske menn ble ansatt som kuttere. De norske kvinnene følte at arbeidet ble devaluert (Bersvendsen 1998). Det tyder på at arbeidet ble ansett som kvinnearbeid. Bedriftslederne i Båtsfjord peker i et gruppeintervju nettopp på de tamilske mennene når de hevder at kuttingen ikke lengre er ”kvinnfolkarbeid”. Mine observasjoner i produksjonsanleggene i Båtsfjord viser at tamiler i alle aldre, men bare helt unge og eldre norske menn er ”ryddegutter”. Bare noen få unge etniske nordmenn, men igjen, tamilske menn i alle aldre, jobber som kuttere.

Dette kan, som Bersvendsen antyder, vitne om et hierarki av mening og status. Ut fra bedriftslederne i Båtsfjord sine vurderinger synes det som at kutting kan være kvinnfolk-, ungdoms- og innvandrerarbeid samtidig. Når den norske lederen avviste russiske menn kan det være at han så dem som kjønnsmessig upassende, overkvalifiserte eller uaktuelle av andre grunner. Russiske kvinner ble derimot,

uavhengig av alder og eventuelt andre egenskaper, i denne situasjonen sett som egnet. Tamilske menn ble derimot ikke sett som uegnet, i den situasjonen da de først ble ansatt. Her er sannsynligvis endringer knyttet til tid, ulike sider ved den aktuelle situasjonen, kjønn, etnisitet, alder med mer. Det kan synes som den norske aktøren knytter kjønnsidentitet til norske menn, alder og arbeid på en annen måte enn til kvinner og tamilske og russiske menn. Dette kan ses som forhandlinger og endringer i betydningen av nasjonalitet/etnisitet, alder, fremmedhet og grader av likhet/forskjell. Aktørenes fysiske utstrekning, kropp og kjønn, og betydninger av dette inngår i situasjonen ulike aktører, både migranter og bedriftsledere, forholder seg til. Dette har konkret betydning i migrasjonsprosessen og bidrar til å rekruttere russiske kvinner på bekostning av menn. Det kan også føre til at kutting gjendannes som kvinnfolkarbeid. Men de russiske kvinnene er også innvandrere. Dette er interseksjonelle prosesser. Kanskje forsterkes arbeidet som et kvinne- og innvandrerarbeid? Det kan også ses som et uttrykk for at den kjønnede organiseringen av arbeid er mangfoldig og nyansert, stabil med hensyn til noen aspekt, og samtidig fleksibel. Til tross for at den kjønnede organiseringen av arbeid kan beskrives som en dyp-struktur, kan den også endres. Det kan, men innebærer ikke nødvendigvis endring i tilskrevne verdier, arbeidets status.

Prosjektlederen fra Båtsfjord fokuserte på de arbeidsfunksjonene migrantene skulle fylle og det han så som tilhørende kjønnede egenskaper (netthendt og nøyaktig). Lederen fra Teriberka fokuserte på sin side på de økonomiske mulighetene arbeidet i Norge innebar og forestillinger knyttet til menns forsørgerrolle. Ulike vurderinger av situasjonen førte til ulike konklusjoner og forhandlinger mellom de to. Likevel bygde de på det samme tradisjonelle, komplementære, kjønnede betydningssystemet, som synes å være det samme i disse samfunnene. I neste avsnitt viser jeg at kjønn også har andre betydningsinnhold i disse situasjonene.

Vi har sett at den norske prosjektlederen snakket om husmødrenes egenskaper. I samme intervju kontrasterer han disse kvinnene til unge kvinner og ”jenter”. Flere arbeidsformenn i Båtsfjord diskuterer dette i et gruppeintervju. De er enige om at erfaringen med finske og svenske kvinner er at yngre kvinner jobber raskere enn eldre. Omstillingene og utfordringene knyttet til å bo i utlandet går også lettere for de yngre kvinnene, etter deres mening. På den annen side, sier de, ”... de finske godt voksne

husmødrene er stabile. De er ansvarsbevisste, de utnytter råstoffet bedre og jobber selv om akkorden er dårlig". De ønskede egenskapene synes å oppstå i et bestemt skjæringsfelt mellom forventninger knyttet til kjønn, sivilstatus, moderskap og alder.

I tillegg fikk jeg høre at de voksne kvinnene, særlig de som er gift og har barn, også "passer bedre inn. Voksne kvinner [fra Russland] vil nok gå mindre ut på byen" sier en formann og noen ledere i et annet intervju. De legger til: "De vil unngå å bli mistenkt for uærlige hensikter". En implisitt forutsetning er at økt alder, ekteskap og moderskap gjør kvinnene mer ansvarlige og anstendige, eventuelt mindre seksuelt truende. Dette kan knyttes til bildet av russiske kvinner som prostituerte, som var fremtredende i mediedebatten på slutten av 1990-tallet (Mathiesen 1998, Stenvoll 2002, Leontieva og Sarsenov 2003). Flere ledere fra nordnorske fiskebedrifter, fra andre steder enn Båtsfjord, fremhever også dette i et intervju i Murmansk. Dette er nettopp årsaken til at de ikke ansetter russiske kvinner, i sin bedrift, der de bor. Mens forestillinger i Norge gjør russiske kvinner mer egnet til migrasjon enn menn, foregår det en videre seleksjon basert på andre kategoriseringer. Disse er knyttet til andre betydninger av kjønn og alder. Dette var ikke nytt, og det har heller ikke utelukkende vært knyttet til russiske kvinner. Gerrard (1975) har vist det samme for finske kvinner på 1970-tallet. Hun pekte på at dette handlet om kjønn og fremmedhet snarere enn nasjonalitet. Norman og Koskinen (1993) har drøftet dette (fra et finsk ståsted). De hevder at studier på feltet har forsterket det de kaller standardoppfatningene.

Gruppen som til slutt reiste fra Teriberka til Båtsfjord besto av fire menn og ca 12 kvinner. Kvinnene begynte å jobbe på fileten, mens mennene ble satt til rydde- og kaiarbeid. Rekrutteringsprosessen viser hvordan arbeidssøkerne ble konstruert som passende for ulike typer arbeid og dermed for migrasjon. Kjønn virker sammen med alder, sivilstand, nasjonalitet, moderskap og biologiske egenskaper i konstruksjonen av arbeidsmigranter, slik Skilbrei også har funnet for renholdsarbeidere (2003). Slike betydningssystem er i endring. Kutting har vært både kvinne- og mannsarbeid, i dag "passer kvinner best" men oppgavene utføres også av unge gutter og tamilske menn. Likeledes ses ikke finske kvinner lenger som en seksuell trussel i Båtsfjord. Yuval-Davis peker på at naturalisering og stabilisering er viktige mekanismer i forskjellsskapende prosesser (2006:199). Kategoriseringer av kvinner og menn som

”passende” bidrar til å naturalisere forskjeller. Sammenhenger mellom netthendt – kvinne - kutting, eller yngre – ugift – fremmed/russisk – kvinne - uanstendig blir gjort ”naturlige” og stabile. De er likevel fleksible nok til å inkludere nye kategorier av liknende verdi. Det gjør sammenhengene mer bestandige, og inkluderer aktørenes fysiske fremtoning i situasjonen. Likhetstegnene som etableres mellom noen sider ved disse personene, skaper også forskjeller. Kvinner skilles fra menn, bofast/majoritet skilles fra innvandrere, det kjente fra det fremmede. I disse prosessene har kjønn vært i fokus, i samspill med andre forskjellsskapende trekk. I neste avsnitt setter jeg samspillet mellom utdanning og nasjonalitet i forgrunnen.

Kvalifisert til hva?

Bare en av migrantene hadde erfaring fra fiskeindustrien. Derimot hadde de ”...et imponerende utdanningsnivå”. Her er mange ”dyktige folk” fortalte den norske prosjektlederen. Utdanningsnivået i Murmansk fylke og i Teriberka er relativt høyt i russisk sammenheng, og betydelig høyere enn i Båtsfjord og Finnmark (SSB: Tall om Båtsfjord kommune 2003, Didyk og Riabova 2002). Migrantenes utdanningsnivå førte likevel ikke til at de ble ansett som overkvalifiserte. Snarere mente flere bedriftsledere i Båtsfjord at utdanningsnivå var et uttrykk for lærevillighet og seriøsitet, de gjerne så hos de ansatte. De sa også at ”...i forhold til søringer, finner, svensker og tamiler har de fra Teriberka den nødvendige klimakompetansen”. Flere ledere og arbeidsformenn mente derfor at russerne er ”mer lik oss”. En av formennene utdypet også et annet aspekt: ”Det er klart at folk som ikke har fått lønn på lenge, er ivrige i arbeidet”. Slik knytter han opplevelsen av de russiske arbeidstakerne som pålitelige og flinke til den økonomiske situasjonen de sto i. Andre snakker om at finner, tamiler eller russere er flinke, stabile, arbeider hardt etc. At kategoriseringen knyttes til nasjonalitet, betyr ikke nødvendigvis at en mener at nasjonalitet kan årsaksforklare egenskapene som fremheves, det kan også knyttes til situasjonen. Her bidro utdanning, geografiske forhold og levekårene i Teriberka til at arbeidssøkerne ble sett og forstått som ”skikkelig og ordentlige”. Dette kvalifiserte dem derfor til arbeidsmigrasjon. Det er særlig filetarbeidere fiskeindustrien mangler, og det var dette arbeidet migrantene ble rekruttert til. Paradoksalt nok førte derfor verdsetting av utdanning og dyktighet til at

arbeidstakerne fra Teriberka ble sett som særlig egnet til det ufaglærte arbeidet i foredlingsindustrien.

Også nordmenn ansettes i stillinger de kan sies å være overkvalifisert for. Hjelpepleiere, selvstendig næringsdrivende og høgskoleutdannede jobber som ufaglærte i fiskeindustrien i Båtsfjord. Arbeidsgiverne sier at de ikke spør hvorfor folk vil jobbe i industrien, de er ikke opptatt av formelle kvalifikasjoner. Produksjonsarbeidere og ledere er enige: ”Her kommer det ikke an på hva du sier, men hva du gjør. Vi har ikke råd til å avvise arbeidssøkere”. Praksisen med å ”gi alle en sjanse” følges av en aktiv bruk av prøvetid. ”Udugelige får ikke fortsette”, uavhengig av formelle kvalifikasjoner. Å være formelt overkvalifisert er altså ikke entydig knyttet til russiske arbeidstakere.

I mange tilfeller av overkvalifisert norsk arbeidskraft forteller likevel både ansatte, kolleger og ledere at det skyldes spesielle forhold. Det tyder på at dette ses som uvanlig. Innflytting og arbeidsledighet etter utdanning er eksempler på spesielle situasjoner. Det er også samlivsbrudd, behov for å komme over ”kneika” eller behov for å ”legge seg opp penger” gjennom intensivt arbeid. Mange av arbeidsforholdene er kortvarige og fremstår som relativt selvvalgte. Migrantene har også valgt arbeidet, men for dem er midlertidigheten også systemisk og strukturell.

Arbeidstakere fra Teriberka faller inn under innvandringslovverket som gjelder for arbeidssøkere fra land utenfor EØS-området. De får arbeids- og oppholdstillatelse på spesifikke grunnlag. De fleste av disse gir i utgangspunktet midlertidig oppholdstillatelse. Fra 1999 finnes et eget oppholdsgrunnlag for russiske borgere fra Barentsregionen som forutsetter at arbeidstakeren skal jobbe som ufaglært i fiskeindustrien i Nord-Norge (Utlendingsforskriften § 5, senere § 4a). Dette er en midlertidig, geografisk, nærings- og funksjonsbasert tillatelse. Noen av migrantene fra Teriberka har slike Barentstillatelser. Andre har oppholdstillatelser som praktikanter, etter samme paragraf. Det vil si at de er under opplæring, i dette tilfellet deltakere i et utvekslingsprogram. Disse tillatelsene er også midlertidige og danner ikke grunnlag for permanent bosetting. De er knyttet til funksjon, men ikke til en spesifikk næring, geografiske områder eller nasjonalitet. Bare de to fra Teriberka som har giftet seg i

Båtsfjord har permanent opphold, og da er dette knyttet til familiegjenforening, ikke arbeid.

Praktikantbestemmelse, der arbeidstakeren per definisjon er under opplæring, - og Barentstillatelsenes krav om ufaglært arbeid, fører til at migrantene plasseres i underordnede posisjoner i bedriftene. Dette skjer uavhengig av tidligere arbeids- og utdanningskvalifikasjoner. Dekvalifisering i migrasjonsprosesser handler om at innvandrernes kvalifikasjoner ikke anerkjennes i ankomstlandet (Priore 1979)⁴⁸. I Teriberka – Båtsfjord-forbindelsen kvalifiserer utdanning til migrasjon. Migrantene dequalifiseres derimot gjennom rekrutteringsprosessen og lovverket fordi de bare tillates og tilbys ufaglært arbeid. Migrantene etableres på denne måten som en gruppe uten kvalifikasjoner, selv om de som enkeltindivid faktisk innehar, også relevante, kvalifikasjoner. Migrantene søkte arbeidet i Båtsfjord ut fra sine vurderinger og med en begrenset kunnskap om Båtsfjord. Fokus på hva inntekten kunne bidra med hjemme gjorde at de aksepterte det skrittet ned som arbeid i fiskeindustrien innebar, også i Russland. Tilsvarende har Piore vist at migranternes orientering mot hjemmesamfunnet gjør at de kan akseptere midlertidig tap av status i ankomstlandet (Piore 1979). Da noen migranter senere diskuterte dette i Båtsfjord var samtalen preget både av bitterhet over arbeidet lave status og tilfredshet med kjøpekraften det ga i Russland. Den aksepten de på ett vis viste i forhold til arbeidets lave status, ble også fulgt av ambivalens. De aksepterte bare delvis tap av status. De følte seg diskriminert og dette inngår i deres migrasjonserfaringer. Det kommer jeg tilbake til i kapittel seks.

Aktører i Barentssamarbeidet og i Båtsfjord fremhever ofte russisk utdanningsnivå, og fokuserer på deres bidrag til nordnorsk samfunnsliv. Dette kan være et forsøk på å nyansere norske forestillinger om russere. I den grad russisk utdanningsnivå fremstår som overraskende, kan det tyde på at Russland oppfattes som uutviklet og ”umoderne”, i (underforstått) kontrast til det norske samfunnet. Dette handler om hvordan norsk nasjonalitet også konstrueres i relasjon til Russland og viser

---

⁴⁸ se Moroskvasic 1993 for en tidlig europeisk studie av kvinner, Sollund 2004 for en nyere i Norge

hvordan majoritetens selvforståelse inngår i forståelser av ”andre”, og motsatt (Staunæs 2003).

Hvilken betydning har slike forestillinger? Uavhengig av migrantenes opplevelse og vurdering i forhold til dekkvalifiseringen, som jeg beskrev over, inngår den i den kulturelle konstruksjonen av de russiske migrantene fra Teriberka i Båtsfjord. Migrantene plasseres i bedriftens og samfunnets sosiale struktur ut fra resultatene av disse konstruksjonene. De kulturelle konstruksjonene har svært konkrete konsekvenser, de bestemmer hvilke arbeidsoppgaver og lønnsnivå migrantene får.

I rekrutteringsintervjuet ble det stilt til dels intime spørsmål om blant annet restaurantbesøk og fritidsinteresser. Noen migranter diskuterte dette i et gruppeintervju og sa ”vi oppfattet spørsmålene som irrelevante. Det var ikke egentlig ubehagelig, heller rart”. Arbeidssøkerne kjente ikke fortolkningsrammen i Båtsfjord. Den norske prosjektlederen sier at ”arbeiderne fra Teriberka er god og nødvendig arbeidskraft”, men han føler likevel at han må forsikre seg om at de har de riktige holdningene, ikke fordi han er lite tolerant, men som han sier; ”jeg tar dem hit, jeg får skylda hvis de ikke oppfører seg”, jfr bedriftslederne foran og deres vurderinger. Dette kan forklares med at i små samfunn lever få mennesker geografisk nært hverandre. Ofte samhandler de i ansikt-til-ansiktrelasjoner, de er i slekt, er barndomsvenner og har sosiale, politiske og økonomiske relasjoner til hverandre. Det kan skape både gjennomsiktighet og forpliktelser, slik prosjektlederen opplever. Han stiller derfor krav til migrantene, som ikke er relatert til arbeidstakerrollen. Både prosjektlederen og andre bedriftsledere er opptatt av å ikke utfordre det samfunnet de og familiene er en del av. Bedriftslederne er ikke bare økonomiske aktører, de har også roller som fedre, naboer og politikere, og dette påvirker også deres praksis i andre sammenhenger. Gjennomsiktigheten i samfunnet begrenser på sett og vis alle innbyggerne. ”Vi er alle hyttenaboer”, sier en av stedets velbeslåtte menn når han snakker om de ansatte. Mellom fast bosatte kan kryssende og mangfoldige relasjoner føre til gjensidighet og en form for likhet basert på likeverdighet, som Lien (1989) viser i sin studie av Båtsfjord. Arbeidstakerne fra Teriberka inngår ikke i slike relasjoner. Derimot blir de grundig kontrollert, og selv om lederne gjør dette i beste mening, av forståelige årsaker, bærer det preg av paternalisme.

Migrantenes situasjon og betydningen av migrasjonsorganisasjonen

I begynnelsen av kapittelet så vi at den sosiale og økonomiske situasjonen i Teriberka kunne oppleves som tvingende. Vi så også at økonomiske forhold må inkludere sosiale forpliktelser i hushold og strategier som sjølbergning for å gi et realistisk bilde av situasjonen. I følge økonomiske teorier skulle likevel situasjonen i Teriberka og det økonomiske forholdet mellom Russland og Norge, som blant annet gir seg utslag i store lønnsforskjeller, føre til en betydelig migrasjon fra Teriberka til Norge. Til tross for dette var det ennå ingen som hadde flyttet fra Teriberka til Norge i 1998. Ingen hadde migrert til utlandet heller. Hammar og Tamas (1997) argumenterer for at migrasjonsstudier også må inkludere analyser av hvorfor folk ikke flytter. Hvorfor migrerte ikke folk fra Teriberka? Hva bidrar et slikt spørsmål med i forståelsen av migrasjonsprosesser?

Innbyggerne i Teriberka manglet kunnskap om Norge, transport- og bomuligheter i Båtsfjord og det norske arbeidsmarkedet. De kunne ikke språket og kjente ikke visumbestemmelsene. De fleste hadde ikke såkalt utenlandspass, de hadde ikke midler til å søke visum og ikke kontakt med arbeidsgivere. En må i følge lovverket ha et konkret arbeidstilbud for å kunne søke om å få arbeidstillatelse. I migrasjonsorganisasjonen fantes denne kunnskapen. Via den russiske bedriftslederen fikk arbeidstakere fra Teriberka kontakt med arbeidsgivere i Båtsfjord. Samarbeidet mellom disse forretningsaktørene var institusjonalisert gjennom etableringen av felles selskaper, der ett skulle ivareta utvekslingen av arbeidstakere mellom de to stedene. Dette ga arbeidstakere i Teriberka en migrasjonsmulighet. Mange opplevde frykt og usikkerhet i forhold til migrasjonen. På spørsmål om hvorfor de likevel bestemte seg for å reise sa flere: ”Vi kjente den russisk lederen. Både han og ordføreren er anstendige. De hører til her.” Kjennskapet til lederen garanterte for arbeidsforhold og den norske arbeidsgiverens seriøsitet. Til tross for at ordførerenes rolle på mange måter var uklar, var også hans involvering i prosjektet med på å legitimere det. Økonomiske og politiske aktører i hjemmesamfunnet bidro med blant annet tillit, mens aktørene i ankomstsamfunnet, arbeidsgiveren og hans representant, hadde tilgang til andre

nødvendige ressurser. Sammen bidro de til å kanalisere migrantene fra Teriberka til Båtsfjord.

Douglas Massey, Alacón, Durand, Gonzalés (1987) viste på bakgrunn av studier av migrasjon fra Mexico til USA, hvordan migrantnettverk forklarte kjedemigrasjon og hvordan migrasjonsprosesser gjendannes og blir selvforsterkende. Slike nettverk bæres hovedsakelig oppe av tidligere migranter og deres nettverk i ankomst- og avreisesamfunn. Johnson-Webb (2003) har studert rekruttering av mexicansk arbeidskraft til et økende antall næringer i Nord-Carolina. Hun har vist hvordan arbeidsgivere, men også tidligere migranter har stor betydning i vedlikehold og utviding av migrasjonsprosesser. Den prosessen jeg har beskrevet handler om hvordan migrasjonsprosessen oppsto. Her var ingen tidligere migranter. Derimot finnes det et nettverk av samarbeidende bedriftsledere. Noen strategidokument er også underskrevet av representanter for regionale og lokale myndigheter. Krissman (2005) kaller slike organisasjoner for *migrasjonsnettverk* (i motsetning til *migrantnettverk*). Disse består av ulike aktører, basert på studier av nettverkens utstrekning. Dermed kan de inkludere tidligere migranter, arbeidsgivere og andre aktører. Tyner har studert fremveksten av det han kaller en filippinsk migrasjonsindustri (1996:409ff). Han har vist hvordan tre grupper; arbeidsgivere, rekrutteringsbyrå og offentlige tjenestemenn inngår i denne industrien, Forhandlinger mellom disse gruppene bidrar til å forklare hvordan industrien fungerer. Ofte inngår også migrantenes familie/hushold i migrasjonssystemet. Samhandlingen mellom aktørene i dette systemet påvirker gjerne "timing", retning, størrelse og arbeidskraftens egenskap. I Teriberka fikk arbeidstakerne invitasjon til informasjonsmøtet fordi foreldrene tidligere hadde jobbet i en bestemt bedrift. I tillegg til arbeidsgiverne og andre næringslivsaktører fra Teriberka og Båtsfjord, var også norske innvandringsmyndigheter involvert i utformingen av utvekslingsprosjektet. De bisto blant annet med kunnskap om lovverket og hvordan en slik migrasjonsprosess kunne legges opp. Den norske lederen mente de lokale innvandringsmyndighetene hadde vært smidige i denne prosessen. Phizacklea (2001:168) hevder at migrasjonsorganisasjoner er spesielt viktige med hensyn til å forklare kvinners migrasjon, fordi kvinner ofte ikke har tilgang til andre nettverk. I min studie var det spesielt forestillinger knytte til arbeid og kjønn i

rekrutteringsprosessen som førte til feminisering av prosessen. Det var dermed migrasjonsorganisasjonens kulturelle konstruksjon av migrantene som gav kvinner migrasjonsmuligheten.

I Teriberka-Båtsfjord-migrasjonen har ulike typer aktører, kulturelle forestillinger og økonomiske prosesser både i avreise- og ankomstsamfunnet betydning. Migrasjonsorganisasjonen bidrar med kunnskap, den frakter migrantene over grensen og skaper trygghet for dem, familie og venner. Den er en nødvendig forutsetning for migrasjonen og en premiss for migrantene.

Tredje fase: Tilfeldigheter, eventyrlyst og valgmuligheter

Ett år etter jobbintervjuene fikk noen av arbeidssøkerne beskjed om at de kunne reise til Båtsfjord. Nå var det vanskelig å rekruttere nok migranter. ”Mye hadde skjedd”, sier en av de russiske kvinnene, ”noen var blitt gift og hadde fått barn, for andre kom lønna mer regelmessig nå”. Migrasjonsorganisasjonen og rekrutteringsprosessen hadde, som jeg har vist, også ført til at migrantene var en selektert gruppe. De hadde blant annet tilgang på nettverksressurser via tidligere tilknytning til skipsverftet. De som fikk tilbud om å reise var derfor ikke de dårligst stilte i Teriberka. De var heller ikke arbeidsledige, selv om migrasjon som ”flukt fra arbeidsledighet” er en sterk myte (Massey et al 2002). I dette avsnittet ser jeg på begrunnelsene til både de som dro og de som ikke var interessert, hva var viktig for dem?

En kvinne fra Teriberka blir bedt om å prøve å huske tilbake, hun forteller om sine tanker på hybelhuset i Båtsfjord: ”Dette var spennende. Jeg var nysgjerrig, jeg ville bo i et vestlig land og barna var store, faren kunne godt ta vare på dem. Jeg ville gjerne dra og følte meg nesten tvunget til å benytte muligheten. De andre som fikk sjansen var så unge”. Sammen med en av mennene i gruppa, fremhever hun eventyrlysten og interessen for andre land og språk. ”Muligheten til å se oss omkring var viktig, og selvsagt” sier de og ler: ”... pengene og den gode lønna...”.

En annen kvinne, i begynnelsen av tjuetårene, hadde vært på jobbintervjuet uten å fortelle mannen om det. ”Kom det til å bli noe av? Dette var den eneste måten jeg kunne tjene ordentlige penger på”, sier hun. ”Uansett om han [mannen] var i mot det, ville jeg selv bestemme. Jeg ville reise, jeg hadde lyst til å prøve dette. Til slutt lot han

meg dra. Min mor tok hånd om min tre år gamle datter. Våre mødre gjør det. Slik var det med mer enn halvparten av oss som reiste”. For denne kvinnen var ventetiden slitsom. Hun visste at dette kunne bli konfliktfyllt, mannen hadde en god jobb og fikk, i motsetning til henne, utbetalt lønn. I følge henne ville han at hun skulle være i Teriberka.

Den økonomiske situasjonen i disse husholdene var relativt god. Jeg kjenner ikke den interne fordelingen av penger i husholdene, men kvinnene søkte arbeid i Båtsfjord. Den ene følte at hun fikk en enestående sjanse. Hun var eldst i gruppa. Det tvangsmessige for henne var ikke knyttet til nød eller fattigdom. Hun følte at hun ”burde” benytte muligheten. Hun hadde lyst til å dra, til tross for at ektefellen var ”lunken” til prosjektet, som hun sier. På den annen side var det ingenting som egentlig hindret henne. Den yngre kvinnen opplevde at mannen motarbeidet henne, men for henne var de mulighetene migrasjonen innebar viktigere. Dette kan fortolkes som at disse kvinnene hadde andre interesser enn sine ektefeller. Begge kvinnene fremhever også at de var lei den ”nye fattigdommen”. Dette kan skyldes den kjønnsmessige fordelingen av rettigheter og plikter i hushold og hverdag. Det kan også knyttes til andre forhold, som den eldste av kvinnene sier; ”mannen min elsker jakt og fiske, han flytter aldri fra Teriberka”. Ønsket om eller behovet for økonomisk selvstendighet, konflikter og følelsesmessige relasjoner, samt ulike drømmer og mål er forhold som kan ha inngått i deres vurderinger. Husholdet er sentralt i migrasjonsvurderingene, slik vi så det i fase en. Samtidig preges vurderingene av de ulike husholdsmedlemmers interesser, maktrelasjoner mellom dem og konflikter, slik også Hondagneu-Sotelo (1994) har påpekt i studien av migrasjon og bosetting. Igjen er det viktig å løse opp husholdsbegrepet og inkludere de enkelte medlemmenes vurderinger. For mange av kvinnene var mødre og søstere, i tillegg til ektefellen, viktige diskusjonspartnere i spørsmålet om migrasjon. Relasjoner, av ulike slag, både i og utenfor husholdet, viser seg å være relevante i analysen.

I intervjuene fremhevet likevel de to kvinnene spesielt eventyrlyst og et eksplisitt ønske om å reise til utlandet, som viktig. En mann sier også: ”Jeg var heldig. Jeg var på rett sted til rett tid”. Han er gift og har kone og to barn i Murmansk. Han var sjømann på en Teriberkaregistert båt. Selv om han tjente godt, mente han at arbeidet i

Båtsfjord var bedre, rensligere og tryggere: ”Dette kunne også bli en nyttig erfaring, du vet, alt snakket om Barentsregionen”. Hondagneu-Sotelo har vist hvordan tilfeldigheter spiller en viktig rolle i migrasjonsfortellinger (1994). Tilfeldigheter er likevel ikke vilkårlige. Mannen var ansatt hos den russiske rederen, var kjent som pålitelig, transporten var organisert og arbeidsgiverne trengte å fylle opp gruppa. Han fikk tilbudet og takket ja. Både han og de to kvinnene forteller at de var entusiastiske over å kunne reise. Engstelse og redsel preget ikke disse tre, andre var mer ambivalente.

En kvinne som hadde bodd fem år i Teriberka sammenliknet arbeidsmigrasjonen til Båtsfjord med intern flytting i Russland. For henne var lønna, geografisk nærhet, og den faktiske muligheten, gode argumenter for midlertidig migrasjon, selv om dette ikke var ”førstevalget”. Å flytte internt i Russland, som hun helst ville, var vanskeligere å få til. Kvinnen som ikke ville reise fra barnet sitt, legger overhodet ikke vekt på eventyrlyst. Hun ville komme unna fattigdommen, det strevsomme hverdagslivet og kvalifisere seg for et bedre arbeid i Teriberka. Migrasjon var i dette tilfellet en omkostningsfull strategi for et bedre liv, på kort og lang sikt. Hennes situasjon var preget av svært få alternativ. Hun opplevde at hun kunne bli værende i en nærmest uutholdelig situasjon eller reise. Det siste inkluderte et annet savn og fravær. Hennes handlemåte innebærer store motsetninger, kanskje perpleksitet. Ramamurthy (2003) ser perpleksitet som en måte å tematisere de forvirrende erfaringene globalisering kan overvelde aktører med. Perpleksiteten fremhever spenningen mellom overlappende, motsetningsfulle og asymmetriske krefter. Begrepet kan i følge Ramamurthy dekke både glede og smerte og vektlegger at individuelle erfaringer og opplevelser knyttet til forvirring, tap, håp og begjær ikke er atskilt fra prosesser knyttet til kapitalakkumulasjon (2003). De siste avsnittene har fremhevet at migrantene står i ulike situasjoner. De representerer en gruppe i den forstand at de valgte å reise. De er forskjellige med hensyn til hvilke vurderinger de har gjort, hva slags situasjon de opplevde og hva de ønsker å oppnå, og mange andre forhold.

De som hadde fått tilbudet om å reise, men ikke dro, fremhever derimot manglende eventyrlyst, det skremmende ved det ukjente, i tillegg til at jobben holdt

dem hjemme. ”Dette var ikke noe for meg”, sa en av dem. Verken barnepass, ektefellen eller andre forpliktelser hindret henne i å reise. Hun hadde ikke lyst, sa hun: ”... hvorfor skulle jeg det, jeg har det bra”. Dette kan dekke over ulike andre forhold, men kan rett og slett også handle om å ikke ha lyst å søke opplevelser fremmede steder. En annen sa at hun ikke kunne jobbe i Båtsfjord på grunn av familiesituasjonen. ”Det var ikke nødvendig, ikke hadde jeg lyst å reise fra familien og Teriberka heller. Jeg liker meg her. Selvsagt, det kunne nok ha ordet seg, om jeg måtte reise”.

På bakgrunn av flyttestudier i industriland peker Fosso (2004) i studier fra Norge, og Boyle og Halfacree (1998) generelt på at utferdstrang og ønsket om å oppleve nye steder kan forklare migrasjon. Min påstand er imidlertid at dette underkommuniseres i studier av arbeidsmigrasjon fra sør til nord, u-land til i-land eller fra øst til vest, selv om Sollund diskuterer dette i forhold til blant annet filippinske migranter (2004:362). Ofte dominerer økonomiske faktorer, forstått som strukturelle forhold, som forklaringer på arbeidsmigrasjon. Dette kan knyttes til at norske og europeiske innvandringsdebatter har vært preget av at migranter enten ses som ”verdige trengende” som tilkjennes (legitime) behov for beskyttelse, eller som lykkejegere som mottakerlandet søker å stenge ute (Brochmann 2003:183). En slik polarisert fortolkningsramme kan forhindre at eventyrlyst blir utdypet som migrasjonsmotivasjon i migrasjonsteorier. Det kan stå i veien for mer mangfoldige forståelser, som at kvinner og menn fra Teriberka både vil unnsnippe økonomiske problemer, få en bedre posisjon i familie eller arbeidsliv og samtidig få nye utfordringer og opplevelser i et annet land. Fortolkningsrammen kan begrense offentlige debatter og teorier, men også hvilke vurderinger ulike mennesker, som subjekt i egne liv, tillates å gjøre. Både Spivak (1988) og Ramamurthy (2003) har vist at vestlige feminister på den måten, ofte i beste mening, har bidratt til marginalisering av andre kvinner. Basert på funn fra denne studien kan dette skje på minst tre måter, og disse er knyttet til hverandre: Migranter kan marginaliseres ved å plasseres i offerposisjoner; de fratras handlekraft. De kan fremstilles som en enhetlig gruppe, som handler likt; individuell variasjon underkommuniseres. Migranter kan også fremstilles som endimensjonale, uten rom for motsetninger og ambivalens. Migrantene som individ blir unyanserte - deres praksis forenkles. Alle disse tre prosessene kan inngå i å gjøre migranter til ”andre” (se for 118

eksempel Said 1978). Migrasjonen fra Teriberka viser at spenning og eventyrlyst er viktig, i tillegg til økonomiske og sosiale forhold. Den viser at migrantene opplevde ambivalens og at migrantenes situasjon var forskjellig, deres praksis likeså. Migranter må tilkjennes et handlingsrom som rommer slike aspekter. Det må til for at de kan fremstå som de handlende aktørene, de også er.

Konklusjon

Analysen av rekrutteringsprosessen har bidratt til å forklare hvem som ble migranter og hvorfor de ble det. Jeg har vist at migrasjonsorganisasjonen bygger på sosiale strukturer i Teriberka og at dette bidrar til å selektene migrantene. Utforming av migrasjonskanalen i samspill med innvandringslovverket gjorde migrasjonen midlertidig, førte til en feminisering av migrasjonen og bidro til at dette ble migrasjon til ufaglært arbeid i Norge.

Min undersøkelse av kjønnede betydninger i rekrutteringsprosessen viste hvordan kvinner ble konstruert som passende for arbeidet i industrien og dermed for migrasjon, på bekostning av menn. Dette forklarer i stor grad feminiseringen av denne migrasjonsprosessen. Det er et resultat av ulik situasjonsvurdering hos lederne, samtidig som det viser at de bygger på samme kjønnsforståelse. Analysen viser også at næringsaktørenes ulike sosiale roller inngår i deres praksis. Et interseksjonelt perspektiv fremhever hvordan kjønn virker sammen med alder, sivilstand, nasjonalitet, samt seksualitet og moderskap i å konstruere kvinner. Dette virker sammen med verdsetting av utdanning, som kvalifiserte arbeidstakerne fra Teriberka til migrasjon, men også bidro til å plassere migrantene i ufaglærte og underordede posisjoner i industribedriften. De ble dekkvalifisert. Også andre arbeidstakere opplever dekkvalifisering, men for de russiske migrantene gjelder dette dem som gruppe. Det er et resultat av strukturelle forhold bestemt av innvandringslovverket og rekrutteringsprosessen. Kulturelle konstruksjoner naturaliseres, men de er også fleksible og i endring. Dette er med på å gjøre dem enda mer stabile.

Økonomiske forhold er viktig i migrantenes vurderinger, og uformelle relasjoner som bytte og sjølberging har betydning for de levekårene de opplever. Sammen med sosiale forpliktelser og relasjoner inngår dette i migrantenes opplevelse

av situasjonen og dermed deres handlingsrom (og frihet). Migrasjonsvurderinger gjøres i og utenfor hushold og i relasjon til andre aktører, men det er ikke husholdet som enhet som foretar disse. Migrasjonsorganisasjonen består av en rekke aktører både i avreise- og ankomstsamfunnet. Den gir tilbud og informasjon, legger praktisk til rette og frakter migrantene fra Teriberka til Båtsfjord. Den bidrar til å skape trygghet. Den er en nødvendig forutsetning for migrasjon. Fokus på migrantenes praksis fremhevet utferdstrang og opplevelse av nye steder som viktig. Å inkludere slike faktorer er nødvendig for at migrantene skal ses som handlende aktører og subjekt i migrasjonsprosessen. Dette er med å synliggjøre variasjon og mangfold i ulike migranters praksis. Det viser også at ambivalens inngår i den enkelte migrants liv og praksis. Både migrasjonsorganisasjonen, en rekke aktører, migrantenes praksis og den kulturelle konstruksjonen av arbeidsmigrantene er viktig for å forstå hvordan migrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord kom i gang og hva den førte til i en tidlig fase av migrasjonen.

Kapittel 5

En ny migrasjon mellom nye steder

Migrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord er ny. Den inngår i det komplekse migrasjonsbildet preget av nye strømmer og retninger, nye avreise- og ankomstland og involvering av nye befolkningsgrupper (Castles og Miller 1998). I dette kapitlet spør jeg hvorfor forbindelsen oppsto mellom akkurat disse to stedene; Teriberka og Båtsfjord, og hvorfor og hvordan den fikk denne spesifikke utformingen. Sassen hevder at migrasjonsprosesser ikke bare oppstår, de er produserte. De involverer ikke hvilke som helst land eller steder, men formes i henhold til bestemte mønster (Sassen i Tyner 1996:414). Jeg er opptatt av hvordan migrasjonsprosessen mellom Teriberka og Båtsfjord ble produsert og undersøker hvilke mønster den inngår i. Fokus i dette kapitlet er hvordan romlige, økonomiske og sosiale prosesser henger sammen og kan forklare fremveksten av en ny transnasjonal forbindelse; migrasjon.

En feministisk inspirert global vareproduksjonstilnærming

Jeg analyserer dette ut fra feministisk inspirert versjon av teorier om globale vareproduksjonsnettverk (global commodity chains og/eller networks, forkortet GCC). I følge Dicken (2007) kan GCC forklare økonomiske og sosiale endringsprosesser verden står overfor. Transnasjonale prosesser forklares ut fra samhandling i og mellom ulike nettverk, i ulike faser av vareproduksjonskjeden: produksjon, distribusjon og konsum. Samhandlingen foregår mellom aktørssentrerte nettverk knyttet til arbeidskraft, (transnasjonale) selskaper, stater, forbrukere og andre organisasjoner. Alle nettverk er i prinsippet like viktige, men transnasjonale firma (TNC) ses likevel som mer betydningsfulle enn andre med hensyn til å produsere globale endringer (Dicken 2007:11). Gereffi fremhever fire dimensjoner ved vareproduksjonskjeder. (1) De har en input- og outputstruktur, (2) produksjonskjedene er territorielle og romlige, (3) maktrelasjoner i kjeden kan beskrives gjennom styringsstrukturer og (4) den

institusjonelle konteksten har betydning for forholdet mellom bedriftene i nettverket og for hvordan kjeden opererer i ulike omgivelser (Gereffi i Bair og Gereffi 2003).

I en artikkel i *Journal of World-Systems Research* kritiserte Dunaway dette tidsskriftet og to andre publikasjoner i "world-systems"-tradisjonen for ikke å inkludere kvinner og kjønnede relasjoner (2001). Under 5 % av bidragene i publikasjonene nevner kvinner, kjønn, likestilling og lignende (Dunaway 2001:2). Studier av nettverk og hushold hadde heller ikke ført til tematisering av kjønnede relasjoner eller synliggjøring av kvinner i produksjonskjeder. Ulønnet arbeid, reproduksjon, uformelle, sosiale og kulturelle sider ved nettverksaktiviteter og menn som kjønnede individ var følgelig heller ikke analysert. Dunaway mener at en kjonning av husholdsbegrepet kunne bøte på disse problemene (Dunaway 2001:6). Hun foreslår å fokusere på arbeidstakernes daglige liv i forhold til ulike trinn og nettverk i kjedene.

Yeates kritiserer GCC gjennom en sammenlikning av teoriene om globale omsorgskjeder (Hochschild 2001) og globale produksjonskjeder (Yeates 2004:369). Hun synliggjør svakhetene med ortodokse teorier (industriell vareproduksjon og markedsrelasjoner), men også ved teorien om globale omsorgskjeder (transnasjonale kjeder av omsorgsarbeidere og omsorgsansvar). Yeates fremhever at omsorgssektoren krever nærhet mellom produsent og konsument (2004:376), mens vareproduksjon krever nærhet mellom råvare og produsent/arbeidskraft. Mens ortodokse teorier handler om markedsrettet produksjon, inkluderer reproduksjon både markeds- og ikke-markedsmessige relasjoner (Yeates 2004:377). GCC fokuserer på privat sektor, mens betalt omsorg i stor grad produseres i offentlige velferdssystem. Kritikken viser at forholdet mellom ulike trinn i kjeden må spesifiseres og at konteksten må integreres systematisk i analysene. Den fremhever også at sosiale og kulturelle relasjoner og aspekter må inkluderes, og at forholdet offentlig - privat, og spesifikke kjønnede konsekvenser av produksjonens romlige spredning, må studeres.

I Sør-India har Ramamurthy (2003) observert et paradoks: Stadig større områder brukes til bomullsproduksjon, et økende antall kvinner jobber i sektoren, men stadig færre indiske kvinner kjøper og bruker bomullssarier. Dette analyserer hun ved hjelp av en feministisk, global varekjedeteori og et begrep om perpleksitet.

Ramamurthy følger sariproduksjon og ser kvinnes arbeid på bomullsmarkene og kjøp av polyestersarier i sammenheng med global arbeidsdeling og globale markeder for kapital, råvarer og teknologi. Hun analyserer både materielle, meningsbærende og kulturelle betydninger i disse prosessene. Ramamurthy viser hvordan ”global connectivity”-diskursen vektlegger hvordan folk også kan knytte an til andre mennesker, på andre steder, gjennom transnasjonal produksjon og forbruk. Dette bidrar til at aktører, i dette tilfellet kvinner, fra tredje verden ikke utelukkende ses som ofre for den globale kapitalen. De ses også som aktive deltakere i prosessene (Ramamurthy 2003:527), slik jeg vektla for migrantene i forrige kapittel. Ramamurthy kritiserer det hun kaller en realistisk global produksjonskjedeteori (jfr ”ortodoks” foran) for å overse kvinners arbeid og hvordan stater og arbeidsgivere anvender kjønnete ideologier i sine strategier (Ramamurthy 2003:528). Hennes perspektiv inkluderer: 1) Analyser av makt og hvordan den er konstruert materielt, kulturelt og sosialt. 2) Fokus på kvinners arbeid og kjønnete ideologier i hver node i vareproduksjonen. 3) Inklusjon av materielle og betydningsmessige forhold ved produksjon og konsum. 4) Analyser av sammenhenger mellom flere trinn i kjeden og 5) at prosessene både kan innebære oppbrudd og sammenbinding globalt (Ramamurthy 2003:529). I analysen av Teriberka-Båtsfjord-forbindelsen forsøker jeg å inkludere bidragene fra disse feministiske kritikkene i en Dicken-inspirert GCC teori.

Ifølge Dicken er samhandlingen i nettverkene både geografisk utstrakt, funksjonelt integrert og av sosiokulturell karakter (2007:8). De kan være multisentrisk, multiskalerte, multitemporære, multiforme og multikausale (Jessop i Dicken 2007:8). Prosessene er komplekse og kan derfor være både lokalisierende, internasjonalisierende, globaliserende og regionaliserende på samme tid. Bair og Gereffi viser for eksempel hvordan bevegelse av kapital, varer, tjenester og arbeid i den nord-amerikanske konfeksjonsindustrien er global ved at den krysser grenser og inkorporerer firma og arbeidere i en rekke land. Den er også lokal i den forstand at firma og arbeidere på bestemte steder knyttes sammen (Bair og Gereffi 2003).

Olds kritiserer GCC for at arbeidskraften har en uklar teoretisk posisjon (2004). Den ses som en innsatsfaktor i produksjonskjeden, men består av handlende aktører. Arbeid er en ikke-reduserbar, allestedsnærværende del av menneskets eksistens og

sosialitet sier Storper og Walker (1989:155). Harvey fremhever at arbeidskraften skiller seg fra andre innsatsfaktorer ved at den ”må gå hjem hver kveld” (Harvey 1989:19). Arbeidskraft inngår i teorien som et aktør-nettverk. Hvis en ser deltakerne i dette som aktører og subjekt, slik en gjør med andre aktører vil en etter mitt skjønn sikre arbeidskraft og migranter en klar posisjon i teorien, slik at arbeidstakerne ikke reduseres til en ”innsatsfaktor”.

Dicken peker på at aktørssentrerte studier innebærer en risiko for å bli atomistiske, men fremhever at nettverk alltid er sosialt og institusjonelt situert. De er flettet sammen med mer omfattende strukturer (Dicken 2007:11). Dicken aksepterer likevel Olds kritikk om at den strukturelle konteksten er mer anerkjent enn systematisk analysert i teorien (Olds 2004:510, Dicken 2004b:515). I studien av konfeksjonsindustrien (Bair og Gereffi 2003:149) er konteksten grundig behandlet og betydningsfull. Slik jeg ser det skyldes det tre forhold: Studien analyserer sammenhengene mellom *ulike* aktørnettverk, praksis i en del av kjeden analyseres i forhold til praksis i andre deler av den, og komparative studier medfører et behov for å kontekstualisere.

GCC-teorien er kompleks. Feltet er derfor preget av en sterk arbeidsdeling og at mange empiriske studier bare fokuserer på transnasjonale bedrifter og deres interne beslutninger (Dicken 2004:514). Dette går på bekostning av analyser som kopler elementer i nettverkene og produksjonsprosessen, noe Dicken anbefaler (2007:15). Jeg fokuserer særlig på sosiale og romlige prosesser og forbindelser mellom råvare-, arbeids-, og bedrifters økonomiske nettverk i noen trinn i produksjonskjeden, på to steder. I min studie går dette på bekostning av andre dimensjoner ved nettverkene og bedriftene, men det inkluderer blant annet den situasjonelle konteksten og arbeidskraftens rolle.

For mitt prosjekt er det viktig at GCC-tilnærmingen åpner for analyser av kryssende allianser og maktrelasjoner. Den gjør det også mulig å skille mellom å være innvevd i territorier og i nettverk. I tråd med avhandlingens overordnede perspektiv er tilnærmingen også aktør-, praksis- og prosessorientert. GCC kan anvendes i forhold til liten skala og utstrekning. I følge Dicken (2004a:17) vil slike analyser bidra til å fange

en finkornet kompleksitet, det Bridge kaller “globalization on the ground” (Bridge 2002).

Fiskeindustribedriften i Båtsfjord kjøpte råstoff fra et Teriberkaregistrert rederi allerede før migrasjonen kom i stand. Jeg tar derfor ett skritt tilbake i produksjonskjeden og analyserer fremveksten av den internasjonale råvarehandelen for å forklare *hvordan* råvarehandelen og arbeidsmigrasjonen henger sammen med andre økonomiske restrukturingsprosesser; *Hvordan* dette ble en forbindelse mellom Teriberka og Båtsfjord, og *hvordan* forbindelsen ble utformet. Dette handler om hvordan sosioøkonomiske og romlige relasjoner oppstår. Jeg beskriver først prosessen som ledet frem til forbindelsen mellom Båtsfjord og Teriberka. Den starter med lederen i en servicebedrift i Båtsfjord og hans fortelling. Jeg redegjør videre for situasjonen i fiskerinæringa på begge sider av grensen, ut fra ulike aktørers forståelse. Deretter diskuterer jeg noen studier av dynamikken i industrimiljøet i Båtsfjord og plasserer min analyse i forhold til disse. Ut fra dette analyserer jeg prosessen som ledet til forbindelsen mellom Båtsfjord og Teriberka. Jeg fokuserer på romlige forhold, for å forklare hvorfor nettopp disse stedene ble involvert. Med utgangspunkt i det jeg har kalt Båtsfjord-måten, beskrives og analyseres prosessene som førte til at forbindelsen og migrasjonen fikk sin spesifikke utforming.

Fremveksten av transnasjonale forbindelser

Da bedriftslederne fra Båtsfjord og Teriberka intervjuet potensielle migranter i Teriberka, som analysert i kapittel fire, hadde råstoffhandelen mellom bedriftene pågått i et par år. Det var gjort utbedringer på veien mellom Teriberka og Murmansk og startet et opprydningsarbeid i Teriberka. Arbeidet ble finansiert av den norske bedriften og offentlige midler. En relativt ny filetlinje var fraktet til Teriberka fra et konkursbo på Finnmarkskysten (Finnmarken 19.08.98), men ikke satt i drift. Det var også søkt det norske utenriksdepartementet om støtte til videre samarbeid mellom bedriftene i Båtsfjord og Teriberka.

Eier og leder i en servicebedrift i Båtsfjord hadde betydelig erfaring fra samarbeid med Russland. Han forklarer i en timelang telefonsamtale om prosjektets forhistorie: ”Den norske fiskeindustrien, hele industrimiljøet i Båtsfjord, burde gjøre

noe i Russland, i stedet for vanlig kolonipolitikk. Allerede i 1989 ble jeg oppfordret av en av mine internasjonale leverandører til å rette blikket mot det russiske markedet. Ved hjelp av dette multinasjonale selskapets kontaktnett og erfaringer etablerte vi en forsiktig virksomhet i noen mindre byer i Murmansk”.

Basert på samarbeid med bedrifter i Båtsfjord og andre steder, og tilgang til disse bedriftenes russiske samarbeidspartnere i fiskerisektoren, ble servicebedriften fra Båtsfjord kjent med fiskerihavna i Murmansk. Senere ble virksomheten utvidet til å omfatte flere fiskeriaktører, inkludert en med tilhørighet i Teriberka. ”Samtidig økte Båtsfjords avhengighet av russisk råstoff. Hele 65 % av råstoffet til industrien i Båtsfjord kom fra Russland”, forteller han. Han var sikker på at denne situasjonen ikke ville vare og sier: ”Nye tanker begynte å ta form. Vi burde bygge industri og [skape] utvikling for å legge noe igjen i det menneskelige. Bygge tillit for å stå imot det som nå skjer og vil skje; russerne vil ha fisken selv eller selge til andre som betaler bedre enn oss. Både politisk sett og forretningsmessig ville det være bra å satse bredt, det ville også kunne gi muligheter for støtte. På bakgrunn av mine erfaringer fra Russland, og det jeg så i Båtsfjord, tenkte jeg at jeg med mine kontakter og samarbeidspartnere kunne prøve å gjøre noe. Vi ville gjøre noe på samme sort sted som Båtsfjord, av samme størrelse og med den samme avhengigheten av fiskeriene.”

Dermed brukte han det han betegner som personlige kontakter og ”... resten er historie”. Den historien handler om diskusjoner og prosjektutforming sammen med en venn og frittstående konsulent i Båtsfjord. Senere ”solgte” de ideene til en av de tre store fiskebedriftene i Båtsfjord. Foredlingsbedriften engasjerte konsulenten som prosjektleder for Russlandsengasjement, mens ”døråpneren” ikke formelt var engasjert i arbeidet, selv om han tidvis fungerte som mellommann.

Denne fiskeforedlingsbedriften fra Båtsfjord deltok bare i liten grad i råstoffhandelen med Russland på dette tidspunktet. Nå ble det opprettet direkte kontakt med et rederi som var registrert i Teriberka, og råstoffhandel mellom disse begynte. Eier og leder i Teriberkaselskapet hadde før Sovjetunionens oppløsning ledet skipsverftet i Teriberka. Han hadde under privatiseringen kjøpt slipp, bygninger og annet i Teriberka. I tillegg drev han, sammen med flere andre også et rederi med flere båter og annen virksomhet. Både han og de fleste ansatte bodde i Murmansk by, men

bedriften var fysisk lokalisert i Teriberka. Prosjektlederen og de Teriberkaregistrerte bedriftene hadde møter med politisk og administrativ ledelse i Murmansk oblast og ordføreren i Teriberka.

Prosjektlederen for Båtsfjord-bedriftens Russlandssatsing forteller om fremdrift, ideer og spørsmål da de først kom til Teriberka. Kunne de starte lønnsom foredlingsproduksjon her? Var det eksisterende lokaler som kunne brukes, hvilke investeringer var det behov for? Kunne de skape arbeidsplasser i ei bygd med stor arbeidsledighet? Fantes det kvalifiserte arbeidstakere og kunne dette være med å løse den norske bedriftens arbeidskraftproblem? Ville menneskene herfra komme til Båtsfjord for å jobbe? De eksisterende foredlingsfabrikkene holdt ikke den hygieniske og sikkerhetsmessige standard EU og andre eksportmarkeder krevde. Kvaliteten og effektiviteten i produksjonen var heller ikke tilfredsstillende. Den russiske partneren disponerte derimot en moderne, finskprodusert hall. ”Der var det bare å kjøre inn linja og komme i gang”. Vannprøver ble tatt og kvaliteten var OK. Veiene måtte derimot utbedres og deler av bygdas infrastruktur lå nede. Hvordan skulle de skaffe råstoff til produksjonen? Havneforholdene var gode og beliggenheten ideell. Mindre båter kunne vel bygges rimelig ved det lokale skipsverftet? Her var jo haller og utstyr. Manglende toll- og kontrollfasiliteter i havna var en utfordring og den begrensede tilgangen til Teriberka representerte et problem. Kunne de investere i et område hvor de måtte søke FSB (Den føderale sikkerhetstjenesten) og andre militære og sivile instanser om å få adgang?

Potensialet var stort og ideene mange. Den norske prosjektlederen utviklet sammen med partnerne et stort prosjekt, og flere internasjonale selskaper ble registrert. Hovedaktørene i samarbeidet var Båtsfjord-bedriften, et finsk selskap og to Teriberkabaserte selskap. Et offentlig norsk finansieringsselskap skulle investere i prosjektet, mens private og offentlige organisasjoner i Russland og Norge inngikk i enkelte delprosjekter. Ordføreren fra Båtsfjord besøkte Teriberka, og politisk- og administrativ ledelse innen fiskeri- og næringsutvikling på regionalt nivå på begge sider av grensen ble informert om prosjektet. Både i Murmansk oblast og i Finnmark fylkeskommune bekrefter informanter at de var positive til arbeidet. Ett delprosjekt hadde fokus på bygging og drift av enkle kystbåter. Et annet prosjekt dreide seg om

opplæring av kystfiskere. Et tredje prosjekt handlet om infrastruktur, utbedring av veien mellom Teriberka og Murmansk og opprydding av utrangert produksjonsutstyr i Teriberka. Et nyetablert internasjonalt selskap skulle drive fiskeforedling i Teriberka og produsere saltfisk til EU-markedene, mens det regionale russiske markedet skulle være avtaker av bi-fangstene. Bedriften skulle få råstoff fra den lokale kystflåten og skape arbeidsplasser i Teriberka, men ville trenge kvalifisert arbeidskraft. Et opplærings- og utvekslingsprosjekt skulle sørge for det. Russiske arbeidstakere skulle få opplæring mens de jobbet i Båtsfjord. (Fremdriftsrapport pr.20.10.98).

I 1998 var de russiske næringslivsaktørene i Teriberka optimistiske og en smule utålmodige. Samtaler og planlegging hadde allerede pågått en tid. De mente at det var på tide å gå fra ensidig råstoffhandel til fiskeforedling i Teriberka. Det den norske prosjektlederen fremhevet som grundig planlegging under "Northern Opportunities" Fiskerikonferanse i Murmansk i 1999, beskrev en av de russiske partene som "manglende handlekraft", og utsettelse og trenering på norsk side. Samtidig forklarte de også forsinkelser med konserninterne og norsk innvandringslovverk. Én mente det siste var "fiendtlig mot arbeidsvillige arbeidere fra Russland, men lar seg lure av flyktninger som bare vil utnytte det norske velferdssystemet". De norske aktørene forklarte også forsinkelser med henvisninger til bedriftsinterne forhold og viste til hvordan "det tøvete innvandringslovverket" skapte mye arbeid. De forklarte også hvordan de og andre i næringa, i utdanningssektoren og andre organisasjoner, samt politikere, hadde jobbet for å finne måter å organisere arbeidsutvekslingen på. Aktørene fra begge land vektla også at ulikheter i lovverket, russisk bank- og rettssystem, samt problemer med nordmenns anledning til å drive forretningsvirksomhet i Russland, bidro til å hindre samarbeidet.

Som vi så i forrige kapittel, ble utvekslingen og opplæringen av arbeidskraft fra satt i gang høsten 1999. To grupper med arbeidstakere reiste til fra Teriberka til Båtsfjord. Det er uklareheter om det eksakte antallet, fordi noen ble sendt hjem, men kom deretter tilbake til Båtsfjord. Andre ble plassert i bedrifter andre steder på kysten, men kom senere til Båtsfjord. Ca 35 personer fra Teriberka har jobbet i Båtsfjord.

De andre delprosjektene i Russlands-satsingen ble aldri realisert. I 2000 og 2001 sa russiske næringslivsaktører at prosjektet var dødt. Det eneste som fungerte var

arbeidsmigrasjonen. De anså den som viktig for de russerne som jobbet i Båtsfjord, mens en av de russiske aktørene sa at han følte seg lurt. Nå hadde han lært at det ikke var enkelt å gjøre forretninger med nordmenn. Samtidig sa han "... nordmennene ville snart se at hvis de ønsket å være utenforstående observatører og ikke risikere noe, ville de også bli stående utenfor og ikke få noe".

I de neste avsnittene beskriver jeg situasjonen næringslivsaktørene i Båtsfjord og Teriberka sto overfor på slutten av 1990-tallet.

Fiskerinæringa i Teriberka på slutten av 1990-tallet

Privatisering av russisk næringsliv, politiske endringer og nye muligheter til samhandel med utenlandske aktører hadde satt lederne i fiskerinæringa i Teriberka og Murmansk i en ny situasjon. Som vi så i kapittel tre, forandret dette næringsstrukturer og institusjonelle spilleregler (Nilssen og Hønneland 2001). Næringsaktører og politiske og administrative ledere i Teriberka og Murmansk sa de opplevde endringene i lovverk og rammebetingelser som anstrengende. De var i tvil om hvilke regler som gjaldt med hensyn til lisenser, kvoter, skatt og eiendom. I en casestudie av fire fiskerikollektiv i Murmansk på midten av 1990-tallet viste Bærenholdt at en av bedriftene i Teriberka eksporterte 95 % av sin fiskekvote (1995:18). Som andre bedrifter i studien satset de på internasjonal råvareeksport og inngikk med det i den nye arbeidsdelingen i fiskerinæringa. Dette økte ikke bedriftenes læringsmuligheter eller deltakelse i globale, teknologiske og sosiale innovasjonsprosesser (1995:37). Russiske fiskeriaktører fortsatte likevel handelen med norske aktører i denne fasen, til tross for at disse ikke betalte mest. Det skyldtes dårlig likviditet, høye drivstoffpriser i Russland og kort geografisk avstand til Øst-Finnmark (Bendiksen og Nilssen 2001).

På partnerskapsdelen av konferansen "Northern Opportunities" i Murmansk 1999 i, var det langt flere russiske enn norske aktører, de var også representert med flere medarbeidere fra hver bedrift. Dette ga inntrykk av stor interesse fra russisk side, selv om dette også er knyttet til byens størrelse, samt størrelse og lønnsnivå i russiske bedrifter. Observasjoner av innledende samtaler mellom russiske og norske aktører ga også inntrykk av at russiske aktører var mer aktive. Både private og offentlige russiske aktører pekte på at det var god tilgang på arbeidskraft i regionen. Selv om også

fiskeindustrien i Sovjet hadde opplevd mangel på kvalifiserte arbeidstakere og stor gjennomtrekk blant ansatte (Davidsen 1994:52). Det var lokaliteter tilgjengelig for norske bedrifter som ville investere og etablere seg i Murmansk. Samarbeid om import av rimelige fiskeprodukter til russiske konsummarkeder ble også fremhevet, selv om markedets behov foreløpig var større enn betalingsevnen. De russiske bedriftslederne jeg observerte var interessert i alle typer samarbeid og viste større interesse enn de norske. De norske bedriftene ønsket samarbeid om råvarekjøp eller enkeltoppdrag. De var avventende. Browning har gjort en sammenliknende studie av flere regionbyggingsprosjekt. Han viser at så vel økonomiske ordninger som politiske hensyn i Den Euro-Arktiske Barentsregion, bygger på at samarbeidet skal bidra med økonomisk støtte fra vesteuropeiske land til Russland (2003: 57). Han mener at det kan forklare asymmetrien mellom russiske og norske aktører. Det gjendanner også oppfatninger av Russland som ”den andre”, som skal forandres, ”normaliseres” og ”tilpasses” en vestlig overlegenhet (Browning 2003:64). I følge Kirkeneserklæringen skal samarbeidet bidra til økonomisk vekst og dermed stabilisering av regionen. Browning mener at dette implisitt innebærer at russiske aktører skal bli som vesten. På den annen side finnes også støtteordninger innenfor EU der det kreves at ”... Interreg. Barents primært [skal] ha en effekt på vestlig side av grensa”. Denne støtten, administrert av de nordnorske fylkeskommunene, skal altså styrke norske aktørers grensekryssende aktiviteter. (Interreg. Barents 1996-1999). Disse programmene fokuserer ikke på Russland som den ”verdige trengende” eller underlegne part i samarbeidet.

Det er altså spørsmål om økonomiske og politiske forskjeller bygger en ubalanse inn i samarbeidsrelasjoner mellom Russland og Norge og at denne inngår i den konteksten aktørene opererer innefor. På den annen side er nettopp komplementaritet, slik som økonomisk ulikhet, grunnlaget for økonomisk samhandling (Aalbu 1995). I forhold til avhengighetsteorier er både Teriberka og Båtsfjord geografiske og politiske periferier, mens sosialisme heller enn kapitalisme skapte industrialiseringen i Teriberka. Likevel kan en hevde at Båtsfjord, i Vest-Europa, med en viss rett kan betegnes som del av et geopolitisk ”winning team” etter Sovjetunionens oppløsning. Fiskeindustrien i Båtsfjord representerer kanskje et

sentrum i forhold til Teriberka? På den annen side representerer de russiske aktørene i Murmansk store bedrifter, i ei omfattende næring, i en (vklende) supermakt.

I Teriberka var begge de tidvis operative industribedriftene involvert i internasjonalt samarbeid. En portugisisk-litauisk-russisk fiskeribedrift hadde i perioder opp mot 50 ansatte og produserte klippfisk, fiskefingrer, hamburgere og frossen filet. Via en finsk partner eksporterte de til EU-markedet. Den andre bedriften samarbeidet med en finnmarksbedrift og eksporterte ulike fiskeslag til europeiske og amerikanske marked. Samarbeidet med utenlandske aktører førte til at det fantes likvide midler i foredlingsbedriftene og disse ble benyttet til kontant kjøp av råstoff fra den lokal flåten som besto av noen få private aktører med registrerte og uregistrerte båter. Dette bidro til arbeidsplasser i industrien og en restrukturering av fangstleddet i Teriberka.. Samarbeidet med utenlandske aktører førte også til utleie av lokaler, som både kommunen og andre tjente på. Skoler, barnehager og sykehus fikk også økonomisk hjelp og gaver, som brensel og matvarer, fra disse virksomhetene. Lederne i bedriftene, ordfører, rektor og lederen i sovjetet (rådet) pekte på at en betydelig del av de økonomiske midlene som fantes i Teriberka var knyttet til internasjonalt samarbeid.

På den annen side fortalte både ordføreren, bedriftsledere i Teriberka og ledere i regional forvaltning om useriøse utenlandske aktører. De stakk av fra sine forpliktelser og ”var ute etter å plyndre vårt Russland”. Lederen for en vertikal integrert fiskerisammenslutning i Teriberka ble temmelig opprørt da diskusjonene kom inn på dette. Senere sa han at jeg kunne sitere ham på at ”Vi kan bare stole på oss selv. Vi kan ikke stole på utenlandske kapitalistiske ”partnere” som vil robbe Russland”. Han hadde dårlige erfaringer med det internasjonale råvaremarkedet, og var skeptisk til samarbeidet. Tidlig på 90-tallet ønsket han ikke å være avhengig av utenlandske aktører (jfr. Bærenholdt 1995:32). I 1998 har bedriften redusert både utenlandsengasjementet og virksomheten i Russland. De har derimot økt aktiviteten i Murmansk by, til mange av innbyggerne i Teriberka sin store misnøye. De sier at aktiviteten flyttes fra Teriberka og at virksomhetens formål brytes, slik også skjellsord og grafitti i Teriberka uttrykker. Flere russere klagde på at nordmenn hevdet at russiske fiskeprodukter ikke tilfredstilte kvalitetskrav, til tross for at de oppfylte internasjonale standarder. Andre aktører, både russiske og norske, i Teriberka og

Murmansk, mente på den annen side at verken produksjonslokaler, råvarer eller produksjonsprosessene holdt tilstrekkelig kvalitet og effektivitet. En næringslivsaktør i Teriberka mente at nordmennene generelt var tilbakeholdne, ”de var for mette på olje og gass”. Derimot beskrev han seg selv som ”sulten på nytt samarbeid”.

Forretningsmenn, innbyggere og lokale politikere i Teriberka fremhevet at de var rede til å samarbeide. De prøvde å utnytte nye muligheter og kontakter til økt handel og inntjening på de fleste nivå i produksjonskjeden, vertikalt og horisontalt, og i de fleste deler av virksomheten. De søkte samarbeid på tvers av næringer, med store og små aktører. Det var også en viss spenning i det internasjonale samarbeidet. En russisk aktør betegnet det som et spørsmål om ”respekt”, og kanskje nedvurdering av Russland som Browning også er inne på (2003). Bedriftene i Båtsfjord-Teriberkaforbindelsen så likevel internasjonalt samarbeid som attraktive og nødvendige strategier i disse årene.

Situasjonen i Båtsfjord på 1990-tallet

I Finnmark hadde fiskerinæringa en annen historisk utvikling som vi så i kapittel tre. I produksjonsfasen var foredlingsindustrien både kapital-, råvare og arbeidskraftintensiv. I salgsledet hadde det på 1990-tallet vært liberaliseringer og konsummarkedene var preget av store internasjonale aktører. Bedriftslederne i Båtsfjord opplevde at prisene var relativt faste. Konkurransen fra lavkostland som Kina førte til økt priskonkurransen (Dreyer 2000). Bedriftene i Båtsfjord har forsøkt å utvikle nye produkter og øke varens bearbeidingsgrad for å få innpass på nye og bedre betalte markeder. På den annen side investerte de også i et såkalt frysehotell, og økte sin aktivitet på markedet for fersk, iset fisk. Dette er eksempler på oppgraderingsstrategier; å flytte produksjonen til en høyere plass i den globale produksjonskjeden (Bair og Gereffi 2003:147). Flere Båtsfjord-bedrifter hadde også kjøpt opp produksjonsanlegg andre steder på Finnmarkskysten og brukt dem som fryselager og transitthavner for råstoff til industrien i Båtsfjord eller salg til markeder på kontinentet. Økt satsing på eksport av fersk, iset fisk førte både til økt konkurranse i råvaremarkedet og til større fleksibilitet for bedriftene i Båtsfjord. Landinger av russisk fisk i disse årene førte derfor til arbeid i foredlingsindustrien, og til økt eksport.

Bedriftslederne i Båtsfjord sier likevel at de opplever å ha størst handlingsrom på arbeids- og råvaremarkedene, ”... det er ved nye strategier her vi kan overleve” sier de. Utviklingen på disse markedene fokuseres her.

Arbeidskraft

Fiskeindustriens lokalisering nært til råvaren innebærer også at områdene er tynt befolket. Dagens trend er derimot at arbeidsintensive bedrifter lokaliseres i lavkostland, og/eller i nærheten av store byer med mye folk (Sassen 2003). Det er en betydelig “gjennomtrekk” i Båtsfjord, ”vi mister over 20 % av arbeidsstokken hvert år” sier produksjonslederen i en bedrift. Andre opererer med langt høyere tall. Bedriftene i Båtsfjord har sammen og hver for seg iverksatt en rekke tiltak for å bedre arbeidsmiljøet og holde på arbeidstakerne. Opplærings- og utdanningstilbud, samarbeid med fagforeningene, tilbud om medlemskap i idrettslag og treningssenter, bedriftsinterne velværesenter, adgang til fysioterapi og massasje på arbeidsplassen er eksempler på bedriftenes strategier på slutten av 1990-tallet. Automatisering for å bli kvitt de mest belastende arbeidsoppgavene har vært en annen strategi. Den medfører samtidig økte investeringer og krav til inntjening.

Rekruttering av utenlandsk arbeidskraft har derfor vært et vedvarende problem og en strategi for bedrifter i Båtsfjord. Ennå på slutten av 1990-tallet bodde og pendlet noen få finske kvinner og menn til arbeid i Båtsfjord men bedriftene strevde med å rekruttere yngre finske og svenske jenter. De opplevde at de ikke håndterte klimaet og dermed ikke var den stabile arbeidskraften de etterspurte. På 1990-tallet flyttet mange av de tamilske innvandrerne fra Båtsfjord og andre fiskevær, til Oslo, til tross for at de hadde kjøpt hus og syntes ”bofaste”. Filetindustrien i Finnmark viste en nedadgående trend mens Båtsfjord også i løpet av 1990-tallet opplevde høykonjunktur og behov for arbeidskraft. Mangelen på stabil arbeidskraft var en stadig tilbakevendende utfordring, som mange industri- og produksjonsbedrifter, i den vestlige verden deler⁴⁹.

Bedriftslederne i Båtsfjord opplevde at mangelen på arbeidskraft forhindret vekst og

---

⁴⁹ se Selby et al 2001: krabbeindustri i Øst-Carolina, Johnson-Webb 2003: landbruk/produksjonsarbeid i Nord-Carolina, Gereffi og Bair 2003: bekledningsindustri og Kandel og Parrado 2005: kjøttindustri i USA.

utvikling, i tråd med trender både i Norge og i andre land (Brochman 2003b). På samme tid opplever likevel innvandrere stor arbeidsledighet og problemer med å komme inn på arbeidsmarkedet på nasjonalt nivå (Rogstad 2001, Høgmo 1998).

Råvaresituasjonen

For fiskeindustrien var råvaresituasjonen på slutten av 1980-tallet vanskelig på grunn av overfiske, sel-invasjon, lave kvoter, økt ombordproduksjon, sterk internasjonal konkurranse og økt eksport av ubearbeidet fisk (Arbo og Hersoug 1997). I Båtsfjord hadde en av bedriftene begynt å kjøpe råstoff fra Russland, som en av de første. Som vi så i kapittel tre, ble handelen begrenset av Sjøgrenseloven. Eierne av fiskeindustrien i Båtsfjord og lederen i "Kjøpergruppa" forteller at de jobbet aktivt for å liberalisere råvaremarkedet. Individuelt og gjennom Handelsstandens Fiskerigruppe, politiske partier og bransjeorganisasjoner som Fiskeri- og Havbruksnæringens landsforening bidro de til at handelsbarrierer ble bygd ned og nasjonale beskyttelsesmekanismer fjernet. Råvaremarkedet ble deregulert og åpnet for internasjonal konkurranse (Dreyer 2000:115). I følge lederen i Fiskerigruppa var hensikten "å bedre industriens rammebetingelser". For fangstleddet, fiskerne, førte det til økt internasjonal konkurranse, mens foredlingsindustrien oppnådde (på 90-tallet) en sjeldent god råvaresituasjon (Dreyer og Bendiksen 2003). Mange bedrifter gikk konkurs og mange kystsamfunn opplevde store problem i forbindelse med ressurskrise på begynnelsen av 1990-tallet. Båtsfjord gikk derimot "så det suste" (NæringsRapport 1998). På kommunens og Fiskerigruppas nettsider, i media og på konferanser presenterte de seg og fremsto som en levedyktig, næringsøkonomisk suksess (se også Moldenæs 2006). Råstoffhandelen førte imidlertid også til norsk avhengighet av russiske aktører. "Russeråstoffet" kom til å ta slutt, ble det sagt (Finnmarken 13.08.98, Finnmark Dagblad 24.09.98).

Filetindustrien i Båtsfjord sto overfor utfordringer i flere ledd av produksjonskjeden. To av disse var knyttet til filetindustriens innebygde problemer: behovet for arbeidskraft og råstoff. Utfordringene deles av mange næringer og regioner og er del av en pågående økonomisk restrukturering.

Båtsfjordbilder

Det foreligger en rekke studier som analyserer den økonomiske utviklingen⁵⁰ i Båtsfjord. Det fører til en mer inngående diskusjon av Båtsfjord-samfunnet enn beskrivelsene av Teriberka. Dette er også knyttet til at både russiske og norske aktører sier at de norske aktørene initierte prosjektet, samt problemene med tilgang til Teriberka. Et ståsted i Murmansk med mer inngående analyser av Teriberka ville nok gitt en noe annen analyse.

Studiene av Båtsfjord søker å forklare utviklingen i Båtsfjords industrimiljø⁵¹. De fleste studiene har som utgangspunkt at Båtsfjord er en suksess. Lindkvist og Fløysand (2000) og Fløysand (2004) fokuserer derimot på Båtsfjord-miljøets manglende evne til omstilling. Eikeland (2003) har vist at Båtsfjord kommune mottok klart mest bedriftsrettede overføringer i 2000, slik også media har vist for senere år (Dagens Næringsliv 08.03.2004). Han pekte også på at studier av ”Båtsfjord-modellen” ikke inkluderte ”ei eventuell avhengighet av offentlige overføringer...” (Eikeland 2003:21). Ordføreren i Måsøy fremhevet også at Båtsfjords suksess henger sammen med ”evnen til subsidietråling” (foredrag i Vardø 23. november 2004). Jeg spør om perspektiv fra ulike Båtsfjord-studier kan bidra til å forklare forbindelsene mellom Teriberka og Båtsfjord.

Svendsen og Hamborg peker på at tradisjoner for lokalt samarbeid mellom bedrifter og andre aktører i lokalsamfunnet, god kommunikasjonsflyt og ledernes tilgang til hverandres store nettverk utenfor Båtsfjord er viktig for å forklare utviklingen av fiskerimiljøet i Båtsfjord (Svendsen og Hamborg 1996:III). Dette er også sentrale forklaringsfaktorer i senere studier. Reiersen (1997) finner i tillegg at klassisk entreprenørskap er sentralt i Båtsfjord. Det inkluderer risikovilje, strategisk arbeid og kunnskap. Spesielt viktig er likevel kopling mellom politiske og næringsøkonomiske prosesser lokalt, regionalt og nasjonalt. Videre peker han på at bedriftsledernes strategier i all hovedsak har vært i tråd med innbyggernes interesser

---

⁵⁰ også helseforhold (Lupton 1994, 2004) og mat- og kulturelle endringsprosesser (Lien 1989)

⁵¹ Båtsfjordmiljøet har deltatt i forskningsprogrammet BU2000

og at næringsaktørene har vært aktive deltakere i Båtsfjord-samfunnet. Handelstandens fiskerigruppe, den såkalte Kjøpergruppa, har også vært en stabiliserende faktor i et samfunn preget av endring og ”gjennomtrekk”.

Moldenæs sier at det uformelle og formelle samarbeidet i Kjøpergruppa kan ses som en motor i lokalsamfunnet som bidrar både til økonomisk og kulturell utvikling (2006: 35). Med utgangspunkt i ulike båtsfjordinger sine fortellinger om Båtsfjord konstruerer Moldenæs ”Fortellingen om Båtsfjord”. Hun viser på en inneforstått måte hvordan denne diskursen er viktig i forståelse av Båtsfjord og industrimiljøet. Den ”store fortellingen” er relativt entydig og inneholder blant annet det hun kaller ”Folket som helter”. Den vektlegger det harde arbeidet, evnen til å samarbeide og det å gå mot strømmen. Lederne ses på sin side som ”Folkelige helter” og i fortellingen fremheves fellesskapet mellom folket og lederne, men særlig at lederne oppleves å ta et betydelig samfunnsansvar. Likhetsideologien er viktig i fortellingen. Lien har i en studie av gavebytte i Båtsfjord vist hvordan dette ikke handler om likhet i inntekt eller posisjon, men først og fremst om likeverd og at ingen er bedre enn andre (Lien 2001:108). Båtsfjord er derfor ikke et egalitært, i betydningen klasseløst, samfunn.

I Moldenæs fremstilling av ”Fortellingen om Båtsfjord” er ”det lokale” viktig, men i all hovedsak implisitt. Bedriftsledernes lokale økonomiske, sosiale og kulturelle ansvar fremheves. Deres fokus på lokalsamfunnet ses som sentralt og den antatt positive betydningen av lokalt eierskap inngår som et selvsagt element i fortellingen. Dette er både i tråd med og bygger delvis på Hovgaards analyse (2000). Hovgaards utgangspunkt er nettopp det lokale samspillet mellom stat, marked og sivilsamfunn⁵² som bidrar til å skape en spesifikk lokal dynamikk (Hovgaard 2000:119). Samtidig påpeker han at andre romlige prosesser på andre nivå må inkorporeres og slår fast at Båtsfjord er og har vært innvevd i globale prosesser.

Hovgaard analyserer hvordan Båtsfjord møtte nedgangstidene på 1980-tallet. I første fase legger han vekt på tre faktorer; kommunens motkonjunktuelle aktivitet, lokale bedriftslederes bidrag til å stabilisere situasjonen og internasjonale hendelser,

---

⁵² dette var utgangspunkt i UNESCO MOST CCPP som både Hovgaard og jeg har deltatt i.

som tilgang på asylsøkere som arbeidskraft og muligheten for råstoffhandel med Russland (2000:174-5). Han viser at de tre lokaleide bedriftene har vertikale strategier i forhold til markedet, de investerer i ny teknologi og de samarbeider i lokale nettverk. De er horisontalt integrerte i lokalsamfunn og Handelsstandens fiskerigruppe. Samarbeidet mellom dem er basert på det Hovgaard betegner som betingelsesløs tillit, gjensidighet og en tradisjon for samarbeid (Hovgaard 2000:177-8). I neste fase var strategier preget av to kjennetegn. Det ene var breie lokale engasjement, som ikke var knyttet utelukkende til fiskeindustrien. Noen var IKT- og kunnskapsbaserte, som etableringen av videregående skole og universitetsstudier i Båtsfjord. Den andre strategien var å kople politiske og økonomiske utviklingsstrategier. Begge var i tråd med (økonomisk) utviklingsteori og trender som differensiering, kunnskapsorientering og partnerskap (Arbo og Gammelsæther 2004).

Hovgaard konkluderer med at det dynamiske industrimiljøet i Båtsfjord er sentrert rundt lokale økonomiske, politiske og kulturelle aktører med de lokale bedriftseierne i spissen. Fellesskapet holdes sammen av kollektive verdier basert på genuint lokale institusjoner og identitet, bygd på gjensidighet (2000:188). Både de mange møteplassene, samarbeidet i ”Kjøpergruppa” og lokalt eierskap er viktig. Det er også forbindelser til statlige institusjoner og finansieringsselskap, evne til å trekke til seg velutdannede folk med kunnskap og nettverk og de lokale ledernes posisjoner i nasjonale bransjeorganisasjoner. Hovgaard poengterer at Båtsfjord på tross av et gjennomtrengende press fra globale prosesser, selv velger sin egen modernisering gjennom lokal ”re-embedding”, inkludert forbindelser utenfor Båtsfjord (2000:223).

Fløysand (2004:91ff) diskuterer forholdet mellom omstilling i fiskerinæringen og betydningen av geografiske og kulturelle forhold. Ved hjelp av et tidsgeografisk perspektiv og et skille mellom det geografiske, kulturelle og historiske, vektlegger han at geografiske forhold kan være mangetydige. De må spesifiseres, både med hensyn til ulike aspekter, skala og nivå, og hvilken betydning de har. Fløysand viser også at analyser av suksess-case kan overdrive positive effekter og at fokus på lokale forhold og ”nærhet” kan gå på bekostning av internasjonale forhold og relasjoner preget av avstand (Fløysand 2004:95).

Fløysand plasserer fiskeindustrien i tid-rom av lokal, nasjonal, regional og internasjonal skala og viser hvordan endringer i formelle regler og atferdsregler legger rammer for omstillingsprosesser. I en komparativ studie er Båtsfjord ett case. Fløysand sier at lokalsamfunnstid-rommet i Båtsfjord er preget av forventninger til bedriftslederne om å opprettholde arbeidsintensive og lite innovative produksjonsstrategier, heller enn omstilling og lønnsomhet (2004:112). Foretakstidrommet ses som ett innelukket rom. Eierne er lokale og de inngår ikke i internasjonale konsern der hovedkontorene har markedsmessig kunnskap, derfor får de ikke "in-put" fra andre skala. Barentsregion-rommet svever rundt, ligger "over", og innbefatter både foretakstid-rommet og deler av lokalsamfunnstid-rommet. Fløysand ser ikke bedriftslederne fra Båtsfjord som sentrale i dette feltet. Dermed bidrar heller ikke dette til å utvide foretakstid-rommet. Fløysand fremhever at sterk lokal forankring, lite utviklede eksterne relasjoner og normer og regler som fremmer gjendanning heller enn omstilling skaper en "lock-in"-situasjon (2004:113).

Litt stilisert kan vi si at Hovgaard (2001) og Moldenæs (2006) ser Handelsstandens fiskerigruppe som en ressurs og et nettverk for samarbeid og innovasjon. De ser lokalt eierskap som en forutsetning for samhandling og positiv utvikling. Fløysand ser derimot dette som en mangel på eksterne relasjoner og et hinder for dynamikk (Fløysand 2004:117). Hans analyse spesifiserer relasjonelle tidromlige forhold og demonstrerer at betydningen av "det lokale" må gjøres til gjenstand for analyse. Hovgaard og Moldenæs gir på den annen side detaljert innsikt i de romlige, sosiale prosessene i Båtsfjord. Moldenæs (2006) inkluderer meningsaspektet i enkelte aktørers praksis og viser hvordan ulike aktører i og utenfor Båtsfjord, inkludert forskere, bidro til fortellingen om Båtsfjord. Den skapte betingelser Båtsfjord-miljøet opererte innenfor. Studien demonstrerer diskursers sosiale, økonomiske og materielle betydning.

Moldenæs og Hovgaard er opptatt av aktørenes dynamiske praksis, mens Fløysand fokuserer på relativt statiske atferdsregler. Alle tre ser derimot lokale strategier som svar på press fra globale prosesser, som eksterne påvirkninger av det lokale, uten å gi lokale strategier konstituerende makt. Foss, Normann og Grønhaug (notat 2004) analyserer eksplisitt forholdet mellom det de kaller lederes eksterne

forbindelser og lokale og globale kontekster i en fiskebedrift i Båtsfjord og en i Vardø. De vektlegger at lokal og global integrering krever samhandling med institusjoner i omgivelsene så vel som andre aktører i varekjeden (Foss et al 2004:7). De finner at bedriften i Båtsfjord i større grad enn den i Vardø er integrert i både lokale og internasjonale nettverk, og dette bidrar til dens levedyktighet (Foss et al 2004:18). De forklarer derimot ikke hva praksisene skyldes. Til en viss grad tas både ”lokalt” og ”globalt” for gitt.

Hovgaard undrer seg over at samfunnet både er dynamisk og at det er sosialt splittet (2000:124). Han ser dette som et motsetningsforhold. Det er knyttet til hans utgangspunkt og tre hypoteser. Den første sier at innovasjonene i Båtsfjord stammer fra en dynamisk evne til å mobilisere lokale resurser. Den andre sier at denne evnen er et resultat av sosial kapital som i følge Hovgaard er apriori basert på gjensidighet og tillit. Den tredje hypotesen er at gjensidighet og tillit er grunnlagt på spesifikke lokale tradisjoner og identitet, som så likestilles med kontinuitet i tid og rom (Hovgaard 2000:13). Han etablerer en sammenheng mellom lokal kontinuitet, tillit og dynamikk. Dette settes i motsetning til innovasjoner som forstås som resultat av ”utenomlokale” forhold og en næring i endring. Hovgaard gjør ”lokalt” til en motsetning til ”globalt”. Dette kan bidra til en romantisering og stabilisering av lokale forhold, mens ”globalt” settes lik endring (Doreen Massey 1994). Dette skjer til tross for at Hovgaard også knytter an til debatten om ”glokalisering” (Robertson 1995). Han beskriver sentrale aktører i Båtsfjord som ”glokale”. Gjennom å ta begrepet for gitt og gjøre det til et udiskutabelt gode er Hovgaard med på å naturalisere betydningen av det ”lokale”. Dette kan skyldes et ønske om å fremheve og løfte betydningen av lokale forhold. Det kan også ses som et motsvar til ensidige fokus på ”sentrum”, ”stordrift” og ”urbanitet”, som like naturaliserte (positive) begrep. Uansett viser det at studier av geografiske forholds betydning for økonomiske utviklingsprosesser (som andre studier) er preget av historiske, geografiske og kulturelle forhold (Doreen Massey 1994). De er også fagpolitisk og akademisk situerte.

Retorisk formulert er mitt spørsmål til Hovgaards (2000) og Moldenæs’ (2006) analyser hva det lokale i Båtsfjord-miljøets ”lokale” strategier består i og hvilken rolle dette spiller i fremveksten av transnasjonale forbindelser. Fløysand (2004) fremhever

at Båtsfjord-bedrifter mangler det han betegner som eksterne forbindelser. Jeg spør hvordan den eksisterende transnasjonale forbindelsen mellom Teriberka og Båtsfjord vokste frem. I likhet med Fløysand vil jeg forsøke å spesifisere romlige forhold for å forstå hvordan de fungerer.

Nye geografiske forbindelser

I begynnelsen av kapittelet beskrev jeg hvordan Båtsfjord-bedriftens råstoffhandel bygde på en servicebedrifts kontakter. I de neste avsnittene vil jeg analysere disse prosessene med vekt på hvordan ulike relasjoner og nettverk, geografiske forhold, romlig utstrekning og størrelse inngår i dem. I forhold til de fire dimensjonene i varekjedene, dreier dette seg om at kjedene er territorielle og romlige. Dette vil forklare hvordan migrasjonsforbindelsen mellom Teriberka og Båtsfjord oppsto.

Servicebedriften fra Båtsfjords første kontakt over den russisk-norske grensa kom på initiativ fra det norske hovedkontoret til en stor leverandør. Denne multinasjonale leverandøren hadde erfaringer og kunnskap om det russiske markedet og ønsket, i følge Båtsfjord-bedriftens leder, økt aktivitet og salg i nordlige deler av Russland. Lederen i servicebedriften i Båtsfjord sier om seg selv at ” jeg er en forsiktig mann” i en viss motsetning til de mange som omtaler ham som en lokal entreprenør. Han så ikke en ekspansjon mot russiske markeder som forretningsmessig nødvendig, men ”... for så vidt ville det være naturlig å forsøke seg der”. Han sier at han opplevde det som risikofylt, men ”den internasjonale leverandøren hadde erfaring, kunnskap og finansiell styrke til å kunne operere i dette markedet”. For servicebedriftens leder innebar det multinasjonale konsernets størrelse, sammen med deres finansielle situasjon at de hadde ressurser til å kunne følge opp for eksempel rettstvister i Russland. Positive erfaringer fra samarbeid med leverandøren både i Norge og i andre land, var også viktig i følge bedriftslederen. Det innga trygghet. Dette handler om skala, utstrekning og volum, men også om tillit mellom aktører i en varekjede. Det multinasjonale selskapet, leverandøren, bidro med kompetanse på mange felt. Dette er forhold som har fungert som barrierer for samarbeid i en studie fra Barentsregionen (Eikeland et al 1998, Nygård et al 1999). I tråd med det Fløysand har pekt på, bidro

samarbeid med en (stor, internasjonal) aktør utenfor Båtsfjord med viktige ressurser (2004:115).

En russisk ansatt i politiet og flere russiske kvinner i Båtsfjord deltok også med språklig og kulturell kompetanse i tidlige faser av den transnasjonale aktiviteten. Geografisk nærhet og tidligere samarbeid med Russland av forretningsmessig, politisk og kulturell art, hadde ført til at det var russiske kvinner og menn bosatt i Båtsfjord. Bedriftslederen trakk på disse aktørenes kompetanse. Liten skala kan gi en viss grad av oversikt, men fører ikke i seg selv til at slik samhandling oppstår. Å involvere andre forutsetter både kjennskap, vilje, at du er i posisjon til å spørre og oppnår en relasjon. Urban bebyggelse, samlokalisering og liten skala, som i fiskeværet, bidro med slike betingelser, men var altså ikke tilstrekkelig.

Båtsfjords nærhet til Murmansk var også av betydning for leverandørens henvendelse til servicebedriften. Men det var slett ikke bare bedrifter i Finnmark som samarbeidet med Russland. En rekke bedrifter og konsulenter fra Øst- og Vestlandet var viktige aktører i Murmansk på 1990-tallet (Bendiksen og Nilssen 2001:5). På partnersøkdelen av "Northern Opportunities" i 1999, ble det i åpningstalen fokusert på at aktører fra Nord-Norge "ikke skulle bli hengende etter". Geografisk avstand er en av flere faktorer i bedrifters lokaliseringprosesser, men utvikling av kommunikasjonsteknologier har i mange sammenhenger gjort geografisk nærhet mindre betydningsfull enn før, eller relevant på andre måter.

Første skritt i servicebedriften fra Båtsfjord sitt russiske engasjement gikk gjennom leverandører i varekjeden. I neste fase gikk forbindelsene via aktører i fiskerinæringa som hadde kontakter i Murmansk. Lederen i servicebedriften sier at dette var norske aktører han kjente fra "før". Noen var gamle bekjente, basert på slekt- og vennskap, noen fra politisk aktivitet og tidligere forretningsoppdrag; de var knyttet til ulike roller. De var fra Båtsfjord, andre steder i Finnmark og landet for øvrig. Noen av disse var også medlemmer i Handelsstandens fiskerigruppe i Båtsfjord, men i følge lederen i servicebedriften var det ikke i kraft av å være medlem i Handelsstanden, men fordi han kjente dem fra andre sammenhenger, han samarbeidet med dem. Snarere var det slik at kunnskap og kjennskap fra Båtsfjord faktisk forhindret nye samarbeid, sa han. "Alle erfaringer er ikke gode erfaringer". Relasjoner knyttet til ulike roller og av

ulik romlig utstrekning, førte samhandlingen fra servicenæringa til fiskerinæringa. Gjennom oppdrag for russisk fiskerinæring utvidet servicebedriften videre sitt kontaktnett i Murmansk, de fikk på den måten oppdrag for fiskeriaktører i Teriberka.

Relasjoner med aktører i varekjeden, med ulik romlig utstrekning og størrelse, ulike roller, på tvers av næringer, bidro altså med kunnskap om nye samarbeidspartnere i Russland. Forpliktelser mellom aktører i nettverket, basert på sosiale relasjoner, garanterte for andre aktørers seriøsitet og bidro til å minske risikoen bedriftslederen opplevde i forhold til å engasjere seg i Russland. Ellingsen har anvendt skillet mellom prekontraktuell, strukturell og relasjonell tillit på samhandling mellom norske og russiske aktører (Ellingsen 2006:3). Prekontraktuell tillit handler om det som tas for gitt, som en ikke stiller spørsmål ved. Manglende kjennskap til eller ulike forståelser av hva en muntlig avtale innebærer kan være et eksempel. Strukturell tillit er basert på at formelle strukturer og institusjoner fungerer, slik at forpliktelser oppfylles, mens overtredelse sanksjoneres. I Russland var det lover og regelverk, men brister i de strukturene som skapte, vedtok og sanksjonerte lovene innebar en juridisk risiko (Risnes og Skyner 2001:12). Relasjonell tillit er basert på direkte kjennskap. I følge Ayios er relasjonell tillit og sosiale nettverk en forutsetning for forretningsmessige avtaler i Russland, mens formelle kontrakter og strukturell tillit er av mindre betydning (Ellingsen 2006:6). For lederen i servicebedriften fra Båtsfjord gjorde den multinasjonale bedriftens størrelse, finansielle og kunnskapsmessige styrke at risiko ved etablering i Russland opplevdes mindre. Dette er basert på konvensjonell kapital. Tillit i individuelle relasjoner kan få større utstrekning gjennom nettverk, dette kan beskrives som sosial kapital. Det letter og smører samarbeid (Putnam 2000). Her bidro "nettverkingen" med relasjonell tillit og sosial kapital, som kunne kompensere for det Båtsfjord-lederen opplevde som manglende prekontraktuell og strukturell tillit. Tilgangen til denne kapitalen var avhengig av nettverk, men ikke bare lokale nettverk, selv om samlokalisering og geografisk nærhet også kan være med å skape nettverksrelasjoner, jfr. tidligere diskusjoner. Nye geografiske forbindelser må nødvendigvis strekke seg over geografiske avstander og involvere distanse.

Noen av disse nettvekeene var resultat av arbeid og programmer innenfor det institusjonaliserte Barentssamarbeidet. En rekke aktører fra Båtsfjord og Finnmark har

deltatt i arbeidsgrupper, i næringspolitisk samarbeid og på konferanser og møteplasser i regi av institusjoner i Barentsregionen. Der har blant annet risikoen ved å investere i Russland vært diskutert. Aktører fra Russland og Norge var temmelig samstemte i sin forståelse av dette og listet opp en rekke forhold som bidro til usikkerhet: Den generelt ustabile politiske situasjonen, den utilstrekkelige lovgivningen knyttet til eiendomsrett, problemer med rettsvesenet i tilfelle tvister og manglende håndheving av lover, banksystemet som ikke fungerte og det de kalte en ufullstendig skattelovgivning. De pekte også på at både norske og russiske tollmyndigheter, det militære, så vel som det norske konsulatet tidvis hindret gode samarbeidsrelasjoner. Manglende forutsigbarhet knyttet til de politiske og økonomiske endringene inngår også i dette. Denne felles forståelsen kan skyldes møter og samhandling på tvers av grensa, ofte tilrettelagt av Barentssekretariatet og Finnmarks fylkeskommune. Det kan antyde at det Fløysand kaller Barenstregion-rommet (2004) har spilt en viss rolle i disse prosessene.

Servicebedriftens oppdrag i Teriberka førte til at lederen i denne bedriften besøkte Teriberka. Etter hans mening kunne aktører fra Båtsfjord ha gode forutsetninger for å samhandle med nettopp Teriberka. ”Dette var et sted som Båtsfjord”, sa han. Tilbake i Båtsfjord bidro han, via en venn, til å opprette råstoffhandel mellom et rederi i Teriberka og en foredlingsbedrift i Båtsfjord. Dette tredje skrittet ført til kontakt og direkte relasjoner mellom en foredlingsbedrift i Båtsfjord og en fiskeriaktør i Teriberka. Romlig og sosialt var denne forbindelsen knyttet både til distanse og nærhet.

Råstoffhandel var kjent for både den norske og den russiske aktøren. Allerede i 1987 hadde en av de større bedriftene i Båtsfjord kjøpt russisk fiskerråstoff og erfaringer med dette hadde vært diskutert både i Fiskerigruppa og på andre arenaer. Dette hadde aktører i Båtsfjord kompetanse på. Det kan ha bidratt til at flere bedrifter fulgte denne strategien, og dermed til økt avhengighet av russisk fisk. Samarbeidet mellom foredlingsbedrifter i Båtsfjord, som har vært fremhevet i mange analyser, inkluderte også denne råstoffhandelen. En bedrift ”lånte” blant annet sin norsktalende, russiske ansatte til andre bedrifter. Til en viss grad fungerte han som tolk og bidro til å løse konflikter ”på kaia”, rundt levering, service, bunkring etc. På den andre siden sa også aktører i den nye råstoffhandelen med Teriberka, at de ville benytte egne tolker

og utvikle egen kompetanse. De ville ikke at alle bedriftene i Båtsfjord skulle ha fullt innsyn i deres kontrakter og avtaler.

Lederen for fiskeribedriften fra Båtsfjord fremhevet at han heller ville nærme seg de mindre byene på Kolahalvøya, enn Murmansk by. Han sa at ”steder som Båtsfjord er lettere å forholde seg til”. Ikke bare gir liten skala oversiktlig, men bedriftslederen bygde på at det også impliserer andre likheter. Disse handlet i første rekke om lokalisering og størrelse. Beliggenheten mot Barentshavet, en liknende bebyggelse og om lag like mange innbyggere, gjorde at Teriberka fremsto som et fiskerisamfunn som liknet Båtsfjord. Samtidig fortalte både lederen i servicebedriften og lederen for foredlingsbedriften i Båtsfjord at samarbeid med russiske aktører i fiskerihavna i Murmansk virket uoversiktlig og kaotisk. Havna er ”kjempestor”, det finnes en rekke offentlige og private aktører, men også aktører som fremstår som noe midt i mellom. Fiskerihavna i Teriberka er derimot, som i Båtsfjord, oversiktlig. Skala og lokalisering førte nok også til håp, snarere enn forventninger, om andre likheter. Betydelig erfaring og kunnskap gjorde likevel disse Båtsfjordaktørene våkne for historiske og kulturelle forskjeller mellom de to landene. Teriberka representerte til tross for dette et bedre utgangspunkt for samarbeid enn mange andre russiske samfunn. De oppdaget likevel fort at Teriberka ikke var et fiskerisamfunn slik de kjente det fra Båtsfjord.

GCC-analysen har altså vist at den nye forbindelsen mellom fiskeribedrifter i Teriberka og Båtsfjord var resultat av et romlig spredt leverandørnettverk i en produksjonskjede, i servicenæringen. Det internasjonale selskapets størrelse var av betydning for at denne forbindelsen oppsto. Nettverk med aktører i andre næringer, på andre steder med forbindelser til atter andre steder, basert på ulike roller i ulike sosiale situasjoner var også nødvendige forutsetninger for kontakten med fiskeriaktører i Murmansk. Disse bidro så til kontakt mellom servicebedriften i Båtsfjord og fiskeriaktører i Teriberka. Gjennom personlige og lokale kontakter i Båtsfjord førte dette til råvarehandel mellom fiskeriaktører på disse stedene. Andre Båtsfjord-aktørers erfaringer med råvarehandel la også til rette for dette samarbeidet. Råvarehandelen var basert på økonomiske forskjeller og komplementaritet mellom landene. For lederne fra Båtsfjord var også opplevelse av likhet et grunnlag for samarbeid. Dette var knyttet til

beliggenhet og størrelse. Den økonomiske situasjonen i russisk fiskerinæring hadde gjort Båtsfjords beliggenhet i Øst-Finnmark viktig. Kombinasjonen av relasjoner av kort og lang utstrekning og ulik størrelse skapte den nye forbindelsen. Samhandling med aktører ”utenfor” Båtsfjord var helt nødvendig, det var også relasjoner med aktører i Båtsfjord.

Kontakt og nettverk avhenger ikke av felles bosted eller samlokalisering, men kan fasiliteres av romlig nærhet. For fiskebedriftene var det også viktig å regulere kontakten med aktører i umiddelbar geografisk nærhet, de ønsket for eksempel ikke at nabobedriften skulle kjenne innholdet i kontrakter. Haugen (1978) viste i en studie at nettopp regulering av nærhet var spesielt viktig i en drabantby, et geografisk tett område. Servicebedriftens leder hadde relasjoner med aktører fra en rekke steder, inkludert nettverk som ikke er begrenset til de han er samlokalisert med. Reiser, styremøter, konferanser og messer, telefon- og annen elektronisk kontakt, tidsavgrensede og utstrakte praksiser i situasjoner og fellesskap, kan føre til hyppig, tett, intensiv og/eller mangesidig kontakt med folk fra en rekke steder. Larsen og Urry (2008) fremhever at moderne ”nettverking” involverer både komplekse ansikt-til-ansikt og mediert, direkte kontakt. Samarbeid handler om å være integrert i romlige prosesser og mønstre. I denne prosessen var de sosiale nettverkene aktørene *ikke* var samlokalisert med, spesielt viktige. De medførte kontakt til andre steder. Det utfordrer forholdet mellom nærhet og avstand, romlig og sosialt, og viser også at ”presence is not reducible to co-presence” (Larsen og Urry 2008:166). Skillet mellom territorielle og funksjonelle nettverk betyr ikke at funksjonelle nettverk ikke også kan være territorielle. De er alltid romlige.

Fra råstoffhandel til et mangfoldig lokalsamfunnsprosjekt

Teriberka-Båtsfjordprosjektet var planlagt som et omfattende prosjekt. Av de norske aktørene og media ble det beskrevet som et lokalsamfunnsprosjekt. Ut fra et globalt varekjede- og nettverkperspektiv kan det å utvide det internasjonale samarbeidet til de fleste trinn og nettverk i produksjonsprosessen, ses som et forsøk på å styrke hele produksjonskjeden.

Øking og stabilisering av råstofftilgangen var et uttalt mål både fra den norske prosjektleder for foredlingsbedriftens russlandssatsing og lederen i servicebedriften. Hvis handelen med russiske råstoff stoppet opp, ville det ”være kroken på døra for Båtsfjord” sa de. Båtsfjordaktørene var redde for at Nord-Norges posisjon som kjøper av russisk råstoff ville svekkes ettersom russerne fikk større kontaktnett, mer erfaring og bedre økonomi. Trendene pekte mot at aktører fra Vestlandet og ikke-industrielle aktører ville øke sin deltakelse i denne handelen (Bendiksen og Nilssen 2001). I intervjuer i Murmansk i 1998-99 uttrykte både to av næringsaktørene fra Teriberka og ledere i den regionale administrasjonen i Murmansk oblast misnøye med råstoffhandelen. De mente at norske aktører måtte investere mer i samarbeidet og Båtsfjordaktørenes praksis kan tolkes som et svar på dette. Bedriften i Båtsfjord kunne forplikte de russiske aktørene gjennom et omfattende og gjensidig samarbeid, og dermed sikre råvareleveransene. De russiske aktørene i Teriberka-Båtsfjordsamarbeidet opplevde at rollen som råvareleverandør var ny og utilfredsstillende. De så den som situasjonsbetinget og ventet på at en ”normaltilstand”, med et fungerende russisk marked og anledning for dem til å samhandle med bedre betalende utenlandsk marked, skulle oppstå. Internasjonalisering kunne bringe dem gjennom en kritisk fase og forberede dem på en ny situasjon.

Et delprosjekt i det russisk-norske prosjektet gikk ut på å etablere en fiskeforedlingsbedrift i Teriberka. Disse planene ville gi norske aktører tilgang til russisk råstoff, i Russland. Denne strategien kunne møte politiske og juridiske endringer i russisk fiskeripolitikk, som kunne føre til mindre leveranser til Norge. For de norske aktørene kan dette også ses som etablering i et geografisk nært lavkostland med god tilgang på antatt stabil arbeidskraft. Det ville forsterke den globale arbeidsdelingen, i retning produksjon i lavkostland (jfr. f.eks Doreen Massey 1984). Aktørene planla å gi arbeidstakerne bedre lønn og vilkår enn det russiske nivået for å få de beste arbeidstakerne. Likevel ville lønnsnivået ligge betydelig under det norske. I Teriberka var erfaringen, og dermed forventningene, med flernasjonale bedrifter at arbeidstakerne hadde relativt bedre forhold enn i russiske bedrifter. Den planlagte bedriften kunne også gi de norske aktørene tilgang til et potensielt stort og geografisk

nært russisk konsummarked. En internasjonalisering som ville inkludere nye markeder i Øst-Europa.

For de norske aktørene var det viktig at etableringen ville skje i samarbeid med russiske aktører som de kjente. Tilliten og forpliktelsene mellom dem gjorde at risikoen opplevdes som mindre. De kunne trekke på de russiske partenes kunnskap, lokaliteter, nettverk og kulturelle ressurser. Etablering i Teriberka ga de norske aktørene mulighet til å prøve utenlandsetablering i en liten- og relativt oversiktlig skala. I dette ligger en potensiell læringsgevinst.

For de russiske aktørene kunne prosjektet forstås som et signal om at Båtsfjordbedriften var en seriøs samarbeidspartner. Planene om produksjon i Teriberka kunne ses som et skritt i et omfattende og langsiktig samarbeid. De snakket om hvordan de med seriøse samarbeidspartnere kunne bli viktige fiskeriaktører både i Murmansk-regionen og på Vesteuropiske markeder. For de russiske aktørene kunne tilgang til utenlandsk kapital føre til økt aktivitet, slik flere andre aktører i Teriberka hadde lyktes med. De kunne trekke på Båtsfjordbedriftens kunnskap og teknologi, og dette kunne bidra til nye læringsprosesser og fortrinn i innenlands og internasjonal konkurranse. Ikke minst kunne satsingen i Teriberka være med å sikre bedriftens verdier i dette perifere samfunnet, som ikke var noe satsingsområde i russisk fiskeripolitikk. De russiske aktørene trodde på prosjektet; de kjente nordmennene, hadde møtt dem ansikt-til-ansikt og besøkt Båtsfjord. Partene hadde felles interesser og var enige om fremdrift og mål. Også de russiske aktørene kan tolkes slik at de ønsket å styrke og øke lønnsomheten i hele produksjonskjeden ved hjelp av internasjonalisering.

Den planlagte etableringen i Teriberka og opplæringsprosjektet kan forstås som en ekspansjon av de norske aktørens virksomhet i Båtsfjord. De norske arbeidsgiverne vil da kunne se arbeidskraften i de to bedriftene under ett. Gjennom opplæring og utveksling kunne den benyttes på tvers av landegrensa, etter behov. Arbeidskraft ville være som andre innsatsfaktorer i produksjonen. Den ville kunne flyttes og brukes på ulike måter i flere produksjonsanlegg i en bedrift. Sassen (1988) har vist at arbeidsmigrasjon kan ses som en "uprooting of people" og en påtvunget fleksibilitet. Både arbeidsinnvandrere og ansatte fra Båtsfjord, blir allerede tilbudt arbeid ved bedriftenes anlegg i andre fiskevær i Norge. For bedriftsledelsen innebærer dette

fleksibilitet. Dette var på slutten av 1980-tallet et moteord og sett som løsning på både lønnsomhets- og produktivhetsproblemer i bedrifter (Peck 2000:137). De norske arbeidstakerne vi intervjuet så det som en måte å unngå permitteringer. De ble ikke tvunget til å flytte, men ville få ledighetstrygd i Båtsfjord, dersom de valgte å bli der, i tråd med norsk lovverk som skal beskytte arbeidstakere mot slik tvang. For flere av arbeidstakerne fra Teriberka var det av liten betydning om de arbeidet i Båtsfjord eller et annet fiskevær. På den annen side ville de ikke få jobb, eller fornyet kontrakt hvis de ikke ville flytte dit arbeidsgiverne trengte dem. Som vi så i forrige kapittel, treffer ikke begrepet om "uprooting" disse migrantenes erfaringer. Harvey begrepsfester arbeidskraft som grunnleggende lokal (Harvey 1989). Han følger "world-system"-teorien som i følge Douglas Massey ser en mobil arbeidsstyrke som et resultat av "disruptions and dislocations that occur in the process of marked expansion and penetration" (2002:13). I en situasjon preget av nedlegging av arbeidsplasser som gjør at arbeidstakere blir tvunget til å flytte for å få arbeid, fremhever dette et viktig aspekt ved arbeidskraften. I Teriberka fantes det både aktører som følte seg tvunget, men også de som så nye muligheter ved mobilitet. For dem kunne fleksibiliteten gi nye muligheter. Situasjonen var motsetningsfull. "World-system"-teorier åpner ikke for det.

Industri miljøet i Båtsfjord kan, avhengig av hvordan dette organiseres, styrkes eller svekkes gjennom økt internasjonalisering. Det ville bli færre arbeidsplasser i Båtsfjord, men de opplever allerede mangel på arbeidskraft. På den annen side kunne industri miljøet forringes ved at sentrale funksjoner forvinner (jfr teorier om industrielle klynger). Den lokale fagforeningen og industriarbeidere i Båtsfjord var positive både til produksjon i Teriberka og flere russiske arbeidstakere i Båtsfjord. Fagforeningslederen sa i intervju at "både vi og lederne har felles mål. Hvis russisk råstoff og arbeidskraft gagnar bedriften går vi jo ikke mot det". Han fremhevet at dette gjelder "... så lenge bedriftene ikke skal hente slaver hit" (Nordlys 27.06.97). Forbundslederen i Oslo sa i samme avis at dette er "ok" og presiserte at regelverk for ansettelser, lønn og sosiale forhold måtte overholdes. Som tidligere nevnt krever

utlendingsforskriften at russiske ansatte skal ha tarifflønn og rettigheter som norske arbeidstakere⁵³. En tillitsvalgt, en formann og en kontrollør i foredlingsbedriften var enige "... det blir det samme med russerne, som finnene, svenskene og tamilene. Når bare denne ene bedriften må ha 240 ansatte, trenger vi alle. Alle nordmenn får også jobb da." Det synes å være selvsagt i dette materialet, at arbeidstakere uavhengig av nasjonalitet og type oppholdstillatelse, skal ha tariffestet lønn- og arbeidsforhold. Fagforeningslederen sa da også at det var få konflikter om lønns- og arbeidsvilkår i Båtsfjord. Det er relativt høy andel fagorganiserte i bedriftene i Båtsfjord, men lavere enn "før", og fagforeningslederen mener at migrantene har samme lønnsnivå som andre arbeidstakere. De er derfor ikke, på denne måten, billig arbeidskraft⁵⁴. I Båtsfjord er det også som bedriftslederne sa og arbeidstakere bekreftet, en uskrevet regel om at lokale arbeidssøkere skal få jobb i industrien "uansett". Derfor fortrenger ikke arbeidsinnvandrere lokal arbeidskraft. Johnson-Webb har vist at lite attraktive lokale arbeidstakere utestenges fra arbeidsmarkedet når arbeidsinnvandring bidrar til tilgang på mer attraktive arbeidstakere (Johnson-Webb 2003). Den spesifikke arbeidsmigrasjonen fra Teriberka til Båtsfjord, i fiskerinæringa, regulert av det norske regelverket om arbeidsinnvandring fra 3.land, viser at dette kan styres politisk. Lovverket i kombinasjon med bedriftenes konkrete praksiser i Båtsfjord, samt migrantenes vurderinger og fiskerinæringas høye andel fagorganiserte, er forutsetninger for å unngå det som samlet kan betegnes "sosial dumping". Disse forutsetningene viser også at rettigheter for arbeidsinnvandrere handler om generelle livsvilkår. Arbeidslivet ikke kan ses som et avgrenset økonomisk system, men er "lived social spaces" (Harvey 1989:19).

Planene om foredlingsindustri i Teriberka, og opplæring av arbeidstakere i Båtsfjord ville føre til nye arbeidsplasser i Teriberka, og arbeid for arbeidstakere fra Teriberka i Båtsfjord. De russiske forretningsaktørene var opptatt av at dette ville bety bedre økonomi for mange. I tillegg ville det gi det de beskrev som fantastiske

---

⁵³ Dette gjelder ikke for *innleid* arbeidskraft fra f.eks Polen, der arbeidsvilkårene bestemmes av EUs direktiv om utstasjonert arbeidskraft (Brochmann og Døvik 2006:3).

⁵⁴ Et begrep bla. NOU 2004:20 KRD og Brox (Dagbladet 21.02.02) bruker

opplevelser og erfaringer i utlandet. For dem ville det utvide virksomheten med foredling og produksjon, og forhåpentligvis bidra til økt lønnsomhet. Andre aktører i Teriberka var positive, om enn tvilende til realismen i planene om å etablere foredlingsindustri i Teriberka og midlertidig opplæring og utveksling til Båtsfjord. I kapittel fire viste jeg noen av migrantenes forståelse av situasjonen.

Da det mangesidige prosjektet og samarbeidet om produksjon i Teriberka strandet opplevde flere russiske aktører frustrasjon. Ordføreren i Teriberka sa; ”våre beste folk skulle få opplæring og trenes til å bli ledere i bedriften i Teriberka. Nå brukes de bare som billig arbeidskraft i Norge”. En bedriftsleder sa at de stolte på nordmennene, men ble skuffet og overrasket når de gang på gang opplevde trenering og utsettelse. En annen var forbannet og følte seg lur. Han opplevde at formelle avtaler falt bort fordi søknader om offentlig støtte ikke ble innfridd, den norske banken og bedriftens styre ikke trodde på prosjektet. Nordmenn kjenner ikke begrepet ”gentlemans agreement”, sa han. ”De var ikke til å stole på”. De norske aktørene var inneforstått med at endringer på eiersiden kunne føre til endrede planer. De norske aktørene innrettet seg etter eiermakten, beklaget utfallet og sa at de følte seg ille til mote overfor de russiske aktørene. De russiske aktørene handlet på bakgrunn av tillit basert på avtaler, nettverk og ansikt-til-ansiktrelasjoner. De trodde på avtalenes bindende makt, på relasjonene til samarbeidspartene og norske strukturer. Men ingen av disse tillitstypene kompenserte for avtalebrudd som fulgte av endringer i eierstrukturene. Dette viser noen utematiserte forutsetninger i møtet mellom norsk og russisk forretningskultur. Det handler om prekontraktuell forståelse. Sosial kapital og relasjonell tillit kan være en ressurs. Siden den bygger på svake bånd, kan den også føre til at en handler ut fra begrenset kunnskap. De russiske aktørene erfarte at verken relasjonell eller strukturell tillit kompenserte for bristene i den prekontraktsuelle forståelsen mellom russiske og norske aktører. Ayios (i Ellingsen 2006:6) hevder at i Russland er relasjonell tillit viktig, mens avtaler og kontrakter har mindre betydning. De russiske aktørene så derimot at i Norge var verken avtaler, kontrakter eller relasjoner av betydning i møte med eiermakt. Lærdommen var at de ikke kunne stole på nordmenn.

Jeg har vist at et globalt varekjedeperspektiv synliggjør hvordan internasjonalisering av innsatsfaktorer og produkter i ulike trinn av kjeden fører til ulike konsekvenser for ulike aktører. Jeg har også vist at hensikten med prosjektet for aktører på begge sider av grensen var å løse umiddelbare og mer langsiktige problemer i næringsvirksomheten. Representanten fra foredlingsbedriften i Båtsfjord og mellommannen fra servicebedriften hevdet at de hadde flere og andre siktemål med de omfattende prosjektplanene. For dem var utvidelsen av råstoffhandelen til et breiere lokalsamfunnsprosjekt knyttet til at ”vi ville noe mer, basert på personlige opplevelser med russisk-norsk samarbeid”, som den ene sa. De hadde opplevd ”høy sigarføring” når russere og nordmenn fra næringsliv, politikk, forvaltning og utdannings- og forskningsinstitusjoner møttes. Dette sto i kontrast til det de mente var det store problemet i det russisk-norske grenselandet; den åpenbare nøden i Murmanskts gater og på mindre steder, som en kunne se på nært hold de første årene etter Sovjetunions oppløsning. Dette vanskeliggjorde samarbeidet, sa de. Et prosjekt som involverte vanlige folk kunne adressere problemet, og være i tråd med Kirkeneserklæringen. Nordmennene hevdet at for dem inngikk en humanitær rolle i planene prosjektet. Men, som de ofte påpekte, samarbeidet med Teriberka var først og fremst en vinn-vinn-situasjon.

De økonomiske beslutningene er altså innvevd i sosiale og kulturelle prosesser. En kontekstualisering i forhold til det jeg vil kalle ”Båtsfjord-måten”, kan bidra til å forklare noen sider ved dette. I en varekjedeterminologi dreier dette seg om å beskrive den institusjonelle kontekstens betydning for forholdet mellom (bedriftene) eller aktører og nettverket mellom dem, og for hvordan kjeden opererer i ulike omgivelser (Bair og Gereffi 2003). Analysen vil også forklare hvorfor og hvordan migrasjonsforbindelsen fikk den spesifikke utformingen.

”Båtsfjordmåten”

Med Båtsfjord-måten henviser jeg til det som kan beskrives som Båtsfjordmiljøets samarbeids- og lokalsamfunnsorientering, som i stor grad knyttes til Handelsstandens Fiskerigruppe. I Båtsfjord møtte vi igjen og igjen folk som fortalte om hvordan kjøpergruppa sørget for vei over fjellet på 1960-tallet, etablerte Båtsfjord

opplæringsssenter, videregående skole, helsesenter, flyplass, idrettshall, volleyballmiljø, kunstgressbane, teknologibedrift og laboratorium. Lederen i kjøpergruppa sier at ”lønnsom drift i foredlingsbedriftene er alfa og omega for Båtsfjord. Skal Båtsfjord overleve, må filetindustrien overleve”. Samtidig opplever de at medlemmene er personlige garantister for at ”folk skal få lønn og kunne betale renta på huset”. Kjøpergruppa har nedfelt i sine statutter at lokale prosjekter, som bidrar til industriens lønnsomhet inngår i gruppas arbeidsoppgaver. Lederen i gruppa sier: ”Mye av fisken føres ut uten bearbeiding, vi kunne tjent enda mer der. Men folk her i Båtsfjord skal ha arbeid, de skal ha helårsarbeid. Politikerne skjønner at vi er viktige på grunn av industriens størrelse, men de skjønner ikke hvordan det fungerer. [...] Det er bare industrien som tar innover seg at bosettinga skal og bør opprettholdes”.

”Uten fiskeindustrien er det ikke noe Båtsfjord” sier en av de andre. Lederen i den ikke-lokale bedriften sier: ”Vi har vært her lenge og er stabil. Folk stoler på oss, de vet at vi er et solid selskap”. En eldre leder forklarer ”vi går i samme kirka, i de samme begravelsene”, mens en av de yngre peker på at han og de ansatte er foreldre til barn på samme skole: ”vi møtes hver dag”. En fagforeningsleder bekrefter: ”Vi er naboer her og vi er naboer i Ordo [hytteområde]. Lederne her er ikke som de gamle nessekongene. Du møter dem like gjerne i arbeidsklea som i finskoan. De tar i et tak. Vi stoler på dem.”

Lederne i de tre lokale fiskeindustribedriftene fremhevet at lokalt eierskap er grunnlaget for engasjementet. I praktiske prosjekt og når de snakker om dette inkluderte de likevel lederen i bygdas store fremmedeide bedrift i fellesskapet. ”Selv om det er litt vanskeligere med dem”, sier er, ”har han lang fartstid, posisjoner i bransjen og personlige egenskaper”. Lederen i den ekstern eide bedriften viser på sin side til at bedriften, på grunn av sin solide økonomi og stabile drift, har spilt en avgjørende rolle i Båtsfjord. Han bekrefter samtidig at det har vært tilfeller der eierne ikke har ønsket å delta i lokale samarbeid. I diskusjoner om lokalt eierskap sier aktørene i kjøpergruppa lite om at Båtsfjord-bedriftene er ikke-lokale eiere i andre fiskerisamfunn på finnmarkskysten som verken skaper aktivitet eller arbeidsplasser. De snakker heller ikke om at råstoffhandel med Russland først og fremst angår de tre store. Den siste og minste lokale bedriften følger andre strategier. Lederen i denne

bedriftens sier derimot at vår "... policy er å tjene penger før vi bruker dem". Han er ikke den første til å investere i nytt utstyr og teknologi, og han har små lån, i motsetning til "de store". For å sikre lokalt råstoff tar han i mot bi-fangst. Han jobber derfor aktivt for å rekruttere lokal arbeidskraft slik at han kan drive med en stabil arbeidsstokk med kunnskap til å håndtere ulike fiskeslag og produksjonsmåter. Til sammen gjør dette driften lønnsom, basert på lokalt råstoff og arbeidskraft. I følge eieren og andre i kjøpergruppa har den risikominimeringen den fjerde bedriften står for, også ført til begrensninger i fellesprosjekter, blant annet mulighetene til å finansiere større prosjekter. Dette nyanserer den mye omtalte betydningen av lokalt eierskap.

I andre prosjekter, som etablering av opplæringscenter, helsesenter og videregående skole, har små og store, lokalt og ikke-lokalt eide bedrifter, men også aktører utenfor kjøpergruppa vært initiativtakere og sentrale aktører i arbeidet. Aktørene utenfor kjøpergruppa har bidratt med ressurser og nettverk knyttet til at de kommer fra andre steder, har bodd utenfor Båtsfjord i forbindelse med arbeid eller utdanning, eller ikke jobber i fiskerinæringa. Andre prosjekter er preget av at mennesker med høyere utdanning i kortere perioder har vært ansatt i kommunal eller privat virksomhet i Båtsfjord, og senere har fått sentrale posisjoner i virksomheter andre steder. Det kjennetegner Båtsfjord, i følge en av aktørene, at vi "vet hvilke knapper vi skal trykke på, og gjør det".

Det uformelle råstofflånet brukes ofte som eksempel på samarbeidet mellom fiskeriaktørene: Filetbedriftene låner fisk av hverandre for å opprettholde produksjonen og gi stabile arbeidsplasser. "Uformelt lån skal ikke forstås som at vi deler på råstoffet", sier en yngre leder når han forklarer hvordan dette foregår. "Vi vet utmerket godt hvor mye som er lånt og til hvilken pris. En kan ikke la være å levere tilbake, når andre ser at de får nytt råstoff på kaia". Han legger til: "Vi er jo også konkurrenter". Slik jeg ser det er dette samarbeidet betinget av en betydelig kontroll. Bedriftene ligger dels vegg i vegg, dels innenfor et begrenset geografisk område. Det lederne ikke selv ser, synes de å ha kunnskap om på andre måter, blant annet gjennom at ledere og ansatte i de ulike bedriftene samhandler på flere arenaer, i flere roller.

Derfor flyter informasjonen. Geografisk nærhet og liten størrelse skaper en viss gjennomsiktighet som synes å være en forutsetning for samarbeidet.

Et formelt byttesystem, en database over reservedeler til produksjonsutstyr, var operativt i en periode, men fungerte dårlig. På samme måte som et felleseid fiskebruk og andre prosjekt som ikke har fungert, omtales databasen sjeldent av gruppas deltakere. Manglende suksess i enkelte prosjekt fortolkes heller ikke som eksempel på at samarbeidet er vanskelig. Slike erfaringer holdes ikke skjult, men fremheves heller ikke.

Lederen i kjøpergruppa er, i følge seg selv, andre medlemmer og innbyggere i Båtsfjord, talerør for stedets industrimiljø. Han eier det minste fiskebruket og inngår, igjen i følge ham selv, ikke i konkurransen mellom de store. Det gir ham en "friere stilling", sier han. Når han uttaler seg på vegne av gruppa, formidler han deres felles syn. Når en av de andre uttaler seg, er det vanligvis uttrykk for at de ikke er enige innad i gruppa, forklarer han. Dette fortelles i mange intervjuer, i samme ordelag, av en rekke aktører. Det har også vært diskutert i gruppa. Jeg ser dette som en institusjonalisert måte å håndtere uenighet på.

Hovgaard tolker lån av fisk, samarbeid og samfunnsorientering som et genuint lokalt uttrykk basert på gjensidighet og uforbeholden tillit (Hovgaard 2000:178). Jeg har vist at samarbeidet i næring og samfunnsbygging også kan knyttes til stabilisering og kontroll som følger av samlokalisering. Håndteringen av uenighet bidrar også til å forklare hvordan samarbeid og konkurranse er institusjonalisert og viser at konflikt inngår i samarbeidet. Den institusjonaliserte håndteringen av konflikter representerer også en forklaring på et stabilt samhandlingsmønster. Den er med å opprettholde bildet av samarbeid som noe genuint for Båtsfjord. Jeg har også vist at betydningen av lokalt eierskap må nyanseres. Bedrifter med andre eierformer må inkluderes og en må åpne for at eierform og posisjon ikke medfører bestemte handlingsvalg.

Underkommunisering av lite vellykkede prosjekter er et trekk ved Båtsfjordmiljøets fremstilling av seg selv. Tilsvarende underkommuniseres til en viss grad betydningen av andre aktørers bidrag. Betydningen av mobilitet og gjennomtrekk i oppbyggingen av funksjonelle nettverk, der basis er en periodisk samlokalisering i Båtsfjord, blir også underkommunisert. På den annen side vektlegges kanskje

tradisjonelt individuelt entreprenørskap i for liten grad i forklaringen av Båtsfjordsamfunnets utvikling.

Hovgaard peker på at praksisene i kjøpergruppa er knyttet til konkrete sosiale relasjoner mellom aktører i Båtsfjord (2000:188). Slike erfaringer kan ses som lag på lag i Båtsfjords historie. Det er noe av det ”stoffet” Båtsfjord er laget av. Erfaringer med sosial og geografisk mobilitet inngår i dette stoffet. I en uformell samtale sier en av lederne at for ham er Båtsfjord stedet det gikk an ”for en ubemidla ungdom, som ikke var mors beste barn, å bli noe”. Han peker på at selv om Båtsfjord var lite, ”kjente ikke alle hverandre”. Det kunne også være mulighetenes sted. ”Her gikk det an for en kar med arbeidslyst å få til noe” sier en annen. En tredje sier at Båtsfjord er barndomsstedet en kunne vende tilbake til. Flere fremhever at ”her får du lov å jobbe deg opp, kanskje får du til og med hjelp av de andre”. Disse trekkene kan tolkes som resultat av historiske prosesser knyttet til mobilitet. Mye inn- og utflytting representerer en geografisk mobilitet. Muligheter for å jobbe seg opp ga sosial mobilitet. Den geografiske mobiliteten begrenset den sosiale kontrollen og åpnet et handlingsrom. Sesongarbeidet, den unge befolkningen og gjennomtrekken, som i mange sammenhenger fortolkes som manglende stabilitet, kan også uttrykke åpenhet og muligheter til å ta ansvar. Uttalelser som ”Båtsfjord er Texas”, kan også tolkes i denne retningen. Bedriftledernes omsorg for stedets fremtid og deres engasjement i å skape denne fremtiden, kan forstås som et uttrykk for erfaringer og muligheter som er segmentert i stedet. Opplevelsen av stedet endres gjennom nye erfaringer, og er ikke stabilt. En ungdomsundersøkelse fra Båtsfjord på slutten av 1990-tallet, antyder at denne generasjonens erfaringer er preget av opplevelser av sosial uro og at stedet gir få muligheter (Bjørndal og Aarsæther 2000). Jeg har også vist at forståelsen av ”Båtsfjord-måten” må nyanseres på flere områder og inkludere kontroll, konflikter, under og overkommunisering, konsekvenser for andre steder med mer.

”Båtsfjordmåten” kan også forstås som en kjønnet prosess på flere måter. Den preges av menn og menns nettverk. Få eller ingen kvinner er involvert. Strategiene ble utarbeidet i næringslivet, uten diskusjon i lokale styringsorganer. Båtsfjordbedriftens satsing i Teriberka ble derimot fulgt opp av regionale aviser (Finnmarken 19.08.98). Særlig ble lokalsamfunnsorienteringen fokusert og i oppslaget ble journalistens møte

med bygda beskrevet som en reise 50 år tilbake i tid (Finnmark Dagblad 25.09.1998, Fiskaren 17.01.2000). Presseoppslagene gjorde prosjektet kjent i Båtsfjord. Ansatte i industrien og andre innbyggere sa senere at de oppfattet dette som industriens og ledernes ”vanlige måte å jobbe på”. Ei eldre kvinne sa ”I Båtsfjord er vi vant til at de ordner opp”. Utsagnet kan fortolkes som at industriledernes handlemåter er med å gjendanne forestillinger om bedriftsledere, menn, maskulinitet, dyktighet, ansvar etc. i Båtsfjordsamfunnet: Et bilde av lederne som ansvarlige fedre, en rolle ikke ulik den de gamle nessekongene hadde.

Fiskeindustrien som en nødvendig forutsetning for lokalsamfunnets overlevelse er en del av den store fortellingen om Båtsfjord (Moldenæs 2006). Den inngår også som en modell for foredlingsbedriftens lokalsamfunnsprosjekt, som de samarbeider med russiske aktører om.

Migrasjon; et opplærings- og utvekslingsprosjekt på Båtsfjordmåten

Et prosjekt i den omfattende planen mellom aktører i Teriberka og Båtsfjord handlet altså om opplæring og utveksling av arbeidstakere fra Teriberka til Båtsfjord. Jeg har hittil sett dette som ett ledd i et større prosjekt knyttet til behov for råstoff, arbeidskraft og nye konsummarked, innvevd i en breiere samfunnsorientering. Prosjektet kan også utelukkende ses som et svar på Båtsfjordbedriftens kontinuerlige mangel på arbeidskraft og handle om hvordan en Båtsfjordbedrift tiltrekker seg arbeidskraft fra nabolandet Russland. Sassen (1988) har vist at investeringer i utlandet (FDI), gjennom samarbeid med utenlandske bedrifter, inngår i den globale arbeidsdelingen og indikerer påfølgende arbeidsmigrasjon. Prosessene er altså ikke uavhengige av hverandre. Nå fokuserer jeg på arbeidskraftens betydning i produksjonskjeden og lokaliserer fremveksten av prosjektet i en migrasjonskontekst. Dette fokuset forklarer hvorfor migrasjonen ble organisert som et opplærings- og utvekslingsprosjekt og hvilke konsekvenser det har.

Rekruttering av utenlandsk arbeidskraft har vært og er en utfordring for bedriftene i Båtsfjord. Dette er noe lederne sier de kan: ”I årtier har vi prøvd å få myndighetenes forståelse for dette arbeidet”, sier flere bedriftsledere i et intervju. På slutten av 1990- tallet var oppgaven å få norske myndigheter til å skjønne at ”... det er

latterlig at vi først må jakte etter arbeidskraft i hele EU, i Portugal og Spania, før vi kan få ansette våre nærmeste naboer, villige folk fra Russland, som trenger det!'. Som kollektiv gjennom fiskerigruppa og hver for seg henvendte de seg til norske myndigheter for å drøfte dette.

En arbeidsinnvandrer er, som nevnt i kapittel en, en utlending som har arbeids- og oppholdstillatelse i Norge basert på søknad om arbeidstillatelse. Arbeidsmigranter fra tredjeland som Russland kan få oppholdstillatelse gjennom arbeidstillatelse på sju grunnlag: fagutdannet/nødvendig spesialist, praktikant som gjennom arbeid får opplæring i et yrke, gjennom aupairordningen, sommersesongarbeid i jordbruket, arbeidende gjest i landbruket, student, og tidligere student (UDI Årsrapport 1998:23f). Det kreves blant annet at søker må ha et konkret jobbtilbud og at lønns- og arbeidsforholdene ikke må være dårligere enn gjeldende tariffavtale eller det som er normalt for yrke og sted.

I Båtsfjord var situasjonen, som nevnt i kapittel tre, at mange av tamilene begynte å flytte til Sør-Norge, mens det på grunn av råstofftilgangen fra Russland var høy aktivitet og behov for flere arbeidstakere. Ingen av de sju grunnlagene over passet fiskeindustriens behov. En bedriftsleder i Båtsfjord søkte derfor i 1997 Justisdepartementet om å få arbeidstillatelse for 300 russere (Nordlys 27.06.1997). Søknaden var sendt via Næringslivets Hovedorganisasjon i Finnmark og ble avslått. Deretter ble det søkt om et mindre antall arbeidstakere (Aftenposten 01.09.1997) og tillatelse til et prøveprosjekt med ti arbeidstillatelser ble gitt (Nordlys 11.11.97). Prosjektet gikk ut på at studenter fra en marin høyskole i Arkhangelsk, skulle gå på fiskerifagskole i Finnmark og delta i bedriftsintern opplæring, blant annet i Båtsfjord. Også i 1999-2002 var det studenter i Båtsfjord. De skulle ta fagbrev i fiskeindustrien. En rekke av dem gjorde det, med svært gode resultat, i følge en sensor og bedriftsleder fra Båtsfjord. Dette prosjektet fikk, ifølge en av initiativtakerne, også støtte fra Barentssekretariatet. Studentene hadde i første omgang arbeidstillatelser som praktikanter under yrkesopplæring, en tillatelse som gjaldt for to år. Dette var altså en måte å organisere arbeidsmigrasjon på.

Mange, spesielt menn i Båtsfjord, både fra offentlig og privat sektor, fiskeri og annen næringsvirksomhet, var engasjert i opplæringsarbeidet i foredlingsindustrien.

Via bransjeforeninger, som lærere og sensorer, som politikere og konsulenter, var de med å utvikle og gjennomføre fagbrevopplæringa. Slik opplæring er et samarbeid mellom fagbevegelsen og arbeidsgiverorganisasjoner. Båtsfjord Opplæringscenter (BOAS) deltok også, på vegne av kommunen og industrimiljøet i Båtsfjord. Aktørene forteller med stolthet om arbeidet. De inkluderer også "Filetskolen", et prosjekt knyttet til helse-, miljø- og sikkerhetsarbeid (HMS) som skulle forenkle og systematisere opplæringen for bedriftene. Både fagopplæring og filetskolen kan ses som tiltak for å begrense utskiftningen av arbeidstakere og påfølgende kostnader i bedriftene. I følge en arbeidsformann koster det 80.000 kr og tar tre til seks måneder å lære opp en ansatt. Diskusjonene blant forretningsmenn fra Båtsfjord fikk temperatur og engasjementet glødet når de snakket om ungdommenes plass og fremtid i fiskeriene i intervju. I et gruppeintervju kretset innleggene rundt hva slags arbeidskraft fiskeindustrien hadde behov for, fiskerinæringas store betydning for Båtsfjords fremtid og betydningen av utdanning og kompetanse. De fortalte stolt om hvordan utdanning i Norge og USA inngikk i en ung navngitt Båtsfjord-manns "lynkarriere" i fiskeindustrien.

Prosjektlederen for Båtsfjord-bedriften som organiserte migrasjonen fra Teriberka til Båtsfjord, beskrev arbeidet med opplæring i fiskeindustrien som sitt hjertebarn. Han så formalisering av dette som nødvendig i kunnskapssamfunnet og mente at det kan bidra til økt status for fiskerinæringa. Derfor, sa han, "handler det også om bosetting langs kysten, framtida for slike samfunn som Båtsfjord, men også landets framtid". "Vet du hvor mye hver ansatt i Båtsfjord bidrar med i verdiskapinga?!", spurte han meg og svarte selv: "De 2.500 menneskene her bidrar med en million per capita! Er ikke filetindustrien lønnsom?!" Også Ellingsen har vist at det er en betydelig tiltro til kunnskap og kompetanse som drivkrefter og nøkkel til fremtiden i Båtsfjord. Dette er helt i tråd med diskusjoner på feltet regional utvikling (Ellingsen 2003:12).

"Erfaringene med fagbrevet var at få arbeidstakere ga seg i kast med det", mente prosjektlederen for Russlands-satsinga. Han og andre ledere var enige om at opplæringa var for omfattende og teoretisk krevende for mange, både russere og nordmenn. De var også enige om at ansatte med fagbrev ble overkvalifisert for kutting av fisk, og at det var få jobber som krevde fagbrev i bedriftene. En forenkling ved å

”så å si dele produksjonslinja opp i mindre biter” ville derimot gi ansatte muligheter for å kvalifisere seg på et lavere nivå. Dette opplæringssystemet kunne de også tilby potensielle arbeidstakere fra Teriberka. På den måten kunne de få arbeids- og oppholdstillatelser som praktikanter i inntil to år jfr. Utlendingsforskriften, og opplæringen ville være mindre omfattende enn for fagbrevet.

Bedriftslederne i Båtsfjord drev samtidig lobbyvirksomhet for å endre reguleringene av utenlandsk arbeidskraft. Slik de så det var mangel på arbeidskraft til hinder for økonomisk vekst og utvikling. De så innvandrere som et gode. Dette var trenden før innvandringsstoppen ble innført, og et stadig mer utbredt syn på slutten av 1990-tallet (Brochmann 1997:11f). Båtsfjord-aktørene rettet blant annet henvendelser til Fylkeskommunen, Barentssekretariatet, finnmarkspolitikere på Stortinget og sendte delegasjoner til Oslo for å møte statsråder for å fremme sitt syn. De forteller om hvordan de sendte brev, brukte yrkesorganisasjoner, personlige kontakter og media for å endre regelverket.

15. september 1999 trådte en ny bestemmelse om ufaglært arbeidskraft til fiskeindustrien i kraft. Utlendingsforskriftens § 5 sa at russere fra Barentsregionen kunne få arbeid i fiskeindustrien i Troms og Finnmark dersom det ikke var tilgjengelig innenlandsk arbeidskraft eller arbeidskraft fra EØS-området. Arbeidstillatelsen ble gitt for ett år og ny tillatelse kunne ikke gis før etter to års opphold utenfor Norge (Rundskriv 25/2000 UDI). Lederne i Båtsfjord så etableringen av ”Barentstillatelsene” som en seier (se bla. Aftenposten 08.02.2000). I løpet av oktober kom de første migrantene fra Teriberka til Båtsfjord. Oppholdet var tilrettelagt for praktikantgrunnlaget. I den perioden migrasjonen mellom stedene pågikk skiftet migrantene mellom opphold basert på praktikant- og Barentstillatelsene. Fortsatt var det i følge bedriftslederne problemer, noen av dem fortsatte derfor arbeidet. De tok opp problemene direkte med Jens Stoltenberg under et besøk i Finnmark. Ett av brevene de sendte hadde tittelen ”Russisk arbeidskraft – nødvendig umulighet (06.11.2000). Her argumenteres det med den økonomiske betydningen økt arbeidsinnvandring fra Russland til Norge kan ha på begge sider av grensa. De ber om hurtigere saksbehandling, lengre tillatelser, kortere karantene, samt dispensasjon fra kravet om å lyse ut ledige stillinger i hele EØS-området.

Med virkning fra 1. juli 2002 ble forskriften endret. Tillatelsene kunne nå gis for inntil to år, karantenetiden ble redusert og ordningen skulle også omfatte Nordland fylke (Utlendingsforskriften § 4a, bokstav f). I forhold til kravet om at det ikke måtte være tilgjengelig arbeidskraft i EØS-området, skulle nå Fylkesarbeidskontoret i Finnmark vurdere dette og gi tillatelser, for en periode om gangen (jfr. telefonsamtale med ansatt). Bedrifts- og samfunnsaktørene fra Båtsfjord bidro på den måten til å liberalisere innvandringslovverket og øke mobilitet i det internasjonale arbeidsmarkedet - for russere fra Barentsregionen. I Båtsfjord fikk dette liten betydning. Høsten 2002 sto foredlingsindustrien igjen overfor store problemer. Personalansvarlige i flere bedrifter sa at de ikke hadde behov for så mange arbeidstakere. De hadde også tilgang på norske arbeidere fra andre fiskerisamfunn på Finnmarkskysten (telefonintervju). I 2003-2004 gikk dessuten to av de tre store, den felleseide teknologibedriften Miljøprosess samt Båtsfjord opplæringscenter, konkurs (Moldenæs 2006:108).

Konklusjon

Jeg har vist at utformingen av migrasjonskanalen kan knyttes til ulike sider ved ”Båtsfjord-måten”. Modellens samfunnsorientering som er en del av dette kan forklare at de norske aktørene i Teriberka-Båtsfjordforbindelsen ønsket et breiere lokalsamfunnsprosjekt, inkludert migrasjon. Ønsket kan tolkes som uttrykk for en genuin vilje til å bidra til positive utviklingsprosesser, men det kan også forstås som retorikk eller som strategisk tilpasning til situasjonen i næringa, finansieringskilder, lovverk mm. I industri- og samfunnsmiljøet i Båtsfjord har det vært et betydelig engasjement for opplæring på mange områder og nivå. Denne tradisjonen kan bidra til å forklare koplingen mellom migrasjon, opplæring og utveksling i det prosjektet avhandlingen tar for seg. Også utvekslingsprosjektet i fagbrevopplæringa ga erfaringer som prosjektlederen kunne utnytte i utformingen av migrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord. Dette kunne likevel gi migrantene arbeidstillatelser som praktikanter, tilpasset lovverkets regulering av arbeidsinnvandring fra tredjeland som Russland. Bedriftslederne organiserte og praktiserte rekrutteringsarbeidet på en måte som gjorde at de delte interesser med fagbevegelse og ansatte i industrien. Aktørene i Båtsfjord så

imidlertid ikke regelverket som gitt. Gjennom personlige, bransjeorganiserte og politiske nettverk jobbet de for å endre loven.

Varekjedeanalysen viste at det at forbindelsen oppsto mellom nye steder, som Teriberka og Båtsfjord, var et resultat av et romlig spredt leverandørnettverk i produksjonskjeden i servicenæringen. Det internasjonale selskapets store størrelse, lokalisering utenfor Båtsfjord og aktivitet i en rekke land var av betydning for at forbindelsen oppsto. Videre var nettverk med aktører i andre næringer, på andre steder med forbindelser til atter andre steder, basert på at aktørene har ulike sosiale roller i ulike situasjoner, nødvendige forutsetninger for utvidelsen av samhandelen til fiskeriaktører i Murmansk. Personlige og lokale kontakter i Båtsfjord bidro til råvarehandel mellom fiskeriaktører i Teriberka og Båtsfjord. Råvarehandelen var basert på økonomiske forskjeller og komplementaritet mellom landene, og aktørene i Båtsfjord bidro aktivt til å liberalisere disse markedene. Liberaliseringen fikk konsekvenser for andre aktører og steder, på andre trinn i varekjeden. For lederne fra Båtsfjord var opplevelse av likhet mellom Teriberka og Båtsfjord et grunnlag for samarbeid. Dette var knyttet til romlig lokalisering: beliggenhet og størrelse. Den økonomiske situasjonen i russisk fiskerinæring hadde også gjort Båtsfjords beliggenhet i Øst-Finnmark og dermed lave transportkostnader, viktig. Kombinasjonen av relasjoner av kort og lang utstrekning og ulik størrelse bidro til den nye forbindelsen. Samhandling med aktører både i og ”utenfor” Båtsfjord var nødvendig i denne prosessen. Både tillit og tillitsbrudd i sosiale og økonomiske transnasjonale nettverk var involvert i nettverkingen mellom aktører i Båtsfjord og Teriberka. Båtsfjordaktørene aktiviserer mange og ulike sosiale og romlige utstrakte roller og relasjoner i sine virksomheter. De gjendanner også sine roller og en form for maskulinitet i Båtsfjord gjennom disse praksisene.

Jeg har også vist at det lokalsamfunnsorienterte prosjektet og utvekslingsprosjektet skyldes samspillet mellom romlige og sosiale forhold på den ene siden og aktuelle utfordringer i næringa knyttet til tilgang på råstoff og arbeidskraft i varekjeden på den andre. Dette er en dimensjon ved pågående restruktureringsprosesser, som næringslivsaktørene i Båtsfjord og Teriberka bidrar til. Samtidig kan forholdet mellom Teriberka og Båtsfjord, og begge stedenes rolle og

relasjon til den globale arbeidsdelinga og andre steder, ses som et resultat av tidligere og pågående investeringsrunder (jfr. Doreen Massey 1984).

Et sentralt spørsmål i forståelsen av arbeidskraftens rolle i globale produksjonskjeder er knyttet til forståelse av arbeidstakere, mobilitet og immobilitet. Dette krever at en fokuserer på migrantenes arbeids- og livserfaringer i migrasjonsprosessen. Det er tema for neste kapittel.

Kap 6

Ambivalente erfaringer: Stedserfaringer, mobilitet og forbindelser

”Jeg trives. De fleste er vennlige, men jeg kjenner jo ikke så mange”

-kvinne fra Teriberka

”Russere er siste sort her, vi er på absolutt nederste nivå”

-kvinne, ingeniør fra Teriberka

”De første som kom kjøpte straks mobiltelefoner og ringte hjem”

-mann fra Murmansk

”Jeg skulle gjerne fortsatt på denne måten i noen år”

-kvinner, Arkhangelsk, Teriberka

I dette kapittelet rettes fokus igjen mot migrantene. Foran har jeg analysert hvordan migrasjonsprosessen oppsto og jeg har demonstrert migrasjonsorganisasjonens rolle og betydning. Jeg har vist hvordan dette ble en forbindelse mellom Båtsfjord og Teriberka, og hvorfor den ble organisert som en midlertidig migrasjonsprosess. Jeg har også diskutert arbeidskraftens rolle i globale produksjonskjeder. Nå spør jeg hva det er å være, leve og jobbe som migrant. Jeg tar utgangspunkt i migranter fra Teriberka, men også andre russiske migranter i Båtsfjord er intervjuet og inngår i dette kapittelet. Fra 1999 til 2003 er arbeidstakerne fra Teriberka en av flere grupper migranter fra Russland. Studenter/praktikanter fra Arkhangelsk maritime høyskole, som omtalt i forrige kapittel, er en annen gruppe⁵⁵. Såkalt spesialister, fagarbeidere som har langvarige, men likevel midlertidige oppholdstillatelser er en tredje gruppe. Den største gruppen med russisk bakgrunn i Båtsfjord er de bofaste. Dette er 50 til 70

---

⁵⁵ To bedrifter har totalt 20 studenter som skal ta fagbrev.

voksne mennesker⁵⁶, i tillegg til barn. Noen har bodd i Norge i mange år, noen i få. Noen har norsk statsborgerskap, noen russisk. Gjennom året er det likevel russiske sjømenn som utgjør *flest* russere i Båtsfjord. Rundt årtusenskiftet hadde Båtsfjord havn 500 til 900 årlige russiske båtanløp (Båtsfjord Havnevesen 2000). Det innebar at flere hundre russiske sjøfolk oppholdt seg samtidig i "værret".

Arbeidsmigrantene fra Teriberka består av flest kvinner, det samme gjør gruppa av bofaste russere. I studentgruppa er det litt flere unge menn enn kvinner, mens spesialistene hovedsakelig er menn, de er også eldre enn de andre og flere har familie med. Migrantene fra Teriberka og Arkhangelsk har oppholdstillatelse i henhold til skiftevis praktikant- eller Barentsbestemmelsene. Mennene i disse gruppene utfører ulike typer pakking, flekking og andre arbeidsoppgaver i bedriftene. De jobber sjeldnere på akkordlønn enn kvinnene. Det er oftere overtidarbeid knyttet til deres arbeidsoppgaver enn kvinnenenes. Mennene har etter egne utsagn utbetalt 10.000 - 16.000 kr i måneden. I dette beløpet er 1.200 kroner til husleie trukket fra. Kvinnene jobber vanligvis som kuttere eller pakkere og får utbetalt 10.000 - 12.000 kr i måneden. For kutterne tilsvarer dette tariffestet minstelønn og indikerer at mange russiske kvinner ikke når opp i akkorden. Det økonomiske utbyttet i forhold til russiske lønninger kan beskrives ved to eksempler. En av de yngre kvinnene har utbetalt ca 11.000 kr i Båtsfjord, mens hun tjente ca 1.600 kr i Arkhangelsk. Hun tjener ca sju ganger mer i Norge enn i Russland. En kvinne fra Teriberka hadde utbetalt ca 10.000 i Båtsfjord men ville fått et beløp tilsvarende 500-600 kr hjemme. Hun tjente 15-20 ganger mer i Båtsfjord. Dette er trolig ytterpunkter. Variasjonen kan skyldes ulikt utdanningsnivå, nettverk, type arbeidsplass og forskjell mellom arbeidsmarkedet i Teriberka og Arkhangelsk. For mennene er forskjellene mellom lønnsnivåene i Norge og Russland noe mindre, hvilket antyder at de relative forskjellene mellom kvinner og menns lønn kan være noe større i Teriberka og Arkhangelsk, enn i fiskeindustrien i Båtsfjord.

---

⁵⁶ Anslag basert på opplysninger fra kommunen og fastboende russere.

På slutten av forrige kapittel viste jeg at forståelser av mennesker som grunnleggende bofaste eller mobile har betydning for hvordan arbeidsmigrasjon analyseres. Ut fra denne distinksjonen og mitt empiriske materiale, presenterer jeg tre teoretiske perspektiv på migrasjonserfaringer. For det første kan en se migrasjon med fokus på integrasjon; det å bli boende på et nytt sted og gradvis bli en del av dette samfunnet. For det andre kan en fokusere på hvordan migrasjon og mobilitet kan inngå i en livsform og levemåte og bidra til at den opprettholdes. I det tredje perspektivet er selve forbindelsen mellom avreise- og ankomstland viktig. Fremveksten og dynamikken i transnasjonale forbindelser, og utviklingen av egne transnasjonale felt studeres.

I det følgende presenterer jeg disse perspektivene og viser kort til studier fra regionen og næringa som har anvendt dem. Jeg antyder også hvordan jeg kopler dem til empiriske spørsmål i min analyse. Deretter analyserer jeg praksis fra Båtsfjord og Teriberka med utgangspunkt i disse tre perspektivene. De er også utgangspunkt for diskusjoner av noen viktige tema i migrasjonsforskningen. Jeg bruker betegnelsene russiske og norske her. Det er ikke et forsøk på å essensialisere på bakgrunn av nasjonalitet eller kjønn. Jeg mener heller ikke at kvinner, menn, russere eller nordmenn utgjør enhetlige grupper. Betegnelsene er utelukkende ment for å skille informantenes nasjonalitet, eller kjønn. Jeg er imidlertid selv norsk, og Thomas hevder i artikkelen "Against Ethnography" at studier av "de andre" medfører en forventning om forskjell. Forskerens erfaring av forskjell fremstilles gjerne som enhetlige og spesielle samlinger av forestillinger. De kjennetegnes nettopp ved å være annerledes enn våre egne, som "kulturer" (Thomas 1991). Selve evnen til å kategorisere, som er sentral i analytisk virksomhet handler om å skille mellom liknende og forskjellig. Jeg forsøker å fremheve at mangfold, variasjoner, motsetninger, ambivalens og perpleksitet, mellom aktører og i ulike aktørers praksis, er viktig⁵⁷.

---

⁵⁷ jfr Abu-Lughod 1991, se også Ramamurthy 2003, Pratt 1997, Pratt og Hanson 1994

Tre perspektiv på migrasjonserfaringer

Migrasjonserfaringer kan forstås fra tre perspektiv: integrasjon, mobilitet og transnasjonalitet.

Integrasjon

Internasjonal migrasjon kan ses som et spørsmål om å flytte fra et sted til et annet for å bosette seg der. Migrasjonserfaringer knyttes da gjerne til spørsmål om integrering i ankomstlandets samfunnsliv. Erfaringen av å være *her*, for å *bli*, blir viktig. Det gjør integreringsprosessene, inkludert mislykket integrering, ghettodanning, diskriminering eller separatisme/tilbaketrekking, til viktige dimensjoner ved migrasjon.

Allerede i 1975 analyserte Gerrard (1975) kjønnede relasjoner mellom finske kvinnelige arbeidsinnvandrere og andre innbyggere i kystsamfunn i Finnmark. Hun viste hvordan materielle forhold rundt hybelhuset og innflytternes og bofastes ulike muligheter til å forhandle presentasjonene av seg selv er viktig for å forstå relasjonene dem imellom. Grønhaug, Aase og Saxi studerte finske ny-innvandrere i fiskeindustrien i Finnmark (1986). De fokuserte på innvandrernes livsverden og analyserte arbeidsmarkedet og det de kalte romansemarkedet (Grønhaug et al 1986:4). Fokuset var på finlendernes integrering og den kulturelle konstruksjon av forholdet mellom innvandrerne og andre innbyggere. Sollund analyserte innvandrerkvinnens posisjon i det norske arbeidsmarkedet med hensyn på erfaringer med integrasjon, deltakelse og muligheter for karriere i Norge (2004). Hun inkluderte også til en viss grad familie- og andre forhold i kvinnenens opprinnelsesland⁵⁸. En rekke studier⁵⁹ av tamilske flyktninger har analysert integrering og forholdet mellom minoritet- og majoritetsbefolkning på arbeidsplasser og i lokalsamfunn i Finnmark. Russere kan sies å ha avløst tamilene som arbeidskraft i fileindustrien. De kan kanskje ses som de nye ”fremmede”. I kapittel fire så vi at bestemte fortolkninger knyttet til kjønn, alder, utdanningsnivå med mer forklarte hvordan kvinner fra Teriberka ble sosialt konstruert

---

⁵⁸ se Lie (1983) for en sammenliknende studie av britiske, jugoslaviske og chilenske kvinner i Norge

⁵⁹ Se fotnote 30 i kapittel tre

som særlig egnet for arbeidet i Båtsfjord. For mange av de russiske migrantene i Båtsfjord er de holdninger og den praksis de møtes med på arbeidsplassen, i butikken eller ute på byen, viktige deler av migrasjonserfaringen. I dette kapittelet analyserer jeg blant annet hvordan det ble skapt en bestemt forståelse av russiske menn i Båtsfjord og hvordan denne inngår i møter mellom migranter og andre og er med å forme migrantenes erfaringer i Båtsfjord-samfunnet. Jeg bruker et integrasjonsperspektiv for å analysere hvordan (kjønnede) stereotyper, distinksjoner og relasjoner mellom russere og andre innbyggere i Båtsfjord inngår i det en migrant formulerte som å være ”andreklasses innbyggere”.

Et utgangspunkt i bofasthet innebærer ikke nødvendigvis et ensidig integreringsfokus. Hondagneu-Sotelo (1994) studerte utfordringer knyttet til meksikaneres bosetting (settlement) i California. Ved å følge migrantenes flyttebiografier (livsløp) og daglige praksiser, viste hun hvordan bosetting i California hang sammen med mobilitet, liv, familie og samfunnsinstitusjoner i Mexico. Transnasjonale forbindelser til Mexico var viktig for å forstå integreringsprosessene i California og kjønnede forhold i migranthusholdene der. Høgmo analyserte den skjulte diskrimineringen av tamilske innvandrere i et fiskerisamfunn i Finnmark. Han forklarte hvordan betydningen av tamilenes transiterfaringer, før de kom til Norge, og deres opplevelse av midlertidighet var viktig for å forstå deres situasjon og praksis i Finnmark (Høgmo 1998). Også for russiske migranter må erfaringer fra andre steder koples til spørsmål om integrering. En kvinne fra Teriberka forteller at hun trives men lever nokså isolert i Båtsfjord, blant annet fordi hun har familien sin i Teriberka. Mobilitet og midlertidighet påvirker derfor hennes involvering i Båtsfjordsamfunnet, noe jeg kommer tilbake til. Utsagnet bidrar også til å lede oppmerksomheten mot betydningen av mobilitet og ulike levemåter, som er i fokus i det andre perspektivet.

Mobilitet

Det andre perspektivet er knyttet til ”mobile livelihoods” (Olwig og Sørensen 2002). Altså hvordan mobilitet inngår i husholdsstrategier og er grunnleggende i menneskers liv. Migrasjonen forstås derfor ut fra hvordan den bidrar til å opprettholde levemåter som praktiseres og verdsettes hjemme (Olwig og Sørensen 2002:1). Det fører til

oppmerksomhet mot levemåten eller livsformen. Ved hjelp av dette perspektivet vil jeg blant annet studere hvordan migrantene bruker midlene de tjener på migrasjon. I tråd med Pries (2001) vil mitt utgangspunkt være at mobilitet kan gjøre folks orienteringer flerlokale, eller bifokale (Vertovec 2004). Dette betegner en dobbel orientering i hverdagslivet og tilhørighet til flere steder. I følge Anthias fokuserer etniske diasporas spesifikt på en felles opprinnelse i konstruksjon av identitet og solidaritet, på tvers av land (1998:557-580). Ett aspekt ved dette er å studere hvordan etablering av grenser (mot andre) og (felles) bånd foregår. "Mobile livelihoods" fokuserer ikke på grenser. Det fremhever derimot praksiser som bidrar til å opprettholde levemåter. Sørensen og Olwig presenterer empiriske studier av blant annet intern migrasjon i krigsherjede Peru, ufaglært, sirkulær migrasjon, men også mobile eksperter i Cayman Island og i Nord-Amerika (2002).

I studien av tamiler på Finnmarks-kysten viste Fuglerud at tamilene fokuserte på hjemlandet. Han brukte begrepet diaspora om det tamilske samfunnet utenfor Sri Lanka (1999). Fra Skarsvåg i Finnmark har Gerrard vist hvordan mobilitet både i dag og tidligere har inngått i å opprettholde en kyst-livsform (2008). Pendling til Alta, vinteropphold på Kreta, fritidsliv knyttet til flere boliger (hytter), og faste og mindre faste jule- og sommergjester, revy og festivaler i Skarsvåg, er sentralt for å forstå livet i dette samfunnet. Gerrard og Aase har påpekt at for finske arbeidsledige gjorde et husholdsmedlems langpendling til fiskeindustrien i Finnmark at de kunne fortsette å bo i hjembygden i Lappland (1986). I mexicansk-nordamerikansk migrasjonsforskning har dette, innenfor "new economics of migration"-teorier⁶⁰, vært forstått som at hushold som en økonomisk enhet, allokerer sine menneskelige ressurser. Nilsen viste i en komparativ studie fra to samfunn i Nord-Troms og Finnmark hvordan blant annet ukependling og anleggsarbeid bidro til å gjendanne og endre en livsform preget av mangesysleri (1998). Migrantene fra Teriberka sa at de bor og lever i Teriberka, og studentene fra Arkhangelsk snakker om denne byen som "hjemme". Arbeidet og livet i

---

⁶⁰ Se Douglas Massey et al for en oversikt over denne forskningen (2002).

Båtsfjord var for dem en midlertidig kilde til god lønnsinntekt, eller også en måte å få nye opplevelser på.

Hondagneu-Sotelo og Avila (1997) har fulgt kvinnelige migranternes praksis i ulike roller og daglige aktiviteter i oppholdslandet. De har analysert det de beskriver som transnasjonale moderskap, med fokus på hvordan mobilitet virker på praksis i forhold til morsroller, omsorg og empati. De distanserer seg fra ”feiringen av transnasjonale perspektiv” og fremhever mobilitetens kostnader (1997:550). Hochschild (2001) introduserte begrepet globale omsorgskjeder, basert på Parreñas studier av filippinske barnepiker i Roma og Los Angeles (2001). Hun viser at arbeidskraft og økonomiske midler, men også lengsler og omsorg, inngår i mobilitet og globale bevegelser. Marcus har anbefalt å følge det som sirkulerer, folkene, tingene og varekjedene, metaforene og historiene, liv, biografi og konflikter (Marcus i Pries 2001). Jeg spør også hva annet som sirkulerer. Parreñas diskuterer ”langdistanse nærhet” med utgangspunkt i studier av internasjonale kommunikasjonsmåter (Parreñas 2005). Det er altså ikke bare spørsmål om hva som sirkulerer men også hvordan, via hvilke teknologier, noe sirkulerer. For migrantene i Båtsfjord er migrasjonserfaringen påvirket av handlemåter som knytter dem til familie, venner, arbeidsgivere og hjemsted. Analyser av slike erfaringer krever derfor at en inkluderer flere steder og aktører. Ved hjelp av et ”mobile livelihood”-perspektiv vil jeg beskrive og analysere slike praksiser.

Transnasjonalisme

Et tredje teoretisk tilnærming er transnasjonale studier. Dette er et bredt felt. Glick Schiller avgrensner det i en klassisk definisjon til de prosessene hvorved (internasjonale) immigranter bygger sosiale felt som knytter sammen deres opprinnelses- og bosettingssted (Glick Schiller et al 1992). Portes et al krever at prosessene har en viss varighet, ”tykkelse” og omfang i et forsøk på å avgrense fenomenet (Portes et al 1999). I denne tradisjonen rettes søkelyset mot praksiser og prosesser som skaper nye sosiale rom *mellom* steder. Forbindelsen er dermed studieobjektet. I boka ”Nations Unbound” viser Basch et al (1994) at transnasjonalitet kan utfordre betydningen av nasjonalstater, innebære en de-territorialisering og bidra

til at betydningen av geografiske forhold blir mindre. Dette kan ses som en reaksjon på det Wimmer og Glick Schiller (2003) har kalt en metodologisk nasjonalisme, som etter deres mening overdriver eller tar for gitt betydningen av nasjonalstater og kryssing av grenser. Transnasjonale perspektiv innebærer ofte en fremheving av forbindelser, kanskje på bekostning av barrierer. Kinesiske migranters forretningsnettverk, politiske eksilorganisasjoner, eller kulturelle ”hometown”-foreninger er typiske forbindelser. Fugleruds studie fra 1999 om tamiler i Finnmark kan også plasseres innenfor dette perspektivet fordi Fuglerud fremhever at det viktigste for de tamilske flyktingene var hvordan de skulle opprettholde kontakten med sine tamilske opprinnelsessteder (Fuglerud 1999:17⁶¹). Det transnasjonale nettverket jeg har identifisert mellom forretningsmenn i Teriberka og Båtsfjord kan ses som en slik transnasjonal forbindelse, selv om den ikke er migrantdrevet.

Rouse definerer mer åpent transnasjonalisme som forbindelser som strekker seg over internasjonale grenser og forbinder steder i flere land (Rouse 1995). En slik innfallsvinkel tematiserer sammenhenger mellom lokale og globale prosesser som er forankret i, men overskrider, nasjonale grenser (Kearny 1995:548). Innenfor dette feltet drøftes også kreolisering og hybridisering (Eriksen 1994). Begrep som på ulike måter tematiserer betydninger av å være en ”miks” eller ”midt i mellom” land, kulturer eller fellesskap, samt identitetsprosesser knyttet til dette.

Vertovec fremhever at transnasjonale tradisjoner også studerer politiske og økonomiske faktorer som er betingelser for fremvekst og vedlikehold av slike forbindelser (2003:644). Jeg vil for det første analysere migrantenes ulike praksiser og spørre om de kan forstås som transnasjonale aktiviteter. For det andre vil jeg, ut fra migrantenes fokus på det norske innvandringslovverket, analysere betydningen av juridiske forhold som en sentral betingelse for transnasjonale praksiser. Migrantene i Båtsfjord fremhever at lovverket begrenser deres mulighet til ”å fortsette på denne måten i noen år” og dette analyserer jeg inspirert av transnasjonale perspektiv.

---

⁶¹ se også Fuglerud 2004

Migrantliv i Båtsfjord

“Russere er siste sort her”. Sitatet er konklusjonen på en kvinnelig, russisk ingeniørs fortelling om hva som skjedde da hun ville bytte arbeidsoppgaver i bedriften. Hun sier: ”Som maskiningeniør ba jeg om å få jobbe med Baadermaskinen. Dette ville være mer interessant for meg. Arbeidet ville heller ikke ta så hardt på mine skuldre og nakke, som kuttingen. Men, nei, jeg fikk ikke. Dette arbeidet gir status og prestige. Det blir bare gitt til nordmenn. Jeg, som russer, fikk ikke jobbe med dette.”

Formannen på sin side sier han vet at mange russere føler seg dårlig behandlet, men fremhever at de blir behandlet som alle andre. ”Vi har prøvd å gi russerne spesielle fordeler, og kompensere for at de ikke får ledighetstrygd⁶². Da kommer straks nordmenn og vil ha de samme rettighetene. Vi har lært oss, med hjelp av fagforeninga da”, sier han og flirer, ”at det gjelder å følge reglene alle veier.” Om den russiske kvinnens ønske om å bytte arbeidsoppgaver sier han: ”Selvsagt kunne hun ikke få den posisjonen. Maskinen er dyr og krever erfarne arbeidere.” For ham syntes det uaktuelt at hun kunne fylle rollen som erfaren, kyndig og betrodd medarbeider.

Utsagnet ”russere blir behandlet som andreklasses mennesker” oppsummerer en gruppesamtale med tre kvinner og to menn. Diskusjonen handlet om hvem som fikk tilbud om å jobbe overtid. Overtid ble oppfattet som et gode og fordelingen av dette blir tematisert i mange intervju. Alle var enige: ”Til og med tamilene, og noen av somalierne, får overtid før russere!”. En annen samtale handlet om lønnsnivå. Noen hevdet at russiske arbeidere fikk lavere lønn enn andre, og sa at dette viste at russere var undervurdert i Båtsfjord. Andre hevdet at det ikke stemte, og viste til en veldig rask russisk kutter som tjente mye og nyansatte nordmenn som tjente mindre enn dem selv. De fikk med seg de andre på dette. Senere sa likevel en migrant: ”Russere får tross alt lavest lønn, vi er nederst på stigen”.

Jeg spurte om de kjente til regelverket om lønn, ansiennitet og akkord. Kvinnene som var tilstede var ukjent med dette, og sa at de ikke visste at det var noen de kunne spørre. Mennene hadde inngående kjennskap både til lønsspørsmål og

---

⁶² Nivået på arbeidsledighetstrygden er bla. knyttet til arbeidsforholdets lengde.

fagforeningens arbeid. De pekte også på en russisk mann som hadde jobbet i bedriften i mange år. Ikke uten stolthet sa en av dem: ”også russere kan bli tillitsvalgte. Han blir valgt nå”. En annen fremhevet at ”Det er ikke arbeidsgiverne som er vårt problem, de følger reglene. Vi trenger ikke fagforeningen for å jobbe for oss. Vi trenger noen som jobber overfor UDI”.

Arbeidstakerne fra Teriberka forteller også om forskuddet og gratis arbeidsbukser som de fikk da de kom. En kjenner til at andre ansatte blir trukket over 1.000 kroner i lønn for slike bukser. Det virker likevel ikke som de vet at kollegene samlet inn penger til dette. Ei gruppe norske tillitsvalgte og arbeidsledere forteller derimot at de gjorde dette som en velkomstgest. Både i gruppeintervju og individuelle samtaler er det stor enighet blant russere og nordmenn om at de norske, henholdsvis russiske, kollegene er hyggelige. Eksemplene som trekkes fram gjelder særlig fester på arbeidsplassen og julebordet. I flere intervju vektlegger russiske arbeidstakere at den norske, kameratslige lederstilen gjør arbeidsmiljøet trivelig og at folk i Båtsfjord generelt er åpne. Samtidig sier mange at de har liten personlig kontakt med nordmenn. Mange kjenner nordmenn som er gift med russere, men få andre. Ingen forteller om direkte kontakt med tamilene. En av de som har jobbet i et annet fiskevær, forteller om gode venner og kolleger fra flere kontinent. ”Jeg var eneste russer der, dermed ble jeg kjent både med nordmenn og andre utlendinger. Det var der jeg lærte norsk. Her snakker jeg bare russisk, og norsken har blitt dårlig”, sier hun.

En mann i 40-årene fra Teriberkagruppen er forbeholden med å fortelle hva slags jobb han har i bedriften. Senere observerer jeg at han er ”ryddegutt”. De andre som har denne funksjonen i bedriften er enten svært unge og uerfarne eller av de aller eldste mannlige ansatte. Mannen fungerer også som mellommann, talsmann og en uformell leder for arbeiderne fra Teriberka. Han leser norske aviser og kjenner debatten om arbeidsinnvandring, han kjenner regelverket og har direkte kontakt med innvandringsmyndighetene i Finnmark.

”Særlig i den første tida fikk vi mistenksomme blikk i butikkene. Du vet, i sovjettida måtte vi alltid kaste et blikk over skuldra. Her kikket nordmennene oss over skuldrene. Mange butikker hadde også oppslag [på russisk] om at det er forbudt å stjele”, sier en kvinne fra Teriberka og rister oppgitt på hodet. En fastboende russisk

kvinne fnyser da vi forteller om dette. ”De skulle vært her da jeg kom for fem år siden. Jeg måtte slå blikket ned når jeg gikk i hovedgata. Jeg så holdningene i øynene deres, og hva de tenkte om russere.” ”Ennå, etter snart ti år i Norge, opplever jeg dette”, sier en mann fra Murmansk. ”De slutter når jeg snur meg og snakker til dem på norsk. Og forresten er det ikke så ille lenger. Mange kjenner meg her nå.”

På spørsmål om hva de gjør i fritida forteller en av migrantene at det hender de går på restaurant. ”Men”, sier hun, ”vi går bare sammen med russiske mannlige kolleger, eller sjøfolk vi kjenner fra Teriberka. Vi må passe oss, for ikke å skape et dårlig rykte.” En annen kvinne skyter inn: ”Du vet, vi har blitt bedt om å ikke ha nordmenn på besøk på hybelen!”. Hun legger til at hun også går mye i fjellet sammen med en russisk kollega. ”Vi plukker bær og sopp. Det med sopp er de ikke så vant med her. Ellers leser og strikker jeg. Noen ganger lager jeg mat sammen med en finsk jente, kanskje ser vi en film på kvelden”.

En ung norsk mann forteller om sin russiske kones opplevelser i Båtsfjord. ”Det er både-og når hun har vært ute med venninnene sine. Noen ganger kommer hun gråtende hjem. Det er alltid noen som skal slenge med kjeften og ødelegge kvelden for jentene. Noen av dem er fra andre steder. De har lest om det i avisene. Ofte er de russiske sjøfolkene verst.”

En kvinne fra Arkhangelsk sier: ”Vi har mye av skylda selv. Russiske menn, som deg (hun peker på kollegaen). Du drikker og slåss. Du prøvde til og med å kjøre i fylla. Men det angår ikke meg, jeg vet med meg selv at holdningene ikke gjelder meg. Jeg bryr meg ikke om det. Folk er hyggelige.” Den unge mannlige kollegaen svarer: ”Herregud, nordmenn ringer politiet for ingenting. Jeg skadet ingen. Hvis du pisser eller kaster en sigarett her, ringer de politiet. Jeg liker meg her, der er rent og folk er høflige. Slik er det ikke i Russland. Hvis jeg ikke likte meg her, ville jeg dra tilbake til Russland.” Hans sjef kommer forbi og kritiserer ham i vårt påhør. ”Det er greit at det blir for mye å drikke, men ute i byen representerer du oss! Hører jeg slikt en gang til...” En mann i gruppa fra Teriberka sier: ”Det er vår egen feil at nordmennene tenker stygt om oss. Det er masse historier og erfaringer om ødeleggelse, for mye drikking etc. Vi bor her alene og har mye fritid, selvfølgelig drikker folk. Noen nordmenn synes det er artig å dra til Murmansk, å få billig vodka og billige kvinner.

Noen russiske kvinner mener at 400 norske kroner er lettjente penger. Vi synes det er bedre å ha stabilt arbeid slik vi har her, men alle synes ikke det.” En kvinne fra Teriberka konstaterer: ”De dømmer oss alle for det en har gjort”.

En russisk mann som har vært lenge i Båtsfjord sier: ”Nordmenn mener vi skal være lykkelige for disse gulljobbene i Norge (han lager anførselstegn med fingrene). Dette er ikke gull! Jeg tjener 2.000 amerikanske dollar⁶³ i måneden. Jeg ville heller tjene 500 dollar i Russland enn å bo her. Men vi skal liksom være takknemlige. Båtsfjord hadde ikke vært noe uten russisk råstoff og russisk arbeidskraft...”. En kvinne protesterer og sier at i Norge organiseres arbeidet bedre. ”Sjefene er høflige, en blir godt behandlet. Lederne er opptatt av sikkerhet og fabrikkene er sterile. Det lukter ikke mye fisk her”, sammenlikner hun med foredlingsbedrifter i Russland. Alle rundt bordet nikker og er enige, samtidig sier en annen at det er hardt å jobbe i Norge: ”Arbeidet er et blodslit.” ”Ja”, sier en annen, ”... men også lettere fordi du jobber for deg selv og ikke ”brigaden””.

En rekke episoder blir fortalt om forholdet mellom russere og nordmenn i Båtsfjord. Etablerte historier går blant annet ut på at folk i Båtsfjord satte utrangert utstyr og lignende, som de russiske sjømennene kunne få, utenfor husene sine. ”Russerne var den lokale renovasjonen”, sies det. Senere ble det sagt at sjømennene stjal sykler, sparker og annet som sto ulåst utenfor folks hus. Urettmessige beskyldninger om russiske sjømenn som brøt seg inn på et navngitt lager, der tyven senere viste seg å være en norsk innbygger, er en annen slik historie. Migranter refererer også til disse når vi snakker om hvordan det er å være i Båtsfjord. Historien om hvorfor det ble etablert en egen ”Russevelferd” i Båtsfjord er et tredje eksempel.

Russevelferden ble etablert etter at russiske sjøfolk ikke lengre fikk tilgang til velferdstjenestene på Fiskernes Hus a/s i Båtsfjord. Russevelferden er et velferdscenter for russiske sjøfolk og migranter. Prosjektet er finansiert av næringsliv, fiskeindustri, kommunen, Båtsfjord Havn, Barentsekretariatet, Interreg.midler og Norges Råfisklag. Senteret tilbyr hjelp med språk og tolketjenester, muligheter for å ringe, benytte

---

⁶³ 1 USD var ca 9,5 nok på dette tidspunktet.

internett, tilgang til russiske aviser, muligheter for å se video etc. Både migranter og fastboende fremhever at for sjøfolkene mangler ”velferden” det mest basale; tilgang til dusj og vaskemaskin. Det bringer også opp historier og et stigma om at sjøfolkene er skitne. Styreleder og flere ansatte på Russevelferden og ansatte og brukere av den ordinære Fiskervelferden, forteller at utestengningen av russerne skyldtes uhygieniske, eller rykter om uhygieniske forhold og kriminalitet. Noen norske aktører understreker at det ikke var noen stor konflikt, mens andre beskriver utestengningen som ”rasistisk” og ”diskriminerende”. Bakgrunnen var at noen norske fiskere ikke ønsket å dele fasiliteter med russiske sjøfolk på grunn av påstått urenslighet, problemer med kakerlakker etc. På den annen side sier både fastboende nordmenn og russere, bedriftsleder og kommunens ansatte, samt migrantene, at tilbudene på fiskervelferden ikke egentlig traff russernes behov for språk og lignende heller. Det finnes et nett av fiskerheimer, velferder, fiskernes hus og lignende langs kysten. Disse drives på ulikt vis og er finansiert av Norges Fiskarlag, Den Indre Sjømannsmisjon, bransjeorganisasjoner etc. Sanitæranlegg for å kompensere for enkle og ofte kummerlige forhold om bord i båtene har vært viktig. I tillegg tilbys oppholdsrom, matservering og andre velferdsordninger.

Ledelsen i Russevelferden forteller også om et oppslag i svømmehallen, på russisk. Det sa at russere ikke var velkomne på grunn av påståtte problemer med kakerlakker og renslighet. I 2001 erfarte jeg at det enkelte dager bare var russiske kvinner i badstua. Senere fortalte en av kvinnene fra Teriberka at hun brukte både svømmehallen og badstua. Det fantes ikke oppslag med negative holdninger mot russere der nå, sa hun. Hun gikk dit på torsdager. Da var det bare russiske kvinner der, migranter og fastboende. Hun følte seg mest komfortabel de dagene.

Fire norske kvinner i alderen 25-35 år er delvis ansatt i kommunen og delvis involvert i fiskeindustriens arbeid med migranter. De diskuterer hvordan de tror det er å komme til Båtsfjord. ”Jentene er greie, ingen av de som bor her er slik som de i Skippagurra”⁶⁴, sier de. ”Med mennene er det verre. Jeg skal innrømme at hvis jeg

---

⁶⁴ Det var etter sigende åpen prostitusjon her, se f.eks Flemmen om mediekonstruksjoner (2007)

jogger oppi dalen her og ser tre av dem på vegen, da blir jeg redd.” Diskusjonen går, de sammenlikner russerne med fremmede nordmenn og menn av andre nasjonaliteter. De skiller mellom russiske sjømenn og andre russere, og konkluderer med at de nok behandler russerne ut fra en stereotypi som først og fremst er knyttet til enkelte sjøfolks oppførsel. ”Uansett hva jeg ellers mener: De er skremmende i de svarte skinnjakkene sine. Og, ryktene om urenslighet, drikking og tyveri, vi vet vel alle at de er overdrevet. Ja, faktisk ble det vist at en nordmann sto bak den ene gangen. De drikker vel heller ikke så mye mer enn andre fiskere, men likevel. Aldri skulle jeg se to ganger på en russer”, sier en av kvinnene.

Analyser av migrantliv i Båtsfjord: Tre viktige tema

Stilt overfor spørsmålene om integrasjon er det tre tema som synes viktig for migrantene. Det første er at mange fremhever at stereotypiseringen egentlig ikke gjelder dem. Dette drøfter jeg samtidig som jeg viser hvordan den sosiale konstruksjonen av russiske menn er preget av stereotyper. Det andre temaet er hvordan mange migranter inkluderer egne eller andre russeres handlinger i forståelsen av nordmenns stereotypisering. Det tredje poenget omhandler hvordan enkelte migranter opplever at forventninger om å vise takknemlighet er nedvurderende.

”Kjønnnet” stigmatisering og skiller mellom russere

Av historiene om Russevelferden, tyveri og renslighet fremgår det at den symbolske konstruksjonen av russiske menn i aller høyeste grad er kjønnnet. Russiske menn gjenkjennes på tegn på kroppen, som skinnjakker, hårfrisyre og påkledning generelt. De er synlige migranter i Båtsfjord. Rogstad har vist, blant annet gjennom analyser av en fiskeindustribedrift, at det å være innvandrere i stor grad handler om å være synlig ikke-etnisk norsk gjennom hudfarge, ansiktstrekk, språk, aksent, påkledning og ”stil” (2001). Disse tegnene fortolkes, slik jeg ser det, inn i grunnfortellingen om russiske menn (Mathiesen 1998). I den fremstår de som farlige og uhygieniske, slik den fremmede gjerne gjør i vandrehistorier (Mathiesen 1998). Også i Teriberka kjenner de historier om urenslighet. Lederen i bygdas berømte Pomorkor forteller: ”På 1950-tallet var det masse liv og røre i Teriberka. Da var det rent og pent i gatene. Nå er det

grusomt her. Da pomorene (hun snakker om de som bodde på kysten før innflyttingen på 1960-tallet) levde her var det rent. De var hygieniske og renslige. Så kom det mange forskjellige folk...”. Høgmo sier om de tamilske innvandrerne i et fiskevær at ”... mange nordmenn tilskriver dem en identitetsmessig stereotypi som kan være en negativ distinksjon” (Høgmo 1998:24). Slike distinksjoner er knyttet til forestillinger som uttrykkes i samhandling og inngår i den enkeltes erfaringer. I Båtsfjord er urenslighet og kriminalitet knyttet først og fremst til russiske sjøfolk. Som vi så innledningsvis kommer det i gjennomsnitt én eller flere russiske båter per dag for å losse råstoff i Båtsfjord. Det er 25-35 menn ombord og båtene ligger i havn i alt fra få dager til tre uker. I perioder kan det derfor være flere hundre sjøfolk i Båtsfjords gater. På et lite sted innebærer dette en flom av fremmede.

I Båtsfjord identifiserer tegnene ikke bare russiske sjømenn, men russiske menn generelt. Dette vet både russiske migranter og norske kvinner og menn. Mange migranter understreker at de er blitt tatt godt imot, og selv liker nordmenn. Russiske fastboende og norske informanter i Båtsfjord fremhever også at de vet stereotypiene er nettopp det. De betviler og kritiserer ”grunnfortellingen”. I tillegg fremhever både russere og nordmenn at det finnes uærlige enkeltindivider i alle sammenhenger. Likevel har stereotypiene gitt konkrete, materielle konsekvenser for russiske sjøfolk. De fikk ikke tilgang til fiskernes velferd, og en periode var de uønsket i den lokale svømmehallen. Politiet lagde et informasjonsskriv på russisk til kapteinene på båtene som anløp havna. Der stadfestes det at tyveri er forbudt, det samme gjelder å nyte alkohol på offentlig sted med mer (Informasjonsskriv fra Båtsfjord politistasjon, signert lensmann, udatert). Dette var nok nødvendig og nyttig, men representerer også en spesiell velkomst. Å ta problemene på alvor er også med å gjendanne inntrykket av at de russiske sjøfolkene ellers vil stjele og begå andre kriminelle handlinger. Siden de nevnte, synlige tegnene identifiserer alle russiske menn i Båtsfjord, inngår denne stigmatiseringen i de holdningene de alle blir møtt med, inntil gjenkjennelse er etablert på individnivå. Dette gjelder til en viss grad selv om hver enkelt distanserer seg fra holdningene. For å parafrasere Moi (1998), inngår kroppen og de forventninger den genererer i møte med andre situasjoner som migranter må forholde seg til. På den annen side er ikke dette de eneste holdninger mennene møter. De er verdsatt av

arbeidsgivere og vet at mange nordmenn ikke "tror på ryktene". De kjenner kolleger, de kjenner andre russiske migranter og bosatte russere. Stigmatiseringen er blitt svakere over tid. En sier "det er lettere å puste her nå". Uttalelser som "jeg bryr meg ikke om det" og "det angår ikke meg", kan derfor være like viktige og sanne som opplevelsen av å bli behandlet som "siste sort".

Gerrard analyserte samspill mellom kjønn, klasse og nasjonalitet i fiskeindustrien i Finnmark. Hun viste at distinksjonen mellom innflyttere og bofaste var sentral for å forstå dette. Bofaste nordmenn bygde sitt rykte over tid i direkte samhandlingsrelasjoner. Det ga rom for nyanser og variasjoner i forståelsen av hverandre. Innflyttede (finske, svenske og sørnorske) jenter ble derimot vurdert etter de fastboendes kriterier, ut fra indirekte kontakt og fortellinger om innflytterne som gruppe (Gerrard 1975). I følge kontakthypotesen, som peker på at stigma skyldes liten kontakt, får slike differensieringsgrunnlag mindre betydning over tid (Jenssen 2001). Svenske og finske kvinner stereotypiseres da heller ikke på samme måte i dag. Det blir sagt at finlenderne "... har vært her så lenge at vi kjenner dem". Selv om mange fortsatt reiser frem og tilbake synes de nå å være tilstrekkelig kjent i Båtsfjord. Nå sies det at bråket på hybelhuset skyldes "ungdommen og russen". En kvinne fra Teriberka fortalte at en eldre finsk kollega viste henne at stereotypiseringen av russiske kvinner ikke handler om å være russisk, da hun fortalte at de finske jentene ble oppfattet på samme måte på begynnelsen av 1970-tallet.

Praksiser på arbeidsplassen bidrar også til å plassere migranter "nederst på rangstigen". Ingeniøren som ønsket å skifte arbeidsoppgaver, den voksne mannen som jobber som "ryddegutt" og arbeidstakeren som får "kjeft" i vårt påhør for hendelser utenfor arbeidstiden, kan tolkes som nedvurderende. Det er enighet blant de fem russiske deltakerne i et gruppeintervju om at russiske arbeidstakere har de største problemene med å få visum og arbeidstillatelser. Det opplever de som et paradoks. Hvorfor skal det være spesielt vanskelig for dem, som er skikkelige folk, kommer fra nærområdet og har behov for arbeid å få oppholdstillatelser? Selv om de kjenner forklaringene knyttet til nordisk samarbeid, EØS-reglene etc., tolkes dette også som et uttrykk for at de er nederst på rangstigen.

Noen av de russiske migrantene viser blant annet til at russere har lavere lønn enn andre grupper når de skal forklare hvorfor de opplever at de er ”siste sort”. I flere intervju skjer det samme. Det er stor enighet i gruppa om at lønnsforskjeller skyldes nedvurdering av russere. Det virker som om de har snakket om dette mange ganger. Så innvender én at lønna bestemmes av ansiennitet, effektivitet og akkord. Dette er kjent blant de andre. Likevel brukes lav status som et argument. Flere fortolkninger finnes. Migrantene kan faktisk ha urettmessig lav lønn, selv om det er mange organiserte i industrien i Båtsfjord og det er relativt gjennomsluktige forhold. Det kan også skyldes misforståelser og dårlig informasjon. Språkproblemer kan igjen medføre at feil ikke blir korrigert. De kan ha svakt kjennskap til rettigheter, skattefradrag for pendlingsutgifter, forsørgerfradrag etc. Mange sammenlikner sluttsummen, utbetalt lønn, men inkluderer ikke trekk for leie av hybel. Migrantene får ikke godkjent jobbpraksis fra Russland. De har derfor alle lav ansiennitet, dette kan betraktes som et strukturelt forhold. Det kan også reguleres.

På den annen side kan de nedverdiggende hendelsene også skyldes andre forhold enn de som har vært synlig for meg. Kanskje kunne ryddeguttjobben knyttes til mannens midlertidige helseplager? Å bli refset i offentlighet er uakseptabelt. Det kan kanskje også forklares som nordnorsk direktet og som sådan både uttrykke egalitet og paternalisme?

Min russiske kollega påpekte at behandlingen i Russland ville vært mer ydmykende. Hun ville ikke fortolke denne konkrete hendelsen som en nedvurdering av russere i Norge. I en norsk kontekst kunne dette derimot oppfattes som et spørsmål om nasjonalitet, som under- og overordning i et arbeidsforhold, og som uprofesjonell ledelse.

Noen samhandlingsmønstre, brudd og motsetninger kan forklares med kulturelle forskjeller, i betydningen ulike situasjonsforståelse og vurderinger. Jeg undret meg over at folk i Murmansk, Arkhangelsk og Teriberka spaserte gatelangs og drakk øl. Dette gjorde eldre og yngre, familier og andre enten det var en vanlig ettermiddag eller søndag formiddag. Etter å ha dristet meg til å spørre, fikk jeg forklart at øl ikke ble sett som alkohol. Å spase og drikke øl er sett som en slags fritidssyssele. Når russiske menn drikker øl på gata i Båtsfjord en fredag, vurderer de det ut fra et

annet fortolkningsskjema enn nordmenn som ser det som dårlig oppførsel, uttrykk for alkoholisme eller kanskje manglende respekt. Når lensmannen i Båtsfjord påpeker at inntak av alkohol på offentlig sted er forbudt i Norge, kan dette oppleves som pirk. Noen vil også kunne føle seg trakassert av politiet, kanskje på bakgrunn av nasjonalitet.

Å inkludere migrantenes egen praksis: Aktører i integreringsprosessen

Mange migranter trekker frem at noen russere oppfører seg dårlig i Båtsfjord. De referer til russiske prostituerte, fulle russiske menn eller tilfeller av tyveri. Andre sammenlikner russere i Båtsfjord med nordmenns oppførsel i Russland og i ”Syden”. Flere peker på at i Norge, så vel som i Russland, er det vanlig å generalisere i forståelsen av fremmede. For mange er det likevel viktig at noen av stereotypiene om russere i Norge er knyttet til russeres egne handlemåter, slik kvinnen fra Arkhangelsk påpekte i forhold til sin kollega.

Vi så at noen migranter oppfattet sitt lønnsnivå som et uttrykk for nedvurdering av russiske arbeidstakere. Det er relativt åpne avlønningssystemer i fiskeindustrien og andre ansatte og mellomledere peker gjerne ut de raske kutterne i bedriften. Likevel er det ikke kjent hva hver enkelt får i lønn. I gruppa fra Teriberka synes det å være stor variasjon blant migrantene, men ingen pekes ut som ”topp-kuttere”. Ut fra det de forteller om hva de får utbetalt er det også få som er raske nok til å nå opp i akkorden. Dette er rimelig ut fra at de fleste er utrente. Flere er også voksne kvinner, mens unge kvinner går for å være de raskeste. Arbeidsgiverne og mange av de russiske migrantene fremhever at russere er dyktige arbeidstakere; de særpreges av at de er lite syke. Med stolthet forteller russere om at de trekker sykefraværet i bedriften ned. Kanskje bidrar dette til en forventning om lønnsmessig uttelling? Kanskje oppleves det som at de som gruppe ikke får betalt for sine kvaliteter. Akkordlønn premierer effektivitet, så vidt meg bekjent premieres verken stabilitet eller lavt sykefravær. Lønnsammenlikningen med uspesifiserte andre, skandinaver og vesteuropeere, inkluderer også de raskeste kutterne, som ikke nødvendigvis er stabile, og det er generelt en vanskelig målestokk. I vurderingen av migrantenes lønn må derfor også

arbeidstakernes hurtighet, eller andre egenskaper som belønnes i akkordsystemet, inkluderes.

Enkelte migranter sier at de slett ikke opplever å bli rammet av det de omtaler som ”holdningene”. ”Det er ingen forskjell mellom oss og andre arbeidstakere”, sier en russisk kvinne som har vært nesten tre år i norsk fiskeindustri. ”Jeg jobber ikke fort, og det hender jeg er syk. Jeg blir behandlet som alle andre”. To unge menn i en bedrift mener de observerer at de russiske jentene klager mer enn de norske. De forklarer: ”De russiske jentene forventer at vi skal komme og hjelpe dem, det er ikke rart de tjener dårlig”, sier de. En slik forventning kan bunne i det komplementære kjønnssystemet mellom kvinner og menn i Russland, slik blant andre Nielsen har beskrevet det (2003).

De fleste migrantene omgås hovedsakelig andre migranter. Det kan gjøre at ulike handlemønstre ikke blir forklart for dem, det blir vanskelig å sammenlikne, samt at unyanserte og feilaktige oppfatninger får stå ukorrigert. Isolasjon kan bidra til å øke opplevelsen av fremmedhet og stigmatisering. Bestemte forestillinger kan dyrkes og gjendannes i det russiske miljøet, som i andre lukkede miljø. I tillegg kan det også være at forklaringer er kjent, men at en likevel ikke ønsker å korrigere sine oppfatninger. Det kan ha ulike årsaker, som helseforhold eller annet. Kanskje utvikles også dyrking av misforståelser og misnøye som dekker over andre forhold?

Flere migranter fortalte at de ikke gjorde noe for å bli kjent med folk i Båtsfjord. Andre pekte på at de var lite motiverte for norskopplæring om ettermiddagen, de var slitne og syntes ikke at de trengte å lære mer norsk. Begge disse forholdene kan relateres til midlertidighet og orientering mot hjemstedet. Det kan også skyldes at det russiske miljøet i Båtsfjord er stort. Det gjør det enkelt å omgås andre av samme nasjonalitet. Grønhaug et al (1986) viste at der det var bofaste kvener gift med nordmenn, men få finske ny-innvandrere, ble de mer integrert enn der det var mange ny-innvandrere. For russerne i denne studien så det ut til at de midlertidige arbeidsinnvandrerne på mange måter var seg selv nok. Forestillinger og holdninger de møtte hos nordmenn, trakk i samme retning. To russiske kvinner sa tørt at de foretrakk å gå i svømmehallen når de kunne være der alene (dvs. uten nordmenn). ”Vi husker oppslagene om russere og kakkerlakkene.”

Noen av disse tolkningsforslagene er knyttet til migrantenes isolasjon i Båtsfjord. Dette har systemiske årsaker; i denne perioden var det utelukkende utenlandske beboere på hybelhuset. Noen migranter delte leiligheter de leide av bedriften. Uansett var de i all hovedsak sammen med andre russere. På arbeidsplassen satt de ansatte stort sett på bord med andre av samme nasjonalitet i pausene (slik også studier av tamiler påpeker). Både nordmenn og russere fortalte om en finsk jente som satt sammen med ulike grupper. Enkeltindivid kan altså bryte dette mønsteret. I arbeidssituasjonen for øvrig er det så mye støy at en ikke kan kommunisere. Andre aktiviteter, som å lese eller se på video, kan også ses som isolerende (Grønhaug et al 1986:101). Få om noen migranter deltok i organisert foreningsliv i Båtsfjord (i følge migranter og ledere i noen lag og foreninger). I tillegg kommer arbeidsgivernes aktive begrensning av migrantenes handle- og bevegelsesfrihet knyttet til at de måtte ”passe ryktet” og dermed ble oppfordret til å begrense kontakten med nordmenn. For noen kvinner betyr dette at de ikke går på offentlige møteplasser på kveldstid, noen vegrer seg for å gå gatelangs for ikke å bli tatt for å være prostituerte, noen bruker bare svømmehallen på torsdager og menn bruker ikke fiskervelferden. Fordi migrantene ikke har anledning til å bringe familien til Norge, frekventerer de systematisk ikke skole eller barnehage. De bruker biblioteket og russevelferden, men der er det nesten bare russere. De bruker hybler og natur, men ikke i organiserte former. Dette skaper et bestemt mønster i migrantenes bruk av det offentlige rommet. Systematiske bruker de rommet rundt seg på begrensede måter, til bestemte tider og sammen med bestemte aktører. Kanskje representerer dette en sosial geometri? (Doreen Massey 1994). Å inkludere migrantenes holdninger og forestillinger i analysen er også relevant på den måten at flere føler seg spesielt dårlig behandlet fordi de, etter egen mening, tildeles overtid etter og har lavere lønn enn tamiler og somaliere. I Båtsfjord har arbeidstakerne med bakgrunn fra Sri Lanka og Somalia jobbet lengre og har dermed lengre ansiennitet enn de russiske. Det ville derfor være en urettmessig behandling av de førstnevnte om russiske nyankomne skulle forbigå dem på disse områdene. Likevel antyder dette at i hvert fall noen av de russiske migrantene refererer til et hierarki av nasjonaliteter der de forventer at de ”som russere”, uavhengig av ansiennitet og annet, skal gå foran andre grupper.

Migrantene er handlende aktører i relasjoner til andre innbyggere. De tolker hendelser ut fra sine fortolkningsskjema, som alle gjør, men opplever at deres fortolkningsskjema er under press. De utfordres, og det kan føre til psykologiske mekanismer som gjør at en holder fast egne fortolkninger. Sosiale prosesser i en relativt lukket gruppe kan også føre til at bestemte fortolkninger gjendannes, til tross for at de påviselig må forstås på andre måter. Isolasjon eller manglende integrasjon kan skyldes strukturelle forhold, og mangel på høvelige arenaer for samhandling. Det skyldes også mange av de fastboendes avventende holdninger, og det kan skyldes nedvurderende stereotypier om russiske kvinner og menn. Ambivalensen i dette ligger i at holdninger har en effekt selv om både migranter og fastboende understreker at de nettopp ikke gjelder migrantene som gruppe. Som påpekt kan manglende integrering også skyldes aktiv tilbaketrekking og liten innsats fra migrantenes side. Jeg har også vist at enkelte migrantere egne holdninger og praksis kan bidra til å gjendanne stereotypier. Samtidig er både russere og nordmenn også i stand til å se hverandre og seg selv som enkeltindivid. Å inkludere visse medlemmer av gruppa sine handlinger innebærer også å lage distinksjoner mellom seg selv og andre i den store gruppa ”russere”. Det innebærer å fremheve andre sider ved seg selv enn det andre ser deg som.

Dette er ikke gulljobber: Hierarkisk paternalisme?

Det tredje poenget knyttet til integrering og etablering av grenser mellom grupper handler om at mange av migrantene opplever at det er stor diskrepans mellom deres stolthet og den verdi som tilskrives dem som russiske i Norge. Den storhet migrantene omtaler Russland og russisk kunst, kultur, vitenskap og ”faderjorda” med, står i motsetning til det de opplever som herskende syn på russere og Russland i Norge. Migrantens beskrivelse av nordmenns forventninger om at han skulle være spesielt takknemlig for å få jobbe i Norge, noe han ironisk karakteriserte som gulljobber, kan ses som uttrykk for dette. Han og mange andre ser ufaglært arbeid med fisk som en nedgradering og i seg selv et uttrykk for at russere ikke verdsettes. Arbeidet knyttes til lav status i Russland (Davidsen 1994). I tillegg er mange av migrantene fagutdannet. Arbeidet innebærer derfor, som jeg viste i kapittel fire, en faktisk de-kvalifisering av

migrantene. I eksil kan dette også bli sett som en identitetsmessig devaluering av nasjonalitet. Det er nedverdiggende å bli gitt noe både giver og mottaker vurderer som dårlig, og at giveren i tillegg demonstrerer sin overlegenhet ved å forvente takknemlighet. Hønneland peker på noe av dette når han karakteriserer det norske hovedbildet av russere som preget av ”Den store elendighetsdiskursen” som er nært forbundet med diskursen om ”de gode hjelperne” (Hønneland 2005:108).

Konstateringen av at det er russisk fisk og arbeidskraft som sørger for den norske rikdommen uttrykker et korrektiv og en perspektivering mange nordmenn og russere er enig i. Den innebærer også en kritikk av norsk selvfølelse. Mange migraners skepsis mot norsk skole- og helsevesen, samt nivå og kvalitet i kunst- og kulturliv, kan tilsvarende ses som et uttrykk for at en foretrekker ulike tradisjoner, men også en påpekning av at de opplever at det russiske er bedre enn det norske. Ikke minst fremhever det Russland som stormakt og kulturnasjon. På den annen side vurderer migrantene dette på ulike måter, noen beskriver nettopp norske barnehager og skolesystem som bedre for barna enn de russiske. En av de yngre mennene fra Arkhangelsk sier derimot: ”Vi er gjester her. Råstoffet tilhører de som betaler for det. Jobb er jobb og for oss er dette gode penger. De som ikke liker det kan reise hjem.”

I tillegg kan utsagnene over også fortolkes som et uttrykk for at enkelte nordmenn nedvurderer Russland og russiske borgere. Bakgrunnen for en slik dom er norsk oljerikdom og velferdsnivå og det nasjonale økonomiske sammenbruddet i Russland på 90-tallet. I tillegg kan politiske omveltninger for noen fungere som et ”bevis” på kapitalistiske og vestlige systems overlegenhet i forhold til kommunisme og planøkonomi. Slik kan abstrakte ideologier på globalt makronivå tematiseres som under- og overordning i direkte samhandling mellom mennesker av ulik nasjonalitet. En slik underordning kan komme til uttrykk gjennom at russiske arbeidsmigranter i Norge møtes av holdninger om at nettopp de er i en posisjon der de forventes å være takknemlige for lite.

Lie sammenliknet kvinnelige migranter fra Storbritannia, Jugoslavia og Chile og deres utdanningsnivå og klassebakgrunn (1983). Hun viste at chilenske politisk aktive middelklassekvinner har andre forventninger, møtes på andre måter i det norske arbeidsmarkedet og opplever migrasjonen annerledes enn britiske og jugoslaviske

kvinner med annen bakgrunn. Brochmann har vist at politiske flyktninger har blitt ansett som mer ”verdige” enn såkalt økonomiske flyktninger og arbeidsmigranter (Brochmann 2003:183f). Det tyder på at et hierarki basert på klasse, utdanningsnivå og innvandringsstatus kobles med nasjonalitet. Jeg antyder at nasjonalitet, det ”russiske”, har fått en spesiell betydning i Båtsfjord. Doreen Masseys (1994) poeng om at ulike aktører i lokal-globale prosesser opptar ulike plasser i sosiale hierarkiske system, kan anvendes på forholdet mellom nasjonalstater. Det innebærer at ulike lands posisjon i et globalt sosialt system av nasjonalstater preget av makt og hierarki, får konsekvenser for samspillet mellom individer på mikronivå. Slike hierarki kommer til syne ved uenighet om hva som er passende verdsetting av en ”gulljobb”. Uenigheten oppstår fordi ulike aktører forholder seg til ulike fortolkingskjema. Noen arbeidstakere i Båtsfjord opponerer mot det fortolkningsskjemaet enkelte nordmenn presser på dem. Hierarkiet i Båtsfjord synes verken entydig eller stabilt. De russiske migrantene kan reise hjem, Russlands geopolitiske rolle og selvtillit kan beskrives som økende etc.

Mange av migrantene er opptatt av å få fram det positive med oppholdet i Norge. Samtidig ønsker de ikke å underkjenne problemer og ubehag. Kanskje er ambivalens det mest dekkende uttrykket for migranterfaringene i et integrasjonsperspektiv i Båtsfjord? Analysen har vist at integrasjonsprosesser nødvendigvis må ses som relasjonelle, det krever engasjement og aktivitet fra en rekke aktører og handler om samhandling på ulike nivå, skala og arenaer så vel som strukturelle barrierer og tilrettelegging. De russiske arbeidsmigrantene fokuserer både på positive og negative forhold, men vil likevel fortsette å jobbe slik i noen år om de kan. Dette er deres vurdering. Det temporære inngår i disse vurderingene og det vil bli tematisert fra en annen vinkel i de neste avsnittene.

Mobile livsformer?

Det andre hovedperspektivet på migranterfaringer er knyttet til arbeidstakernes mobile levemåte, og hvordan denne inngår i å opprettholde en livsform, et annet sted.

Tidligere antydet jeg at mobilitet og midlertidighet bidrar til at migrantene er lite interessert i å bli kjent med folk i Båtsfjord-samfunnet. I denne situasjonen fratar migrantene seg selv muligheten til å bli kjent i det samfunnet de lever sitt daglige liv i

lengre perioder. I dette avsnittet skal jeg beskrive migrantenes mobile praksis og spørre hva som styrer dem. Hva betyr utsagn som ”De første som kom kjøpte straks mobiltelefoner og ringte hjem”?

Hondagneu-Sotelo og Avila (1997:549f) var som vist i begynnelsen av kapittelet skeptisk til et bias som naturaliserer mobilitet i transnasjonale teorier. De viser til at stabilitet og stedlighet underestimeres og at det kan føre til en implisitt tolkning av mobilitet som heroisk i transnasjonale perspektiv. Jeg ser også denne kritikken som treffende for tematikken rundt mobile levemåter. Simonsen setter fingeren på det samme når hun påpeker at mobilitet og strømmer ikke må tas for gitt (Simonsen 2004:44). Hun kritiserer mobilitetsparadigmene for at de kan føre til fokus på det spektakulære og overse det ordinære. Et sterkt fokus på mobilitet kan føre til endimensjonalitet og ensretting (Simonsen 2004). Det mobile er på den annen side avhengig av hva som holdes stabilt. Vi snakker om perspektiv, mobilitet må derfor ikke essensialiseres. Jeg prøver å ta høyde for dette med å spørre hva migrantene gjør, hvordan de forstår sin praksis, hva det er som sirkuleres og hva bevegelsen betyr.

Mobilitet og hjemreiser

De mest håndfaste mobile praksiser er knyttet til oppholdstid og hjemreiser. Noen hadde avsluttet sitt arbeid i Båtsfjord mens andre fortsatte migrasjonen da vi intervjuet dem. En kvinne hadde jobbet i Båtsfjord i en periode på åtte måneder. I løpet av disse månedene hadde hun vært hjemme tre ganger; på (norsk) juleferie, 9. og 17. mai. En annen var også hjemme i jula, men ble sendt hjem på senvinteren. I følge henne skyldtes det at hun ikke ”akkurat hadde tatt jobben seriøst i prøvetida”. Hun dro likevel tilbake på egenhånd og fikk jobben tilbake. Hun var da sammenhengende i Båtsfjord frem til juni. Da ble det for flere slutt på arbeidet, på grunn av innskrenket drift.

De som hadde jobbet lengst i Norge hadde vært der over en periode på mer enn tre år. De har vært flere steder i landet. Lengden på oppholdene synes å være knyttet til skifte av oppholdsgrunnlag eller, som flere spekulerte i, kanskje var ikke hjemreisene regnet med i oppholdsperioden. Noen av disse informantene hadde vært lenge hjemme i forbindelse med jula, fordi de tok fri både i den norske og den russiske juleferien (6.

januar). Dette ble ikke positivt mottatt av arbeidsgiverne. En leder forklarte at han på forhånd hadde sagt at dette ikke ville bli akseptert. De aktuelle arbeidstakerne fikk likevel fortsette ”fordi vi trenger dem og dette er blant de dyktigste og mest stabile vi har”. Andre hadde vært hjemme i Teriberka i flere måneder i løpet av sommeren. Det så likevel ut til at et par hjemreiser i halvåret var vanlig, i tillegg til lengre sommerferie. Noen valgte å reise hjem når de opplevde permitteringer, mens andre valgte å gjøre vedlikeholdsarbeid og ta språkkurs. Arbeidstakerne som bodde på hybelhus eller leide annen bolig av bedriften, slapp å betale husleie i slike tilfeller. Permitteringene kunne også anses som friuker med mulighet for hjemreiser.

Både kvinner og menn fra Teriberka fortalte at straks de var hjemme ”... var det akkurat som før. Det var å brette opp ermene og begynne å lage middag” som en kvinne sa. De var ikke hjemme på ferie, selv om oppholdet bare var noen få dager. Ofte var det mye å ordne. Papirarbeid, besøk på offentlige kontor, diskusjoner og planlegging for neste avreise, men også for livet hjemme. Vedlikeholdsarbeid for menn, lage og prekivere (bearbeide) mat for kvinnene, tok også tid. Mange sier også at de var mye sammen med venner og familie, de vedlikeholdt relasjoner, til og på hjemstedet. Arbeidsoppgavene i husholdet syntes å være knyttet til det kjønnsrollemønsteret de hadde praktisert før migrasjonen tok til. Migrasjonen så dermed ikke ut til å endre den kjønnete arbeidsdelingen i husholdet nevneverdig, selv om en kvinne fortalte at både mannen og sønnene var blitt mer selvhjulpne i løpet av hennes opphold i Norge. Det å gli nesten ubemerket inn i dagliglivet hjemme gir også migrasjonen preg av langpendling. Studentene bodde enten i foreldrehjemmet eller var etablert med egen bolig og ektefelle. Noen jobbet under korte hjemmeopphold, men flere sa at mødrene behandlet dem som om de var på besøk. Tida brukte de til å være sammen med venner og familie.

Men migrantene reiste ikke bare hjem. Noen reiste også til andre steder i Nord-Norge. Flere hadde besøkt venner som jobbet på andre steder, eller steder de selv hadde vært tidligere. Noen av studentene hadde vært i Tromsø og noen hadde vært i Nord-Finland. Tre migranter, en kvinne og to menn, hadde hatt besøk hjemmefra av henholdsvis halv vokste sønner, kjæreste og ektefelle. De sa alle at det var fint, for da visste de hjemme mer om hvordan det var i Båtsfjord. På den måten kunne de hjemme

få en annen forståelse av den migrerendes fravær, de fikk også selv en relasjon til Båtsfjord og Norge.

Migrantene fra Arkhangelsk var faktisk like ofte hjemme som de som kom fra Teriberka. Reisetiden er betydelig lengre, men de kjørte gjerne med privatbil til Murmansk og tok fly til Arkhangelsk. De som kom fra Teriberka kjørte eller satt på med noen som hadde bil. I begge tilfeller tok reisa mellom åtte og 12 timer, til Arkhangelsk var den likevel dyrere enn til Teriberka.

På spørsmål om de ville ha vært oftere hjemme, svarte mange benektende, men noen ville helst ha vært hjemme hele tiden. Eller enda bedre, som en konstaterte, hatt barna med til Båtsfjord. På den annen side ønsket flere at de kunne planlagt hjemreisene bedre, spredt dem mer og vært hjemme i lengre perioder når de først var hjemme. Flere sa også at de korte oppholdene hjemme ble slitsomme, både fysisk og følelsesmessig. En kvinne mente at korte hjemreiser skapte like mye hjemlengsel som de tok bort. Midlertidigheten i migrasjonstilpasningen og den konkrete midlertidigheten mellom hver hjemreise er viktig og fungerer på ulike måter for ulike mennesker. Han som tidligere hadde vært sjømann mente at den midlertidige migrasjonen var bedre, særlig for kona, enn fraværet på sjøen. Dette arbeidet var ikke farlig, dermed slapp hun å bekymre seg. I følge han hadde altså opplevelsen av fravær nær sammenheng med følelsen av trygghet. Flere mødre fortalte: ”Barna er sammen med bestemora og faren sin. De har det fint”. Dette betydde slett ikke at de ikke savnet familien, men de var trygge for at barna hadde det bra. Med lang daglig arbeidstid var heller ikke livet i Teriberka lett. ”Jeg ser ikke barnet hver kveld om jeg jobber her hjemme heller”, nyanserte en kvinne. Hondagneu-Sotelo og Avila viste i studien av meksikanske kvinner i USA, at idealet om moderskapet synes å være bygd på hvite hjemneværende middelklassekvinnerns ideal. Verken middelklassekvinner eller meksikanske arbeiderklassekvinner, som ofte har mer enn en jobb, kan vurdere sine liv i forhold til slike forventninger (Hondagneu-Sotelo og Avila 1997:551). Det kan heller ikke mødre fra Teriberka. Flere sammenliknet den internasjonale migrasjonen med pendling de hadde drevet med før. ”Og det er fordeler og ulemper med alt”, sier en. Dette inkluderer også følelsesmessige bånd og belastninger. Kvinnelige migranter utfordrer på den måten ideene om familie som en enhet som lever sammen, på samme

sted. Riktignok har fedre jobbet i utenriksfart, på fjernfiske, på anlegg etc., borte fra resten av familien. Ulike typer familiemønstre og moderskap bryter også forventninger til sammenhengen mellom kjønn, familie og omsorg. Likevel representerer omsorg på tvers av grenser, over tid og store geografiske avtander utfordringer for begrepet om familie og synet på moderskap. Slike brudd på forventningene åpner opp begrepene, men er også tilpasninger preget av betydelige kostnader i situasjoner med få valgmuligheter (Hondagneu-Sotelo og Avila 1997:567).

Mobilitet og følelser

Mange av migrantene forteller ikke mye om hjemlengsel og savn. Kanskje skal det tolkes som at disse følelsene ikke er det mest fremtredende ved migrasjonserfaringen for dem. Likevel sier kvinner og menn med barn at det desidert mest slitsomme er nettopp savnet. Savn, omsorg, lengsel og bekymringer er blant det som sirkulerer mellom stedene de oppholder seg, men som også er vanskelig å snakke om. Kanskje kan det store fokuset på stigmatiseringen av dem som russere være en annen måte å tematisere kostnadene ved migrasjonen? Opplevelsen av denne stigmatiseringen smuldrer litt bort når ulike aktører snakker om den. Dette kan tolkes som at ambivalente holdninger og en rekke små urettmessigheter samlet sett fungerer diskriminerende (Rogstad 2001, Høgmo 1998). Det er også mulig at fortellinger om diskriminerende hendelser også fungerer som et symbol på belastninger med migrasjonslivet. Disse belastningene kan likevel være en kostnad en faktisk velger (i en situasjon), slik transnasjonale studier av moderskap også har vist (Hondagneu-Sotelo og Avila 1997, Parreñas 2005). Migrantene fra Teriberka kjenner flere typer savn. Og flere påpeker at alle valg har konsekvenser. Noen settes likevel overfor vanskeligere valg enn andre.

Sirkulasjon av varer og husholdsarbeid

Reisa mellom Båtsfjord og Teriberka var ikke bare en transportetappe. På veien stoppet de alltid i storbyen Murmansk, på markeder eller i byens butikker. Utvalget var bedre, prisene lavere og kvaliteten høyere der, sa de. Kvinnene kjøpte mat og husholdningsartikler, gaver, klær til familien og annet. Mennene snakket mer om

reservedeler til vedlikehold, men kjøpte også mat, ferskvarer, tørrmat og hermetikk. For å illustrere poenget hevdet flere med en latter at det var enklere å komme seg fra Båtsfjord til Teriberka enn fra Teriberka til Murmansk! Murmansk var gjennom den midlertidige migrasjonen blitt mer sentralt beliggende, og spilte kanskje også en viktigere rolle i deres liv.

Daglige praksiser i Båtsfjord er også for mange forbundet med livet hjemme. Noen kvinner kjøper rimelige klær som kan ligge i måneder mens de venter på å ta dem hjem. Å være svært forsiktig med penger kan også ses som en slik praksis. Èn viste bilder av seg selv på begynnelsen og slutten av oppholdet i Båtsfjord. ”Det er tyve kilo forskjell”, sier hun, ”jeg sparte på maten”. Selv om hun kjøpte med seg mat fra Murmansk til Båtsfjord, og laget den på felleskjøkkenet, ble det likevel ikke nok. Hun fastslo at hun ikke ville utsette seg og familien for flyttingen uten at hun skulle få maksimalt igjen for det. En annen kvinne vektla derimot at hun unnet seg fersk mat, frukt og grønnsaker i Båtsfjord. Likevel hadde hun mer penger med hjem enn både hun og mannen hadde forventet. Hun stipulerte at hun hadde spart ca 30.000–40.000 kroner som hun kunne ta med hjem etter åtte måneders arbeid. Mange sparte betydelig mer – enkelte snakket om at de kunne spare om lag halvparten av den utbetalte lønna. Det tilsvarer fra to til åtte-ti russiske månedslønninger i måneden. Penger og verdier ble regnet om til rubler. De færreste mente at norske restaurantbesøk var ”verd det”. For det første var det ikke nødvendigvis hyggelig, verken for kvinner eller menn. Kvinnene kunne bli trakassert og mennene kom ofte opp i slåsskamp. ”Alltid fikk russerne skylda i slike tilfeller”, ble det sagt. For det andre var det også for dyrt. ”Nei, da venter vi heller med å feste til vi kommer hjem. Vi har også fester på hybler og fellesrom”.

For noen var det også slik at både det å gå ut i byen eller bli kjent med nye mennesker, russere eller andre, ikke var aktuelt. ”Jeg er mest hjemme på hybelhuset. Jeg har jo familien hjemme”, sa en kvinne. På hybelen hadde hun også bilder av familiemedlemmer og minner av ulike slag, som pressede blomster, tegninger, program fra en skoleforestilling og lignende. Det kan tolkes som at livet i Båtsfjord sto på vent eller utelukkende var et middel til å opprettholde livet i Teriberka. Dette er nettopp ikke preget av bi-fokalitet, en dobbel orientering som Skáptadóttir og

Wojtynska (2008) har funnet blant polske fiskeindustriarbeidere i vestfjordene på Island, som etter hvert også planla for livet på Island. ”Livet i Båtsfjord er arbeid og søvn”, sa en av studentene. ”Jeg har ikke energi til å gjøre noe særlig på ettermiddagen, særlig om vinteren.” Dette kan vanskelig knyttes spesifikt til migrasjonssituasjonen eller fokus på det ene eller andre stedet og livet. Slik er selve livet i perioder. Oppgittheten over å ikke være kjent, ikke snakke språket, ikke være hjemme, er derimot knyttet til migrasjonen. Samtidig inngår slike opplevelser av (manglende) tilhørighet og deltakelse også i et kontinuum alle mennesker opplever.

Kommunikasjonsteknologier og mobilitet

Kommunikasjon gjennom internett er en del av noen daglige praksiser. På dette tidspunktet fantes ikke internettforbindelse til Teriberka. Det forhindret ikke at nettet kunne brukes til å opprettholde kontakten med folk både der og andre steder. De sendte e-post til kjenninger i Murmansk og så tok andre utskrifter med til Teriberka. Folk i Teriberka benyttet internett på andre steder slik at de kunne kommunisere i perioder. Til en viss grad fungerte dette også slik at de holdt kontakt med de av vennene eller familien de kunne ha en elektronisk forbindelse med. Dermed er teknologi også med å styre hvem en har kontakt med. Det gjorde at migrantene hadde kontakt med andre migranter i Norge, men også andre steder i verden. Blant studentene fra Arkhangelsk hadde mange mer internettkontakt med venner i Arkhangelsk enn tilfellet var i Teriberka. På den annen side var dette i hovedsak venner, fordi færre av medlemmene i oppvekstfamilien hadde tilgang på internett. Så godt som ingen skrev brev, hovedsakelig fordi de sa at det var problemer med postgangen i Russland. De fleste, fra begge gruppene, kjøpte også mobiltelefon i Båtsfjord. Disse var likevel så kostbare å bruke at de ikke kunne ringe daglig (dette var før sms ble vanlig). På den annen side visste de at de kunne komme i kontakt hvis det var viktig. Dette representerer også en form for tilgjengelighet. Noen ringte også hjem på et fast tidspunkt hver uke og holdt på den måten en jevnlig kontakt med familie i Russland. Likevel var ikke kontakten daglig, slik Parreñas har vist i sin studie av filippinske migrantmødre (2005:317). For migrantene i Båtsfjord var den elektroniske

kontakten begrenset fordi internett ikke var tilgjengelig, mens telefonkontakt var kostbart.

Sirkulasjon av penger

I migrasjonsforskning og -politikk omtales det migrantene tjener ved migrasjon og sender hjem som "remittances". Internasjonalt vokser slike pengeoverføringer, de var lenge antatt å utgjøre det dobbelte av verdens samlede bistand. I 2004 ble de anslått til å være nesten tre ganger større enn verdens samlede offisielle bistand. De registrerte overføringene utgjorde om lag \$ 150 milliarder på verdensbasis dette året (Global Committee on International Migration 2005). Utviklingspotensialet knyttet til disse strømmene er noe av bakgrunnen for at blant annet FN har fått en mer positiv holdning til internasjonal migrasjon (United Nation 2006).

Arbeidsmigrantene fra Teriberka tok i all hovedsak opptjente midler med seg som kontanter, i USD, når de var på besøk hjemme. Disse midlertidige arbeidsmigrantene tok altså ikke med pengene hjem etter at sesongen var over, slik sesongarbeidere gjør. De overførte heller ikke penger til familien i hjemlandet mens de selv var i ankomstlandet, som "mer bosatte" migranter. For de migrantene fra Teriberka som jeg har opplysninger om, gikk sparepengene fra Båtsfjord i all hovedsak inn i husholdets økonomi. Alle forteller at en del av pengene ble brukt til vanlige utgifter som mat, klær, regninger og lignende. Tre familier kjøpte leilighet og flyttet til Murmansk, ble det fortalt i intervju med deres slektninger i Teriberka og Båtsfjord. Ytterligere en familie kjøpte leilighet i Murmansk for at barna skulle bo der mens de studerte. Den kvinnelige migranten i denne familien så dette som en forutsetning for barnas videre utdanning. To-tre familier brukte store deler av pengene på å kjøpe bruktbil, mens flere kjøpte vaskemaskin, stereo-TV, musikkanlegg, videokamera, PC til barna og møbler. Mange brukte også penger på å pusse opp og renovere leilighetene de bodde i, i Teriberka. Mange har brukt penger på reiser til sørlige deler av Russland, særlig på sommeren, men også for å feire nyttår i Moskva. Lange sommerferier var vanlig i sovjettida, men mange har ikke hatt råd og anledning til å gjøre dette de senere årene. De fleste migrantene fortalte også at de forsøkte å legge litt av pengene tilside for å ha noe å møte vanskelige situasjoner med. Ikke minst

har pengene også vært brukt til å kjøpe gaver til familien og ”unne seg noe ekstra”. Lange feriereiser og standardheving hjemme i Teriberka, som gjennom gaver også spres i et større familienettverk, økte velstandsnivået for migrantfamiliene i Teriberka. Jeg vil slutte at dette var noe mange av dem søkte å oppnå med migrasjonen, mens internasjonale erfaringer og opplevelser var andre goder.

Blant studentene fra Arkhangelsk har noen ektefeller, men ingen hadde barn. Mange fortalte at de sparte pengene til mer utdanning, leilighet eller bryllup. Dette tilsvarer i stor grad det Gerrard og Aase fant for finske unge kvinner som jobbet i fiskeindustrien på begynnelsen av 1980-tallet. Mange sparte i utgangspunktet til utdanning. Migrasjonen var på den måten en tidsavgrenset økonomisk strategi (Gerrard og Aase 1986). De vi intervjuet sa at verken foreldre, søsken eller besteforeldre forventet at de skulle få noe. På den annen side sa flere likevel at de bidro med litt kontanter til familiemedlemmer når de kom hjem, i tillegg til reisegaver.

Forbruket av de opptjente pengene var for migrantene fra Teriberka knyttet til husholdet som økonomisk enhet. Innenfor ”new economic of labour”-tradisjonen tas dette som et tegn på at husholdet er migrasjonens relevante enhet (Douglas Massey et al 2002). Jeg viste i kapittel fire at disse migrantenes avgjørelser om å migrere ofte ikke var tatt av husholdet i ”felleskap”. Likevel kan altså bruken av migrasjonsinntekten foregå i en form for fellesskap. Praktikantene bruke i hovedsak pengene individuelt. Det synes heller ikke som om deres migrasjon er resultat av husholdets allokeringer med sine personellressurser, slik de nevnte teoriene bygger på.

Migrantene brukte altså opptjente migrasjonspenger til forbruk, med tilhørende ringvirkninger, spesielt i Teriberka og i Murmansk. Dette er i tråd med både norske og internasjonale undersøkelser (Carling 2004). For det første er denne måten å anvende penger på orientert mot livet hjemme. Det kan forstås som en opprettholdelse av livsformen, men også som investeringer i hjemstedet, gjennom for eksempel leiligheten. Migrantene gir uttrykk for at pengene var viktig, at det lettet livet, men også at det på sett og vis ikke hadde så stor betydning som de på forhånd trodde. Dette kan skyldes at den nasjonale økonomiske situasjonen endret seg, eller at når penger er anvendt, på for eksempel bil, går i stor grad andre deler av dagliglivet videre som før. For det andre er pengene brukt til konsum. Også det er i tråd med funn fra mye

internasjonal migrasjonslitteratur. Lønna fra Båtsfjord fungerte slik sett som lønn gjør for folk flest: De levde av den. Den ble ikke brukt til næringsinvesteringer, selv om størrelsen av de aggregerte pengeoverføringene fra migranter, har ledet til en overdrevet tro på betydningen av slike overføringer. På den annen side innebærer det jeg vil kalle en skepsis til ”nyttens av forbruk”, liten forståelse for at dagliglivets kostnader henger sammen med utdanning og helseforhold. Migrasjonsinntekt som brukes til daglig forbruk og utdanning kan ha stor betydning for utviklingsprosesser. Carling har påpekt av at mens forskning på 1970- og 80-tallet pekte på at migrasjonsoverføringer kunne skape en avhengighetskultur, ser en i dag at investeringer i helse og utdanning, samt lokalt forbruk og husbygging kan skape lokale positive ringvirkninger (Carling 2004:7).

Her har jeg brukt migrantenes pengeoverføringer til å vise hvordan migrantene er orientert mot hjemstedet. Forbruksmønsteret er hjemmeorientert. På den annen side kan en også si at kontakten med opphavsland blir opprettholdt fordi de bruker penger på denne måten (Carling 2004). Dette er et dialektisk forhold. Samtidig vil jeg hevde at lønna fra migrasjonen først og fremst ses som lønn. Det understreker den midlertidige migrasjonens pendlingspreg.

Nye erfaringer og kunnskap

Det er ikke bare personer, penger, lengsler og omsorg som sirkulerer mellom Båtsfjord, Teriberka og Arkhangelsk. Ordføreren i Teriberka fremhever at migrantene har blitt inspirert av å jobbe i Båtsfjord. De ser også annerledes på ting og har derfor fått bedre livskvalitet, sier han. Men, slår han fast, det gjelder jo ikke så mange. Det blir ingen endringer av det. En formann på foredlingsfabrikken i Teriberka sier: ”Det er bra at folk får reise til Norge for ei stund. De som har vært der har lært mer, tjent penger, økt forståelsen av andre land. Nordmennene organiserer arbeidet godt. De har mye kunnskap om fiskeforedling og høye krav til kvaliteten på produktene. Det har våre folk lært.” Også en annen fortalte at de som var i Båtsfjord har lært om organisering av arbeidet. ”De starter tidligere om morgenen, og er ferdige kl 15.00. Slik får folk mer fritid. Men de fortalte at det var problemer der også. De har sett at det norske paradiset er bygd på svette og blod. Folk arbeidet mye der.” En fisker og lokal

entreprenør sier at de som har vært i Norge har fortalt at arbeidstakerne er beskyttet, har sosial trygghet og jobber for seg selv (individuell akkord). ”Når folk er godt betalt jobber de med glede”, sa han.

En annen leder sier at hun slett ikke synes det er rasjonelt å sende grupper til Norge. ”Det ville være bedre å få to spesialister hit og lære folkene opp i Russland. Folk drar til Norge, tjener penger og kommer tilbake hit til fattigdom. Vi vil forbedre situasjonen her.” En bedriftsleder fra Moskva sier han opplever problemer med arbeidstakernes kvalifikasjoner i Teriberka. ”De som har vært i Båtsfjord er de eneste som duger, de har lært en annen holdning til arbeidet. De jobber både fortere og bedre. Vår formann, som har jobbet i Båtsfjord, drømmer om at Teriberka skal bli like bra.”

Migrasjonen bidrar også til å skape forskjeller mellom folk, sier to kvinner, hvis døtre har jobbet i Båtsfjord. ”De som har vært der har penger, de andre har ikke så mye...” Flere migranter pekte også selv på at migrasjonen skapte ”... misunnelse og snakk. Slik er det alltid”, sa to kvinner i et intervju i Teriberka – etter at de var kommet hjem igjen.

En sykepleier forteller at alkoholproblemene er de mest alvorlige i Teriberka. ”Vodkaen strømmer som elver”, sier hun, nikker til meg og fortsetter; ”folk i Norge lever andre liv. De som jobbet i Norge, de drikker ikke lenger. De glemte vodkaen, de kjøper det ikke. De lærte hva livet handler om.” En annen fyller inn: ”I Norge er det de samme grønne fjellene... De som har vært der likte livet, de sier at livet i Norge var som en annen verden. Det er ikke noen vits i å vente på hjelp, vi må gjøre noe selv. Nå bor barna hos besteforeldrene, mens mødrene jobber i Norge.” Hun gir et eksempel på hvordan folk kan hjelpe seg selv: ”En kvinne reiste til Norge for å arbeide. Hun sparte penger til utdanning for sin sønn. Samtidig kunne hun hjelpe mora med penger til hjerteoperasjon.” Dette kan også betegnes som en type omsorgskjede på tvers av generasjoner. Bestemor passer barnebarn, slik at mor kan tjene penger i utlandet og hjelpe bestemor økonomisk til en bedre helse.

En rekke praksiser, penger, varer, tjenester, ideer, livsanskuelser, kunnskap og følelser sirkulerer mellom Russland og Båtsfjord, i tillegg til fiskeråstoff og arbeidskraft. Migrantene fra Teriberka er først og fremst, både gjennom livet i Båtsfjord og når de er i Teriberka, opptatt av å vedlikeholde sine liv i Teriberka. Noen

er også opptatt av mulighetene til å reise i Norge og andre opplevelser migrasjonen kan gi dem eller deres familier. Studentene fra Arkhangelsk er også fokusert på hjemstedet, men i noe mindre grad enn arbeidstakerne fra Teriberka. De kjøper maten i Båtsfjord når de er der. De lever mer i øyeblikket mens de er i Båtsfjord, og er ikke like orientert mot Arkhangelsk i sine daglige praksiser i Båtsfjord. Dette henger delvis sammen med alder og familieforhold. Begge grupper er likevel hovedsakelig orientert mot hjemstedene. De fleste preges derfor ikke av bi-fokalitet. Migrantene i Båtsfjord er orientert mot hjemstedet mer enn livsformen. Folk lever på flere steder, men mobiliteten er i dette tilfellet ikke et uttrykk for fokus på selve bevegelsen. Grunnen til den svake bi-fokaliteten kan blant annet være migrasjonens korte varighet og midlertidighet. Sannsynligvis spiller også geografiske avstander og økonomi og dermed muligheten for hjemreiser en rolle her. Dette er migrasjon over land, i motsetning til over hav eller store geografiske (og økonomiske) avstander. Migrantene og deres praksis uttrykker snarere en mål-middeltenkning relatert til en livsform som igjen er knyttet til Teriberka, altså et annet sted. Den internasjonale, midlertidige arbeidsmigrasjonen likner langpendling. I neste avsnitt skal vi se at betingelsene for mobilitet også har stor betydning.

Forutsetninger for transnasjonale forbindelser: Innvandringslovverket

For migrantene fra Teriberka og studentene fra Arkhangelsk var spørsmålet om oppholdstillatelser en kilde til bekymring og diskusjon. Deres mobilitet over den russisk-norske grensa var helt avhengig av det norske lovverket. Med utgangspunkt i kapittelets tredje hovedperspektiv, transnasjonalisme og migrantenes synspunkter, analyserer jeg noen juridiske forutsetninger for forbindelsen mellom Teriberka og Båtsfjord. I følge Brochmann preges innvandringspolitikken av forsøk på å balansere mellom ankomstlandets økonomiske interesser, og politiske og kulturelle holdninger til innvandring blant statens innbyggere. Migranter kan ses som de primære brukerne av dette lovverket, med direkte interesser i saken. Det er likevel ankomstlandenes egne, bofaste innbyggere og politikere som er aktører i disse diskusjonene.

Innvandringspolitikken er også tema for samordning mellom ulike nasjonalstater og regionale politiske institusjoner som EU (Brochmann 1997). I FN har såkalte

senderland etter hvert blitt inkludert i enkelte migrasjonsdiskusjoner, men ellers ses i liten grad migranter som aktører i disse debattene. Regulering av adgang til riket henger nøye sammen med nasjonalstatenes herredømme over et bestemt territorium. Dette ses derfor som nasjonalstatens eksklusive rett. Det er dermed innvanderlandets statsborgere som får uttale seg i debatten (jfr Sutcliff 2001:78). Med utgangspunkt i dette kritiserer Spencer (2001) migrasjonsdiskursene for å være grunnleggende nasjonalistiske. Wimmer og Glick Schiller har demonstrert hvordan både migrasjonsforskning og politikk er preget av det de kaller en metodologisk nasjonalisme (Wimmer og Glick Schiller 2003). Ved å rette fokus på de russiske migrantenes synspunkter på innvandringspolitikken, analyserer jeg hva deres perspektiv på innvandringspolitikken kan bidra med av forståelse av denne migrasjonen. Fremstillingen struktureres av tre tema jeg har identifisert i forhold til innvandringslovverket. Det første er knyttet til at migrantene ikke kjenner sitt eget oppholdsgrunnlag. Det andre handler om årsaker til og konsekvenser av et strengt innvandringslovverk. Det tredje angår spørsmålet om hvorvidt midlertidige migranter reiser tilbake til opphavslandet.

”Favorittuttrykket i Norge er ”problemer med visa””, hevdet en russisk mann. Han fortsatte: ”Vi vil vite på forhånd hva vi kan vente oss. Kaldt vær er ikke noe problem, språk er ikke noe problem. Jeg greier meg og folk her er åpne og hjelpsomme. Men bedriftene spør etter visum, hvem vil vente på oss i ett eller to år? Jeg må spare, for jeg vet ikke hvor lenge dette varer.”

En av kvinnene fra Teriberka sa: ”Folk må få velge hvor de vil dra, få velge selv. Det er ikke sant at alle vil skynde seg å komme hit!” En annen av migrantene pekte på noen sammenhenger på denne måten: ”I Norge tror dere at hvis folk fra utlandet kommer for å arbeid, må de få lov å ha med hele familien. Dere synes det er umoralsk å ”utnytte folk”. Derfor får ikke utlendinger oppholdstillatelse. Men dette er årsaken til at prostitusjon oppstår!”

I et annet intervju fastslår en kvinne: ”For russere er det omtrent umulig å få opphold som flyktning eller politisk opphold.” Hun stiller spørsmål ved forholdet mellom ulike oppholdsgrunnlag og sier at ”noen slike flyktninger lurer norske myndigheter”. En annen kvinne skyter inn: ”De som virkelig lider på grunn av krig har

aldri mulighet eller penger til å reise fra disse stedene... Men russiske folk som også lider, som er villig til å jobbe, får ikke oppholdstillatelse.” En mann fortsetter og spør retorisk: ”Hvilke mål har UDI? De favoriserer de som gifter seg med norske menn. Noen ganger gifter også russiske kvinner seg med menn de ikke elsker for å få visa og oppholdstillatelse. Vi kjenner en norsk mann som nå er gift med den tredje russiske kvinnen...”

Om usikkerhet og uforutsigbarhet

For det første forteller migrantene i Båtsfjord at de ikke har oversikt over sine oppholdsgrunnlag. Det skyldes at søknadsprosedyrene er kompliserte, og at arbeidsgiverne sørger for ”papirarbeidet”, som vi så i kapittel fire. Det konkrete vedtaksgrunnlaget er heller ikke kjent for migrantene selv eller arbeidsgiver. Tyner viste i studien av arbeidsmigrasjon fra Filippinene, at samhandling mellom arbeidsgivere og representanter for innvandringsmyndighetene kan inngå i migrasjonsorganisasjoner (Tyner 1996). Opplysninger fra migranter, representanter fra arbeidsgivere, samt ansatte hos politiet og innvandringsmyndigheter i Finnmark, viser, som vi så i kapittel fem, at dette også beskriver situasjonen i Båtsfjord. Samhandlingen mellom næringslivsaktører og innvandringsmyndighetene skaper en smidig ordening som partene, inkludert migrantene er fornøyde med. For migrantene skaper ordningen også manglede kunnskap om oppholdsgrunnlag og regelverk og i tillegg en betydelig uvitenhet og usikkerhet. Flere peker på at de ikke kan planlegge, verken hvor lenge de vil jobbe, eller når og hvor lenge de kan være hjemme. I motsetning til nordsjøarbeidere eller andre langpendlere gir det ingen forutsigbarhet. Paradoksalt nok fører lange geografiske avstander og kryssing av nasjonalstatsgrenser med tilhørende søknadsprosedyre, til lite struktur og orden i den midlertidige migrasjonen. Organisering av en hensiktsmessig rotasjon er ikke engang et spørsmål. En av migrantene sier at for ham fører det til økt sparing. Men usikkerheten kan også være en av flere årsaker til at nesten ingen av migrantene har benyttet sykemeldinger eller andre sosiale rettigheter. På den annen side er usikkerheten også knyttet til migrasjonens overordnede temporære karakter. Grønhaug et al 1986 viste at arbeidsformennene bare ville re-rekruttere de dyktigste og mest stabile (les: ikke syke)

finske arbeidstakerne til neste sesong. Tilsvarende sier en produksjonsleder om de russiske arbeidstakerne at fattigdommen motiverer dem – og selvsagt sender de først hjem de som ikke er stabile. Usikkerheten i midlertidig arbeid gjør arbeidstakere sårbare.

Lovverket og omgåelse av det

For det andre reiser migrantene spørsmål om sammenhenger mellom legalt opphold og ulike måter å omgå lovverket på. De antyder at begrensede innreisemuligheter tvinger enkelte kvinner til å benytte turistvisum. Turistvisa er kortvarige og gir ikke arbeidstillatelse. Dette kan skyve disse kvinnene inn i en sektor med lite kontroll, men store muligheter for å tjene mye på kort tid. Muligheten til familiejenforening kan også brukes for å omgå det strenge innvandringsregimet. Kvinner fra Russland kan få oppholdstillatelse gjennom ekteskap, mens norske menn kan bruke oppholdstillatelsen for å etablere ekteskap. På samme måte får stadig flere norske middelklassefamilier dekket behov for barnetilsyn, renhold og omsorgshender i private hjem gjennom au pair-ordninger (Bergem 2007). En ordning som, i følge UDIs faktaark om arbeidstillatelse for borgere utenfor EU/EØS/EFTA, skal føre til at unge mennesker får opplæring i norsk språk og kultur. Brochmann har diskutert forholdet mellom ulike oppholdsgrunnlag og påpeker at når en mulighet til legalt opphold strammes inn, øker søkingen på andre oppholdsgrunnlag. Det antas også at når muligheter til legalt opphold stenges, vil en viss migrasjonsstrøm opprettholdes på såkalt illegale måter, og at ulike lands politikk påvirker retningen på flyttestrømmene (Brochmann 1997:42f, Lie 2002:4, Fuglerud 2001:163). I en studie av gjestearbeidere fra Mexico til Canada tar Basok utgangspunkt i at mange midlertidige arbeidstakere oversitter sine visa. De går fra å være lovlige migranter til å ha ulovlig opphold. På den annen side viser hun at når de får lovnad om nye visa til sesongarbeid neste år, returnerer de til Mexico for å komme tilbake til Canada senere (Basok 2000). De går fra å være illegale til legale immigranter. Forholdet mellom innvandringspolitikk og -kontroll, oppholdsgrunnlag og spørsmål om legalitet er komplekse (Brochmann 2003a: 171f). Det indikerer at sammenhengene kan arte seg slik migrantene i Båtsfjord peker på. Et strengt innvandringsregime, kan føre til ulike typer illegal, kvasi eller ufullstendig migrasjon

(Stola 2000 og Okólski 2000). Kompleksiteten, og migranternes tilpassning til lovverket viser at det kan være gode grunner til å inkludere migranter i debatter om regulering.

En av de russiske migrantene påpekte ganske treffende at mange i Norge anser midlertidig arbeidsmigrasjon som umoralsk. Hamilton (2003) har kalt dette et vesteuropeisk tabu knyttet til arbeidsmigrasjon. Brochmann viser at det kan skyldes en motvilje mot å innta en bruk- og kastmentalitet til utlendinger (Brochmann 2002:7). På 1970-tallet ble arbeidsmigrasjonen av venstresiden i norsk politikk sett som "... et uttrykk for utbytting på tvers av landegrensener innenfor et verdensomspennende kapitalistisk system" (Brochmann 2003a:152). Jeg tror det er riktig å si at mange debatter fortsatt preges av disse synspunktene. I tillegg er det også bekymringer for lønns- og rettighetsnivå innenfor såkalte innvandrersektorer og fremveksten av en ny underklasse (Brox 2005). På den måten blir bekymring for sosial dumping et spørsmål om å beskytte de mest sårbare norske arbeidstakerne mot (sårbare) arbeidstakere fra andre land. På den annen side viser Brochmann (2002:7) at midlertidige opphold aksepteres for eksperter og ledere. Fortolkningen av midlertidighet henger altså sammen med migrantenes klasse, posisjon, utdanning og økonomi. Samtidig sier regjeringen at "innvandringens omfang og karakter må styres for å sikre en stabil økonomisk og sosial utvikling" (St.prp.nr 1 2001-2002 fra KRD). Disse formuleringene kan tolkes som en aksept av at mangel på arbeidskraft utgjør en trussel mot vekst og utvikling. Migrasjonspolitikken er på denne måten konjunkturavhengig.

I tillegg til synspunktet om at restriktivt regelverk kan bidra til omgåing og utnyttning av regelverket, viste flere russere i Båtsfjord også til andre aspekter ved oppholdstillatelser. De pekte på at midlertidighet og manglende rett til familiegjenforening bidrar til sikre deres tilknytning til Russland. Dette vurderer de som positivt. Det kan forhindre hjerneflukt, og hjelpe Russland "på fote igjen". Det kan også, for landets myndigheter, bidra med utenlandsk valuta og inngå i strategier for oppbygging og utvikling av opprinnelseslandet. Myndighetene i Sør-Korea, Filippinene, Bangladesh, Sri Lanka (Tyner 1998:333) og flere stater rundt Det karibiske hav (Bash et al 1994) legger aktivt til rette for migrasjon, samtidig som de bidrar til å opprettholde båndene mellom migrantene og "hjemlandet". I denne tankegangen kan individene ses som et middel til nasjonalstatens utvikling. På den

200

annen side innebærer det knapt at migrantene får bestemme selv, slik en av migrantene fra Teriberka etterspurte. Det trenger likevel ikke være noen motsetning mellom det som gagnar opprinnelseslandet og migrantens egeninteresser. En leder i Murmansk fylkesadministrasjon sa: ”Både arbeidstakerne i Teriberka og Russland trenger å tjene gode penger nå.” Spørsmålet kan være hvilke strukturelle forhold, i hvilke land, som skal være bestemmende for migranternes mobilitet. I dette tilfellet kan det også knyttes til ulike forståelser av forholdet mellom individ og kollektiv i Norge og Russland (Hønneland 1996). Dermed antyder jeg at dette kan handle om kulturelle forskjeller. Migrantene på sin side er krystallklare med hensyn til midlertidighet. De ønsker mulighet til midlertidige arbeidsopphold.

Vil alle egentlig bo i Norge?

For det tredje hevder de fleste migrantene at de ikke ønsker å bosette seg i Båtsfjord eller i Norge. Mange handler ut fra at de bor i Teriberka eller Arkhangelsk og ønsker å fortsette med det. Migrasjonen gir dem muligheter til å forbedre livene sine der. Samtidig gir migrasjonen muligheter til nye erfaringer, som blant annet kan bidra til bedre posisjon på arbeidsmarkedet hjemme. Utsagnet ”jeg skulle gjerne fortsatt på denne måten i noen år”, var typisk for de som hadde tidsavgrensede tillatelser. På den annen side var det for mange både selvsagt og maktpåliggende å få frem at dette kun var en aktuell strategi i noen få år. De viste til at de hadde barn og familie hjemme, og at de av ulike årsaker ikke ville flytte. ”Å ta familien til Norge? Nei, det finnes alt mulig i Murmansk, det er ingenting her. Helsesystemet er svært dårlig. Jeg har vært syk og har prøvd det. Jeg ventet i to måneder for å komme til Tromsø og ta blodprøver. De tok de samme som de gjorde her i Båtsfjord. Russiske leger er flinkere.” For andre var skole- og utdanningssystemet gode grunner til å ikke forlate Russland. Atter andre pekte på at de likte livet i Teriberka, der har de venner og slektskapsbånd. Der var de hjemme og der har de sin tilhørighet. For studentene fra Arkhangelsk var både klima og Båtsfjords størrelse, mangel på kulturtilbud og perifere beliggenhet gode grunner til å ønske seg bort på sikt. Noen pekte på at de for noen år kunne tenkt seg Tromsø og kanskje studier på fiskerihøgskolen, eller Oslo eller andre

storbyer i andre land i Vest-Europa. Ingen av disse ønsket likevel å bosette seg permanent i Norge, selv om de hadde kjæreste eller familie med seg til Båtsfjord.

Dette berører debatten om midlertidighet i migrasjonsforskningen. På begynnelsen av årtusenskiftet, og i enda større grad i dag, er det behov for arbeidskraft i Norge. Erfaringen fra europeiske innvandringsland på 1970-tallet var nettopp at de midlertidige migrantene ble værende. Livet går, og for mange synes det å bli stadig vanskeligere å vende hjem. Det gjelder også når migrantene er fast oppsatt på å vende tilbake til sine hjemland, slik migrantene fra Teriberka og Arkhangelsk til Båtsfjord var. Erfaringene fra 1970-tallet må ses i sammenheng med at de fleste landene innførte innvandringsregulering i første halvdel av tiåret. Arbeidsmigrantene fikk følge av sine familier gjennom familiegenforening. Gitt at migrasjon er kontekstavhengig, er spørsmålet hvordan dette artet seg for migrantene i Båtsfjord.

I løpet av perioden med midlertidig migrasjon til Båtsfjord, rapporterte både ordfører og to kvinner som hadde vært i Båtsfjord om det samme: Tre familier hadde kjøpt leilighet i Murmansk by og flyttet fra bygda. Som før nevnt, giftet to av de opprinnelige migrantene fra Teriberka seg og bosatte seg i Båtsfjord. De bidro til en bedre demografisk balanse i Båtsfjord, slik unge finske innvandrerkvinner hadde gjort på 70- og 80-tallet (Gerrard 1975, Grønhaug et al 1986). Resten av migrantene reiste tilbake/fortsatte å bo i Teriberka. Noen fortsatte i sine tidligere jobber, men relativt mange fikk også bedre betalt arbeid i fiskeforedlingsbedriftene, som alle inngikk i internasjonale samarbeid. Våren 2003, nesten et år etter at jeg avsluttet datainnsamlingen, var det ingen arbeidsmigranter fra Teriberka igjen i Båtsfjord. Det skyldtes en rekke problemer i fiskerinæringa i Båtsfjord, samt generelle⁶⁵ problemer i fiskeindustrien. Det var ikke lenger behov for arbeidskraft. Denne migrasjonsprosessen ble avsluttet, og migrantene returnerte fordi det ikke var mer arbeid i Båtsfjord. Studien viser altså ikke hva migrantene ville komme til å gjøre, under andre forutsetninger.

---

⁶⁵sysselsettinga i fiskeindustrien falt fra 2.500 til 800 i Finnmark fra 1995 til 2005, <http://www.fifo.no/finnstat/arbeidsliv/sysselsettingNæringer1990-2005.htm>

Migrantene fra Teriberka sa selv at de ønsket å jobbe i Båtsfjord i en avgrenset periode. Tilsvarende viste en survey fra Øst- og Sentral-Europa, utført av Wallace, at migranter faktisk foretrakk midlertidige arbeidsforhold (Brochmann 2002:7). Dette er muligens en egen type migrasjon som ligner på pendling, forutsetter geografisk nærhet, samtidig som arbeidstakerne ikke vil gi opp liv og eiendom hjemme. Migrantene "... tjener penger der lønnene er høyere og lever der kostnadene er lavere", sier Brochmann (2002:8). Dette er trekk og beskrivelser som i stor grad preger migrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord. Brochmann sier at spørsmål blir "... hvem som skal velge midlertidigheten – arbeidsgiver eller migranten selv" (2002:9). Eller, som noen russiske migranter i Båtsfjord og Teriberka fremhever; moralske nordmenn eller dem selv. I Båtsfjord mener mange migranter at de har flere felles interesser med arbeidsgiverne, enn nordmenn som krever høye rettigheter for migranter, på dette området.

Kan man stole på migranter? Mine erfaringer fra ettårsopphold i henholdsvis USA og Italia viste at verken immigrasjonsmyndigheter, skoleverket eller mennesker vi tilfeldig møtte, trodde vi ville returnere til Norge. De antok at vi innerst inne ønsket å bosette oss *der*. De anså det som lite sannsynlig at vi ville returnere til Norge, selv om vi insisterte på at det var vårt hjem og et bra sted å bo. Er den norske holdning også at alle egentlig vil bo i Norge? En kvinne fra Teriberka påpekte nettopp at "alle vil ikke komme hit". Slike valg handler til en viss grad om økonomisk utvikling og levestandard i ulike land, men det kan også handle om andre vurderinger. Kanskje er det riktig som en av informantene sa, at han heller ville tjene 500 dollar hjemme enn 2.000 dollar i Båtsfjord? Erfaringene i Sentral-Europa etter Sovjetunionens oppløsning og fra utvidelsen av EU, har vist nokså entydig at det ikke har kommet på langt nær så mange arbeidsmigranter som antydnet og fryktet (Dølvik og Eldring 2005, Drew og Sriskandarajah 2007). Det kan skyldes overgangsordninger, manglende praktiske muligheter til migrasjon og dynamikken i tjenestemobiliteten som reguleres på andre måter, for å nevne noe. Det kan også komme av at arbeidsmigranter forsøker å opprettholde livene hjemme, ved hjelp av migrasjon, slik analysen basert på "mobile livelihood"-perspektivet viste. Migrantenes ønske om midlertidighet kan selvsagt også

skyldes at de ser dette som en mulighet til permanent opphold. Jeg tror det er treffende å si at lovverket har dette bofaste perspektivet som utgangspunkt.

Konklusjon

Bærenholdt fremhever at forholdet mellom mobilitet og territorialitet er komplekst og virker sammen på mange måter. Han fastslår at det er når mennesker samhandler, forbindes og lager forbindelser at samfunn skapes. Betydningen av forbindelser må derfor utvikles og klargjøres med hensyn til en rekke forhold (Bærenholdt 2007:1). I dette kapittelet har jeg forsøkt å klargjøre hvordan henholdsvis praksis og ideer om bofasthet, mobilitet og forbindelser fungerer i de russiske migrantenes erfaringer. På den måten har jeg også klargjort hvordan sosial-romlige forhold inngår i disse begrepene.

Med hensyn til integrasjonsperspektivet har jeg drøftet tre tema som synes viktig for migrantene. For det første fremhevet mange migranter at stereotypiseringen av russiske kvinner og menn, og negative holdninger de blir møtt med, egentlig ikke gjelder dem. For det andre mente mange migranter at det er viktig å inkludere egne eller andre russeres handlinger i forståelsen av stereotypiseringen. På den måten skaper de distinksjoner som gjør det mulig å skille mellom seg og andre russere. Det viser også at mange migranters vurderinger av andre innvandrergrupper bidrar til opplevelsen av at russere blir nedvurdert i Båtsfjord. For det tredje har jeg vist at enkelte migranter opplever at forventninger om takknemlighet bidrar til å nedvurdere Russland og russere. Jeg har også vist at en rekke praksiser på arbeidsplassen bidrar til å plassere migranter ”nederst på rangstigen”. Mange av migrantene er også opptatt av å fremheve positive sider ved oppholdet i Norge. Samtidig ønsker de ikke å underkjenne problemer. Ambivalens beskriver mange av migrantenes erfaringer i Båtsfjord. Analysen har vist at integrasjonsprosesser må ses som relasjonelle. De krever engasjement og aktivitet fra en rekke aktører, inkludert migrantene selv, og handler om samhandling og tilbaketrekking på ulike nivå, skala og arenaer så vel som strukturelle barrierer og tilrettelegging.

Perspektivet preget av mobilitet og mobile livsformer har vist at en rekke praksiser, penger, varer, tjenester, ideer, livsanskuelser, kunnskap og følelser sirkulerer

mellom Russland og Båtsfjord, i tillegg til fiskeråstoff og arbeidskraft. Migrantene fra Teriberka er først og fremst, både gjennom livet i Båtsfjord og når de er i Teriberka, opptatt av å vedlikeholde sine liv i Teriberka. Noen er også opptatt av mulighetene til å reise i Norge og andre opplevelser migrasjonen kan gi dem. Studentene fra Arkhangelsk er også fokusert på hjemstedet, men i noe mindre grad enn arbeidstakerne fra Teriberka. Dette er delvis knyttet til alder og familieforhold. Begge grupper er likevel hovedsakelig orientert mot livet hjemme og hjemstedene. De fleste preges ikke av bi-fokalitet. Migrantene lever på flere steder, men mobiliteten er i dette tilfellet ikke et uttrykk for fokus på selve bevegelsen. Mobiliteten inngår snarere som et middel til å opprettholde et annet mål, nemlig livet *hjemme*. På denne måten ligner den internasjonale, midlertidige arbeidsmigrasjonen langpendling. Det er også en landpendling som avhenger av geografisk nærhet.

Jeg har vist at innvandringslovverket som en forutsetning for migrasjonsforbindelsen har en rekke konsekvenser for migrantene. For det første kjente ikke migrantene sitt eget oppholdsgrunnlag. Det skapte usikkerhet og uregulerte arbeidsforhold og vanskeliggjorde migrantenes planlegging. For det andre kan den norske moralske holdningen til midlertidighet bidra til å presse migranter fra land utenom EU/EØS/Schengen til å omgå lovverket. Migrantene så både fordeler og ulemper ved midlertidighet, og ønsket selv å vurdere kostnadene ved dette. De opplevde å ha felles interesser med arbeidsgivere i dette spørsmålet. Jeg har vist at lovverket har som utgangspunkt at midlertidige arbeidsmigranter ønsker å bosette seg i Norge. Det gjør at migrantene følte seg mistrodd, siden de så den midlertidige migrasjonen som en tidsavgrenset strategi. Migrantenes fokus på innvandringslovverket har demonstrert betydningen av nasjonalstatenes grenser i denne internasjonale migrasjonen. I dag utgjør dette et prinsipielt skille mellom internasjonal, korttids arbeidsmigrasjon og pendling. Dette skillet har avgjørende betydning for migrantenes og deres husholds liv, i Teriberka og i Båtsfjord. Jeg har forsøkt å vise at det er mulig å ta andre utgangspunkt enn bofasthet i debatten om innvandring.

De tre perspektivene har aktualisert hvorvidt bofasthet eller mobilitet er menneskets *modus operandi*. Perspektivene fokuserer på ulike aspekter ved

migrasjonstilværelsen og er komplementære. Samhandlingen mellom migranter og andre i Båtsfjord kan også beskrives som møter, i tråd med studiens inspirasjoner fra Doreen Massey (1994) og Simonsen (2007). I dette perspektivet ses steder som åpne og porøse, som resultat av møter mellom mennesker, men også sosiale og tid-romlige prosesser av ulik størrelse, art og utstrekning. Når jeg også inkluderer inspirasjonene fra Moi (1998), ser jeg praksis som resultat av romlige situasjoner preget av geografiske forhold, bevegelser, ulike prosesser og den frihet som ligger i at mennesker velger å gjøre *noe* med det situasjonen gjør med dem.

Kapittel 7

Konklusjon

Denne avhandlinga tar opp sammenhengene mellom migrasjon og andre sosiale prosesser i samfunn migranter reiser fra og samfunn de reiser til. Den viser også hva den nye migrasjonsprosessen betyr for ulike aktører. For å konkludere skal jeg besvare de tre hovedproblemstillingene: Hvordan vokste migrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord frem? Hvordan inngår den i andre romlige, økonomiske og sosiale prosesser og hvordan oppleves og erfares migrasjonslivet.

Jeg begynner med å presentere studiens empiriske funn. Deretter plasserer jeg resultatene fra min analyse teoretisk i migrasjonsfeltet, gjennom å adressere noen grunnleggende spørsmål om migrasjon. Videre diskuterer jeg mine analyser i forhold til en feministisk inspirert versjon av teorien om globale produksjonskjeder og -nettverk. Etterpå viser jeg hvordan mine funn inngår i et teorifelt som beskjeftiger seg med forholdet mellom rom og geografiske forholds betydning i samfunnsutviklingen. Dette innebærer en empirisk og teoretisk oppsummering av analysens funn. Til slutt svarer jeg kort på de empiriske spørsmålene som ble reist i kapittel en.

Ambisjonen om å bidra til en bedre forståelse på et område med ulike og motstridende oppfatninger har bidratt til å utvide forskningsfeltet med hensyn til hvilke aktører som ses som relevante. Det førte også til at mange aktører fikk flere og ulike roller i forskningsprosessen. For eksempel kan informanter også være potensielle brukere av forskningsbasert kunnskap. Som forsker kommer jeg i et spesielt ansvarsforhold til aktørene. Jeg må fremstille aktørene og deres situasjonelle praksis på en slik måte at de kan akseptere dem. Gjennomsiktigheten i prosessen synliggjør og styrker arbeidets vitenskapelighet. Aktørene bidro derfor til kvalitetssikring. I avhandlinga har dette først og fremst ført til at analysene ble mer balanserte. Selv om jeg har forsøkt å synliggjøre maktrelasjoner, har tilnærmingen bidratt til å vise betydningen av det situasjonelle i aktørenes praksis snarere enn entydige konklusjoner om over- og underordningsforhold.

Migrasjonsprosessen mellom Teriberka og Båtsfjord

Jeg har vist at situasjonen i Teriberka var preget av dramatiske, men midlertidige økonomiske problemer knyttet til endringer i forbindelse med oppløsningen av Sovjetunionen. Den var videre preget av nedbygging og flytting av næringsaktivitet fra Teriberka til Murmansk gjennom en årrekke. Båtsfjord var også preget av generelle endrings- og nedgangsprosesser i fiskerinæringa og utfordringer som var resultat av Båtsfjord-miljøets egne strategier. Dette medførte behov for råstoff og arbeidskraft til fiskeindustrien. Gjennom politiske og økonomiske endringsprosesser mot Russland og Barenstregionen opplevde aktører i Båtsfjord også nye muligheter.

Samhandling mellom aktører på ulike trinn i varekjeder, på tvers av næringer, med lokal, nasjonal, internasjonal utstrekning, førte til en forbindelse mellom aktører i fiskerinæringa i Teriberka og en fiskeforedlingsbedrift i Båtsfjord. Forbindelsene var ikke begrenset til økonomiske relasjoner men bygde på personlige relasjoner, ulike roller og nettverk. Samhandlingen som ledet til denne forbindelsen inngår i det jeg har kalt Båtsfjord-måten.

Båtsfjord-måten er ikke begrenset til aktører og prosesser i Båtsfjord. Den innebærer bruk av sosiale og personlige relasjoner og nettverk, av liten og stor størrelse, preget av korte og lange avstander, knyttet til stedlige utviklingsprosesser, samt indirekte og medierte relasjoner over lange avstander. Den involverer ikke bare økonomiske aktører og prosesser, men også en rekke sosiale og kulturelle forhold. Den konkrete miksen av relasjoner og utstrekning skaper funksjonelle og romlige nettverk. Den spesifikke måten dette foregår på i Båtsfjord, og de historiske og situasjonelle forholdene der har ledet meg til å kalle det Båtsfjord-måten. Den er på ingen måte romlig avgrenset. I Båtsfjord-måten inngår også kjønnede prosesser, som gjendanner og styrker en rekke aktørers posisjoner som menn i dette samfunnet.

Båtsfjord-måten forklarer noe av migrasjonskanalens spesifikke utforming. Nærmere bestemt aspekt ved Båtsfjord-samfunnets tidligere erfaring med arbeidsmigrasjon og at aktørene gjennom samhandlinger og nettverksarbeid om tema som utdanning, utvikler prosjekter tilpasset både innvandringslovverket og egne

oppfatninger om hvordan samarbeidsprosjekter med et sted som Teriberka kan organiseres.

Migrasjonsorganisasjonen skaper trygghet for migrantene, blant annet fordi de kjenner deltakerne. Den introduserer migrasjonsmuligheten, tilrettelegger migrasjonen praktisk og kopler migranter og arbeidsgivere. Gjennom kulturelle konstruksjoner i rekrutteringsprosessen selekteres og konstrueres kvinner, som ufaglærte og underordnede midlertidige arbeidsmigranter. Måten rekrutteringen ble organisert på, basert på næringslivsaktørens ulike roller, sosiale forpliktelser i Båtsfjord og forestillinger om kvinner og menn, bidro til å feminisere migrasjonen. Sammen med migrasjonslovverket og kravet om midlertidighet bidro migrasjonsorganisasjonen også til å de-kvalifisere migrantene og gjøre situasjonen usikker for dem.

Praksisen i migrasjonsorganisasjonen førte til at kvinner som enten hadde tilknytning til en bestemt bedrift, eller var i arbeid fikk tilbudet om migrasjon. Situasjonen i Teriberka var vanskelig. Samtidig gjorde uformelle bytte- og selvforsyningsstrategier sitt til at innbyggere og arbeidstakere også opplevde at de var i posisjon til å ikke migrere. De som faktisk ble migranter inkluderte aktører i og utenfor husholdet i beslutningene. Noen opplevde situasjonen som tvangsmessig, andre ikke. Mange ønsket å bedre sin og husholdets økonomiske situasjon, men også å få nye opplevelser og erfaringer gjennom opphold i utlandet. Migrasjonen var også del av korte- og langsiktige jobbstrategier.

Migrasjonsprosessen og den internasjonale råstoffhandelen knytter aktører i Båtsfjord til andre folk og steder, og fører til at mange opplever nye muligheter gjennom internasjonale forbindelser. Tilsvarende bidrar de samme forbindelsene til å endre situasjonen for noen familier i Teriberka og sosiale strukturer i dette samfunnet. De bidrar også til å gjøre situasjoner for andre aktører, i andre varekjeder, i andre trinn i disse kjedene, både i Båtsfjord og på andre steder, vanskeligere. Dette er resultat av at samhandlingen var med å liberalisere og internasjonalisere råvare- så vel som arbeidskraftmarkedene.

Migrasjonserfaringene preges i stor grad av ambivalens. Det skyldes kvaliteter ved arbeidet og arbeidslivet, migrantenes plassering i sosiale system, savn og hjemlengsel og opplevelser av migrasjonsutbyttet. Samhandlingen med andre aktører i

Båtsfjord er for det meste uforpliktende møter. Migrantene er i første rekke samme med andre migranter. Migrantene opplever både kjønnet og etnisk nedvurdering, samtidig som både de og nordmenn nyanserer ved at de skiller mellom ulike aktører. Migrantene er i all hovedsak orientert mot livet i Teriberka, de er i liten grad orientert mot og inkludert i Båtsfjordsamfunnet. Migrasjonsloverkets utforming medvirker både til å beskytte migrantene som arbeidstakere, men også til å gjøre dem sårbare og migrasjonsprosessen usikker.

Migrasjonsteoretisk plassering.

Fra push- og pullfaktorer til situasjoner og kjønnet praksis.

Det finnes en rekke tilnærminger til migrasjon innenfor ulike disipliner og tradisjoner. En omhandler hvorfor migrasjon oppstår og viderefører på sett og vis Ravensteins klassiske analyser fra (1885). Ravenstein forsøkte å forklare hvorfor migrasjonsprosesser oppstår og inkluderte forhold i avreise- og ankomstsamfunn som hemmer og fremmer migrasjon og migranter som forholder seg til disse faktorene. Piore (1979) viste at det ikke er noen direkte sammenheng mellom migrantene og det behovet for arbeidskraft som finnes i ankomstsamfunnet. Migrantene har typisk ikke de kvalifikasjoner som etterspørres. For det andre er det ikke de som migrere som har største behov for å gjøre det. For det tredje er det slik at inntektsforskjellene mellom land tilsier at migrasjonen skulle være betydelig større enn det den faktisk er. En må derfor inkludere andre forhold for å forstå dynamikken i migrasjonen. Jeg vil klargjøre hvordan min tilnærming er egnet til å gripe migrasjonens dynamikk.

I denne studien har jeg brukt et praksisorientert handlingsbegrep, der praksis inkluderer både individuelle og strukturelle forhold, fordi handling og frihet er uløselig knyttet til situasjonen (Moi 1998). Dette situasjonsbegrepet gir et betydelig rom og behov for å kontekstualisere prosessene. Aktørene i mine analyser handler ut fra mulighetene i den situasjonen de er i. Deres praksis trekker på og bidrar til å gjendanne og endre sosiale prosesser og mønstre. For Moi er kroppen en situasjon som inngår i andre situasjoner. Derfor inkluderes både dens fremtoning og uttrykk, kjønn, etnisitet og den ”ytre” situasjonen, som kroppen befinner seg i, i praksisbegrepet. Det åpner samtidig for at kjønn og andre forskjell- og likhetsskapende forhold inkluderes i

analysen. Aktører finnes i en rekke ulike versjoner, fra individer til institusjonelle aktører. For institusjonelle aktører er institusjonen og trekk ved denne også en del av situasjonen. Fokus på aktører og praksis gjør at mine analyser omhandler både kvinner og menn, etnisk norske og russere. Ved å beskrive og analysere sosiale prosesser spør jeg etter hvilken betydning kjønn, sosial status og etnisitet har i samhandlingen. Dette perspektivet åpner også for andre forskjells- og likhetskonstruerende prosesser, slik feministisk migrasjonsforskning har etterspurt (for eksempel Anthias 2001). I mine analyser har det blant annet synliggjort at menn i stor grad ble ekskludert fra migrasjonen gjennom kjønnete prosesser i rekrutteringsfasen.

Migrasjonsorganisasjon som nødvendig forutsetning og kanal

Wallace og Stola (2000:9) har vist at selv om store deler av en befolkning rapporterer at den ikke klarer seg økonomisk, og har lave forventninger til fremtiden, er det bare et fåtall som faktisk migrerer. Dette indikerer at det foregår noe mellom push-faktorene, pull-faktorene og den registrerte migrasjonen. Jeg må derfor kunne gi en forklaring på hvorfor noen faktisk migrerer, utover å vise til at det finnes grunner til å migrere fra et sted, til et annet. Douglas Massey et al (1987) viser at migrantnettverk vedlikeholder migrasjonen og fører til kjedemigrasjon når den først er i gang. Det forklarer at mange mennesker fra ett sted flytter til samme sted, eller finnes på samme arbeidsplasser i ankomstlandet. Likevel forklarer det ikke hvorfor migrasjonen i utgangspunktet oppsto. Derimot bidrar begreper som migrantinstitusjoner, som er ment å formidle mellom ulike nivåer, til å forstå hvordan folk migrerer (Goss og Lindquist 1995:317). Kofman et al foreslår et tredelt begrep for å forklare migrasjonsprosessen. De sier at migrasjonsinstitusjoner formidler mellom det strukturelle migrasjonsregimet og de individuelle migrantenes handlinger (2000:42). Migrasjonsinstitusjonen omfatter på den ene siden formelle statlige strukturer og på den annen side mellommenn og tilretteleggere, rekrutteringsbyrå og uformelle nettverk (Kofman et al 2000:32). Mellomnivået får dermed to oppgaver; det skal formidle mellom aktør og struktur i migrasjonsprosesser, og gjennom migrasjonsorganisasjonen skal den forbinde migrantene med migrasjonsregimer, lovverk, økonomiske forskjeller med mer. Også Wallace inkluderer et mesonivå av institusjoner som formidler mellom ”aktørenes

individuelle handlinger og eksterne strukturelle krefter” (2001:49). Her inkluderes statlige og overstatlige institusjoners rolle, betydning av velferdsstatens ordninger, migrantenes kjønn, hushold, nettverk og kommunikasjon (Wallace 2001:49). Disse forholdene fremstår hovedsakelig som strukturelle forhold, men siden de antas å tilhøre et mesonivå er de litt mindre makro og litt mindre eksterne enn andre eksterne strukturelle krefter. Mellomnivåets institusjoner bidrar til å lage en forbindelse mellom push- og pulleffekter. Det løser derimot ikke problemet med koplingen mellom det som ses som migrantenes individuelle handlinger og eksterne strukturer.

Jeg viste i forrige avsnitt at jeg har valgt et komplekst handlings- og praksisbegrep. Jeg skiller dermed spørsmålet om forholdet mellom aktør og struktur fra spørsmålet om push- og pullfaktorer i migrasjonsprosessen. Ved å spørre hvordan migrasjonsprosessen oppsto og følge ulike aktørers praksis (Grønhaug 1978), fant jeg en ”mellomliggende” migrasjonsorganisasjon. Dette var et organisert nettverk av næringslivsaktører som formet en uformell institusjon. Den bidro til å rekruttere, velge, minske risiko, søke om visum og oppholdstillatelser og arrangere reise og bolig for migrantene. Migrasjonsorganisasjonen formidlet mellom avreise- og ankomstsamfunn og mellom migranter og arbeidsgiver. Den koplet mellom pull- og pushfaktorer, men ikke mellom aktør og struktur. Migrantene vurderte sin situasjon, inkludert det migrasjonsorganisasjonen bidro med, og utformet sin praksis deretter. Praksis i situasjonen forbinder handling og struktur. Migrasjonsorganisasjonen gjorde migrasjonen mulig. Denne migrasjonsorganisasjonen er en rekrutteringsorganisasjon, slik Prothero (1990) beskriver det i introduksjonen til et temanummer om arbeidsmigrasjon fra utviklings- til industrialiserte land.

Migrasjonsorganisasjonen og kulturelle konstruksjoner.

Migrasjonsorganisasjonen kanaliserte migrantene fra Teriberka til Båtsfjord. Den organiserte også kulturelle verdier som hadde betydning for migrasjonsprosessen. I migrasjonsorganisasjonen møttes ulike aktørers forestillinger om rett og gal måte å gjennomføre en rekrutterings- og ansettelsesprosess, og vurderinger av hva som skaper gode og dårlige arbeidstakere. Vurderingene bygde på norske og russiske, kvinner og menns erfaringer og etablerte forestillinger inkludert betydning av familie, kjønn,

alkoholbruk etc. Resultatet var at kvinner i større grad enn menn ble valgt ut som migranter. Det forklarer feminiseringen av denne migrasjonsprosessen. Migrasjonsorganisasjonen er tilpasset gjeldende innvandringslovverk. Tidsbegrensingene i dette regelverket samt kulturelle forestillinger er med å forklare hvordan mange russiske arbeidstakere ble dekkvalifisert gjennom rekrutteringsprosessen. Arbeidssøkerne ble utvalgt og konstruert som *arbeidsmigranter* i henhold til betydninger av kjønn, seksualitet, alder, moderskap, utdanningsnivå og russisk nasjonalitet og gjennom migrasjonsorganisasjonens evne til å operere i spenningsfeltet mellom ulike kulturelle forestillinger.

Tyner (1996) har analysert oppbyggingen og funksjonen til det han betegner som et arbeidsmigrasjonssystem på Filippinene. Han viste hvordan kjønn virker som et organiserende prinsipp og skaper spesielle mønster i menns og kvinners migrasjon. Tilsvarende mekanismer finnes mellom Teriberka og Båtsfjord. Jeg har også vist at kjønn virker sammen med andre forskjells- og likhetsskapende forestillinger i slike mekanismer. Johnson-Webb (2003) viste i en studie av rekruttering av migranter hvordan arbeidsgivere samarbeidet med tidligere ansatte, deres migrantnettverk og innvandringslovverket og sørget for stadig flere meksikanske innvandrere i flere nye sektorer i Nord-Carolina. Bruken av migrantnettverk og den lojalitet som inkluderes i det, virket sammen med lovverket og gjorde arbeidstakerne sårbare i arbeidssituasjonen. Fra arbeidsgivernes synspunkt bidro det derimot til å gjøre migrantene dyktige og stabile – de ble gode arbeidstakere. I Teriberka-Båtsfjordforbindelsen var lojaliteten knyttet til relasjonene mellom bedriftslederne i Båtsfjord og Murmansk, i kombinasjon med lovverket. Lojaliteten fulgte dessuten av den kulturelle konstruksjonen av arbeidstakerne i rekrutteringsprosessen. Krissman har gjennomført en kritisk gjennomgang av studier av migrantnettverk (2005). Han skiller mellom migrantnettverk som består av tidligere migranter og deres nettverk av arbeidstakere på hjemstedet, og migrasjonsnettverk, som også inkluderer aktører som bidrar til å kople potensielle migranter til arbeid andre steder (2005:26). Dette har vært nyttig i mine analyser, men Krissman inkluderer ikke betydningen av at disse institusjonene også organiserer verdier og kulturelle forestillinger. Jeg har vist at det er

viktig for å forstå migrasjonsprosessen, og at det igjen bidrar til å forklare hvem som ble migranter og hvordan de ble de-kvalifiserte.

Prosesser som fører til ny migrasjon mellom nye steder.

En rekke oversiktsarbeider beskriver utviklingen av nye migrasjonstrender. Det er enighet om at de er komplekse, at mobiliteten går i mange retninger, involverer nye land, oppstår mellom nye steder, og at migrasjonens form, varighet og organisering synes å bli mer mangfoldig (Castles og Miller 1998, Leitner 2000, Papastergiadis 2000).

Jeg har vist at migrasjonsorganisasjonen var en nødvendig forutsetning for mobiliteten mellom Teriberka og Båtsfjord. Det er først når jeg beskriver prosessen som førte til oppbyggingen av denne organisasjonen at vi kan forklare hvorfor forbindelsen oppsto mellom stedene, og hvorfor migrasjonen fikk sin konkrete utforming. Denne prosessen kan ses som resultat av romlig, sosial og kulturell samhandling og nettverksarbeid mellom aktører i ulike trinn i en global vareproduksjonskjede. En rekke ulike aktører, kvinner og menn, norske og russiske, som i ulike roller og kapasiteter samhandlet direkte og indirekte, i samlokaliserte situasjoner og gjennom teknologiske medier var involvert. Samhandlingen foregikk på tvers av steder, sektorer, størrelse, utstrekning og nasjonale grenser. Stedlige erfaringer og personlige relasjoner inngikk i situasjonen og i kunnskapsgrunnlaget de norske så vel som de russiske aktørene benyttet seg av. Nettverksaspektene smurte samhandlingen gjennom bygging og bruk av sosial kapital og tillit. På den andre siden førte den nettverksbaserte tilliten også til misforståelser og opplevelser av å bli lurt.

Jeg har som vist brukt en feministisk versjon av en global vareproduksjonskjede- og nettverkstilnærming (Ramamurthy 2003, Yeates 2004, Dunaway 2001). Tilnærmingen identifiserer aktørene som kvinner eller menn, spør etter andre likhets- og forskjellskapende forhold, samt sosiale, økonomiske og kulturelle relasjoner og begrep som hushold og dagligliv. Den vektlegger situasjon og kontekst og fokuserer på sammenhengen mellom flere aspekter ved aktørenes praksis i ulike trinn og nettverk i kjedene. Tilnærmingen bidrar også til å spesifisere romlig spredning og sammenbinding som er involvert i transnasjonale prosesser, og åpner for

allianser på tvers av nettverk, posisjon og trinn i varekjeden, slik spesielt Ramamurthy (2003) har etterspurt. Med utgangspunkt i denne tilnærmingen forklarte jeg hvordan migrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord oppsto, hvordan fremveksten var knyttet til sosiale, økonomiske og kulturelle prosesser i spenningsfeltet lokalt/globalt, og hvorfor migrasjonen fikk sin konkrete utforming.

Fra transnasjonale forbindelser til mangfoldige migranterfaringer

Siden 1990-tallet har migrasjonsstudier innenfor mange disipliner fokusert på transnasjonale forbindelser og inkludert avreise- og ankomstsamfunn i migrasjonsstudier (Basch et al 1994:7). Fremveksten av perspektivet kan knyttes til endringer i informasjons- og kommunikasjonsteknologier som har gjort fysiske reiser og annen mediert kontakt mulig, i mange tilfeller billigere og mer tilgjengelig for flere, men også mer synlig enn tidligere tiders transnasjonale praksis. Det diskuteres hva fenomenet består i, hva det skyldes, hvorvidt det er nytt, hvordan det skal analyseres og hva det betyr for ulike aktører, på ulike steder, samt hvilke typer romlighet og mobilitet som er involvert i dette. Portes et al opererer med en definisjon som fokuserer på samhandling mellom ikke-statlige aktører som binder opphavs- og ankomststed sammen (Portes et al 1999).

For å studere transnasjonale praksiser har jeg tatt utgangspunkt i migrantenes organisering av dagligliv i Båtsfjord, og i noen grad i Teriberka. Jeg har fokusert på romlige aspekter ved disse praksisene og hva de betyr for migrantene. Jeg har også analysert den fysiske mobiliteten; reisene mellom Båtsfjord og Teriberka og migrantenes opplevelse av dem. Det vil si at jeg har undersøkt hva migrantene gjør, sammen med hvem, hva det betyr, når og hvor deres aktivitet strekker seg geografisk. Deretter har jeg spurt om aktiviteten kan betegnes som transnasjonal. Begreperne ”mobile livelihood” (Sørensen og Olwig 2002) og bi-fokalitet (Vertovec 2004) har blitt brukt for å gripe betydningen av romlig og kulturell orientering. Dette bygger på og spesifiserer Piores studie som viste at migranter aksepterer en de-kvalifisering fordi de er orientert mot hjemlandets verdisystemer (1979). Jeg har vist at arbeidsmigrantene i Båtsfjord opprettholder kontakten med personer og institusjoner i Teriberka, men også med personer med tilknytning til disse stedene som bor andre

steder. Slik samhandling kan beskrives som et transnasjonalt trekk, men den er neppe av den varighet, tykkelse, omfang eller betydning som Portes et al krever (1999). Den faller derfor utenfor deres definisjon av transnasjonalisme. Derimot har min studie vist at migrantenes praksis i Båtsfjord kjennetegnes ved at de nesten utelukkende er orientert mot livet i Teriberka. For svært mange er arbeid og opphold i Båtsfjord først og fremst et middel til å opprettholde og forbedre den livsformen de praktiserer i Teriberka. De daglige praksisene i Teriberka er i enda mindre grad knyttet til folk og liv i Båtsfjord. Migrantene lager få forbindelser mellom de to stedene.

”Mobile livelihood” tilnærmingen (Sørensen og Olwig 2002) viser i min analyse at migrantene kan være like fokusert på livet ”et annet sted”, i dette tilfellet hjemme, som på selve livsformen eller mobiliteten. Mobiliteten bidrar til bofasthet og stedstilknytning i Teriberka. Jeg finner at et ensidig fokus på transnasjonal praksis kan overskygge andre migranterfaringer og praksiser. I Teriberka-Båtsfjordforbindelsen er de flestes orientering ikke bifokal, men i stor grad rettet mot livet hjemme, selv om noen daglige praksiser knytter migrantene til Båtsfjordsamfunnet. Vektleggingen av avreiseforsamlingen har betydning både for dem selv, for deres involvering i livet i Båtsfjord og for kolleger og andre aktører der. Det har også betydning for deres forhold til hjemstedet. Orienteringen mot hjemmelivet og manglende orientering mot deltakelse i Båtsfjord virket gjensidig på hverandre, og bidrar til å skille livet i Teriberka fra livet i Båtsfjord. Den manglende orienteringen mot livet i Båtsfjord har betydning for forståelsen av integrasjon som et relasjonelt fenomen. Det inkluderer ikke bare relasjoner mellom mennesker, men også mellom steder. Det antyder også at migrantenes praksis likner like mye på pendling som på internasjonal migrasjon.

Stola diskuterer kvasi-migrasjon, som er observert så mange steder i det post-kommunistiske Sentral-Europa at mange antar at det er særegent for regionen (Stola 2000:85). Stola skiller kvasi-migrasjon i to typer: Transittmigrasjon og mobilitet for profitt eller falsk turisme. Transittmigrasjon kjennetegnes ved at transittoppholdet, av juridiske eller økonomiske årsaker, blir lengre enn planlagt, men migrantene har observerbare intensjoner om å reise videre. Falske turister oppholder seg i transitt i mindre enn tre måneder. De opererer i uformelle marked med handel eller udokumentert arbeid, ofte i servicenæringer (2000:95). Falsk turisme har preg av

pendling, skjer under dekke av visafrie innreiser som turisme eller familiebesøk, men er økonomisk aktivitet (Stola 2000:94). Stola konkluderer med at begge typer er substitutt for ordinær emigrasjon. Han konstaterer at kvasi-migrasjonen gjør det mulig å forbedre eller opprettholde levestandard og sosial status *uten å (endelig) forlate hjemmet eller bosette seg i oppholdslandet* (min utheving). Lengde på oppholdet og intensjoner er dermed det som skiller kvasi-migrasjon fra ordinær migrasjon. Stola foreslår å inkludere begrep som mobilitet, innreise og strømmer, i stedet for bosetting og innvandringsbefolkning (stock) for å forstå kvasi-migrasjon (Stola 2000:85).

Okólski analyserer det han betegner som ufullstendig migrasjon (2000). Dette er korttidsopphold, som ofte, men ikke alltid, er knyttet til turistvisa. Som Stola (2000) er Okólski opptatt av at disse oppholdene ikke møter kravene til varighet som gjør at de kan betegnes som migrasjon (2000:106). Han viser at ufullstendig migrasjon er en viktig kilde til livsopphold, at den ikke alltid overholder administrative regler om utlendingers adgang til vertslandet, og at selv om hvert opphold er kort, utgjør de i løpet av året et betydelig fravær fra hjemlandet (2000:107). Okólski viser altså at sammenhengene mellom såkalt legal og illegal migrasjon er tette og at midlertidig migrasjon er et resultat av lovverkets og de administrative systemenes definisjoner.

Mine analyser viser, i tråd med Stola, Okólski og migrasjonsstudier fra USA og Mexico, at orientering mot hjemlandet er viktig i forståelsen av midlertidig sirkulær migrasjon. Geografisk nærhet mellom opphavs- og oppholdsland har stor betydning fordi slik *land*basert migrasjon skaper økonomisk oppnåelige hjemreiser. Analysen viser også at migrantene vurderer både økonomiske og emosjonelle belastninger ved hjemreiser. Hjemreisene har noen sosiale kostnader for migrantene. I tillegg viser jeg at tidsbegrensningene i oppholdstillatelsene fører til uforutsigbarhet i arbeidskontrakter og bidrar til å gjøre migrasjonen stressende og migranttilværelsen vanskelig å planlegge. På samme måte som Okólski (2000) og Stola (2000) vektlegger også migrantene fra Teriberka at det er nære sammenhenger mellom illegal- og legal migrasjon.

Analysen av migrantenes diskusjon om det norske innvandringslovverket viser at dette regulerer mange aspekter ved migrasjonen. Gjennomgangen reiser for det første spørsmål om ikke internasjonale migranter burde bli sett som aktive aktører i

diskusjoner om migrasjonslovverk og kontrollregimer. For det andre viser jeg at gode intensjoner og høyt rettighetsnivå i innvandringslandet kan medføre uønskede konsekvenser for migranter. Samtidig minsker det muligheten til å oppfatte migranter som aktører som aktivt velger migrasjon. For det tredje inviterer fokuset på innvandringslovverket og migrantenes syn på og erfaringer med det, til å diskutere det teoretiske forholdet mellom internasjonal arbeidsmigrasjon, internasjonal pendling og nasjonal pendling. Dette skaper spesielle utfordringer i grenseområder. Beskrivelser av migrasjon, som denne fra Teriberka til Båtsfjord, må derfor inkludere en rekke forhold: tidsaspektet og dets konsekvenser, geografisk avstand og dens sosiale og emosjonelle betydning, orientering mot hjemsted, betydning av livsform samt både vilje og evne til bifokalitet.

Jeg har i denne delen av analysen benyttet tilnærminger og begreper fra transnasjonalismefeltet i migrasjonsforskningen. Ifølge Vertovec omhandler transnasjonalisme hvordan internasjonale migranters liv er påvirket av varige forbindelser med mennesker og institusjoner på hjemstedet eller andre steder (Vertovec 2003:641). Dette er en svært åpen definisjon av transnasjonalisme, som kan inkludere ulike praksiser, også slike jeg fant. Jeg definerte likevel ikke de jeg fant som transnasjonale i betydningen "felt som *forbinder* avreise- og ankomstland". Jeg skiller derfor mellom "transnasjonalisme" som varige grensekryssende aktiviteter, og transnasjonale migrasjonspraksiser. Det første kan da ses som en bestemt måte migranter forholder seg til flere steder på som inkluderer bi-fokalitet og fremveksten av nye transnasjonale rom. Jeg har vist at migrantenes praksis ikke nødvendigvis forbinder steder, inkluderer bi-fokalitet eller skaper nye rom. For å gripe mangfoldet og ulikhetene i migrantenes praksis, er det derfor hensiktsmessig å ta et åpnere utgangspunkt enn transnasjonalisme. Fokus på transnasjonale forbindelser kan erstattes med et fokus på migrantefaringer, sirkulasjon og deres romlige og kulturelle betydning, inkludert mangfold og ambivalens. Mine analyser reiser også spørsmålet om hva slags analytisk utgangspunkt som er mest fruktbart i forståelsen av midlertidig arbeidsmigrasjon i et grenseland. Migrasjon kan forstås som mobilitet fra en antatt bofast situasjon et sted, til en ny bofasthet annet sted, eller som en midlertidig

tilpasning (Castles 2002:1143). Migrasjonen fra Teriberka til Båtsfjord synes å være grunnleggende midlertidig.

En kjønnet, praksis- og prosessorientert migrasjonsteori.

Jeg har ved hjelp av ulike teoretiske perspektiv vist hvordan praksis i bestemte situasjoner i Teriberka og Båtsfjord har fått spesifikke konsekvenser i denne transnasjonale forbindelsen. Midlertidigheten, i form av politiske og økonomiske endringer i Teriberka, store endringer i fiskeindustrien og tidsavgrensede oppholdstillatelser påvirker denne migrasjonsprosessen fra begynnelse til slutt. Midlertidigheten førte til at migrantene orienterte seg mot hjemmesamfunnet og ikke først og fremst mot å *bli* i Båtsfjord. Kjønnede- og andre forskjellsskapende sosiale, økonomiske og kulturelle prosesser har også hatt betydning. Likeledes har kombinasjonen av økonomiske og kulturelle relasjoner, og romlig utstrekning og skala vært tematisert på tvers av migrasjonens faser og i forhold til ulike teoretiske perspektiv. Analyser av sammenhenger og forløp i migrasjonen demonstrerer dermed at også den spesifikke organiseringen har betydning for hvordan den fungerer og hvilke resultat migrasjonen får. Dette har Taylor påpekt i forhold til analyser av migrasjonsprosessers potensielle økonomiske betydning (1999).

Jeg oppsummerer mine analyser i noen generelle migrasjonsteoretiske poeng ved å formulere seks punkter basert på migrasjonen mellom Teriberka og Båtsfjord. 1) For å kunne forklare migrasjonsprosessers fremvekst må en beskrive situasjoner i avreise og ankomstsamfunn som fremmer og hemmer migrasjon, og 2) vise hvordan ulike aktører håndterer de situasjonene de står overfor gjennom praksis. 3) En må beskrive hvordan migranter faktisk kommer seg fra avreise- til ankomstsamfunn og hvilke organisasjoner eller institusjoner som er involvert i kontakten mellom migrant og arbeidsgiver. 4) Den kulturelle betydningen av disse prosessene må analyseres for å vise hvordan arbeidstakere blir migranter. Videre må 5) de romlige, sosiale, kulturelle og økonomiske nettverkene som skaper prosessen og eventuelle organisasjoner beskrives. Dette kan forklare hvorfor migrasjon oppstår mellom nye steder og hvilke aktører og prosesser migrasjon henger samme med. Til sist 6) må en med utgangspunkt i migrantenes daglige erfaringer analysere hvordan de forholder seg til

steder, samfunn og mennesker og den romlige, sosiale og kulturelle betydningen av dette.

Douglas Massey et al sier at forståelse av internasjonal migrasjon krever svar på fire spørsmål (2002:9): Hvilke krefter i senderlandene fremmer migrasjon og hvordan fungerer de? Hvilke krefter i mottakerlandene skaper behov for arbeidskraft og hvordan fungerer de? Hvilke ønsker og motiver har de som svarer på disse kreftene med å migrere? Og hvilke sosiale og økonomiske strukturer oppstår i migrasjonsprosessene som forbinder sender- og mottakerlandene? Min analyse har vist at tilnærmingen må utvides og at sammenhengene er mer komplekse.

Willis og Yeoh oppsummerer utviklingen innenfor migrasjon- og kjønnsfeltet (2000). De sier at inkluderingen av kvinner i eksisterende migrasjonsperspektiv på 1980-tallet bidro til å utvide teori- og metodefeltet. Samtidig innebar denne utvidelsen en bevegelse fra strukturelle tilnærminger og analyser knyttet til arbeidsmarkedet og den økonomiske sfære, til mikroskalastudier som fokuserte på betydningen av kjønn i avreisesamfunn og -familie. Med 1990-tallet kom en kritisk tilnærming til konstruksjonene av migrasjon og vektlegging av samspillet mellom etnisitet, kjønn, klasse etc. i globale migrasjonsprosesser (Willis og Yeoh 2000:xi). Ved hjelp av ulike teoretiske perspektiv har jeg bundet deler av dette feltet sammen igjen. Jeg har vist at samspillet mellom økonomiske og kulturelle prosesser er viktig for å forstå migrasjon, at migrasjon handler om enkeltaktørers valg i bestemte situasjoner men også økonomisk restrukturering og endringer i vare- og produksjonskjeder. Jeg har vist at migrasjon er motsetningsfullt.

Bidrag til GCC-tilnærmingene

Jeg har altså tatt utgangspunkt i det jeg har kalt en feministisk kritikk av en global produksjonskjede- eller nettverkstilnærming⁶⁶. I de følgende avsnittene vil jeg løfte

---

⁶⁶ Presentert tidligere, basert på Dicken et al (2001), Dicken (2007) og Ramamurthy (2003), Yeates (2004) og Dunaway (2001).

fram noen poeng fra mine analyser som er relevante for en slik tilnærming til globale produksjonskjeder- og nettverk.

Den feministiske kritikken har pekt på nødvendigheten av å inkludere husholdsorganisering og dagliglivets praksis i analysene. Gerrard (2007) har vist hvordan økonomi, romlighet, mobilitet, endring, kjønn og politikk bringes sammen ved hjelp av disse begrepene. Fokus på husholdsorganisering og dagligliv kan som nevnt i innledningskapittelet overskride skillet mellom privat og offentlig og formidle mellom samhandlingsrelasjoner basert på marked, gjensidighet og redistribusjon. Dette inkluderer et fokus på aktører og praksis som ikke er tilstrekkelig utviklet innenfor GCC. Dicken et al (2001) sier at aktører, diskursiv makt, ulike skala og relasjonelle tilnærminger må identifisere i analysene. De konkluderer derimot med at nettverk er den grunnleggende enheten i analysen av globale endringer (Dicken et al 2001:91). Min påstand er at tilnærmingens analytiske kraft vil styrkes ved å fremheve betydningen av praksis, prosess og situasjon. Fokus på aktører er en forutsetning for å gjøre dette. Poenget er utdypet i forbindelse med migrasjonsteorier foran. I teorier om globale produksjonsnettverk innebærer vektleggingen av praksis, prosess og situasjon at en for hver node (møtepunkt) og hvert nettverk må beskrive aktørene og inkludere deres praksis. Det er nødvendig for at for eksempel arbeidskraft nettopp ikke bare blir en innsatsfaktor, men også inkluderes som handlende aktører. Dicken innrømmer at teorien har problemer med dette (Dicken 2004a:515). Dette vil også gjøre sitt til at aktører som migranter, ikke unyansert blir sett som ofre for den globale kapitalens virkemåte. Jeg har vist at migranter og kvinner må tilkjennes handlekraft som aktive deltakere i globale vareproduksjonsnettverk.

Min analyse viser at det ikke er tilstrekkelig å inkludere begrepene hushold og dagligliv for å "kjønne" "World System"-teorier og GCC, som blant annet Dunaway ser ut til å anta (2001). Det kreves derimot en oppløsning av husholdsbegrepet i "task" og "teams" for å analysere hvem som gjør hva, sammen med hvem, slik Gerrard fremhever med referanse til Rudie (Gerrard 2007: 2). Husholdsbegrepet må åpnes, utdypes og spesifiseres, og brukes til å vise hva kvinner og menn gjør i ulike deler av

dagliglivet. Først da kan det bidra til å gjøre analysene kjønnsensitive i en bred forstand.

Implisitt ligger det et poeng her, som ofte ikke fremheves fordi det synes opplagt: Aktører er ikke analysens minste enhet. Det er gjennom ulike statuser og roller, i ulike situasjoner, praksis oppstår. Det er likevel nyttig å inkludere denne innsikten i den feministiske kritikken, så vel som andre versjoner av teorien om globale produksjonskjeder. Som vist i analysen avhenger næringslivsaktørens nettverkspraksis blant annet av roller som fedre, venner, skolekamerater og samfunnsmedlemmer. Dette har konsekvenser i fremveksten av transnasjonale forbindelser, og vedlikeholder også ulike forståelser av hva mannlighet er i Båtsfjord, for aktørene selv og for andre. Tilsvarende er også aktørens roller i familie og lokalsamfunn med å gjør at de tillater seg å stille intime spørsmål til de kvinnelige kandidatene i rekrutteringsprosessen. Kvinner og menn inkluderes altså ved å fokusere på aktører, slik Smith sier; ”tilsett kvinner og rør” (1987). Men rollebegrepet som inkluderer relasjoner er også nødvendig for å ”kjønne” praksis og prosesser. Dicken et al vil inkludere ulike typer relasjoner, makt og betydningsinnhold gjennom aktørnettverk-teorier (ANT) (2001:101ff). Etter min mening er det enklere å bruke den rolletilnærmingen jeg har presentert her – og dét er viktig i konkrete analyser.

I en vurdering av Dickens bok ”Global Shifts”, 15 år etter at den kom ut første gang, etterspør Olds en bedre forståelse av forholdet mellom romlige, sosiale, kulturelle og økonomiske relasjoner i denne teorien (Olds 2004:509). Mine analyser viser at kontekstualisering er en måte å gjøre dette på. På samme måte som begrepene rolle, hushold og dagligliv, bidrar ”tykke beskrivelser” til å integrere flere typer relasjoner i analysene. Jeg har også vist at kontekstualisering kan sikres ved å inkludere flere trinn i varekjeden og flere steder eller flere aktørnettverk i analysen. Bair og Gereffis (2003) studie av konfeksjonsindustrien i USA inkluderer ulike nettverk, flere trinn i kjeden og utviklingen på to steder. Studier som i en eller annen forstand er komparative har altså viktige teoretiske fortrinn.

Oppsummert kan en si at de feministiske studiene fungerer som kritiske case i forhold til ”mainstream”-analyser av globale vareproduksjonskjeder. Jeg har benyttet en slik tilnærming i studiet av et ”ortodoks” empirisk område: Internasjonal

råvarehandel og arbeidskraftrekruttering i en produksjonsbedrift. Mine analyser fremhever først og fremst behovet for en aktør- og praksistilnærming som inkluderer kontekstualisering og kjønning av ortodokse og realistiske tilnærminger. Den har også gitt noen bidrag til en kjønnet produksjonskjedeteori.

Migrasjonspraksis og romlig utvikling over internasjonale grenser.

”World-system”-teorier og andre strukturelle teorier forstår migrasjon som en følge av kapitalismens iboende jakt på profitt gjennom globalisering og internasjonal arbeidsdeling (Massey, Douglas et al 2002:13). Papastergiadis ser migrasjon som globale prosessers tvilling (2000:3), mens Castles og Miller fremhever at migrasjon ikke er et isolert fenomen. Bevegelse av varer og kapital fører nesten alltid til bevegelse av mennesker (1993:3). Romlige og geografiske prosesser er slik sett både viktige og uklare i forhold til migrasjon.

Samfunnsutviklingen kan sies å være preget av tre prosesser med hensyn til geografiske forhold: For det første blir aktører og samfunn, ifølge Giddens, i økende grad bundet sammen ved at økonomiske prosesser distribueres geografisk (1990). Dette kan betegnes som en global ”connectivity”-diskurs (Ramamurthy 2003:527). I den andre tilnærmingen preges samfunnsutviklingen av at informasjons- og kommunikasjonsteknologi fører til en oppheving og minimering av geografiske barrierer. I dette perspektivet antas det at spesifikke steder, men også avstander og andre geografiske forhold, får mindre betydning (Waters 1995). Harveys begrep om tid-rom-kompresjon inkluderer begge aspektene (1989). For det tredje har det, siden Castells erklæring av at strømmer har tatt over for steder, og at samfunn må forstås i spenningen mellom disse, vært et betydelig fokus på mobilitet som den egentlige samfunnskonstituerende prosessen (Castell 1996, Urry 2000). Mitt fokus på betydningen av menneskelig mobilitet er informert av slike tradisjoner. Alle tre perspektivene handler om hvilke betydninger geografiske forhold kan ha.

I de neste avsnittene viser jeg noen konkrete aspekter ved rom som er sentrale i denne analysen. Deretter spør jeg hvilken rolle rom og geografi spiller i forståelsen av Teriberka og Båtsfjord, i forholdet mellom disse stedene, og i forståelsen av deres plassering i forhold til global-lokale prosesser.

Betydningen av sted, avstand, samlokalisering og utstrekning.

Basert på mine analyser summerer jeg opp betydningen av romlige og geografiske forhold i form av fire dimensjoner; sted, avstand, samlokalisering og størrelse/utstrekning.

Rom som sted inngår i praksis og prosesser som hjemsted, oppholdssted og mulig investeringssted. Sted tematiserer spørsmål om tilhørighet til fysiske forhold, som natur og klima, sosiale relasjoner til familie, kjennskap til folk gjennom mangesidige, svake og sterke relasjoner, på godt og vondt, ressurser, trygghet mm. Sted inkluderer gjenkjennelighet knyttet til utstrekning, beliggenhet og størrelse, som når norske aktører oppfatter Teriberka som "et sted som Båtsfjord". Sted er også en metafor for en praksis, "Båtsfjordmåten", som bygger på stedlige erfaringer og kunnskap. Teriberka er et delvis "lukket sted". Det begrenser utlendingers adgang, mens tapet av den formelle statusen som "lukket sted", har negative konsekvenser for kommuneøkonomien. Min analyse har også vist at næringlivsaktørens praksis henger sammen med Båtsfjords og Teriberkas posisjoner i den nasjonale og den internasjonale arbeidsdelingen. Det betyr ikke bare at prosesser av større og mindre utstrekning påvirker og utfordrer aktørene på disse stedene. Men aktørene bidrar også til liberalisering av lovverk og reguleringer som skaper større utfordringer og sterkere konkurranse for andre aktører, steder og samfunn. På den annen side skaper de samme liberaliseringene nye muligheter for noen aktører og steder.

Rom som avstand impliserer blant annet at noen aktører har tilgang på sosiale nettverk som overskrider geografisk avstand. En viss sosial avstand i slike nettverk var én forutsetning for fremveksten av den økonomiske forbindelsen mellom Teriberka og Båtsfjord. Noen fysiske avstander overkommes gjennom direkte kontakt og bruk av IKT; øre-til-øre, tastatur-til-tastatur. Andre forutsetter ansikt-til-ansiktkontakt og mangesidige relasjoner. Noen relasjoner er avhengig av samlokalisering, andre ikke. Nettverksarbeidet som førte til den første kontakten mellom Teriberka og Båtsfjord var basert på mangesidige relasjoner, sosial og geografisk avstand. For migranter kan geografisk nærhet bety muligheter for hjemreiser, men ikke nødvendigvis. Her spiller også betydningen av sosial og økonomisk avstand, samt egen kulturell orientering, en

rolle. Hjemreiser involverer tid, penger, sosiale relasjoner og tilgang til transportmiddel – i dette tilfellet at noen de kjenner har bil og at de får sitte på. Det handler også om å vurdere belastningen som følger av fravær fra familie, avstand og ensomhet, avskjeder og avreiser. Samtidig er den fysiske nærheten i et grenseland også en forutsetning for internasjonal pendling/midlertidig sirkulær migrasjon.

Samlokalisering, som fravær av geografisk avstand, betyr ikke nødvendigvis sosial nærhet eller kjennskap. Størrelse og utstrekning samvirker med de andre dimensjonene. Dette viser at sted, avstander, samlokalisering, størrelse og utstrekning har stor og mangslungen betydning for praksis og prosesser. De bidrar til å spre, skille og knytte sammen.

Mobilitet og rom; i og mellom steder.

Strukturalistisk orienterte teorier (for eksempel Wallerstein 1974, Sassen 1988) ble utviklet for å forklare hvorfor og hvordan et verdenssystem preget av store, vedvarende og til dels økende økonomiske forskjeller mellom land ble opprettholdt. Wallerstein hevder at "... en verdensøkonomi må med nødvendighet være kapitalistisk, og at kapitalisme bare kan eksistere innenfor rammen av en verdensøkonomi. Derav følger at det moderne verdenssystemet er en kapitalistisk verdensøkonomi" (Wallerstein 2004:92 min oversettelse). Derfor forklarer den kapitalistiske økonomi opprettholdelsen av forskjeller mellom fattige og rike land. Derimot følger det ikke logisk at internasjonale kapitalistiske aktører alltid tjener, mens fattige land og aktører i periferier alltid taper på dette økonomiske systemet. Hvordan det kapitalistiske system fungerer og hvordan disse prosessene arter seg er empiriske spørsmål. De må analyseres, ikke antas, selv om hypotesen er at de bidrar til å opprettholde en verden av forskjeller. Spørsmålet er derfor enten det åpne: Hvilke resultat medfører en kapitalistisk økonomi? Eller det lukkede: Hvordan fører dette systemet til gjendanning av forskjeller og utarming? Prinsipielt gjør kravet til falsifisering av egne hypoteser disse likestilte.

Doreen Massey analyserer global-lokale forhold ut fra begrepet maktgeometri (1994:149). Hypotesen er at de som initierer global-lokale strømmer også er de som tjener på dem. Jeg spør om hvem som vinner og hvem som taper i Teriberka og i

Båtsfjord. Dermed inkluderer jeg potensielle betydninger av forskjell i makt i analysen, samtidig som jeg åpner for ulike, mangfoldige og kryssende resultat. Tilsvarende vektlegger Ramamurthy i studien om produksjon og konsum av saries, hvordan folk forbindes, får nye muligheter, mister andre og både kan vinne og tape på de samme prosessene (Ramamurthy 2003:527). McDowell reformulerer Doreen Massey og påpeker at "... lokaliteter er produsert i skjæringspunktet mellom lokale og globale prosesser" (1999:4). Steder og samfunn defineres gjennom den bestemte miksen av sammenvevde sosiale relasjoner, deres utstrekning til andre steder, i andre tider. Steder skapes derfor gjennom forbindelsene de har med resten av verden (Massey 1994:316). Både Massey (1994), Kearny (1995) og Hannerz (1996) fremhever at en må inkludere lokale og globale aktører i globale og lokale analyser. Min analyse har benyttet en global varekjedeteori og i tillegg vist at en må inkludere hva aktørens handlinger fører til andre steder, et poeng Massey også har tatt opp (2004).

Båtsfjord har blitt et sted for mange i Teriberka, ikke bare de som har vært der, men også fordi migrantene forteller om det. Slik har de blitt knyttet til Finnmark, Norge og Vest-Europa på en ny måte. For folk i Båtsfjord har også Teriberka blitt et sted, gjennom arbeidskolleger og kjennskap til at det er personer i Båtsfjord fra dette stedet. Slik kjenner de også steder i Finland og Sri Lanka gjennom arbeidsmigrantene derfra, og bedrifter og steder i USA, Tyskland og Storbritannia siden de produserer varer som eksporteres dit. Verken i Teriberka eller i Båtsfjord innebærer dette, for de fleste, mye substansiell kunnskap. For mange vil det være "imaginære" steder. Det utgjør likevel en ytterligere forbindelse til andre steder i verden.

I Teriberka-Båtsfjordforbindelsen kan begge samfunnene beskrives som perifere, riktignok i stater preget av ulik økonomisk situasjon, og av ulik posisjon i et geopolitisk hierarki. Min analyse viser at verken migrantene, deres familier eller de økonomiske og politiske aktørene forstår seg selv som ofre for et internasjonalt kapitalistisk system. Representanter for russiske fylkesmyndigheter er kritiske til Russlands ledere og oppfatninger mange norske aktører har om Russland. I Båtsfjord har migrasjonen bidratt til å opprettholde fiskeindustrien som en viktig arbeidsplass og bedriftene som økonomiske og kulturelle aktører i kommunen. I Teriberka har arbeidet

i Båtsfjord og erfaringene og inntektene derfra hatt stor betydning for noen innbyggere. Ordføreren i Teriberka fremhever at migrantene har lært noe, de har sett og opplevd et annerledes samfunn og andre måter å gjøre ting på. Samtidig påpeker han at påvirkningen ikke skal overdrives; ”det var ikke mange migranter”. Næringslivsaktørene i Teriberka og Båtsfjord ynder å fremstille migrasjonen som en vinn-vinn-situasjon. Ut fra analysen kan en beskrive dette som en trippel-vinn-situasjon, der migranter, arbeidsgivere, samt lokale og regionale myndigheter i Russland tjener på prosessen. Tilsvarende gagner migrasjonen kolleger i Båtsfjord (som får opprettholdt sine arbeidsplasser), arbeidsgivere og til en viss grad lokale og regionale myndigheter i Norge. Migrantene bærer både kostnader og belastninger, deres familier og nære venner likeså, samtidig som de også tjener på migrasjonen. For mange aktører er den preget av ambivalens.

Steder kan ses som møtesteder (Massey 2004, Simonsen 2008). Teriberka preges av møter mellom de som har og de som ikke har hatt eller tatt muligheten til migrasjon. Det skaper misunnelse, oppbrudd og endringer i den sosiale og økonomiske lagdelingen. Der er også fornøyde innbyggere som kan fortsette å bo på stedet og videreføre livet sitt der. Møter mellom migranter med nye holdninger og erfaringer og andre innbyggere gir næring til nye perspektiv og praksiser. Noen deltar ikke i det sosiale livet mens de er borte - og migrantmødrene får ikke fulgt opp skolebarna. I Båtsfjord rapporterte noen ungdommer om situasjoner som kan forstås som sosial utrygghet. Stedet preges til en viss grad av ghettodannelser som har kostnader for ulike aktører og institusjoner, sektorer og områder. Samlokalisering fører ikke nødvendigvis til samhandling, møter og fellesskap. Møtene som finner sted, foregår alltid mellom noen bestemte aktører og de er del av og er med å skape likhets- og forskjellsskapende prosesser. Derfor kan ikke steder ses utelukkende som møter mellom mennesker. Møter mellom ulike ”steder”, på stedet, finner også sted. Spørsmålet er hvor mange slike forskjelligartede møter som kan rommes på et sted og hvilke prosesser som bidrar til at disse møtene fungerer. Vi snakker igjen om prosesser som involverer en rekke steder og mennesker. Prosesser og endring impliserer også en tidsdimensjon. I Båtsfjord er det et spørsmål om ikke bedriftene på lang sikt, taper på at de ikke tvinges til å omstille seg, slik de måtte uten migrantenes arbeidskraft. Kanskje er det slik at

både næringsaktører, lokale myndigheter og migranter opplever ambivalens i forhold til migrasjonen. Sammenhengene mellom migrasjon og global-lokale forhold er ikke entydige og enkle.

Avslutning

I kapittel én stilte jeg noen empiriske spørsmål. De er enkelt formulert, er hyppig debattert og angår sentrale sider ved arbeidsmigrasjon.

Skaper norske bedrifter og deres etterspørsel etter (billig) arbeidskraft arbeidsmigrasjon, eller er det et resultat av arbeidsledighet? Vi har sett at migrasjonen er knyttet til økonomiske, sosiale og politiske forhold i de to landene, men det er spesielt migrasjonsorganisasjonen som kopler mellom land og aktører som gjør at migrasjonen faktisk oppstår. Forlater russiske mødre og fedre sine barn for å gjøre arbeid norske arbeidstakere ikke vil ha? For migrantene selv er det viktig at de gjennom migrasjonen kan forbedre livsvilkårene for seg selv og sin familie, og få nye opplevelser og erfaringer.

Medfører migrasjonen at russiske arbeidstakere bidrar til vekst og utvikling i Norge, mens Russland mister nødvendig kompetanse og arbeidskraft? Ja, migrantene bidrar til vekst og utvikling i Båtsfjord, men på grunn av midlertidigheten i lovverket mister ikke Russland kompetanse. Snarere bringer migrantene ny kunnskap og erfaring til Teriberka. Utnytter vestlige bedrifter fattige arbeidstakere fra øst? Nei, på grunn av innvandringslovverkets krav og fagforeningenes relativt sterke stilling i næringa er det ikke rimelig å si at disse arbeidstakerne utnyttes. Likevel bidrar midlertidigheten til å gjøre migrantene sårbare som arbeidstakere. Fører arbeidsmigrasjon til uthuling av rettigheter, lavere lønninger og sosial dumping? I dette tilfellet gjør det ikke det⁶⁷, selv om tilgangen på arbeidskraft kan gi arbeidstakerne en svakere forhandlingskraft på sikt. Teriberka-Båtsfjordforbindelsen kan like gjerne bidra til å sikre arbeidsplassene og dermed også rettigheter. Forhindrer migrasjonen kanskje nødvendige teknologiske og markedsmessige omstillinger? Det synes som om tilgangen på arbeidskraft sikrer

---

⁶⁷ Se Røed og Schøne (2007) for en oversikt om sammenhengen mellom arbeidsinnvandring og lønnsnivå.

industrien på kort sikt, samtidig som den sannsynligvis svekker den på lang sikt. Skaper arbeidsmigrasjon konflikter mellom arbeidstakere i ulike land eller er dette internasjonal solidaritet? Arbeidstakere av ulik nasjonalitet er kolleger som først og fremst lar hverandre i fred.

Er arbeidsmigrasjon en global prosess som utarmer lokale samfunn? I dette tilfelle er det ikke det. Migrasjonen inngår i forskjellige strategier og påvirker mange aktører og steder. Aktører som ikke har tilsvarende transnasjonale muligheter blir mest påvirket, negativt og indirekte. Er dette et eksempel på at økt internasjonal handel og mobilitet fører til vekst og utvikling på begge sider av landegrense? Noen, både migranter og næringslivsaktører, har bedret sin situasjon betraktelig. Andre opprettholder situasjonen, mens atter andre opplever forverrede betingelser. Medfører arbeidsinnvandringen at norske bedrifter ikke flytter produksjonen til Russland, men sikrer bosettingsmønsteret i Norge på bekostning av arbeidsplasser over grensen? For Teriberkasamfunnet ville det sannsynligvis være bedre om den norske bedriften etablerte produksjon der. For migranter ville dette ikke gitt den samme økonomiske avkastningen, men heller ikke de samme belastningene. Slik sett kan en si at migrasjonen sikrer bosetting i Båtsfjord på bekostning av arbeidsplasser i Teriberka, men også til migrantenes fortjeneste. Produksjonen og arbeidsplassene i Båtsfjord ble opprettholdt, enn så lenge, ved hjelp av råstoff og migrasjon fra Russland.

Til slutt...

Migrasjonsprosessen mellom Teriberka og Båtsfjord var midlertidig, men den var også del av stabile, og mobile mønstre, preget av fiskeindustriens behov for fisk og arbeidskraft. Grenselandet mellom Russland og Norge er derimot ikke stabilt. Snarere er det preget av store romlige og sosiale endringer som mangel på arbeidskraft. 12 januar 2006 ble det meldt at de regionale myndighetene i Murmansk hadde utstedt arbeidstillatelser for 1115 utlendinger i 2005. "Det er hovedsakelig arbeidsgivere i fiskeforedlingsindustrien og bygningssektoren som tiltrekker seg arbeidskraft. Mange russere vil ikke arbeide i disse næringene på grunn av lave lønninger", sa lederen for det regionale senteret for arbeidsmarkedet. Disse migrantene kommer fra Ukraina, Usbekistan og Aserbadjan. ("Murmanskii Vestnik" i BarentsObserver 2006).

Litteraturliste

- Abu-Lughod, L. (1991). "Writing against culture". I R. Fox. (red.), *Recapturing Anthropology: Working in the present* (s.137-162). Santa Fe: School of American Research Press.
- Aftenposten 01.09.1997 "Mulighet for russiske fiskeindustriarbeidere i Finnmark"
- Aftenposten 08.02.2000 "Drømmejobb i Finnmarks fiskeindustri. Russere tjener en månedslønn hver dag"
- Altern, I. og Holtedahl, L. (1995). "Kunnskap om oss og andre". *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 6(1), 4-22.
- Alvesson, M. og Sköldberg, K. (2000). *Reflexive methodology, New Vistas for Qualitative Research*. London: Sage.
- Andenæs, A. (2000). "Generalisering: Om ringvirkninger og gjenbruk av resultater fra en kvalitativ undersøkelse". I H. Haavind (Red.), *Kjønn og fortolkende metode* (s.287-320). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Andrle, V. (1994). *A social History of Twentieth-Century Russia*. London: Edward Arnold.
- Anthias, F. (1998). "Evaluating "Diaspora": Beyond Ethnicity?". *Sociology*, 32 (3), 557-580.
- Anthias, F. (2001). "Gendering Migration: The Case of Southern Europe". I S. Ghatak og A.S. Sassoon (red.), *Migration and Mobility. The European Context* (s.146-167). New York: Palgrave.
- Anzaldúa, G. (1987). *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*. San Fransisco: Aunt Lute Books.
- Arbo, P. og Gammelsæther, H. (2004). "Den nye innovasjonspolitiske scenen". I P. Arbo og H. Gammelsæther (Red), *Innovasjonspolitikens scenografi. Nye perspektiver på næringsutvikling*. (s. 9-22). Trondheim: Tapir.
- Arbo, P. og Hersoug, B. (1997). "The globalization of the fishing industry and the case of Finnmark". *Marine Policy*, 21(2), 121-142
- Aure, M. (2001). *Local coping processes and regional development*. Rapport til Interreg IIA Barents, mai 2001. Universitetet i Tromsø.
- Aure, M. (2007). "Migrasjonskanaler og rekrutteringsprosesser: Å bli arbeidsmigrant". *Sosiologi i dag*, 37 (3/4), 9-29.
- Bair, J. og Gereffi, G. (2003) "Upgrading, uneven development, and jobs in the North American apparel industry". *Global Networks*, 3 (2), 143-169.
- Barentsinfo 2001 <http://finnbarents.urova.fi/barentsinfo/economic/01/01.htm>
- BarentsObserver 12.01.2006 "Murmansk labor market attracts foreign workers". Kilde: "Murmanskii Vestnik" <http://www.barentsobserver.com>
- Barth, F. (1980). "Betydning av transaksjoner som analytisk begrep". I I.L. Høst og C. Wadel. *Fiske og lokalsamfunn*. Tromsø-Oslo-Bergen: Universitetsforlaget.

- Basch, L., Schiller, N.G. and Blanc C.S. (1994). *Nations Unbound. Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Basel: Gordon and Breach Science Publishers S.A
- Basok, T. (2000). "He Came, He Saw, He...Stayes. Guest Worker programmes and the Issue of Non-Return". *International Migration*, 38 (2), 215-238.
- Bendiksen, B. I. (2005). *Driftsundersøkelsen i fiskeindustrien: Oppsummering av inntjening og lønnsomhet i 2004*. Rapport 19/2005, Fiskeriforskning, Tromsø.
- Bendiksen, B.I. og Isaksen, J. R. (2000). *Fiskerinæringen i Finnmark – Analyse av verdiskaping og råstoffomsetning*. Rapport 12/2000, Fiskeriforskning, Tromsø.
- Bendiksen, B.I. og Nilssen, F. (2001). *Den nordvest-russiske fiskeflåten i endring – konsekvenser for råstoffhandelen med Norge*. Rapport 6/2001. Fiskeriforskning, Tromsø.
- Bergem, K.V. (2007). "Det nye tjenerskapet." *Samtiden*, 3, 24-33.
- Berger, P.L. og Luckman, T. (1990). *Den samfunnsskapte virkelighet*. Viborg. Danmark: Lindhardt og Ringhof.
- Bersvendsen, H. (1998) *Flerkulturelt arbeidsmiljø: "Kem e det som skal' telpasse sæ, vi eller dem?"* Hovedfagsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Bjørklund, I., Drivenes, E.A. og Gerrard, S. (1994). "På vei til det moderne: Om jordbruk, fiske, reindrift og industri 1890-1990." I E.A. Drivenes, M.A. Hauge og H.A. Wold (Red.), *Nordnorsk kulturhistorie, Bind I: Det gjenstridige landet*. Oslo: Gyldendal.
- Bjørndal, C. og Aarsæther, N. (2000). Northern futures – Young voices. Most Report, UNESCO, Paris.
- Boyle, P. og Halfacree, K. (1998) *Migration into rural areas – Theories and Issues*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Brev av 06.11.2000 "Russisk arbeidskraft - nødvendig umulighet" fra fiskeribedrift i Båtsfjord
- Bridge, G. (2002). "Grounding Globalization: The Prospects and Perils of Linking
- Brochmann, G. (1997). *Grenser for kontroll: Norge og det europeiske innvandringsregimet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Brochmann, G. (2002). *Arbeidsinnvandring og velferdsstats-dilemmaer i en europeisk kontekst*. Notat til Utlendingslovutvalget Høsten 2002
- Brochmann, G. (2003a). "Del II. 1975-2000". I H.Tjelmeland og Brochmann G. (Red.), *Norsk innvandringshistorie: I globaliseringens tid, 1940–2000 Bind 3*. Oslo: Pax.
- Brochmann, G. (2003b). "Arbeidsinnvandring og velferdsstatsdilemmaer i en europeisk kontekst". *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 20(2), 265-271.
- Brochmann, G. og Dølvik, J. E. (2006). "Arbeidsmigrasjon: Nye dilemmaer i et aldrende Europa". Kronikk i *Horisont 2*. Institutt for samfunnsforskning, Oslo.
- Brochmann, G. og Hagelund, A. (2005). "Innvandringens velferdspolitiske konsekvenser. Nordisk kunnskapsstatus." *TemaNord 506*, Nordisk Ministerråd, København.
- Browning, C. S. (2003). "The Region-Building Approach Revisited: The Continued Othering of Russia in Discourses of Region-Building in the European North." *Geopolitics*, 8 (1), 45-71.

- Brox, O. (1966). *Hva skjer i Nord- Norge?: En studie i norsk utkantpolitikk*. Oslo: Pax.
- Brox, O. (2005). *Arbeidskraftimport: Velferdsstatens redning - eller undergang?* Oslo, Pax
- Bukve, O. og Amdam, R. (2004) ”Regionalpolitisk regimeendring og regional utvikling”. I R. Amdam og O. Bukve (Red.), *Det regionalpolitiske regimeskiftet – tilfellet Norge*. (s.11-19) Trondheim: Tapir.
- Bærenholdt, J. O. (2005). *Coping with Distances: Producing Nordic Atlantic Societies*. Doctoral dissertation. University of Roskilde. In press at Oxford: Berghahn Books.
- Bærenholdt, J.O. (1995). *Innovation and Adaptability of the Murmansk Region Fishery Kolkhozes*. Research Report No. 6. Roskilde University, Department of Geography and International Development Studies, Roskilde, Denmark.
- Bærenholdt, J.O. og Aure, M. (2007). ”Tværfaglighet og sammenligning på tværs mod nord”. I T. Nyseth, S. Jentoft, A. Førde og J.O. Bærenholdt (red.) *I disiplinenes grenseland – Tverrfaglighet i teori og praksis*. (s.73-87). Bergen: Fagbokforlaget.
- Bærenholdt, J.O. og Granås, B. (2008 In Press). *Mobility and Place: Enacting Northern European Peripheries*. Aldershot: Ashgate.
- Bærenholdt, J.O. og Aarsæther, N. (1998). ”Coping Strategies in the North” I N. Aarsæther og J.O. Bærenholdt (Red), *Coping Strategies in the North - Local practices in the Context of Global Restructuring*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Båtsfjord Havnevesen (2000). Årsregnskap, Båtsfjord.
- Carling, J. (2004). Innvandrere prioriterer å sende penger til familien. *Samfunnsspeilet*, 18(6).
- Castells, M. (1996). *The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume I: The Rise of Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Castles, S. (2000). *Ethnicity and Globalization. From migrant Worker to Transnational Citizen*. London: Sage.
- Castles, S. og Miller, M. J. (1998). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. (Second edition). New York/London: Guildford Press.
- Christensen, P. og Hallenstvedt, A. (1990). *På første hånd: Norges Råfisklag gjennom 50 år*. Tromsø.
- Comparative Empirical Study of Russian and Western Political Cultures*. European Values Study. Tilburg, The Netherlands: Tilburg University Press.
- Dagens Næringsliv 08.03.04 ”Milliarder inn – og ut”
- Daidsen, B. (2002). *Fra totalitært styresett mot demokrati i det postsovjetiske Russland? En studie av lokalnivåets betydning i forbindelse med en slik overgang, med fokus på teori samt ti lokalsamfunn i Nordvest-Russland*. Hovedfagsoppgave, Institutt for Statsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Daidsen, T. (1994). *Fiskerisammenslutningen ”Sevrybas” reorganisering til assosiasjon: Styrt ovenfra eller revolusjon fra neden?* Hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Tromsø.

- Davidson, T. og Vasilijev, A. (1994). *Fiskerinæringen i Nordvest-Russland: Selskaper og organisering*. Norsk-Russisk fiskerisamarbeide, Notatserie, 3. Norut Samfunnsforskning, Tromsø.
- Dicken, P. (2004b). "Author's response" til "Classics in Human Geography Revisited". *Progress in Human Geography* 28,4 pp 507-515.
- Dicken, P. (2007). *Global shift. Mapping the changing contours of the world economy*. (5th Edition). London: Sage Publications.
- Dicken, P., Kelly, P. H., Olds, K. og Yeung, H. W. C. (2001). "Chains and Networks, Territories and Scales: Toward a Relational Framework for Analysing the Global Economy". *Global Networks*, 1, 89-112.
- Didyk, V. og Riabova, L. (2000). *Murmansk Province in the 1990's*. December 2000 Biannual Review. University of Lapland Finland og Institute of Economic Problems, Kola Science Centre RAS, Apatity.
- Didyk, V. og Riabova, L. (2002). *Murmansk Province in 2001*. May 2002 Biannual Review. University of Lapland Finland og Institute of Economic Problems, Kola Science Centre RAS, Apatity
- Drew, C. og Sriskandarajah, D. (2007). *EU Enlargement in 2007: No Warm Welcome for Labor Migrants*. Migration Information Source. January 1, 2007. Migration Policy Institute, Washington.
- Dreyer, B (1996). "Suksesskriterier i norsk fiskeindustri". *Økonomisk Fiskeriforskning*, 6 (1).
- Dreyer, B. (2000). "Globalisering av råvaremarkedet – strategiske utfordringer for lokal fiskeindustri". *Økonomisk Fiskeriforskning*, 2, 115-124.
- Dreyer, B. og Bendiksen, B.I. (2003). *Marin Sektor - muligheter og trusler for kyst-Norge*. Notat til Distriktskommisjonen.
- Dunaway, W.A. (2001). "The Double Register of History: Situating the Forgotten Woman and Her Household in Capitalist Commodity Chains". *Journal of World-Systems Research*, 7 (1), 2-29.
- Dølvik, J. E. og Eldring, L. (2005). "Arbeids- og tjenestemobilitet etter EU-utvidelsen: Nordiske forskjeller og fellestrekk". Sluttrapport fra en arbeidsgruppe under Nordisk Ministerråd. *TemaNord 566*. Nordisk Ministerråd, København.
- Economic Processes of Globalization to Environmental Outcomes". *Economic Geography*, 78 (3), 361-386.
- Eikeland, S. (2003). *Statlege overføringar i ein regional kontekst: Nord-Troms og Finnmark*. Rapport 1/2003. Norut NIBR (Norsk Institutt for by- og regionsforskning) Finnmark, Alta.
- Eikeland, S., Karlstad, S. og Lie, I. (1998). *Russian Scandinavian Crossborder Commercial Co-operation (RUSCA): Presentasjon av de viktigste resultater fra den norske delen av prosjektet*. Norsk Institutt for by- og regionsforskning, Alta.
- Ellingsen, M. B. (2003). *Fortellinga om kompetansesamfunnet. Om tillit og risiko i et regionalt utviklingsprosjekt*. Rapport nr 08/2003. NORUT Samfunnsforskning, Tromsø.
- Ellingsen, M. B. (2006). *Network Credit- The Magic of Trust*. Arbeidsnotat. Tromsø.
- Eriksen, T. H. (1994). *Kulturelle veikryss: Essays om kreolisering*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Ervik Statle, A. K. (2004). *"Vi har lite penger, men vi sulter ikke": En husholdstudie i Russland om bruk av naturressurser i en overgangsperiode*. Hovedfagsoppgave, Institutt for planlegging og lokalsamfunnsforskning, Universitetet i Tromsø.
- Ester, P., Halman, L., og Rukavishnikov, V. (1997). *From cold war to cold peace? A Comparative Empirical Study of Russian and Western Political Cultures*. European Values Study. Tilburg, The Netherlands: Tilburg University Press
- Faist, T. (1997). "The crucial Meso-level". I Hammar, T., Brochmann, G., Tomas, K. og Faist, T. (Red.), *International Migration, Immobility and Development: Multidisciplinary Perspectives*. Oxford and New York: Berg.
- Finnmark Dagblad 21.09.98 "Fortsatt russetorsk til Norge"
- Finnmark Dagblad 24.09.98 "Russerne truer med torskestopp"
- Finnmark Dagblad 25.09.98 "Teriberka på Kola – utvær i kamp for tilværelsen"
- Finnmark Fylkesplan 1984-87, Finnmark fylkeskommune
- Finnmarken 13.08.98, "Russisk råstoff", leder
- Finnmarken 19.08.98 "Gammellinja til Russland"
- Finnmarksforskning,
<http://www.fifo.no/finnstat/arbeidsliv/sysselsettingNæringer1990-2005.htm>
- Finstad, B. P. (1999). "Hanna Anny fra Ukraina – en pionér fra fiskeindustrien i Nord- Norge." I S. Gerrard og R. R. Balsvik (Red.), *Globale kyster: Liv i endring – kjønn i spenning*. (s. 36-44). Kvinnforsk, Universitetet i Tromsø.
- Finstad, B. P. (2004). "The Frozen Fillet: The Fish that Changed North Norway?". *International Journal of Maritime History*, XVI (1), 27-41.
- Finstad, B. P. og Valen, G. J. (2002). "De kom fra nesten alle himmelstrøk". I *Ny i Nord, Ottar 242/2002*. Tromsø Museum, Tromsø.
- Finstad, B.P. (1993). *Fiskerinæringen i Finnmark under okkupasjonen*. Hovedoppgave i historie, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Finstad, B.P. (2005). *Finotro. Statseid fiskeindustri i Finnmark og Nord-Troms – fra plan til utvikling*. Avhandling til dr. art. – graden. Institutt for historie, Universitetet i Tromsø.
- Fiskaren 17.01.2000 "Russlandshjelp i store vansker"
- Fiskeridepartementet (2004). *Økt verdiskapning i fiskeindustrien*. Rapport og anbefalinger fra arbeidsgruppe oppnevnt av Fiskeriministeren. (Grønnevedtrappen)
- Fitje, A. (1999). *Nye tider – nye muligheter? En studie av fiskeindustrien i Båtsfjord*. Hovedfagsoppgave, Institutt for geografi, Universitetet i Bergen.
- Flemmen, A. B. (2007). "Russiske kvinner i nordnorske aviser - minoritets- og majoritetskonstruksjoner". *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 1/07.
- Fløysand, A. (2004). "Omstilling i norsk fiskeindustri. Et tidsgeografisk perspektiv". I K. B. Lindkvist (Red.), *Ressurser og omstilling – et geografisk perspektiv på regional omstilling i Norge*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Fløysand, A. og Jakobsen, S. E. (2001). *Culture and competitiveness in glocal capitalism*. Paper til The IGU Commission on The Dynamic of Economic Spaces, Torino, Italia.
- Foss, L., Normann, A. K. og Grønhaug, K. (2004), "Being Local and Acting Internationally: The Challenges of the Outskirt Manager". Paper til *NCSB 2004*:

- 13th Nordic Conference on Small Business Research*. Tromsø, 10. – 12. Juni 2004.
- Fosso, E. J. (2004). "Unge flytting – et spørsmål om identitet og myter om marginale og sentrale steder?". I N.G. Berg, B. Dale, H.K. Lysgård og A. Løfgren (Red), *Mennesker, steder og regionale endringer*, (s. 119-135). Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Fremdriftsrapport av 20.10.98 "Norsk/russisk/finsk fiskeriprojekt", Båtsfjord. Fuglerud, Ø. (1999). *Life on the outside: The Tamil diaspora and long-distance nationalism*. London: Pluto Press.
- Fuglerud, Ø. (2001). *Migrasjonsforståelse. Flytteprosesser, rasisme og globalisering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fuglerud, Ø. (Red.) (2004). *Andre bilder av "de andre": Transnasjonale liv i Norge*. Oslo: Pax.
- Fylkesmannen i Finnmark (1970). Utbyggingsavdelingen. Befolkningsforhold Næringsstruktur m.v. Bilag til 4 årsplan 1970-73
- Geertz, C. (1973). "Thick description: Toward an Interpretive Theory of Culture." I *The Interpretation of Cultures*, (s. 3-30). New York: Basic Books.
- Gelatt, J. (2005). "Schengen and the Free Movement of People Across Europe". *Migration Information Source*, October 1, 2005. Migration Policy Institute, Washington D.C.
- Gerhardsen, G. M. (1964). *Fiskeriene i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gerrard, S (1983). "Kvinner i fiskeridistrikter: Fiskerinæringas bakkemannskap". I B. Hersoug (Red.), *Kan fiskerinæringa styres?* Oslo: Novus Forlag.
- Gerrard, S. og Aase, T. H. (1986). "Finske kvinner i Finnmark". I S. S. Lie (Red.), *Mellom to kulturer. Kvinnelige innvandrere i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gerrard, S. (1975). *Arbeidsliv og lokalsamfunn*. Magistergradsavhandling, Institutt for Samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Gerrard, S. (1986). *Kvinnens makt og avmakt. Et kjønnsrolleperspektiv på forvaltning av faglige interesser i fiskeindustrien*. FDH-rapport 6/1986. Finnmark Distriktshøgskole, Alta.
- Gerrard, S. (1993). "Æ kan tenke mæ å bli her, men ikke for enhver pris. Fiskerikultur og ungdomskultur i omforming". I K. Heggen, J. O. Myklebust og T. Øia (Red.), *Ungdom i lokalmiljø: Perspektiv frå pedagogikk, sosiologi, antropologi og demografi*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Gerrard, S. (1994). "Kvinnens forvaltning – havets husholdning". I O. Otterstad og S. Jentoft (Red.), *Leve kysten? Strandhogg i fiskeri-Norge* (s. 123-134). Oslo: Ad Notam, Gyldendal.
- Gerrard, S. (2007). "Den nødvendige tverrfagligheten – Diskurser om hushold og modernitet". I T. Nyseth, S. Jentoft, A. Førde og J.O. Bærenholdt (Red), *I disiplinenes grenseland. Tverrfaglighet i teori og praksis*. Fagbokforlaget: Bergen.
- Gerrard, S. (2008). "A Travelling Fishing Village: The specific Conjunctions of Place". I J. O. Bærenholdt og B. Granaas (Red), *Mobility and Place: Enacting Northern European Peripheries*. Aldershot: Ashgate.
- Giddens, A. (1990). *Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

- Glick Schiller, N., Basch, L. og Szanton Blanc, C. (1992). "Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration". I N. Glick Schiller, L. Basch, og C. Szanton Blanc (Red.), *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*. (s.1-24). New York: Annals of the New York Academy of Sciences.
- Global Committee on International Migration 2005 "Migration at a Glance"
www.gcim.org.
- Goss, J. og Lindquist, B. (1995). "Conceptualizing International Labor Migration: A Structuration Approach". *International Migration Review*, 29 (2), 317-351.
- Granberg, L. og Riabova, L. (1998). "Social Policy and the Russian North". I L. Granberg (Red), *The Snowbelt, Studies on the European North in Transition*. Helsinki: Kikumora Publications.
- Grønhaug, R. (1978). "Scale as a Variable in Analysis: Fields in Social Organisation in Herat". I F. Barth (Red.), *Scale and Social Organisation*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønhaug, R., Saxi, H. P. og Aase, T. H. (1986). *Tilpasninger blant finske nyinnvandrere i Øst-Finnmark*. NIBR-rapport 7/1986. Norsk institutt for by- og regionforskning, Oslo.
- Guarnizo, L. E. og Smith, M. P. (1998). "The Locations of Transnationalism". I M. P. Smith og L. E. Guarnizo (Red.), *Transnationalism from below*. (s. 3-34). Comparative Urban and Community Research, Volume 6. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Gullestad, M. (1979). *Livet i en gammel bydel*. Oslo: Aschehoug.
- Gullestad, M. (1984). "Sosialantropologiske perspektiver på familie og hushold". I I. Rudie (Red.), *Myk start – hard landing. Kvinners levekår og livsløp*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gullestad, M. (1989). "Hverdagsliv og kultur – diskusjon av begreper". I M. Gullestad. *Kultur og hverdagsliv. På sporet av det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hamilton, K. (2003). "Migration and Development: Blind Faith and Hard-to-Find Facts". *Migration Information Source*, November 2003. Migration Policy Institute, Washington D.C.
- Hammar, T., Tamas, K. (1997). "Why do people go or stay?". I T. Hammar, G. Brochman, K. Tamas og T. Faist (Red.), *International Migration, Immobility and Development – Multidisciplinary Perspectives*. (s.1-19). New York: Berg.
- Hannerz, U. (1996). *Transnational Connections*. London and New York: Routledge.
- Haraway, D.J. (1991). "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective". I D.J. Haraway. *Simians, Cyborg and Women: The reinvention of nature*. London: Free Association Books.
- Harding, S. (1992). "After the Neutrality Ideal: Science, Politics and "Strong Objectivity". *Social Research*, 59 (3), 568-587.
- Harvey, D. (1989). *The Urban Experience*. Oxford: Basil Blackwell.
- Haskell T. L. (1990). "Objectivity is not Neutrality: Rhetoric vs. Practice. *History and Theory*, 29 (2), 129-157.
- Hatton, T. (2001). "The Age of mass Migration: What We Can and Can't Explain". I S. Ghatak og A.S. Sassoon (Red.), *Migration and Mobility. The European Context*. (s.11-29). New York: Palgrave Macmillian.

- Haugen, I. (1978). "Om forvaltning av utligningsforhold. Et perspektiv på studiet av boligmiljø og samværsform". *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 19 (5-6), 405-414.
- Holst, J.J. (1994). "The Barents Region: Institutions, Cooperation and Prospects". I O. S. Stokke og O. Tunander (Red), *The Barents Region: Cooperation in Arctic Europe*. London: Sage.
- Holtedahl, L. (1986). *Hva mutter gjør er alltid viktig : Om å være kvinne og mann i en nordnorsk bygd i 1970-årene*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hondagneu-Sotelo, P. (1994). *Gendered Transitions: Mexican Experiences of Immigration*. Berkeley: University of California Press.
- Hondagneu-Sotelo, P. og Avila, E. (1997). "I'm here, but I'm there": The Meaning of Latina Transnational Motherhood". *Gender & Society*, 11 (5), 548-571.
- Horschild, A. R. (2001). "Globale omsorgskjeder". Temanummer Kjønn og globalisering. *Kvinneforskning*, 2/2001, 5-13.
- Hovgaard, G. (2000). *Globalisation, Embeddedness and Local Coping Strategies – A Comparative and Qualitative Study of Local Dynamics in Contemporary Social Change*. PhD.Thesis, Department of Social Science, Roskilde University, Roskilde.
- Husmo M. og Munk-Madsen, E. (1994). "Kjønn som kvalifikasjon i fiskeindustrien" I O. Otterstad og S. Jentoft (Red.), *Leve kysten? Strandhogg i fiskeri-Norge*. (s.179-190). Oslo: Ad Notam, Gyldendal.
- Høgmo, A. (1998). *Fremmed i det norske hus: Innvandreres møte med bygdesamfunn, småby og storby*. Oslo: Ad Notam, Gyldendal.
- Høgmo, A. (2000). "Møtet mellom tamiler og et nordnorsk bygdesamfunn. Integrasjonsprosesser og integrasjonsarbeid". *Norsk Tidsskrift for Migrasjonsforskning*, 1, 47-61.
- Hønneland G. B. (1996). Identitet og funksjonalitet i Barentsregionen. *Internasjonal politikk*, 54 (1), 3-32.
- Hønneland, G. B. (1998). "Autonomy and Regionalisation in the Fisheries Management of Northwestern Russia". *Marine policy*, 22 (1), 57-65.
- Hønneland, G. B. (2005). *Barentsbrytninger. Norsk nordområdepolitikk etter den kalde krigen*. Kristiansand: Høgskoleforlaget.
- Hønneland, G. og Jørgensen, A. K. (2002). *Vårt bilde av russerne: 25 debattinnlegg om samarbeidet i nord*. Kristiansand: Høgskoleforlaget.
- Hønneland, G. og Nilssen, F. (1998). *The Fisheries Sector of Northwestern Russia: Norway's Political Challenge*. Utredninger om norsk nærområdepolitikk. Fridtjof Nansen Institutt, Oslo.
- Hønneland, G., Ivanova, L. I. og Nilssen F. (2003). "Russia's Northern Fishery Basin: Trends in Regulation, Fleet and Industry". *Polar Geography*, 27 (3), 225-239.
- Haavind, H. (2000). "På jakt etter kjønnede betydninger". I H. Haavind (Red), *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Oslo: Gyldendal.
- Immigration Futures Forum (2006). *Selecting Skilled Immigrants, elections of labour migrants*. May 2006.

- Interreg Barents 1996- 1999 "Nye grenseløse muligheter i Barentsregionen". Et EU-program for å stimulere til grenseoverskridende samarbeid i Barentsregionen. Nordland fylkeskommune, Troms fylkeskommune, Finnmark fylkeskommune.
- Jacobsen, B. (1998). *Local Self-Government in Russia. A Decade of Change*. NIBR Working Paper 117. Norsk Institutt for By- og Regionforskning. Oslo.
- Jenssen, A.T. (2001). Conflicting theories and mixed experiences. Intergroup contact between immigrants and Norwegians. *Norsk Tidsskrift for Migrasjonsforskning*, 1, 5-28.
- Jentoft, M. (2001). *De som dro østover. Kolanordmennenes historie*. Oslo: Gyldendal.
- Jentoft, S (1991). *Hengende snøre: Fiskerikrisen og framtiden på kysten*. Oslo: Ad Notam.
- Jentoft, S. (1996). "Samfunnsforskningen og sjarkromantikken". I I. Altern (Red.), *Lokalsamfunn og lokalsamfunnsforskning i endring*. (s. 25-32). Stensilserie A Nr. 83. Seksjon for samfunnsplanlegging og lokalsamfunnsforskning, Universitetet i Tromsø.
- Johanson, B. B. (1999). *Overenskomsten. 50 år 1949-1999*. Norges Grensekommisariat.
- Johnson-Webb, K. D. (2003). *Recruiting Hispanic Labor: Imigrants in Non-Traditional Areas*. New York: LFB Scholarly Publishing LLC.
- Kandal, W. og Parrado, E. A. (2005). "Restructuring of the US Meat Processing Industry and New Hispanic Migrant Destinations". *Population and Development Review*, 31(3), 447-471.
- Kearney, M. (1995). "The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism". *Annual Review of Anthropology*, 24, 547-565.
- Kirkeneserklæringen (1993). Erklæring. Samarbeid i den euro-arktiske Barentsregion. Utenriksministerkonferanse i Kirkenes 11.1.1993.
- Klassekampen sommeren (2005) blant annet: "Forskning i feminisismens navn" C. Holst 25.06.05, Intervju med H. B. Nielsen 07.07.05, "Frykter politisk overstyring" intervju med M-L. Skilbrei 14.07.05
- Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P. og Sales, R. (2000). *Gender and International Migration in Europe: Employment, Welfare and Politics*. London and New York: Routledge.
- Koser, K. og Lutz, H. (1998). (Red) *The New Migration in Europe. Social Construction and Social Realities*. London: Macmillan Press.
- Koskinen, M. N. og Norman, M. (1993). *Borte men også hjemme: Om finske innvandrerkvinnens liv i Nord-Norge*. FDH-Rapport 1993:11. Finnmark distriktshøgskole, Avdeling for finsk. Alta.
- Krissman, F. (2005). "Sin Coyote Ni Patrón: Why the "Migrant Network" Fails to Explain International Migration". *International Migration Review*, 39(1), 4-44.
- Kvande, E. og Rasmussen, B. (1993). *Nye kvinneliv: Kvinner i menns organisasjoner*. Oslo: Ad Notam.
- Larsen, J. og Urry, J. (2008 In Press). "Networking in mobile societies". I J.O. Bærenholdt og B. Granås (Red.), *Mobility and Place: Enacting Northern European Peripheries*. Aldershot: Ashgate.

- Ledeneva, A. V. (1998). *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*. Russian, Soviet and Post-Soviet Studies. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leitner, H. (2000). "The Political Economy of International Labor Migration". I E. Sheppard og T. J. Barnes (Red.), *A Companion to Economic Geography*. (s.450-467). Oxford and Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Lensmannen i Båtsfjord, udatert brev med tittelen "Informasjon til kaptein/sjømenn på russiske trålere", Båtsfjord Politistasjon.
- Leontieva, A.N. og Sarsenov, K. (2003). "Russiske kvinner i skandinaviske medier". *Kvinneforskning*, 2, 17-30.
- Lie, B. (2002). "Store flyttestrømmer – strikse mottakerland". *Samfunnspeilet*, 1. Statistisk Sentralbyrå, Oslo.
- Lie, M. (1980). "Kvinner på filetfabrikk". I I. J. Høst og C. Wadel (Red.), *Fiske og lokalsamfunn*. (s. 165-178). Tromsø-Oslo-Bergen: Universitetsforlaget.
- Lie, S. S. (1983). *Immigrant women in Norway: Immigrant women and their work: A Study of British, Yugoslavian and Chilean Immigrant Women*. Hong Kong: Asian Research Service.
- Lien, M. (1989). *Fra boknafesk til pizza. Sosiokulturelle perspektiver på matvalg og endring av spisevaner i Båtsfjord, Finnmark*. Occasional papers in Social Anthropology, 18. Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Oslo.
- Lien, M. (2001). "Likhet og verdighet. Gavebytter og integrasjon i Båtsfjord". I M. Lien, H. Lidén og H. Vike (Red.), *Likhetens paradokser: Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*. (s. 86-109). Oslo: Universitetsforlaget.
- Linkvist, K.B. og Fløysand, A. (2000). "Fremmedeie og lokal næringsutvikling: En eksempelstudie av fiskeindustrien i Finnmark". *Økonomisk Fiskeriforskning*, 10, 85-103.
- Lundestad, G. (2004). *Øst, vest, nord, sør: Hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lupton, B. (1994). *Helse og trivsel i Båtsfjord: Et nærmiljøbasert forebyggende prosjekt i en fiskerikommune i Finnmark: Beskrivelse av metode, tiltak og foreløpige resultater: Et prosjekt i programmet Helse og ulikhet*. Fylkeslegen i Finnmark. Vadsø.
- Lupton, B. (2004). *Intervensjonsstudien i Finnmark: Evaluering av lokalsamfunnsbasert hjerte- og kar forebygging i kystkommunene Båtsfjord og Nordkapp*. Institutt for samfunnsmedisin, Universitetet i Tromsø.
- Martin, P. (1991). "Migration and Development". *International Migration Review*, 26(3), 1000-1012.
- Martin, P. (2005). "Migrants in the global labour market" Paper prepared for the Global Commission on International Migration September 2005
- Massey, Doreen (1984). *Spatial Divisions of Labor: Social Structures and the Geography of Production*. London: Macmillan.
- Massey, Doreen (1994). *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Massey, Doreen (2004). "Geographies of Responsibility". *Geografiska Annaler*, 86 B (1), 5-18.
- Massey, Doreen (2005). *For Space*. London: Sage.

- Massey, Douglas S., Alarcon, R., Durand, J. og González, H. (1987). *Return to Aztlan. The Social Process of International Migration from Western Mexico*. Berkeley: University of California Press.
- Massey, Douglas S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. og Taylor, J.E. (1998). *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of the Millenium*. Oxford: Clarendon Press.
- Massey, Douglas S., Durand J. og Malone N.J. (2002). *Beyond Smoke and Mirrors. Mexican Immigration in an Era of Economic Integration*. New York: Russell Sage Foundation.
- Mathiesen, S. (1998). "Det farlige naboskapet i nord: Eksplisitte og implisitte fortellinger på en "ny" grense". *Tradisjon*, 29, 11-23.
- McDowell, L. (1999). *Gender, Identity and Place. Understanding Feminist Geographies*. Cambridge: Polity Press.
- Moi, T. (1998). *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag.
- Moldenæs, T. (1999). *Mellom tradisjon og modernitet: En sammenlignende casestudie av to fiskeindustribedrifters handtering av kvalitetssikring*. dr.polit. avhandling. Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Moldenæs, T. (2006). *I sitt bilde? Identitet og identitetskonstruksjoner i lokalsamfunn*. Trondheim: Tapir.
- Morokvasic, M. (1993). "In and out" of the labour market: Immigrant and minority women in Europe". *New Community*, 19 (3), 459-483.
- Moseng, T. C. (1999). *"Oss og dem": Om integrering av tamilske flyktninger i et fiskevær i Finnmark*. Hovedfagsoppgave. Institutt for planlegging og lokalsamfunnsforskning, Universitetet i Tromsø.
- Murmansk Region 2004 Presentation Disc. <http://2004.murman.ru> Murmansk Oblast.
- Neis, B., Binkley, M., Gerrard, S. og Maneschy, M.C. (2005). *Changing Tides: Gender, Fisheries and Globalization*. Halifax: Fernwood Publishing.
- Neumann, I. (1994). "A Region-Building Approach to Northern Europe." *Review of International Studies*, 20, 53–74.
- Nielsen, H. B. (2003). "Fire måter å slippe unna oppvasken på - jenter og gutter på speiderleir i Russland, Slovakiet, Portugal og Danmark". *Kvinneforskning*, 2, 64-83.
- Nielsen, J. P. og Opeide, G. (1994). *Den menneskelige dimensjon i nordområdene*. Rapport fra symposiet "Norsk-russiske forbindelser ca. 1814-1917. Historie og kultur", Universitetet i Tromsø 6-8.november 1992, Arkhangelsk 1994.
- Niemi, E. (Red.) (1992). *Pomor - Nord-Norge og Russland gjennom tusen år*. Oslo: Gyldendal.
- Nilsen, R. (1998). *Fjordfiskere og ressursbruk i nord*. Oslo: Ad Notam, Gyldendal.
- Nilsen, R. (2002). *Makt og motmakt på kysten*. Makt- og demokratiutredningen 1998-2003. Rapportserien, 45. Oslo.
- Nilssen, F. (1993). *Russland som aktør på hvitfiskmarkedet: Konkurrent eller samarbeidspartner?* Rapport, NORUT Samfunnsforskning, Tromsø.
- Nilssen, F. (1996/2000). "Nordvest-Russisk fiskerinæring: En fortsatt leverandør av råstoff til norsk fiskerinæring eller en fremtidig konkurrent". *Økonomisk*

- Fiskeriforskning*, 2/2000, 249-257. (Optrykk fra *Økonomisk Fiskeriforskning*, 1/1996)
- Nilssen, F. (1997). "Det russiske markedet for fisk: Myter og muligheter". *Økonomisk Fiskeriforskning*, 1-2, 27-33.
- Nilssen, F. (2000). "Kommentar: Nordvest-Russland – råstoffleverandør eller konkurrent til norsk fiskerinæring?". *Økonomisk Fiskeriforskning*, 2, 257-260.
- Nilssen, F. og Hønneland, G. (2001). "Institutional Change and the Problems of Restructuring the Russian Fishing Industry". *Post- Communist Economies*, 13(3), 313-330.
- Nilssen, F. og Hønneland, G. B. (1997). *Nordvest-russisk fiskerinæring mot nye markeder: Konsekvenser for norsk fiskerinæring*. Rapport 17/1997. Fiskeriforskning. Tromsø.
- Nordlys 11.11.1997 "Åpnes for russisk arbeidskraft"
- Nordlys 27.06.97 "Vil ha 300 russere til Båtsfjord" og "OK for NNN så langt..."
- Norge Bank, Årsgjennomsnitt av daglige valutakurser (fra 1960). Norges Bank, Oslo.
- Norsk fiskerinæring (2004) "Hva du bør vite om norsk fiskerinæring". Norges Fiskarlag, Fiskeri- og havbruksnæringens landsforening og Fisker- og kystdepartementet. Oslo/Trondheim.
- NOU 2004: 20. Ny utlendingslov. Kommunal og regionaldepartementet.
- Novick, P. (1988). *That Noble Dream: The "Objectivity Question" and the American Historical Profession*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nygard, V., Ivanova, L. og Didyk, V. (1999). *Global and Local Socio-Economic Processes in the North*. Russian-Scandinavian Commercial Co-operation – Results from the project. Paper presented in Apatity, April, 18.-21. 1999. NIBR – Norsk institutt for by- og regionsforskning/IEP - Institute of Economic Problems.
- Nyseth, T. og Altern, I. (Red.) (2003). *Kunnskap som vil noe! Plan*, 6, 1-3.
- NæringsRapport nr 5 1998 "Båtsfjord - et lønnsomt "kraftsenter".
- Okólski, M. (2000). "Incomplete Migration: A New Form of Mobility in Central and Eastern Europe. The Case of Polish and Ukrainian Migrants". I C. Wallace og D. Stola (Red.), *Patterns of Migration in Central Europe*. Basingstoke, New York: Palgrave.
- Olafsbye, G. (1998). *Grenser. Nærhet og distanse mellom nordmenn og russere i Sør-Varanger*. Hovedfagsoppgave, Institutt og Museum for Antropologi, Universitetet i Oslo.
- Olds, K. (2004) "Commentary 1" til Dicken, P. (1986). *Classics in Human Geography Revisited*. *Progress in Human Geography*, 28(4), 507-511.
- Olwig, K. F. og Sørensen, N. N. (2002). "Mobile livelihoods. Making a living in the world". I N. N. Sørensen og K. F. Olwig (Red), *Work and Migration. Life and livelihoods in a globalizing world*. (s.1-19). London and New York: Routledge.
- Otterstad, O. (1994). "Norsk fiskerinæring fra 1945 til 1992: Et tilbakeblikk på en avsluttet syklus". I O. Otterstad og S. Jentoft (Red), *Leve kysten? Strandhogg i Fiskeri-Norge*. (s. 15-44). Oslo: Ad Notam, Gyldendal.
- Otterstad, O. og Jentoft, S. (1994). "Innledning". I O. Otterstad og S. Jentoft (Red), *Leve kysten? Strandhogg i Fiskeri-Norge*. (s. 9 - 14). Oslo: Ad Notam, Gyldendal.

- Papademetriou, D. G. (1991). "Migration and Development: The unsettled Relationship". I D. G. Papademetriou og P. L. Martin (Red.), *The Unsettled Relationship. Labor Migration and Economic Development*. (s.213-220). New York: Greenwood Press.
- Papastergiadis, N. (2000). *The Turbulence of Migration. Globalization, Deterritorialization and Hybridity*. Cambridge: Polity Press.
- Parreñas, R. (2001). *Servants of Globalization: Women, Migration, and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Parreñas, R. (2005). "Long Distance Intimacy: Class, Gender and Intergenerational Relations Between Mothers and Children in Filipino Transnational Families." *Global Networks*, 4, 317-336.
- Paulgaard, G. (2000). *Ungdom, lokalitet og modernitet: Om kulturbrytninger og identitetsutforming i et kystsamfunn nordpå*. Avhandling (dr.polit). Universitetet i Tromsø.
- Peck, J. (2000). "Places of Work". I E. Sheppard og T. J. Barnes (Red.), *A Companion to Economic Geography*. Oxford og Massachusetts: Blackwell Publishing.
- Petterson, C. (1999). *Arbeidskollegaer? En studie av tamilske og norske fiskeindustriarbeidere i et fiskevær på Finnmarkskysten*. Institutt for planlegging og lokalsamfunnsforskning, Universitetet i Tromsø.
- Phizacklea, A. (2001). "Women's Work and Contemporary Migration Flows". I S. Ghatak og A. S. Sassoon (Red.), *Migration and Mobility. The European Context*. Basingstoke: Palgrave.
- Piore, M. J. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portes, A. (1995). "Economic Sociology and the Sociology and Immigration: A Conceptual Overview". I A. Portes (Red.), *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Network, Ethnicity and Entrepreneurship*. (s.1-44). New York: Russell Sage Foundation.
- Portes, A., Guarnizo, L. E. og Landolt, P. (1999). "The study of Transnationalism: Pitfalls and promise of an Emergent Research Field". *Ethnic and Racial Studies*, 22 (2), 217-237.
- Pratt, G. (1997). "Stereotypes and Ambivalence: The Construction of Domestic Workers in Vancouver, British Columbia". *Gender, Place and Culture*, 4 (2), 159-178.
- Pratt, G. og Hanson, S. (1994). "Geography and the Construction of Difference". *Gender, Place and Culture*, 1 (1), 5-29.
- Price, P. L. (1999). "Bodies, Faith, and Inner Landscapes: Rethinking Change from the Very Local". *Latin American Perspectives*, 26 (3), 37-59.
- Pries, L. (2001). "The Approach of Transnational Social Spaces". I L. Pries (Red.), *New Transnational Social Spaces. International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty-first Century*. London and New York: Routledge.
- Prothero, R. M. (1990). "Labour Recruiting Organisations in the Developing World: Introduction". *International Migration Review*, 24 (2), 221-228.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

- Ragin, C. (1994). *Constructing Social Research*. Thousand Oaks, CA.: Pine Forge Press.
- Ramamurthy, P. (2003). "Material Consumers, Fabricating Subjects: Perplexity, Global Connectivity Discourses, and Transnational Feminist Research". *Cultural Anthropology*, 18 (4), 524-550.
- Ravenstein, E. G. (1885). "The Laws of Migration". *Journal of the Statistical Society*, Vol. XLVIII, 167-235.
- Reiersen, J. E. (1997). "Båtsfjord – Berlevåg: En kort sammenligning". I H. Valestrand, J. E. Reiersen og V. Vambheim (Red.), *Feltkursrapport 1997: Berlevåg og Båtsfjord*. (s. 164-178). Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Riabova, L. (1998). "The Last Fishing Village on the Murman Coast: Analyzing the Process of Coping". Proceedings from *The Ninth Conference of the International Institute of Fisheries Economics and Trade*, Tromsø, 8-11 July, 1998. (s.573 – 578). University of Tromsø.
- Riabova, L. (2001). "Coping with Extinction. The Last Fishing Village on the Murmansk Coast". I: N. Aarsæther og J. O. Bærenholdt (Red.), *The Reflexive North*. (s.115-138). Nord 2001:10. Copenhagen: MOST and The Nordic Council of Ministers.
- Risnes, B. og Skyner, L. (2001). *Næringsvirksomhet i Russland – Rettslige rammebetingelser*. NUPI – Norsk Utenrikspolitisk Institutt, Oslo.
- Robertson, R. (1995). "Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity". I M. Featherstone, S. Lash og R. Robertson (Red.), *Global Modernities*. London: SAGR.
- Rogstad, J. (2001). *Sist blant likemenn? Synlige minoriteter på arbeidsmarkedet*. Oslo: UNIPAX.
- Rokkan, S. og Hagtvet B. (1987). *Stat, nasjon, klasse: Essays i politisk sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rose, G. (1997). "Situating Knowledges: Positionality, Reflexivities and Other Tactics". *Progress in Human Geography*, 21 (3), 305-320.
- Rouse, R. (1995). "Questions of Identity: Personhood and Collectivity in Transnational Migration to the United States". *Critique of Anthropology*, 15 (4), 351-380.
- Rundskriv 25/2000: Arbeidstillatelse for ufaglært arbeidskraft, Utlendingsdirektoratet.
- Said, E. (1978). *Orientalism: Western Representations of the Orient*. New York. Pantheon Books.
- Sassen, S. (1988). *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sassen, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokio*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (2003). "Globalization or Denationalization?". *Review of International Political Economy*, 10, 1-22.
- Saugestad, S. (1996). "Mellom modeller og virkelighet – lokalsamfunnsforskning i Tromsø, Norge og verden". I I. Altern (Red.), *Lokalsamfunn og*

- lokalsamfunnsforskning i endring*. Artikkelsamling. Seksjon for samfunnsplanlegging og lokalsamfunnsforskning, Universitetet i Tromsø.
- Selby, E. F. Dixon, D. P. Og Hapke, H. M. (2001). "A Women's Place in the Crab Processing Industry of Eastern Carolina". *Gender, Place and Culture*, (3), 229-253.
- Simonsen, K. (2004). "Spatiality, Temporality and the Construction of the City". I J. O. Bærenholdt og K. Simonsen (Red.), *Space Odysseys: Spatiality and Social Relations in the 21st Century*. (s. 43-61). Aldershot: Ashgate.
- Skáptadóttir, U. D og Wojtyńska, A. (2008 In Press). "Labour Migrants Negotiating Places and Engagements". I J. O. Bærenholdt og B. Granaas (Red.), *Mobility and Place*, Aldershot: Ashgate.
- Skáptadóttir, U. D., Riabova, L. og Morkore, J. (2001). "Overcoming Crisis: Coping Strategies in Fisheries Based Localities in Iceland, Northwestern Russia and the Faroe Islands". In J. O. Bærenholdt og N. Aarsæther (Red.), *Transforming the Local: Coping Strategies and Regional Policies*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Skilbrei, M. L. (2003). *Dette er jo bare en husmorjobb: Ufaglærte kvinner i arbeidslivet*. Nova- rapport 17/2003. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. Oslo.
- Sluttrapport fra Høykom i Båtsfjord 31.12.2001. Båtsfjord Opplæringscenter AS, Finnmark fylkeskommune arkivsak 200200895.
- SMB-revyen (2000) "Båtsfjord by Night", Norges Forskningsråd, Sintef, Trondheim, 4/2000
- Smith, D. (1987). *The Everyday World as Problematic. A feminist Sociology*. Boston: Northeastern University Press.
- Solhaug, O. (1979). *Kirke og folk i Båtsfjord kommune*. Vadsø: Helfjords Boktrykkeri.
- Solhaug, O. (1985). *Sånn va det. Fortellinger fra Båtsfjord kommune*. Vadsø: Helfjords Boktrykkeri.
- Sollund, R.A. (2004). *Rammer, rom og mobilitet. Innvandrerkvinnens arbeidsliv*. Oslo: Unipax.
- Spencer, P. (2001). "Civic Nationalism, Civic Nations and the Problem of Migration". I S. Ghatak og A. S. Sassoon (Red.), *Migration and Mobility. The European Context*, Basingstoke: Palgrave.
- Spivak, G. (1988). "Can the Subaltern Speak?". I L. Grossberg og C. Nelson (Red.), *Marxism and the Interpretation of Culture*. (s. 271-313). Urbana: University of Illinois Press.
- Spivak, G. (1998). "Cultural Talk in the Hot Peace: Revisiting the "Global Village". I P. Cheah og B. Robbins (Red.), *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*. (s. 329-348). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Sriskandarajah, D. (2005). "Towards Fairer Flows: Policies to Optimise the Impact of Migration on Economic Development". Paper prepared for the *Global Commission on International Migration*, September 2005.
- SSB (2001) Kommunefakta Båtsfjord, Statistisk Sentralbyrå, Oslo.
- SSB (2003) Folke og bolig telling 2001 Kommunehefte 2028 Båtsfjord, Statistisk Sentralbyrå, Oslo.

- SSB (2003) Tall om Båtsfjord kommune, Statistisk Sentralbyrå, Oslo.
- SSB (2005) Folkemengde etter fylke 1951-2005. Tabell 3. Statistisk Sentralbyrå, Oslo.
- SSB 2004 Kjøringer for Nordland, Troms og Finnmark. Næring: Fisk og fiskevarer 15.2. Sysselsatte og antall bedrifter 1966-2003. Statistisk Sentralbyrå, Oslo.
- SSB Fiske og fangst (2005) Tabell 15.1 Fiskere og registrerte farkoster 1928-1990. Statistisk Sentralbyrå, Oslo.
- SSB Fiskeri og havbruk (2003) Fiskerinasjoner, Statistisk Sentralbyrå, Oslo.
- SSB Folketellinger (1950-70). Publisert 1953, 1963, 1964, 1974 og 1975. En rekke hefter. Statistisk Sentralbyrå, Oslo.
- Statens vegvesen (2003) Årsmelding. Region Nord, og tall fra direkte kontakt
- Staunæs, D. (2003). "Where have all the subjects gone? Bringing together the concepts of intersectionality and subjectification". *NORA, Nordic Journal of Women's Studies*, 11 (2), 101-110.
- Stenvoll, D. (2002). "From Russia with Love? Newspaper Coverage of Cross-Border Prostitution in Northern Norway 1990-2001". *The European Journal of Women's Studies*, 9 (2), 143-162.
- Stokke, O. S. (1994). "Environmental Cooperation as a Driving Force in the Barents Region". O. S. Stokke og O. Tunander (Red.), *The Barents Region: Cooperation in the Arctic Europe*. London: Sage.
- Stola, D. (2000). "Two Kinds of Quasi-Migration in the Middle Zone: Central Europe as a Space for Transit Migration and Mobility for Profit". C. Wallace og D. Stola (Red.), *Patterns of Migration in Central Europe*. Basingstoke: Palgrave
- Storper, M. og Walker, R. (1999). *The Capitalist Imperative: Territory, Technology and Industrial Growth*. New York: Blackwell.
- Strøm, J. (1949). *Norsk fiskeri- og fangsthåndbok*. Bind I og Bind II. Oslo: Alb. Cammermeyers Forlag.
- Sutcliffe, B. (2001) "Migration and Citizenship: Why Can Birds, Whales, Butterflies and Ants Cross International Frontiers More easily than Cows, Dogs and Human Beings?". I S. Ghatak og A. S. Sassoon (Red.), *Migration and Mobility. The European Context*, Basingstoke: Palgrave.
- Svendsen, T. og Hamborg, R. (1996). *Samarbeid i fiskerinæringen i Båtsfjord*. Siviløkonomoppgave, Siviløkonomutdanningen, Høgskolen i Bodø.
- Søndergaard, D.M. (2000). "Destabiliserende diskursanalyse: Veje ind i poststrukturalistisk inspireret empirisk forskning". I H. Haavind (red.), *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sørensen, N.N., Van Hear, N. og Engberg-Pedersen, P. (2002). "The Migration-Development Nexus Evidence and Policy Options". *International Migration*, 40 (5), 49-73.
- Sør-Varanger Museum (2005). Det grenseløse vannet – Pasvikelva – ei elv, tre stater. Nettutstilling. Sør-Varanger Museum, Kirkenes. Nedlastet 17.03.2006, <http://www.detgrenselosevannet.no>
- Taylor, E. J. (1999). "The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittances in the Migration Process". *International Migration*, 37 (1), 63-86.
- Thomas, N. (1991). "Against Ethnography". *Cultural Anthropology*, 6 (3), 306-322.

- Tjelmeland, H. (1993). "Fiskerinæringa mellom tradisjon og modernisering", LOS i Nord-Norge notat nr. 5. Universitetet i Tromsø.
- Tjelmeland, H. (2003). "Del I. 1940-1975". I H. Tjelmeland og G. Brochmann (Red.), *Norsk innvandringshistorie: I globaliseringens tid, 1940–2000. Bind 3*. Oslo: Pax.
- Troms og Finnmark tolldistrikt (2001). Statistikk over grensepasseringer over Storskog. Nasjonalitet, personer og kjøretøy fra 1991- 2001. Tromsø distriktstollsted.
- Tyner, J. A. (1996). "The Gendering of Philippine International Labor Migration". *Professional Geographer*, 48 (4), 405-416.
- Tyner, J. A. (1998). "Asian Labor Recruitment and the World Wide Web". *Professional Geographer*, 50 (3), 331-344.
- Tyner, J. A. (2002). "Geographics of Identity: The Migrant Experience of Filipinas in Northeast Ohio". *AsiaPacific Viewpoint*, 43 (3), 311-326.
- UDI Årsrapport (1998) "Om gjennomføringen av innvandrings- og flyktningpolitikken", Utlendingsdirektoratet, Oslo
- UDI Årsrapport (2002) Utlendingsdirektoratet, Oslo
- United Nations (2006). "Summary of the High-Level Dialog on International Migration and Development. Note by the president of the General Assembly. A/61/515.
- Urry, J. (2000). *Sociology Beyond Societies*. London and New York: Routledge.
- Utlendingsforskriften. Forskrift om utlendingers adgang til riket og deres opphold her.
- Utlendingsloven 1988-06-024 nr 64: Lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her. (endret flere ganger)
- Vertovec, S (2004). "Migrant Transnationalism and Modes of Transformation". *International Migration Review*, 38 (3), 970-1001.
- Vertovec, S. (1999). "Conceiving and Research Transnationalism". *Ethnic and Racial Studies*, 22 (2), 447-62.
- Wadel, C. (1991). *Feltarbeid i egen kultur*. Flekkefjord: SEEK.
- Wallace, C. (2000). "Conceptual Challenges from the New Migration Space". I C. Wallace og D. Stola (Red.), *Patterns of Migration in Central Europe*. (s. 45-71). Basingstoke: Palgrave.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press
- Wallerstein, I. (2004). *World-system analysis. An introduction*. Durham and London: Duke University Press.
- Waters, M. (1995). *Globalization*. London: Routledge.
- Willis, K. og Yeoh, B. (2000). "Introduction". I K. Willis og B. Yeoh (Red.), *Gender and Migration*. Cheltenham, UK: The International Library of Studies on Migration, An Elgar Reference Collection.
- Wimmer, A. og Glick-Schiller, N. (2003). "Methodological Nationalism, the Social Sciences and the Study of Migration. An essay in Historical Epistemology". *International Migration Review*, 37 (3), 576-610.

- Yeates, N. (2004). "Global Care Chain". *International Feminist Journal of Politics*, 6 (3), 369-391.
- Yuval-Davis, N. (2006). "Intersectionality and Feminist Politics". *European Journal of Women's Studies*, 13 (3), 193-209.
- Østby, L. (2006). "Hvor stor innvandrerbefolkning har egentlig Norge?" *Samfunnsspeilet*, 4, Statistisk Sentralbyrå, Oslo.
- Aalbu, H. (1995). Regionbygging på Nordkalotten. NF- Arbeidsnotat nr. 1003/95, Nordlandsforskning, Bodø.
- Aarsæther, N. og Bærenholdt, J. O. (Red), *Coping Strategies in the North - Local practices in the Context of Global Restructuring*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.

Vedlegg

Oversikt over intervjuede personer, tidspunkt: (måned/år)

Migranter intervjuet bare i Båtsfjord

Kvinne fra Teriberka 40-årene (02/02, 06/02)
Mann, 30-årene, Teriberka (03/01, 02/02, 06/02)
Kvinne fra Teriberka slutten av 20-årene, gift i Båtsfjord (03/01, 02/02)
Kvinne fra Teriberka begynnelsen av 20-årene, gift i Båtsfjord (03/01, 02/02)
Mann, tilknytning til Teriberka, ca 40 (02/01)

Mann, begynnelsen av 20-årene, praktikant fra Arkhangelsk (06/02)
Mann, begynnelsen av 20-årene, praktikant fra Arkhangelsk (06/02)
Mann, midten av 20-årene, praktikant fra Arkhangelsk (06/02)
Kvinne, midten av 20-årene, praktikant fra Arkhangelsk (06/02)

Migranter intervjuet bare i Teriberka

Kvinne, ca 35 (03/01)

Migranter intervjuet på flere steder (Teriberka, Murmansk og/eller Båtsfjord)

Kvinne fra Teriberka, ca 35 år (også søster har jobbet i Båtsfjord) (02/01, 03/01)
Kvinne fra Teriberka, slutten av 20 årene (12/01, 05/02)
Kvinne fra Teriberka, begynnelsen av 20-årene (03/01, 12/01, 05/02)

Næringslivsaktører intervjuet på flere steder, Teriberka, Murmansk by, Båtsfjord m.m.

Representant fra en fiskeforedlingsbedrift i Båtsfjord, leder "Russlandssatsingen", norsk mann ca 50 år, (10/98, 11/99, 04/00, 03/01, 04/01, 12/01, 02/02, 06/02 med mer)
Bedriftsleder/eier, leder i Fiskerigruppa Båtsfjord, norsk mann ca 50 (04/00, 03/01, 02/02)
Bedriftsleder, foredlingsindustri Båtsfjord, norsk mann ca 55 år (02/01, 03/01, 06/02)
Bedriftsleder, fiskerinæring Båtsfjord, norsk mann, ca 50 (03/01, 04/01)
Bedriftsleder/eier, Teriberkareg. fiskerinæring, russisk mann ca 60 år (10/98, 03/99, 11/99,04/00, 12/01, 05/02)
Bedriftsleder/eier, Teriberka, fiskerinæring, russisk mann 45 år (10/98, 03/99, 04/00, 12/01)
Bedriftsleder/eier, Teriberkaregistrert fiskerinæring, russisk mann ca 40 (10/98, 04/00, 12/01)
Bedriftsleder, Teriberkaregistrert fiskerinæringa, mann ca 45 år (04/00, 12/01)

Andre, intervjuet flere steder

Norsk mann, utdanningssektor, ca 45 år (03/01, 02/02, 10/02)
Ordfører i Båtsfjord, norsk mann i 40 årene (03/99, 02/01, 03/01, 06/01, 06/02)
Styreleder Russevelferden, bedriftsleder servicenæring, norsk mann (02/02, 03/01 06/02)
Mellomleder i Murmansk regionale administrasjon, kvinne ca 40, (03/99, 04/00, 06/01, 12/01)

Vedlegg

Ordfører i Teriberka, russisk, mann, ca 45 år (10/98, 03/99, 03/01, 06/01, 12/01, 04/02)
Leder i landsbyrådet/soviet, Teriberka, kvinne, russisk ca 40, (12/01, 05/02)
Lærer i Teriberka, kvinne, russisk ca 55 (10/98, 03/99, 05/02)

Andre, intervjuet i Båtsfjord, privat sektor

Leder og eier servicebedrift, norsk mann, ca 55 år (02/01, 06/02)
Leder og eier fiskeindustribedrift, norsk, mann, ca 45 år (03/01, 02/02)
Produksjonsleder fiskeindustribedrift, norsk mann, ca 30 år (03/01)
Produksjonsleder fiskeindustribedrift, norsk mann, ca 35 år (02/01, 06/02)
Leder og eier fiskeindustribedrift, norsk, mann, ca 60 år (02/01)
Bedriftsleder, fiskeindustri, norsk, mann, ca 30 (02/01, 06/02)
Produksjonsarbeider, fiskeindustri, russisk, mann, fastboende, plasstillitsvalgt (02/01, 02/02)
Produksjonsarbeider, fiskeindustri, tillitsvalgt, kvinne, norsk ca 50 (04/01)
Produksjonsarbeider, fiskeindustri, tillitsvalgt, mann, norsk ca 50 (04/01)
Produksjonsarbeider, fiskeindustri, norsk kvinne, begynnelsen av 30-årene (04/01)
Produksjonsarbeider, fiskeindustri, norsk mann, ca 25, gift med russisk kvinne (04/01)
Produksjonsleder fiskeindustri, norsk mann, ca 40 (04/01, 06/02)
Kaiformann, fiskeindustri, russisk, mann, fastboende 30-årene (02/01, 02/02, 06/02)
Leder tillitsvalgt NNN, mann, norsk, 40-årene (02/01, 02/02)
Administrativ ansatt fiskeindustribedrift, norsk kvinne, 30-årene (02/01, 02/02, 06/02)
Administrativ ansatt fiskeindustribedrift, norsk kvinne, 30-årene (02/01, 02/02, 06/02)
Administrativ ansatt fiskeindustribedrift, norsk kvinne, 30-årene (02/01, 02/02, 06/02)
IT-konsulent, norsk mann, 20-årene (02/01, 06/02)
Bedriftsleder i Båtsfjord, norsk mann ca 50 (02/01)
Ledere Russelvelferden, norsk kvinne slutten av 20-årene (01/01,02/01)
Leder Russelvelferden, russisk kvinne slutten av 20-årene (02/02, 06/02)
Ansatt servicenæring, russisk mann, spesialtist, fastboende m/ familie i Båtsfjord (06/02)
Ansatt i servicenæring, russisk kvinne, gift med fastboende russisk mann, ca 45 år (02/02)
Pensjonist/servicenæring, norsk kvinne 70-årene (03/01, 02/02, 06/02)
Leder servicenæring, kvinne, norsk, ca 45 år (02/01)
Ansatt i servicenæring, kvinne, norsk, ca 50 år (02/02)
Leder servicenæring, kvinne, norsk, ca 60 år (04/01, 02/02)
Leder servicenæring, mann, norsk, ca 60 år (04/01)
Ansatt servicenæring, mann, utenlandsk, ca 55 år (04/01)
Ansatt finansnæring, kvinne, norsk, ca 40 (02/01)
Leder servicebedrift, kvinne, norsk, ca 45 (02/01)
Ansatt servicenæring, kvinne, norsk ca 35 år (03/01)
Servicenæring, norsk mann, aktiv frivillig org., ca 40 (03/01)
Ansatt i servicenæring, bofast, russisk kvinne i 40-årene (02/01)
Ansatt i servicenæring, bofast, russisk kvinne i 30-årene (02/01)
Ansatt servicenæring, annen utenlandsk kvinne, ca 50 år (02/01)

Andre, intervjuet i Båtsfjord, offentlig sektor

Ordfører, norsk mann i 40 årene (02/02, 06/02)
Havneshjef i Båtsfjord, norsk mann (02/01)
Morsmåslærer i grunnskolen, mann ca 40, utenlandsk (02/01)
Lærer, norsk mann, 20 årene (02/01)
Rektor i grunnskole, norsk mann (06/02)
Kvinne, norsk ca 40, leder i frivillig organisasjoner (02/01)

Ansatt kommunal forvaltning, mann, norsk, ca 55 år (02/01, 06/02)
Rådmann, norsk mann, kommunen, 30 årene (06/02)
Leder i kommunal virksomhet, norsk, mann, slutten av 20-årene (02/01)
Bibliotekar, norsk kvinne (02/01)
Norsk, mann ca 55, tidligere gift med russisk kvinne (02/01)
Leder i kommunal virksomhet, kvinne, norsk, begynnelsen av 30-årene (02/02, 06/02)
Ansatt i kommunal virksomhet, russisk fastboende kvinne, (02/01)
Ansatt i kommunal virksomhet, norsk mann, gift med rusisk kvinne, ca 50 år (02/01, 02/02)
Ansatt kommunal virksomhet, norsk mann, ca 25 år (02/02, 06/02)
Ansatt kommunal virksomhet, norsk kvinne, ca 30 år (02/01, 03/01)
Ansatt kommunal virksomhet, norsk mann, ca 30 år (02/01, 06/02)
Ansatt kommunal virksomhet, norsk kvinne, ca 35 år (02/01)
Ansatt kommunal virksomhet, utenlandsk mann, ca 35 år (02/01)
Lensmann, norsk mann (02/002)
Norsk kvinne, uførepensjonist ca 50 år (02/02)
Lege, russisk, kvinne, (02/02)
Tjenestemann, Fiskeridepartementet, norsk mann, ca 35 (12/98)
Representant immigrasjonsmyndighetene, Finnmark, norsk, kvinne (02/01, 02/02, 09/02)

Andre, intervjuet i Murmansk by

Leder i Murmansk regionale administrasjon, økonomi/planlegging, mann, ca 50 år (12/01)
Leder i Murmansk regionale administrasjon, fiskerinæring, russisk mann ca 50 år (12/01)
Leder organisasjon i fiskerinæringa Murmansk Oblast, russisk mann, ca 50 år (04/00, 12/01)
Bedriftsleder/eier Teriberkaregistret fiskeindustri, russisk mann, ca 45 (04/00)
Bedriftsleder, Teriberkaregistret fiskeindustri, russisk kvinne, ca 35 år (04/00)
Administrasjon, Teriberkaregistret fiskeindustri, russisk kvinne ca 30 år (04/00)
Administrasjon, Teriberkaregistret fiskeindustri, russisk kvinne ca 30 år (04/00)
Leder i regional paraplyorganisasjone for kvinner, russisk kvinne ca 45 år (04/00)
Bedriftsleder, fiskerinæring, russisk mann ca 55 år (11/99)
Bedriftsleder, fiskerinæring, russisk kvinne ca 45 år (11/99)
Konsulent, norsk-russisk samarbeid, servicenæring, russisk mann ca 50 (11/99)
Leder utdanning/forskningsinstitusjon, Murmansk, russisk mann, ca 55 år (04/00)
Bedriftsleder, servicenæring, russisk, mann, ca 45 år (04/00)
Økonomisstudent, tolk, russisk, mann, ca 25 år (04/00)
Leder i regional forvaltning, norsk, mann, ca 45 år (11/99, 12/01)
Leder i regional forvaltning, norsk, mann, ca 45 år (11/99, 03/01, 12/01)
Leder i regional forvaltning, norsk, mann, ca 55 år (11/99, 03/01)
Leder i regional forvaltning, norsk, mann, ca 55 år (11/99, 12/01)
Fylkespolitiker Finnmark, norsk kvinne ca 50 år (11/99)
Fylkespolitiker Finnmark, norsk mann ca 45 år (11/99)
Fylkespolitiker Troms, norsk mann ca 50 år (04/00)
Fylkespolitiker Nordland, norsk mann ca 45 (11/99, 03/01)
Leder offentlig sektor, norsk kvinne, ca 40 år (04/00)
Bedriftsleder/eier, servicenæring, norsk mann ca 40 år (11/99)
Bedriftsleder/eier, fiskerinæring, norsk mann ca 40 år (11/99)
Bedriftsleder/eier, fiskerinæring, norsk mann ca 45 år (11/99)
Bedriftsleder, fiskerinæring, norsk mann ca 45 år (11/99)
Bedriftsleder, fiskerinæring, norsk mann ca 55 år (11/99)
Bedriftsleder/eier, fiskerinæring, norsk kvinne ca 55 år (03/01)
Bedriftsleder/eier, fiskerinæring, norsk kvinne ca 35 år (03/01)

Konsulent, norsk-russisk samarbeid, servicenæring, norsk mann ca 50 (11/99, 03/01)

Andre, intervjuet i Teriberka, offentlig sektor

Kollektivbruk, mellomleder, russisk kvinne ca 50 år (10/98)
Pensjonist, frivillig organisasjon, russisk kvinne, ca 60 år (10/98, 03/01, 05/02)
Pensjonist, samisk bakgrunn, mann, ca 65 år (10/98, 03/01, 05/02)
Skoleelev, gutt, 16 år (10/98)
Skoleelev, gutt, 16 år (10/98)
Ansatt offentlig sektor, russisk kvinne, ca 35 (10/98, 05/02)
Enke, russisk husmor med fire barn (10/98)
Sykepleier, russisk kvinne ca 50 år (10/98)
Sykepleier, russisk kvinne, mor til en migrant (03/01, 05/02)
Offentlig ansatt, russisk, mor til en migrant (05/02)
Bibliotekar, kvinne ca 45 år (10/98, 03/01, 05/02)
Kommunalt ansatt, kvinne ca 65 år (05/02)
Rektor, grunnskole, kvinne ca 40 år (03/01, 05/02)
Leder, kommunal virksomhet, kvinne 30-årene (05/02)
Kommunalt ansatt, mann, ca 45 år (03/01, 05/02)
Kommunalt ansatt, mann, russisk, ca 40, gift med potensiell migrant (10/98)
Pensjonist, kvinne ca 55 år, tante til migrant (05/02)
Kommunalt ansatt, kvinne ca 40 år (05/02)
Kommunalt ansatt, medlem i landsbyrådet, kvinne ca 45 (10/98, 03/01, 05/02)

Andre, intervjuet i Teriberka, privat sektor

Leder, servicebedrift, russisk kvinne ca 50 år (05/02)
Selvstendig næringsdrivende, russisk, mann, ca 40 (05/02)
Produksjonsleder fiskeindustri, russisk kvinne ca 40 år (03/01, 05/02)
Arbeidsleder, fiskeindustri, russisk kvinne ca 45 år (05/02)
Bedriftsleder/eier, russisk mann, ca 45 (05/02)
Teknisk leder i Teriberkaregistret bedrift, russisk mann, ca 45 år (10/98, 03/01)
Selvstendig næringsdrivende, utenlandsk mann ca 40 år (05/02)
Pensjonist, mann, ca 70 år (05/02)
Ansatt servicesektor, mann, russisk, gift med migrant, ca 35 år (05/02)
(ca 23 norske kvinner, 40 russiske kvinner, 30 russiske menn, 46 norske menn, 4 andre utenlandske menn, 1 annen utenlandsk kvinne)